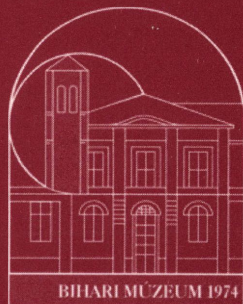

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

X-XI.

BERETTYÓÚJFALU, 2006

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE, X–XI.

A BIHARI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

X–XI.

BERETTYÓÚJFALU, 2006

Szerkesztette:
KÁLLAI IRÉN

Felelős kiadó:
A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

Felelős vezető:
VARGÁNÉ DR. SZATHMÁRI IBOLYA
megyei múzeumigazgató

Olvasó szerkesztő:
K. SÁNDOR MÁRIA
KOLOZSVÁRI ISTVÁN

A fotók, rajzok a szerzők munkái, illetve a Bihari Múzeum gyűjteményéből valók

Technikai szerkesztő:
MOLNÁRNÉ BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiuma

HU ISSN 0133-7653

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető

TARTALOM

RÉGÉSZET – ARCHÄOLOGIE

Dani János – Szilágyi Krisztián

Előzetes jelentés a Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról	7
Vorbericht zu den Rettungsgrabungen am Fundort Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő 2004–2005	27

Bocsi Zsófia

Mezőpeterd helye a középkori Bihar megyében	29
Mezőpeterd im mittelalterlichen Komitat Bihar	59

TÖRTÉNELEM – GESCHICHTE

Barcsay László

A sárréti insurrectio	61
Die <i>insurrectio</i> von Sárrét	80

Péter Imre

A régi vízivilág kéziratos emlékei. Vízszabályozási munkák Biharban és a Sárréten	81
Handschriftliche Denkmäler der alten Wasserwelt Gewässerregulierungsarbeiten in Bihar und Sárrét	90

Török Péter

Egy berettyóújfalui ló-összeírás 1853-ból	91
Pferderegistrierung in Berettyóújfalu 1853	96

NÉPRAJZ – VOLKSKUNDE

Koticsné Magyar Márta

Görög katolikus nagybójtji hagyományok Létavértesen	97
Griechisch-katholische Fastensitten in Létavértes	104

<i>Siteri Róbert</i>	
A szalacsi asszony	105
Die Frau von Szalacs	116

IRODALOM ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNET – LITERATUR UND KUNSTGESCHICHTE

<i>Bakó Endre</i>	
Néhány dokumentum Nadányi Zoltán közszerepléseihez	117
Einige Dokumente zu Zoltán Nadányis öffentlichen Auftritten.....	127

<i>Bakó Endre</i>	
Nadányi Zoltán: Szegényember naplója, 1935	129
Zoltán Nadányi: Tagebuch des armen Mannes, 1935	133

<i>Péter Imre</i>	
A festő és képíró Erdélyi József	135
Der Maler József Erdélyi	139

MUZEOLÓGIA – MUSEOLOGIE

<i>Kállai Irén</i>	
A Bihari Múzeum öt éve (2001–2005)	141
Fünf Jahre Bihar Museum: 2001–2005	162

<i>Sándor Mária</i>	
A Bihari Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége	163
Museumspädagogik im Bihar Museum	172

<i>Kolozsvári István</i>	
Népi építészeti emlékeink esélyei és lehetőségei – Tájházak Biharban	173
Chancen und Möglichkeiten unserer Denkmäler der Volksarchitektur – Regionshäuser in Bihar	210

<i>Kállai Irén</i>	
1976–2006 – 30 éves a Bihari Honismereti Tábor	211
30 Jahr Heimatkundelager Bihar	240

ELŐZETES JELENTÉS
A BERETTYÓÚJFALU-NAGY BÓCS-DŰLŐ LELŐHELYEN
2004–2005 SORÁN VÉGZETT MEGELŐZŐ FELTÁRÁSOKRÓL¹

BEVEZETÉS

A 2002–2003 folyamán M. Nepper Ibolya és Hajdú Zsigmond által végzett, majd 2004 márciusában megismételt terepbejárások során neolit, késő bronzkori, római császárkori, valamint kora középkori jelenségek napvilágra kerülésére számítottunk a lelőhelyen. A terepbejárási eredmények, a légi és műholdfelvételek elemzése, valamint a helyi topográfiai viszonyok alapján igen intenzív lelőhelyre számítottunk, amit a feltárások minden tekintetben igazoltak is. A lelőhely gazdagságának fő oka a földrajzi adottságokkal magyarázható. Bihar és a Sárrét a mocsarak és lápok birodalma volt a lecsapolások és folyószabályozási munkálatok megindulásáig: itt különösen a rendkívül kanyargós, néha több ágra szakadó, a mocsarakban időnként eltűnő, (elsősorban mocsári tölgyből álló) ártéri és ligeterdőkkel szegélyezett a Berettyó folyó és a Körösök által táplált mocsárvilág uralkodott egészen a 19. század 60-as éveitől meginduló lecsapolási munkálatokig.² Az általunk kutatott lelőhely közvetlenül Berettyó folyó egykori meanderének keleti, vízmentes magaspartján többhektáros területet foglal el, melyen kisebb-nagyobb megszakítással (!), a korai neolitikumtól (Körös-kultúra) egészen a középkorig kimutatható az emberi megtelepedés. A kiemelkedő folyóparton elhelyezkedő lelőhelyet a folyó vizenyős, mocsaras ártere vette körül három oldalról. Az egykori mocsaras környezet maradványa lehetett a feltárt terület délkeleti részében elhelyezkedő vízállásos terület.

A Bihari Regionális Hulladéklerakó területén 2004. május 10-től november 30-ig, illetve 2005. május 3-tól november 12-ig, két szezonon keresztül folytak megelőző feltárások.

A két ásatási idény alatt 69 273,6 m² nagyságú területet tártunk fel, melyből a bekötőtűt nyomvonalára 6153 m² esett (1. kép).

1 A cikkben szereplő fotók Hodosán Marica és Faur Zoltán munkái. A rajzokat az Archaeodata 1998 Bt. készítette. Munkájukat ezúton is köszönjük.

2 PAPP 1996, 11., 19.; VÁNYI–BONA 2004. 1–2., 7., 11.

1. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő lelőhely összesítő térképe

Korai neolitikum (Körös-kultúra)

Az első megtelepedés időszakát³ a Körös-kultúra képviseli. A kultúra megtelepedése kapcsán ugyanaz a törvényszerűség érvényesült, amelyet már a korábban azonosított Körös-települések túlnyomó többségénél megfigyeltek:⁴ a település az egykori Berettyó-mederhez erősen kötődött, attól távolodva az objektumok ritkultak, majd megszűntek. A kultúra települése tehát ebben az esetben is szorosan kötődött az élővízhez, illetve a magas talajvízszintű területhez. A Körös-kultúra települése többnyire nagyméretű agyaggyerő és kisebb hulladéktároló gödrökből állt. A leletanyagot elsősorban nagy mennyiségű kerámia, állatcsont és patics alkotja, de a nagy amorf gödrökből kerültek elő hálónéhezékek és az ún. zsírfarú női idolkok töredékei is.

Rendkívül fontos eredmény, hogy a településen sikerült feltárnunk egy félig földbe mélyített, kissé szabálytalan téglalap alakú, paticsfalú épület (lakóház) omladékát (2. kép: 1–2). Nagy mennyiségű, vörösré égett faltapasztás-töredékekből (patics) és kerámiatöredékekből álló omladék jelezte a leégett és összedőlő épületet már a szubhumusz szintjén, a felszíntől számított 40–50 cm mélységben. A házból előkerült gyakorlatilag a teljes „berendezés”: a benne maradt edények mellett egy függőleges szövőszék kis körte formájú nehezékei; paradicsom és lapított gömb formájú, nagyobb hálónéhezékek; csiszolt csonteszközök; kőeszközök és állatcsontok. A leletanyag közül kiemelkedik a ház oromzatának a díszé, 2 db stilizált bikafej (bukránium), valamint egy téglatest formájú, négy apró bütöklábbal ellátott kis házi oltár. A ház jelentősége óriási, hiszen a Körös-kultúra házait Magyarország területéről eddig csak nagyon kevés lelőhelyről ismertük⁵.

A Körös-kultúra településéhez nemcsak agyag- és hulladékgyerő gödrök, hanem kutak is tartoztak. Ezek kivétel nélkül nem túl nagy átmérőjű (1–1,5 m), kerek, függőleges falú, faszervezet nélküli víznyerésre szolgáló objektumok voltak. Egy nagy agyagkitermelésre, majd hulladék tárolására szolgáló amorf gödör egyik kis lemélyüléséből nagy mennyiségben folyami csiga és kagyló maradványai kerültek elő. Egy nagyméretű gödörben pedig egy antropomorfnak (női testet szimbolizáló) edénykét találtunk.

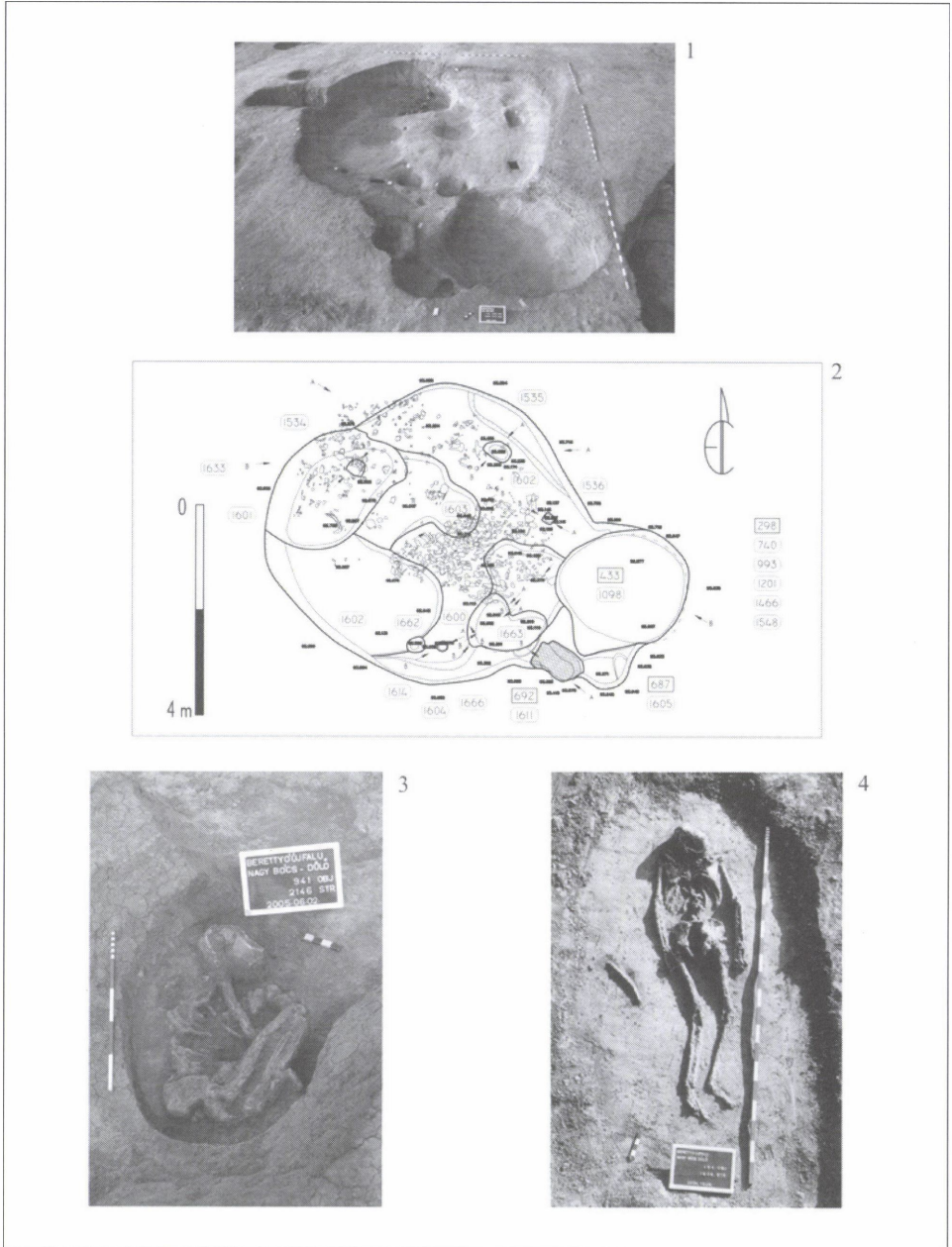
A Körös-kultúra temetkezései⁶ kivétel nélkül nagyméretű agyaggyerő, majd hulladék tárolására szolgáló gödrök betöltésében kerültek feltárára,⁷ ami ebben az időszakban

3 A legújabb kalibrált radiocarbon mérések (HERTELENDI et al. 1995, 242., Fig. 1., Table 1.; WHITTLE et al. 2002. 73–75., 110–111., 115–116.) alapján ez 6000–5700 BC körülre tehető.

4 KOSSE 1979, 69–77., 125–132., 147.

5 Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya (BANNER 1934, 54–57., XI–XIII. táblák; BANNER 1943, 11–12., 8–9. képek); Szolnok-Szanda-Tenyősziget-Dersi gát (KALICZ–RACZKY 1978, 274.; KALICZ–RACZKY 1979, 276–277.; KALICZ–RACZKY 1980, 224–226.; KALICZ–RACZKY 1982, 13–24., Taf. 1–3.); Szajol-Felsőföld (RACZKY 1977, 263.); Tiszajenő-Szárázépart (SELMECZI 1969, 17–22.; RACZKY 1976, 171., 1–2. képek; HORVÁTH 1988, 17–18, 2. ábra: a); Endrőd-Öregszőlők 119. lh. (MAKKAY 1992, 130–131., 150.: General map); Rőszke-Lúdvár égetett agyag házmodell töredéke (TROGMAYER 1966, 235–240., 1–2. képek). A Körös-kultúra házairól és az ide vonatkozó irodalomról legutóbb M. Lichardus-Itten és J. Lichardus által közölt tanulmány ad összefoglalást (LICHARDUS-ITTEN–LICHARDUS 2004, 35–39.).

6 A Körös-kultúra temetkezéseiről legutóbb Paluch Tibor adott részletes összefoglalást (PALUCH 2004). A romániai kutatást legújabban S. Băcuț-Crișan foglalta össze (BĂCUȚ–CRIȘAN 2004, 75., 77.). A kultúra legutóbbi temetkezésének antropológiai vizsgálatát elvégző Dr. K. Zoffmann Zsuzsa kutatásai kimutatták, hogy az eddig ismert csontvázeletek egyértelmű délkelet-európai kapcsolatokra utalnak (ZOFFMANN 2004, 130–131).

2. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő: 1–2: 298. obj./740. str. ház;
 3: 941. obj./2146. str. sír; 4: 454. obj./1609. str. sír

általánosnak mondható.⁸ Az eddig kivétel nélkül a településen belül előkerülő sírok egyértelműen arra utalnak, hogy a település és a temető még nem különült el egymástól.⁹ A temetkezésekben sírmellékletekre utaló nyomokat nem lehetett azonosítani.¹⁰ A sírokban – a 454. obj./1609. str. számú váz kivételével (2. kép: 4.) – erősen zsugorított (teljesen felhúzott lábbal) pozícióban oldalukra fektetett vázak (2. kép: 3.) kerültek kibontásra.¹¹ Amely esetekben ezt a rossz megtartású vázak lehetővé tették, megfigyelhető volt mindkét kar könyökben való behajlítása oly módon, hogy a halott karjainak elrendezése az alvó helyzetre utalt: általában az alul lévő kar kézfejét vagy az arc elé, vagy az alá igazították.

A Körös-kultúra hasonló nagy objektumszámú és kiterjedésű települése, valamint temetkezései a Békés megyei Endrőd-Öregszőlő 119. lelőhelyről¹² és nemrég a Közép-Tisza-vidéken lévő Tiszapüspöki-Karancs, Háromág-dűlő lelőhelyről¹³ vált ismertté, azonban ekkora felületen, ilyen intenzitású lelőhely kutatására most először nyílt alkalom a kultúra északi elterjedési határára eső bihari Berettyó-völgyben.

Középső neolitikum vége¹⁴ (késői AVK Esztári-csoportja)

A középső neolitikum végére keltezhető késői AVK ún. Esztári-csoportjához tartozó település objektumai is napvilágra kerültek a két évad alatt. A középső neolitikum végi település topográfiai viszonyai annyiban hasonlóak a korai neolitikum időszakához, hogy a település centruma a vízparthoz kötődik ugyan, viszont ez esetben a meandertől távolabb eső, a felszín déli, délkeleti részére kiterjedő, valószínűleg időlegesen vízzel

7 A lelőhely őskori embercsontjainak vizsgálatát Dr. K. Zoffmann Zsuzsa végezte el. Az általa megadott nem- és életkoradatok felhasználásáért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani!

A 27. obj./31. str. számú gödörben a 368. str. számú, valószínűleg sírhoz köthető, bolygatott embercsontmaradványok; a 369. str. számú délkelet-északnyugati tájolású, jobb oldalára zsugorított, 44-53 éves férfi és a 380. str. számú dél-délnyugat-észak-északkelti tájolású, jobb oldalára zsugorított 6-7 éves gyerek sírja. A 454. obj./1147. str. számú gödörben a 1655. str. számú, emberi koponya töredéke; a 1609. str. számú 40-48 éves nő, enyhén behajlított lábakkal, hasra fektetett, dél-északi tájolású váza (2. kép: 4.); a 1668. str. számú 2-3 éves gyerek bal oldalára fektetett, dél-délkelet-észak-északnyugati tájolású sírja. A 629. obj./1427. str. számú gödörben a 2311. str. számú, kelet-nyugati tájolású, jobb oldalára erősen zsugorított adultus/maturus korú egyén sírja. A 829. obj./1899. str. számú gödörben egy, a gödör számán elcsomagolt, a gép által tönkretett sír maradványai (maturus nő); a 940. obj./2142. str. számú, kelet-nyugati tájolású maturus nő sírja; a 941. obj./2146. str. számú, északkelet-délnyugati tájolású, bal oldalára erősen zsugorított maturus nő sírja (2. kép: 3.); valamint a 998. obj./2304. str. számú, északkelet-délnyugati tájolású, bal oldalára zsugorított 15-16 éves lány sírja.

8 TROGMAYER 1969. 13.; PALUCH 2004. 34.

9 TROGMAYER 1969. 13.; PALUCH 2004. 23–24, 41.

10 A Körös-kultúra időszakában a sírmelléklet-adás szokása ritkaságnak számított: az eddig ismert 305 temetkezéséből mindössze csak 21 esetben figyeltek meg mellékletek (PALUCH 2004. 38–40., 2–3. táblázat).

11 Pl.: 940., 941., 998. obj. számú sírok. Az eddig ismert temetkezések túlnyomó részében megfigyelhető volt az elhunytak zsugorított helyzetű, oldalra fektetése (TROGMAYER 1969. 13.; PALUCH 2004. 34.)

12 5 ház, 8 áldozati gödör, 13 gödör, 15 sír (MAKKAY 1992).

13 Összesen 68 objektumot kelteztek erre az időszakra, melyből 16 temetkezés volt (CSÁNYI–CSEH–TÁRNOKI 2002. 47.).

14 A kalibrált radiocarbon eredmények alapján 5260–4880 BC közé tehető ez az időszak (HERTELENDI et al. 1995, Fig. 1., Table 1.).

telt mélyedés mellett, illetve részben alatta is tártunk fel a késői AVK időszakára keltezhető objektumokat. Elsősorban nagyméretű, amorf hulladékgödrek kerültek feltárássra (3. kép: 1).¹⁵ Ezekhez igazodva a bekötőút területén¹⁶, valamint a felület nyugati részén¹⁷ előkerültek téglalap alakú, nagyméretű, cölöpszerkezetű házak elemei is, bár ezeknek az épületnek csak kis része esett bele feltárt területbe (3. kép: 5). A 663. obj./1499. str. számú, északkelet-délnyugati tájolású cölöpszerkezetes házat viszont teljes egészében sikerült feltárnunk. A 136. obj./344. str. számú, elsődlegesen agyaggyerésre, majd hulladékgyűjtőként használt gödör alján kibontott szemetes, omladékos rétegben¹⁸ egy emberi agykoponya és tőle kb. 2 méterre egy állkapocs került elő. A körülötte lévő vörösre égett paticsos omladékat a töredékes edényekkel együtt valamiféle áldozati tevékenység maradványaiként értelmezhetjük.

A gödrök elsősorban nagy mennyiségű kerámiatöredéket¹⁹, állatsontot és paticsőtöredéket tartalmaztak. Kisebb (1 méter átmérőjű) és közepes (3-4 méter átmérőjű) méretű tárológödrök²⁰ is tartoztak a telephez.

Előkerültek az Esztári népesség temetkezései is: két esetben hulladékgödörben, két esetben viszont önálló sírgödörben kerültek kibontásra sírok.

A 179. obj./434. str. számú sekély hulladékgödörben két zsugorított helyzetű, csontvázas temetkezést is feltártunk: a 179. obj./476. str. számú egy bal oldalára zsugorított, nyugat-keleti tájolású, 12-14 éves gyerek váza (3. kép: 2.); a 179. obj./540. str. számú pedig egy jobb oldalára erősen zsugorított, nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti tájolású, 32-38 éves nő váza volt (3. kép: 3-4.). Melléklete egyiknek sem volt, viszont a felnőtt nő testére a temetési szertartás során folyami kagylókat és csigákat szórtak. A 173. obj./417. str. számú gödör lemélyülésében viszont a 427. str. számú, csaknem üllő helyzetben a sírgödörbe helyezett, erősen zsugorított 14-15 éves lány sírja került kibontásra.

A két, saját sírgödörbe eltemetett sír közül a sekély, 175. obj./419. str. számú, 18-24 éves fiatal férfi sírját a szántás erősen bolygatta, a 176. obj./420. str. számúban pedig egy kelet-északkelet-nyugat-délnyugati tájolású, bal oldalára zsugorított, felnőtt férfi váza került feltárássra.

Középső rézkor (Bodrogkeresztúr-kultúra)

A felszín déli, délkeleti részében került elő a középső rézkori Bodrogkeresztúr-kultúra négy sekély gödre.²¹ Ezek minden bizonnyal az egykori település perifériájára eső objektumok lehetnek.

15 Pl. 10. obj./10. str.; 101. obj./257. str.; 106. obj./262. str.; 116. obj./305. str.; 117. obj./306. str.; 134. obj./342. str.; 136. obj./344. str.; 767., 997., 1011., 1012., 1479. számú objektumok

16 67. obj./170. str.; 78. obj./183. str.

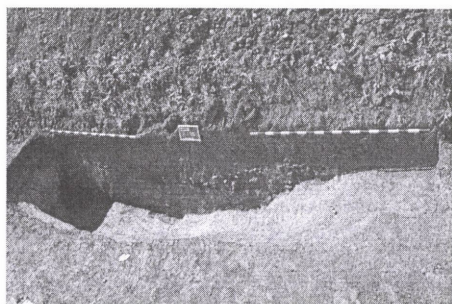
17 373. obj./914. str.; 600. obj./1369. str.

18 849. str.

19 A díszített kerámián a karcolt díszítés mellett megjelenik a fekete festés. Gyakran a két díszítési módot kombinálják.

20 Pl. 12. obj./12. str.; 13. obj./13. str. számú „kagylós” gödör

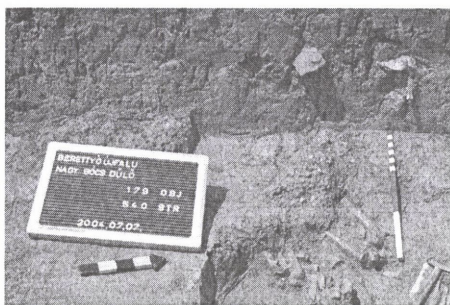
21 1040. obj./2431. str.; 1043. obj./2434. str.; 1058. obj./2471. str.; 1403. obj./3118. str. számú objektumok

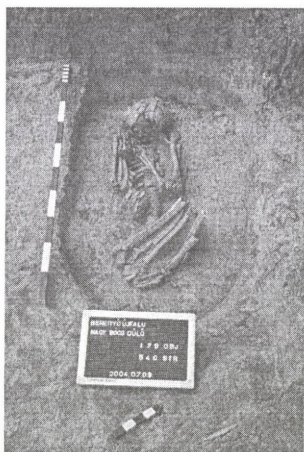
1

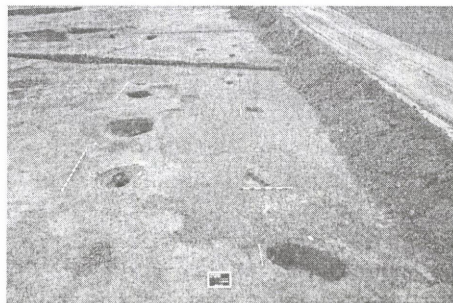
2

3

4

5

3. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő: 1: 10. obj./10. str. hulladékgödör;
 2: 179. obj./476. str. sír; 3–4: 179. obj./540. str. sír;
 5: 600. obj./1369. str. cölöpszerkezetes ház

A felszín keleti szélén feltárára került egy kerek, méhkas alakú, vörösre kiégetett szélű gödör.²² A gödör betöltésének felső részében egyetlen bütyökdiszes edényke került elő, az alján viszont feldarabolt állatok (szarvasmarha és kiskérődzők) különböző testtájainak összefüggő csontjait lehetett megfigyelni. Az objektum funkciójának kapcsán felmerülhet az áldozati (szakrális) gödörként való értelmezés lehetősége is.

Késő rézkor (Baden-kultúra)

A Baden-kultúrának mindössze egyetlen kis, kerek gödre került elő a lelőhelyen, a bekötőút feltárása során.

Kora bronzkor (Makó-kultúra)

A Nagy Bócs-dűlő területén feltárt kora bronzkori települést a Makó-kultúra korai időszakára keltezhetjük. A lelőhely jelentősége óriási, hiszen nemcsak a Kárpát-medence eddig ismert legnagyobb objektumszámú és leggazdagabb leletanyagú korai Makó-települése és a hozzá tartozó temetkezései kerültek napvilágra, hanem a feltárt terület nagyságát tekintve az egyik legnagyobb kiterjedésű is egyben.²³

Összesen 55 települési objektumot²⁴ és 4 hamvasztásos temetkezést lehetett ehhez a korszakhoz sorolni. A gödrök közül több ovális, vagy kerek objektumból (pl. 4. kép: 5–6.) – a Tiszapüspöki-Karancs, Háromág lelőhelyről publikált áldozati gödörhöz²⁵ hasonlóan – több, egymást követő rétegben bontottuk ki és szedtük fel a leleteket, melyek közül számos ép edény került kiegészítésre. A 82. obj./236. str. számú, kb. 2 méter átmérőjű, kerek gödörben két rétegben²⁶ szedtünk fel rendkívül nagy mennyiségű – többnyire szarvasmarhától származó – állatcsontot.

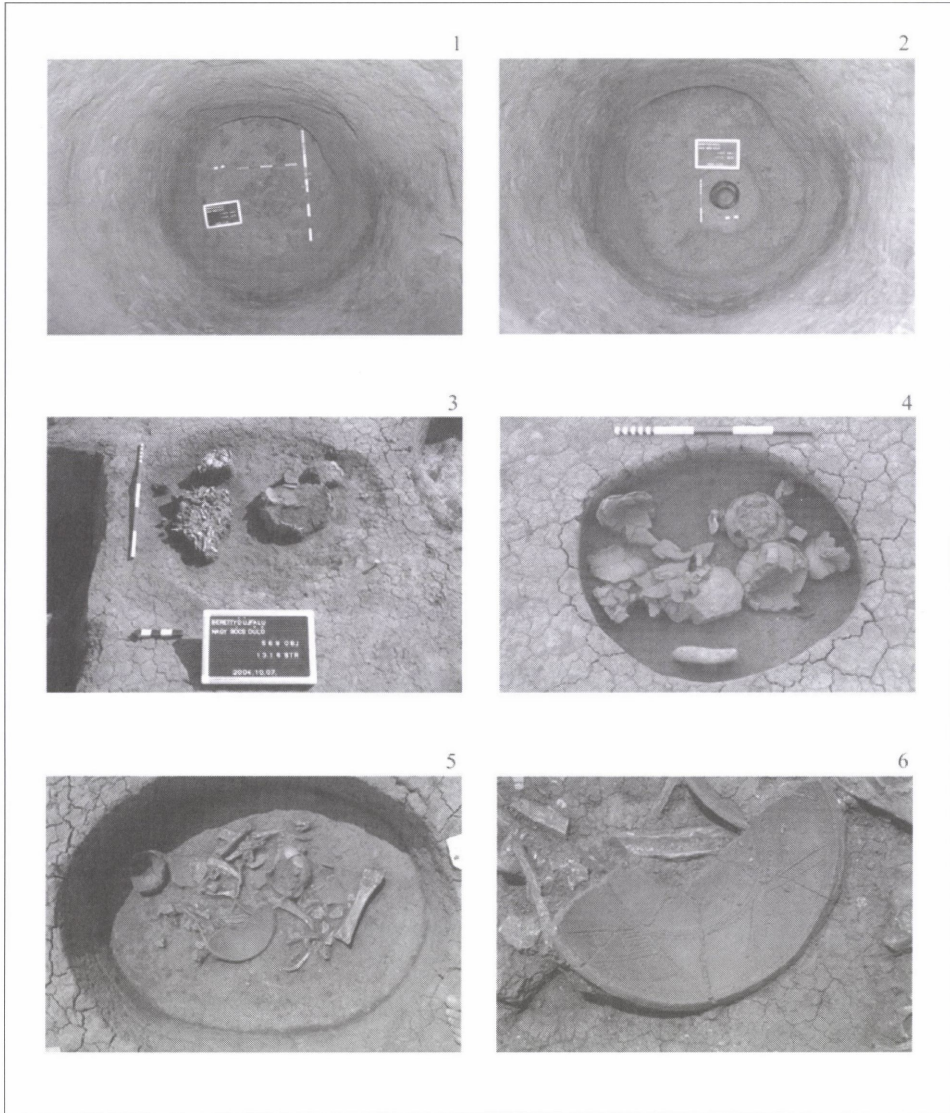
22 1745. obj./3763., 3800. str.

23 A Makó-kultúra településeinek kutatásáról utoljára Tóth Katalin írt összefoglalóan (TÓTH 2003. 65–67.). Csak az utóbbi másfél évtizedben sikerült több hektáros felületek feltárásával nagyobb objektumszámú Makó településeket azonosítani: ÉK-Magyarországról Oszlár-Nyárfaszög (20 gödör, 4 temetkezés) (KOÓS 1999. 106., 2. kép); Csongrád megyéből Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék I. (20 900 m²-en 8 gödör) (TÓTH 2001. 28.; TÓTH 2003. 66.; SZALONTAI-TÓTH 2003a. 63–64.); Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (20 900 m²-en 24 gödör, felszíni cölöpszerkezetes építmény cölöplyukai (?), egy kemence és egy hamvasztásos sír) (TÓTH 2002. 33., 3. kép; MAKKAY et al. 2003. 503. Pl. 4: 1–3; TÓTH 2003. 66.; SZALONTAI-TÓTH 2003b. 83–91.), Csengele-Fecskés (9574 m²-en 70 objektum) (BALOGH-TÜRK 2004. 199.); Pest megyéből Vecsés, 83. számú (31 200 m²-en 10 gödör) (PATAY-RÁCZ 2005. 303.) lelőhelye, valamint DNy-Szlovákiából Bajč-Vinohrady/Bajcs 32 objektum (VLADÁR 1966) és Mužla/Muzsla-Čenkov, Vilmakert és Orechovy sad/Muzsla 43+? objektum (KUZMA 1993. 74.; KUZMA 1998) lelőhelyek. Ezek közül is kiemelkedik a legutóbb – részben a Bócs-dűlővel párhuzamosan – Budapest XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark (26 ha-on kb. 300–400 (!) objektum²³) területén feltárt, több (!) száz objektumból álló késői Makó település (TEREI-HORVÁTH- KOROM-SZILAS 2005. 196.; HORVÁTH-KOROM-TEREI-SZILAS-REMÉNYI 2005. 147–150.).

24 Az edénymellékletekből csak nagyon kevés töredék és alig néhány kalcinált csont került begyűjtésre.

25 CSÁNYI-CSEH-TÁRNOKI 2002. 48–50., 2–5. kép.

26 301. és 353. str. számokon

4. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő: 1. 455. obj./1700. str. kút;
 2: 455. obj./1717. str. kút korsóval; 3: 568. obj./1316. str. szórthamvas sír;
 4: 824. obj./1889. str. szórthamvas sír;
 5-6: 766. obj./2231. str. gödör belsődiszes talpas tállal

Az 1892. obj./4018. str. számú kerek, szűk, függőleges falú, kútszerűen lemélyülő gödörben kb. 1 méter mélységben előkerültek egy tönkrement kemence tapasztott platnijának töredékei. A gödör – melyet sokáig kútnak gyanítottunk – betöltésének felső 2 méteres részéből alig került elő leletanyag. Kb. 2,3 m mélységben, a gödör alján, kb. 20 cm vastagságban egy többnyire állatcsontokból és kevés kerámiatöredékből álló depóniát bontottunk ki. Az egyébként homogén betöltés ebben a rétegben rendkívül sok faszenet tartalmazott. A depónia alján, a gödör közepén tűzrakás vörösre égett nyomait figyeltük meg.

A különböző tároló-, hulladék és áldozati gödör mellett a település kútjait is kibontottuk. A 455. obj./1148. str. számú széles, kerek kopolyakút bontása során eleinte neolitik kerámiatöredékek kerültek elő; lentebb jutva kiderült, hogy a Makó-kultúra leletanyagát tartalmazza. Kb. 3 méteres mélységben a kút közepén egy őstulokszarvból és összetört edényekből álló jelenséget (4. kép: 1.) bontottunk ki. Alatta egy teljesen ép fülles korsó került elő, szintén a kút közepén (4. kép: 2.). A talajvízig történt további bontás már csupán egy-két apró töredéket eredményezett. Az objektum közepén elhelyezkedő, tudatos és megismételt tevékenység nyomaként értékelhető depónia alapján felmerült a kút másodlagosan, áldozati objektumként való értelmezése (1442. obj./3190. str.).

Sajnos, csakúgy, mint az eddig kutatott legtöbb Makó település esetében²⁷, a házak nyomait nem sikerült megfigyelnünk.

A négy hamvasztásos temetkezés a feltárt települési objektumok északi határa mentén kerültek elő. Valamennyi temetkezés ovális sírgödre alig mélyedt le a sárga, agyagos altalajba, így a szántás és a gépi munka egy kivételével erősen bolygatta a mellékleteket. Emiatt nagyon nehéz az előkerült sírok rítusának biztos meghatározása. Az 568. obj./1316. str. számú, állatjárat által bolygatott, valószínűleg szórthamvasztásos rítussal eltemetett fiatal nő maradványai mellett két edény (tál és fazék) töredékei is előkerültek (4. kép: 3.). Az elsőként leírt sírtól 15 méterre, délkeletre került elő a 686. obj./1597. str. számú hamvasztásos temetkezés, mely nagyon bolygatott volt, így még a rítusát sem tudjuk teljes biztonsággal meghatározni.

A 824. obj./1889. str. számú szórthamvasztásos temetkezés gyakorlatilag bolygatatlan volt (4. kép: 4.). A sír igen gazdag mellékletanyagot tartalmazott: a sírgödör közepére helyezett örlőkőre szórták a hamvakat, a kalcinált csontok köré, illetve rá helyeztek el 6 edényt (5 kettőskónikus testű korsó). A sírgödör északi fala mentén előkerült egy csiszolt köeszköz is. A hamvak mellé helyeztek húsmellékletet, és a sír betöltéséből előkerült egy szenült mag is.

Az 1922. obj./4055. str. számú temetkezés is erősen bolygatottnak bizonyult: a sírba helyezett edénymellékletek töredékei közül alig egy-két apró hamvasztott csonttöredék került elő. Az edények alatt viszont *in situ* helyzetben sikerült kibontanunk a sírgödör aljára helyezett egykori húsmelléklet maradványait (4212. str.).

27 Az eddig ismert cölöpszerkezetű Makó házak a következők: Csongrád-Vidre sziget (SZÉNÁSZKY 1988, 153.; KALICZ 1984a, 95., Taf. XXIII/1); Abda-Hármasok (FIGLER 1996. 9. 1. ábra); Tatabánya-Dózsakert (CSEH-VÉKONY 2002. 253.); Hosszúpályi-Homokbánya. Egyetérthetünk Kalicz Nándor és Csányi Marietta azon véleményével, hogy ezek a nagyméretű cölöpszerkezetes épületek nem kifejezetten lakóházak, hanem inkább közösségi házak lehetnek (KALICZ 1984a. 95., 101.; CSÁNYI 1996. 56.).

Késő bronzkor (Gáva-kultúra)

A Gáva-kultúra objektumai a feltárt terület északi és északkeleti, keleti részén sűrűsödnek. Mindössze 53 objektumot lehetett ehhez az időszakhoz kapcsolni. Elsősorban kisebb, kerek, gyakran méhkas alakú tárológödörök (5. kép: 4–5.) és nagyobb, amorf elsődlegesen agyaggyerésre, később hulladéktárolóként funkcionáló objektumaik kerültek elő. Előfordult, hogy kis, kerek gödör közepén összeroppant nagy tárolóedény töredékei kerültek kibontásra (5. kép: 2.). Külön említést érdemel, hogy két, téglalap alakú cölöpszerkezetes épület (ház?)²⁸ oszlopnymait (5. kép: 3.) is sikerült azonosítanunk. A leg gazdagabb leletanyagot az ásatás utolsó hetében feltárt kerek, mély, nagyméretű 1945. objektum (5. kép: 6.) szolgáltatta: a nagy mennyiségű kerámián, állatcsonton és patison kívül külön említést érdemelnek a gödörből előkerült bronzok (elsősorban tűk) és egy agancsból készített, csiszolt zablapár.

Az egyetlen, ehhez az időszakhoz köthető temetkezés a 781. objektum alján előkerült zsugorított csontvázas sír²⁹ volt (5. kép: 1.).

Középső vaskor (Vekerzug-Hetény-kultúra, Kr. e. 7–6. sz.)

Mindössze 46 objektumot kelteztünk erre az időszakra. Az Alföld középső vaskorának (szkíta kor) Szentes-Vekerzug-, vagy Vekerzug-Hetény-kultúrájának hagyatékát tartalmazták a feltárt települési objektumok. A szkíta település, csakúgy, mint az 1999-ben Biharkeresztes-Láncos major területén feltárt azonos korú település esetében, néhány, lazán elhelyezkedő objektumból állt. Megfigyelhetjük, hogy a középső vaskorban olyan területeket is elfoglaltak a települési objektumok, melyek a nedvesebb, csapadékosabb időszakokban víz alatt állhattak. A lelőhelyet keresztülvágó bekötőút területén sikerült feltárnunk egy kb. 6x7 méteres, lekerekített téglalap alakú, sekély, egyenes aljú, oszlopos szerkezetű épület alapját (6. kép: 1.).³⁰ Bár a lelőhelyen kerültek még elő hasonlóan lekerekített formájú, félig földbe mélyített épületek (6. kép: 2.),³¹ de a 14. objektum méretével kiugrik a kisebb, házként vagy műhelyként interpretálható objektum közül. A lekerekített sarkú, négyszögletes formájú épületek mellett feltárássra kerültek olyan kerek, vagy ovális formájú, egyenes aljú, általában középső oszlophelyes épületek, melyekre sátor szerű felépítményt rekonstruálhatunk.³²

A 22. obj./22. str. és a 23. obj./23. str. számú sekély, kerek, egyenes aljú gödrökben állatcsont- és kerámiatöredékeken kívül emberi koponyatetők is kibontásra kerültek (6. kép: 3–4.).³³ A gödrök betöltésében előkerült emberi maradványok valamilyen szakrális tevékenységgel való összefüggés lehetőségét vetik fel.

28 239. obj./569. str.; 701. obj./1624. str.

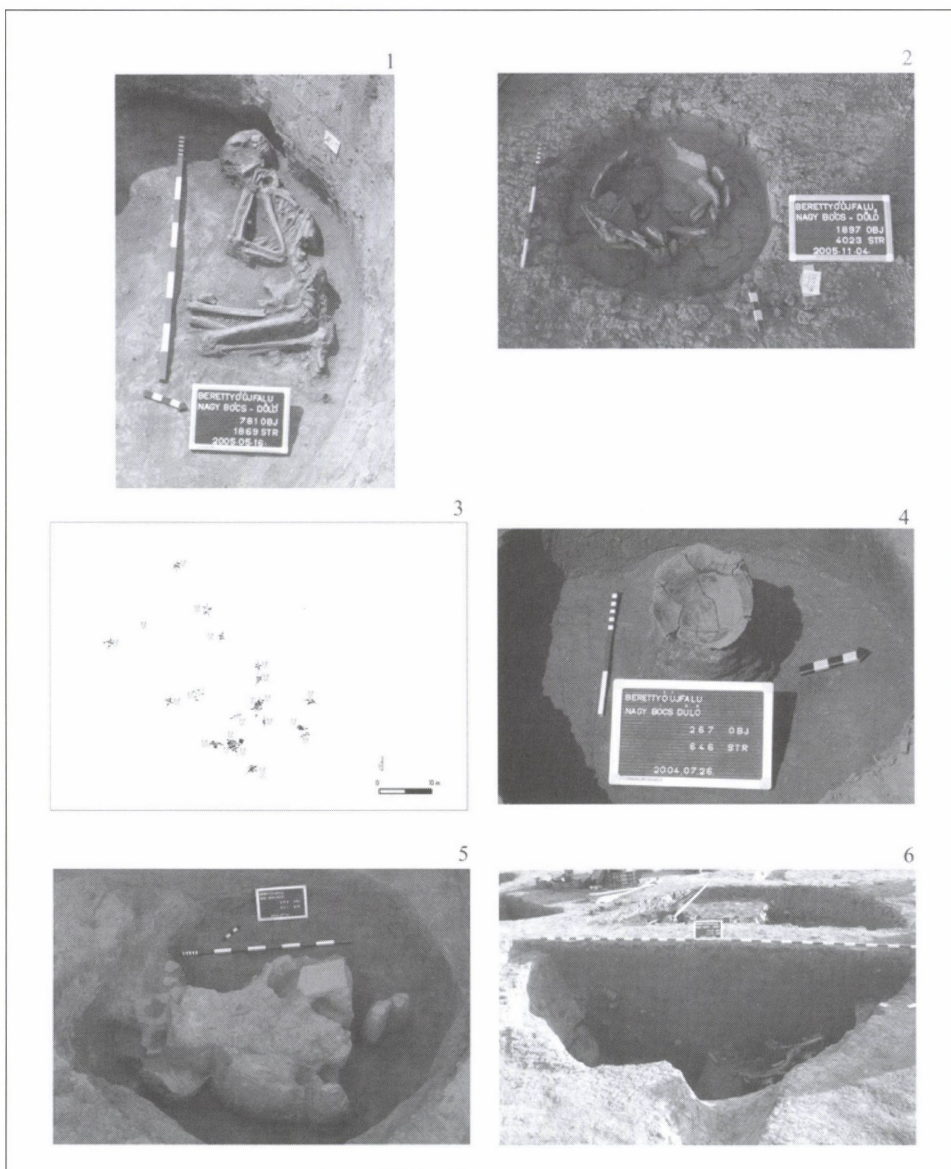
29 1869. str. számú, nyugat-keleti tájolású, jobb oldalára zsugorított, felnőtt nő melléklet nélküli váza.

30 14. obj./14. str.

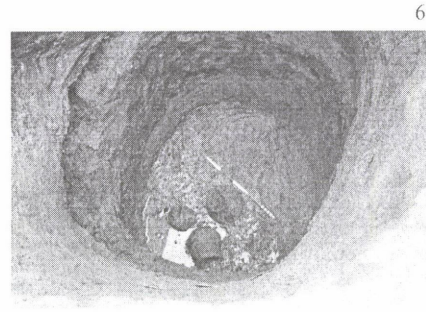
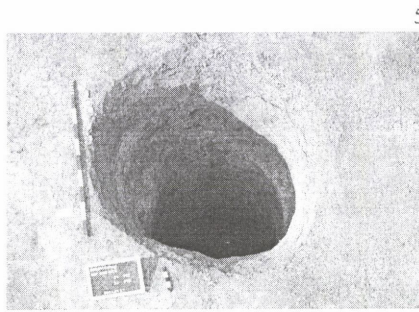
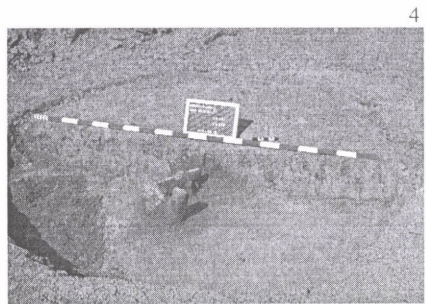
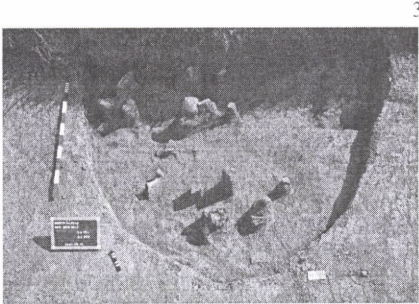
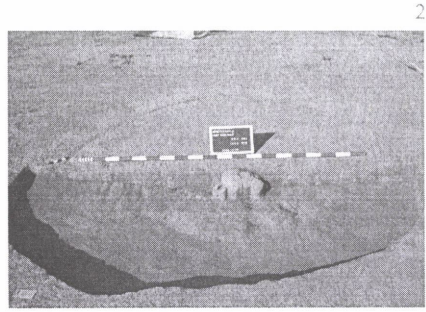
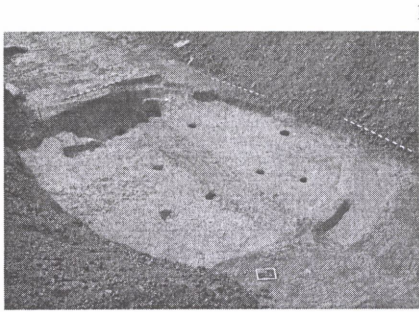
31 191. obj./449. str.; 249. obj./585. str. (?); 451. obj./1144. str.; 618. obj./1412. str.

32 20. obj./20. str.; 584. obj./1341. str.; 592. obj./1356. str.; 633. obj./1431. str.

33 Az embertani vizsgálat előzetes adatai szerint mindkét gödörben egy-egy felnőtt nő koponyatöredéke került elő.

5. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő: 1: 781. obj./1869. str. sír;
 2: 1897. obj./4023. str. gödör összeroppant tárolóedénnyel;
 3: 239. obj./569. str. cölöpszerkezetű ház;
 4: 267. obj./646. str. gödör felhúzott fülű csészével;
 5: 258. obj./621. str. hulladékgödör;
 6: 1945. obj./4179. str. nagy hulladékgödör

6. kép: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő: 1: 14. obj./14. str. ház;
2: 592. obj./1356. str. ház metszet szürke korongolt kerámiával; 3: 22. obj./22. str. áldozati gödör;
4: 23. obj./23. str. áldozati gödör; 5: 24. obj./24. str. kút;
6: 292. obj./1074. str. kút edényekkel az alján

A házak mellett előkerültek a hozzájuk kötődő földfalú kutak is. A 24. obj./24. str. és a 292. obj./727. str. számú objektumok kerek, kb. 1 méter átmérőjű, függőleges falú kutak voltak (6. kép: 5–6.). Mindkét kút aljáról teljesen ép vízhordó edények kerültek napvilágra. A 24. obj. számú kút betöltésének felső részéből ezenkívül jellegzetes bronz nyílhegy, egy sárga-kék szemes üvegpaszta gyöngy és egy vaskés töredéke is kikerült.

Római császárkor (2–4. század)

A lelőhelyen feltárt jelenségeknek több mint a felét a római császárkorra datálható objektumok teszik ki. A település alapegységét a téglalap alakú, félig földbe mélyített házak és a hozzájuk tartozó méhkas alakú tároló- és hulladékgyödrök alkották. Több házhoz tartozhatott egy-egy mély, téglalap alakú, aknaszerű (jég)verem, füstölőkomplexum és szabadtéri kemence.

A falu többnyire nagyméretű, kerek kútjai a helyi topográfiai adottságokhoz igazodva mindig a mélyebben fekvő, vízhez közeli területeken sűrűsödtek; így viszonylag sok kút került feltárára felszín déli, délkeleti részen lévő „tó” körül, valamint az északi fel-tárási határ közepére eső mélyedés körül.

A felszín északi részére esett az a három nagyobb, ovális objektum és egy kisebb kerek gödör, melyek betöltését nagy mennyiségű égett tapasztástöredék zárta le. Ezekből az objektumokból kikerült égett patics mennyisége alapján több leégett ház maradványaira következtethetünk, azonban a feltárt területen nem találtunk olyan épületet, melyen tűz nyomait figyelhettük volna meg.

Az égett tapasztásokat tartalmazó objektumoktól kissé délebbre, a település legsűrűbben lakott részén több olyan, eredetileg valószínűleg tárológödörként használt, másodlagosan hulladékgyödröként funkcionáló objektum is feltárára került, melyekből emberi koponya, vázcsont vagy csonkított váz került elő.³⁴ Ezek az objektumok egy viszonylag szűk, kb. 6–800 m²-es területen koncentrálnak. Az egyik kerek, méhkas alakú gödör esetében egy teljesen szabályos, dél-északi tájolású temetkezés³⁵ zárta le a gödör betöltését.

A 1668. obj. számú kút betöltésének felső részébe viszont egy teljesen felhúzott lábú és összeszíjazott gyerek váza³⁶ került elő. Ugyanennek a kútnak a déli felében egy jobb oldalára enyhén zsugorított felnőtt váza³⁷ is feltárára került. Ezek a jelenségek, véleményem szerint, a 2–3. századi szarmata falu életének végét jelezhetik.

Elsősorban a terület keleti részén feltárt császárkori objektumok leletanyagának első átnézése alapján valószínű, hogy a szarmata falunak van egy késői (3. század végi–4. századi) időszaka is. Erre utal több szarmata objektum szuperpozíciója mellett az egyes objektumokból előkerült sötétszürke, korongolt, besimított díszű kerámiatöredékek és az időnként előkerülő kavicsos soványítású, hullámvonaldíszes, vastag falú fazekak töredékei is. A 2005-ös kampány során feltárt 40 félig földbe mélyített épület (ház) közül

34 Pl. 1172. obj./2703. str.; 1240. obj./2817. str.

35 1543. obj./3415. str.

36 3883. str.

37 3665. str.

hét a megszokott kisméretű házaknál nemcsak nagyobb méretével tűnik ki. Ezek a házak³⁸ a feltárt felület délkeleti részének vízállásos területének („tó”) partján helyezkednek el egy csoportban (hat közvetlenül egymás mellett), tehát helyzetüknél fogva is ki-válnak a többi császárkori épület közül.

A császárkori település két fázisára utalhat az is, hogy a feltárt felület keleti szélén feltárt hét dél-délnyugat–észak-északkeleti tájolású sírból álló, szarmata temetőrészlet-hez nem igazodott a szarmata települési objektumok egy része. Az a sírcsoport legalább 400 méterre, északkeletre került elő a körárkos síroktól. A hét sírtól délre, kb. 150–160 méterre, a „tó” délkeleti partján került elő két további magányos, bolygatatlan szarmata temetkezés³⁹. A két magányos sír 350–360 méterre keletre volt a körárkos síroktól. Mindkettő gazdag mellékletekkel volt ellátva, de a hatalmas téglalap alakú sírgödörrel rendelkező, 1286. obj. számú volt a két szezon alatt feltárt leggazdagabb (egyenes vaskarddal felszerelt) férfisír.

A hulladéklerakóhoz vezető bekötőút keresztezte a 2–3. századi faluhoz tartozó szarmata temetőt. A temető két részből áll. A főúthoz közelebbi részen található az egyszerű gödörsírokat magába foglaló temetőrész, míg ettől, kb. 200–300 méterre, keletre kerültek elő a körárkos (ún. kishalmos) temetkezések. A körárkos sírok közül valamennyi, míg az aknasírok nagy része is korabeli rablásnak esett áldozatul. Némely esetben a fosztogatás olyan mértékű volt, hogy már csak az üres sírgödört lehetett dokumentálni. A rablás ellenére a körárkos sírokban római ezüstpénz és ezüstmű készült ékszerek (torques, nyakban viselt balta alakú amulett) is napvilágra kerültek, a bronz számszeríjfibulák, vascsiholók és kések, valamint korongolt szürke és vörös színű edények mellett. A női sírokban üvegpasza és borostyángyöngyök, néha egy-egy kalcedonból készült gyöngy alkotják a ruházat díszét (ruha aljára, övre vagy tarsolyra varrva) és a nyakláncokat.

A fentebb említett hét sírből álló csoport és a két gazdag, magányos síron kívül a hulladéklerakó területére eső felület közepe felé, egymáshoz közel, a körárkos sírcsoporttól keletre, kb. 200–220 méterre került elő két újabb, dél-délnyugat–észak-északkeleti tájolású sír: a 337. obj./859. str.⁴⁰ és a 721. obj./1677. str.⁴¹ számú. A különböző csoportokban napvilágra került temetkezések egymáshoz és a településhez viszonyított időrendjét kizárólag alapos elemzés válaszolhatja meg.

A temetőt és a települést nem választotta el markáns földrajzi jelleg vagy határ: a temető a meander alacsonyabb nyugati, délnyugati oldalán, a falu viszont a temetőtől keletre, a folyókanyarulat magasabb, keleti partján helyezkedett el.

38 1162. obj./2680. str.; 1025. obj./2958. str.; 1179. obj./2711. str.; 1224. obj./2776. str.; 1242. obj./2820. str.; 1146. obj./2637. str.; 1104. obj./2581. str. A 1224. és a 1242. obj. számú házakon a 869. obj. számú késő avar árok keresztülvágott.

39 1229. obj./2782. str. (GI-09 négyzet) és a 1286. obj./2914. str. (GI-13 négyzet).

40 FG-21 négyzetben.

41 FG-22 négyzetben.

Avar kor (7–9. század)⁴²

A kutatott területen összesen 247 olyan objektumot sikerült feltárni, amelyet az avar korra keltezhetünk. A korszakon belül a temetőhöz tartozó 40 sír a 7. század közepe és a 8. század eleje közé tehető, míg a település 207 objektuma a késő avar korra, a 8. század elejétől a 9. század végéig datálható.

A temető két sírja⁴³ a többi sírtól elkülönülten (egy férfi és egy női temetkezés) egymás mellett, azonban a késő avar kori település épületekkel tagolt, központi részében feküdt. A sírgödrök lekerekített téglalap alakúak és nagyméretűek voltak. Mindkét halottat háton fekvő, nyújtott helyzetben helyezték el egy-egy fakoporsóban. A mellékleteik közül a férfi mellett talált ezüstlemezből készült nagyszíjvég, és szintén ezüstlemezből készült övveretek bírnak keltező értékkel.

A településről és többi sírról viszont lényegesen több információval rendelkezünk, mint az előbb leírt két temetkezéssel kapcsolatban. A település központi része a vizsgált terület nyugati és északnyugati részén feküdt, 50-150 méterre a Berettyó régi medrétől. Egyben ez volt a kutatott terület legmagasabb pontja, a folyó magaspártja, amelytől délkeletre és északkeletre, az egyre mélyebben fekvő részeket több árokkaal, árokrendszerrel tagolták. Az ásás délkeleti és északkeleti sarkainál időszakosan vízjárta területek, pontosabban két kisebb tó volt. A két kis tó között, a feltárt felszín keleti részén egy újabb magasabb, vízmentes területet figyeltünk meg, ahol valószínűleg a településhez tartozó temető sírjait tártuk fel.

A település központi részének alapegységét a félig földbe mélyített, általában 2-3 x 3-4 m² alapterületű, oszlopszerkezetes, lekerekített téglalap alakú épületek alkotják. Az esetek felénél az épületekben kemencét vagy tűzhelynek a nyomát is megtaláltuk. Általában három vagy négy ilyen épületből álló csoportosulásokat figyeltünk meg, amelyek esetében az elemek (házak vagy gazdasági épületek) 2-5 méternél nincsenek messzebb egymástól. Két épületnek már most is kiemelkedő jelentőséget lehet tulajdonítani. Az egyik egy teljesen leégett ház,⁴⁴ amelynek maradványát sikerült feltárni. Az égésnek köszönhetően jól rekonstruálhatóak lesznek a korabeli berendezések, továbbá a leletanyagot tekintve is rendkívül gazdagnak mondható, hiszen több sütőharang-töredék mellett, lassú korongon készült, hullámvonaldíszes kisebb-nagyobb fazekakat, valamint a kerámiák soványításához használt egész csillámpala-tömböket is találtunk. A másik épület⁴⁵ egy földbe mélyített, 3x3 m² alapterületű épület, amelyben egy kőpakolós kemencét,⁴⁶ két tűzhelynek a nyomait⁴⁷ és hat cölöphelyet⁴⁸ találtunk. Az Alföldön ritka kőpakolós kemence és a két tűzhelynyom miatt valószínűleg fontos, azonban egyelőre ismeretlen gazdasági funkciót töltött be ez az épület. Az egyes csoportosulásokhoz tartoztak a kerek, közepes méretű, közepesen mély gödrök, amelyek száma kevesebb volt, mint az

42 Itt szeretnénk köszönetet mondani Szelekovszky Mártának, aki mind a feltárásban, mind a feldolgozásban eddig nagy segítségünkre volt az avar kort illetően!

43 156. obj./390. str.; 160. obj./394. str.

44 291. obj./726. str.

45 77. obj./182. str.

46 225. str.

47 226., 275. str.

48 272., 273., 274., 276., 277., 278. str.

épületek száma, valamint a leletanyaguk is gyérnek mondható. Ezért a gödrök inkább tárolási célt szolgálhattak. A központi rész mélyebben fekvő részein tártuk fel a kerek (gyakran 4-6 méter átmérőjű) kutakat, amelyek viszont több ilyen egységet is kiszolgáltak. A kutak közül – a kötött agyagos talaj miatt – csak egyetlen esetben⁴⁹ kerültek elő egyértelműen kútbélésre utaló famaradványok. Ugyancsak ide tartoztak azok a téglalap alakú, rendkívül mély, réteges betöltésű objektumok, amelyeket eleinte – feltjük miatt – síroknak gondoltunk, de a bontás során bebizonyosodott, hogy más funkciót láthattak el. Leletanyaguk nagyon szegényes volt. A mélységük és méretük, valamint a településen (egy-egy egység szélein) elfoglalt helyzetük alapján felmerült az a lehetőség, hogy jégvermek lehettek. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az említett csoportok egy-egy különálló gazdasági egységet képezhettek, és több periódust is jelezhetnek. Egy-egy ilyen egység 15–20 méternyire volt egymástól, amely valószínűleg egy családnak mind a lakóterét, mind pedig a ház körüli gazdasági tevékenységek (pl. kézművesség) terét is jelentette.

A feltárt terület északkeleti felében, a település központi részéhez tartozóan, egy kb. 10-12 m²-es sugarú körön belül négy olyan objektum (három gödör és egy árok) került elő, amelyekben elsősorban gyerekek, vagy fiatal felnőttek vázát találtuk meg. A 713. obj./1654. str. számú csecsemő zsurigított váza egy árokban, a 677. obj./1596. str. számú gyerek egy gödör betöltésében, az 548. obj./1295. str. számú bolygatott felnőtt(?) váza pedig egy kerek gödör alján feküdt. A 832. obj./1902. str. számú gyerek szintén egy árok aljába volt beletemetve. Elképzelhető, hogy az egymáshoz viszonylag közel feltárt, árokba és gödörbe temetett gyerekeket közel egy időben temették el, azonban kérdéses, hogy mi okozta a halálukat. Ettől a csoporttól távolabb két többszörös árokrendszer metszéspontjában került elő a 910. obj./2101. str. számú váz, amely helyzete folytán lehetőséget ad az egymást keresztező árkok időrendi sorrendjének megállapításához.

A központi résztől kelet felé haladva árkokat és mindössze néhány épületet találunk, amely így a település gazdasági (főleg állattartó) egysége lehetett. Az „állattartó egységet” és a központi „lakóegységet” egymástól két csatornából álló, V alakú, mély árokrendszer választotta el, amelynek a bejárati részét is sikerült megtalálni. A lelőhely egészen keresztülfutó árkok azt több nagyobb egységre (akár 1500–8000 m²-nyi területekre) tagolják. Ezek az árokrendszerek többféle rendeltetéssel is bírtak, mivel a feltárt árkok zöme a mélyen fekvő, időlegesen vízzel borított területre, a két kisebb tóhoz fut ki, ezért egyrészt joggal feltételezhetjük a vízelvezető funkciót, másrészt viszont egyfajta elválasztó/elkülönítő (határ) szerepet is betöltöttek. Ezt mutatja a már említett „állattartó egység” és „lakóegység” közötti árokrendszer, továbbá egy több csatornából álló, U alakú, északkelet-délnyugati irányú árokrendszer is, amely a települést és a feltárt felület keleti részén megtalált 38 sírból álló temetőt választotta el egymástól.

A sírok nagyjából egy kisebb, déli és egy attól 20–30 méterre, északabbra lévő, nagyobb, szabályos sorokból álló sírcsoportba rendezettek. A temető szélétől nyugatra került elő egy ijjal, nyílal felszerelt harcos magányos, részleges lovas (kengyel, zabla, koponya és lábszárcsontok) temetkezése.⁵⁰ A sírok többsége északnyugat-délkeleti tájolá-

49 697. obj./1620. str.

50 1226. obj./2779. str.; 2833. str. (ló)

sú, lekerekített téglalap alakú sírgödör volt, az elhunytat pedig egy zsugorított sír kivételével nyújtott helyzetben a hátára fektették. A lekerekített téglalap alakú sírgödrök kb. harmadában figyeltünk meg a sarkokban cölöpnyomokat, amelyek boronaszervezetű sírépítmény vagy halotti ágy meglétére utalhatnak. A temető sírjainak 20–30%-ában lehetett megfigyelni a korabeli rablás nyomait. Mindössze a sírok 10–12%-ában került elő húsmellékletre utaló állatcsont, vagy ételmellékletre utaló edény. A temető legrangosabb sírjában egy maturus korú férfi feküdt, mellékleteként egy 90 cm hosszú, fahüvelyű, két vasszereléssel ellátott, pontkörökkel díszített, szegecselt, csont markolattal ellátott vaskard került elő a halott teljes, bronzból készült, öntött övgarnitúrájával együtt. A temetőnek valószínűleg csak két sírcsoportját tártuk fel, így várhatóan újabb 30–40 sírből álló csoportok lehetnek még a feltárt területtől keletre.

Mivel a térségben hasonló korú, feltárt település még nincs, így a pontosabb kronológiához a közeljövőben elemzésre kerülő Ártánd-Kapitány-dűlő lelőhelyen⁵¹ feltárt késő avar kori temető sírkerámiája fog remélhetőleg segítséget nyújtani.

A lelőhely egyrészt azért rendkívül fontos, mert a bihari régióban ez az első és egyetlen, nagy felületen feltárt késő avar kori falu.⁵² Továbbá olyan településszerkezeti megállapításokat tehetünk a csaknem 7 hektáros feltárt felületen, amelyre a kis felületű ásatások miatt eddig nem nyílt lehetőség. Ugyanakkor kivételes lehetőség adódik a település pontosabb keltezésére, az Ártádon és az itt előkerült temetők segítségével.

ÖSSZEFOGLALÁS

Berrettyóújfalú-Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen a 2004–2005-ös kampányok folyamán 1988 objektumot tártunk fel, melyekhez 4233 stratigráfiai egységet rendeltünk. A feltárt objektumok korszakokkénti megoszlását az alábbi táblázat tartalmazza.

Korszakösszesítés:⁵³

Korszak	Objektumszám
Kora neolitikum (Körös-kultúra)	37
Középső neolitikum vége (késői AVK – Esztári-csoport)	51
Középső rézkor (Bodrogkeresztúr-kultúra)	4
Késő rézkor (Baden-kultúra)	1
Kora bronzkor (Makó-kultúra)	59
Késő bronzkor (Gáva-kultúra)	53
Középső vaskor (Szkíták, Kr. e. 7–6. század)	46
Római császárkor (2–4. századi szarmata)	1039

51 A lelőhelyről és a kutatások történetéről részletesen Kralovánszky Alán anyagközlését megelőző, Kiss Attila által írott, bevezető részben olvashatunk (KRALOVÁNSZKY 1996).

52 MESTERHÁZY 1975. elterjedési térkép, 253–262.

53 A leletanyag tisztítását követő végleges datálások után a táblázatban szereplő adatok kis mértékben módosulhatnak!

Korszak	Objektumszám
Kora avar kor (6. század)	2
Késő avar kor (8–9. század)	245
Középkor (14–15. század)	1
Kérdéses korúak (leletanyag alapján nem datálható)	445
Mesterséges, nem régészeti jelenség (szonda, kutatóárok)	5
Összesen	1988

Irodalom

- BĂCUEȚ-CRIȘAN, Sanda: *Burial rites in the Neolithic in Northwest, Romania. (Neolit temetkezési szokások Északnyugat-Románia területén)*. NyJAMÉ XLVI. 2004. 71–83.
- BALOGH Csilla–TÜRK Attila: 118. *Csengele-Fecskés. Régészeti kutatások Magyarországon*. 2003., 2004. 199.
- BANNER János: *Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. Ausgrabung am Kotacpart bei Hódmezővásárhely*. DolgSzeged IX–X. 1934. 54–84.
- BANNER János: *Az újabbkőkori lakóházkutatás mai állása Magyarországon. L'état actuel de la recherche des habitations Néolithique en Hongrie*. ArchÉrt 1943. 1–25.
- CSÁNYI Marietta–CSEH János–TÁRNOKI Judit: *Tiszapüspöki-Karancs, Háromág-dűlő: kora bronzkori áldozati gödör és kora vaskori épület. Tiszapüspöki-Karancs, Háromág-dűlő: A sacrificial pit from the early Brone Age and a building from the Early Iron Age*. Régészeti Kutatások Magyarországon 1999, 2002. 47–62.
- CSÉPLŐ Péter: *Ártándi sírlelet*. ArchÉrt XVI. 1896. 412–416.
- HERTELENDI Ede–KALICZ Nándor–RACZKY Pál–HORVÁTH Ferenc–VERES Mihály–SVINGOR Éva–FUTÓ István–BARTOSIEWICZ László: *Re-evaluation of the Neolithic in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates*. Radiocarbon 37. No. 2. 1995. 239–244.
- HORVÁTH Ferenc: *A Tisza-vidék újkőkori településrendszerének és háztípusainak áttekintése. Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theissgegend im Neolithikum*. MFMÉ 1988/1. 15–40.
- HORVÁTH László András–KOROM Anita–TEREI György–SZILAS Gábor–REMÉNYI László: *Előzetes jelentés az épülő Kőérberek-Lakópark területén folyó régészeti feltárásról. Preliminary report on the archaeological excavation conducted parallel to the construction on the territory of the Kőérberek, Tóváros Residential District*. Aquincumi füzetek 11. 2005. 137–167.
- KALICZ Nándor–RACZKY Pál: 16. *Szolnok Szanda-Tenyősziget-Dersi gát*. ArchÉrt 105. 1978. 274.
- KALICZ Nándor–RACZKY Pál: 17. *Szolnok Szanda-Tenyősziget-Dersi gát*. ArchÉrt 106. 1979. 276–277.
- KALICZ Nándor–RACZKY Pál: 19. *Szolnok, Szanda, Tenyősziget, Dersi gát*. MittArchInst 8–9. 1978–79. 1980. 224–226.
- KALICZ Nándor–RACZKY Pál: *Siedlung der Körös Kultur in Solnok-Szanda (Vorbericht)*. MittArchInst 10–11., 1980–81. 1982. 13–24.
- KOÓS Judit: *Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon. Neuere Angaben zur Verbreitung und zur Chronologie der Makó-Kultur in Nordostungarn*. HOMÉ XXXVII. 1999. 103–128.

- KOSSE, Kristina: *Settlement ecology of the Early and Middle Neolithic Körös and Linear Pottery Cultures in Hungary*. BAR International Series 64. 1979. Oxford
- KRALOVÁNSZKY Alán: *Az Ártánd-Kapitány-dűlői késő avar kori temető. Late-Avar cemetery at Ártánd-Kapitány-dűlő*. DMÉ 1994., 1996. 37–103.
- KUZMA, Ivan: *Dvanásta sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. Zwölfte Grabungssaison in Mužla-Čenkov*. AVANS 1992., 1993. 73–75.
- KUZMA, Ivan: *Pokračovanie výskumu v Mužli-Čenkove. Fortsetzung der Grabung in Mužla-Čenkov*. AVANS 1996., 1998. 103–104.
- LICHARDUS-ITTEN, Marion–LICHARDUS, Jan: *Frühneolithische häuser im Balkano-Karpatischen Raum als Grundlagen linearbandkeramischer Bauweise. Einflüsse und Kontakte Alt-europäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*. Hrsg. von J. Batora–V. Furmánek–L. Veliáčik. Communicationes Instituti Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae VI. Nitra, 2004. 25–56.
- MAKKAY János: *Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd-Öregszőlők 119 in 1986–1989*. In: Cultural and landscape changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd Project, Edited by S. Bökönyi. In: *Archaeolingua* 1992. 121–193.
- MAKKAY et al.: János Makkay with contributions by Katalin Almássy, János Dani, Róbert Kertész and Katalin Tóth: Prehistoric archaeology in Hungary in recent years. In: *Recent research in the Prehistory of the Balkans*. Ed. by D. V. Grammenos. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 3. Thessaloniki, 2003. 487–537.
- MESTERHÁZY Károly: *A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1966–1968 (Leletkataszter)*. The archeological activity of the Déri Museum in the years 1966–1968 (A survey of finds). DMÉ 1968, 1970. 61–77.
- MESTERHÁZY Károly: *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területének IX–XIII. századi településtörténetéhez. Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13 Jahrhunderten II*. DMÉ 1974., 1975. 211–266.
- PALUCH Tibor: *A Körös-Starčevo kultúra temetkezései. Die Bestattungen der Körös-Starčevo-Kultur*. NyJAMÉ XLVI. 2004. 23–51.
- PAPP László: A Berettyó-Kálló közének átfogó földrajzi jellemzése. In: RÁCZ Z. (szerk.): *Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Debrecen, 1996. 11–28.
- PATAY Róbert–RÁCZ Tibor: 417. Vecsés, 83. számú lelőhely. *Régészeti kutatások Magyarországon 2004*. 2005. 303., nr. 417.
- RACZKY Pál: *A Körös kultúra leletei Tiszajenőn. Funde der Körös-Kultur in Tiszajenő*. ArchÉrt 103. 1976. 171–189.
- RACZKY Pál: 9. Szajol-Felsőföld. ArchÉrt 104. 1977. 263.
- SELMECZI László: *Das Wohnhaus der Körös-Gruppe von Tiszajenő. Neuere Angaben zu den Haustypen des Frühneolithikums*. MFMÉ 1969/2. 17–22.
- SZALONTAI Csaba–TÓTH Katalin: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék I. (M5 26/68. Nr. 33. lelőhely). Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék I. (Site 26/68. M5 Nr. 33.) In: SZALONTAI Cs. (szerk.): *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. On the road. Museum research along the intended route of the M5 motorway*. Szeged, 63–67.
- SZALONTAI Csaba–TÓTH Katalin: Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (M5 26/73. Nr. 35. lelőhely). Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (Site 26/73. M5 Nr. 35.) In: SZALONTAI Cs. (szerk.): *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. On the road. Museum research along the intended route of the M5 motorway*. Szeged, 2003. 83–96.
- TEREI György–HORVÁTH László András–KOROM Anita–SZILAS Gábor: 103. Budapest, XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark. *Régészeti kutatások Magyarországon 2004*. 2005. 196–197. nr. 103.

- TÓTH Katalin: *Előzetes jelentés a Csongrád-Sertéstelepen feltárt kora bronzkori településrészlet-ről (Csongrád megye). Preliminary report on the Bronze Age settlement fragment unearthed at Csongrád-Sertéstelep (Csongrád County).* Régészeti Kutatások Magyarországon 1998. 2001. 25–36.
- TÓTH Katalin: *Kora bronzkori temetkezések Szeged-Kiskundorozsma határában. Frühbronzezeitliche Bestattungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma.* MFMÉ-StudArch VIII. 2002. 31–75.
- TÓTH Katalin: *A kora bronzkor kutatásának helyzete Magyarországon. Die Lage der Frühbronzezeitforschung in Ungarn.* JAMÉ XLV. 2003. 65–111.
- TROGMAYER Ottó: *A Körös-csoport lakóházáról. Újkőkori házmodell-töredék Röszkéről. Ont he dwelling of the Körös group.* ArchÉrt 93. 1966. 235–240.
- TROGMAYER Ottó: *Die Bestattungen der Körös-Gruppe.* MFMÉ 1969/2. 5–15.
- VÁNYI Róbert–BONA Gabriella: *A Bihari-sík tájvédelmi körzet.* Daru füzetek, Debrecen, 2004.
- VLADÁR, Jozef: *Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei.* SIA 14. Nitra, 1966. 245–336.
- WHITTLE, Alisdair–BARTOSIEWICZ, László–BORIĆ, DUŠAN–PETTITT, Paul–RICHARDS, Michael: *In the Beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in Northern Serbia and South-East Hungary* *Antaeus* 25. 2002. 63–117.
- ZOFFMANN Zsuzsanna: *Óslakosok és bevándorlók a neolitikus és rézkori Kárpát-medencében az embertani adatok alapján (A Somogy megyében feltárt Badeni temetők Penrose-analízise) Autochthonous population and immigrants in the Carpathian Basin of the Neolithic and the Copper Age after anthropological data (The Penrose analysis of the recently unearthed Baden cemeteries in Somogy county)* SMK XVI. 2004. 127–137.

A cikk irodalomjegyzékében található folyóiratok és periodikák rövidítéseit a TULOK 1984 alapján adtuk meg. Magda TULOK: *Abbreviations of periodicals and series of archeological and auxiliary sciences.* ActaArchHung 36. 1984. 333–384.

János Dani–Krisztián Antal Szilágyi

VORBERICHT ZU DEN RETTUNGSGRABUNGEN AM FUNDORT BERETTYÓÚJFALU-NAGY BÓCS-DÜLŐ 2004–2005

Am Fundort Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dülő haben wir in zwei Kampagnen, 10. Mai -30. November 2004, bzw. 3. Mai-12. November 2005, eine Rettungsgrabung auf dem Gebiet der regionalen Mülldeponie Bihar durchgeführt.

In den zwei Saisons haben wir auf den mit der Verbindungsstraße zusammen 69 123 m² der Ausgrabung insgesamt 1988 Objekte und 4233 ihnen zugeordneten stratigraphischen Einheiten isoliert.

Am Fundort gelangten Objekte aus folgenden Zeitaltern zur Ausgrabung:

- frühe Steinzeit (Körös-Kultur): Siedlung und Gräber
- Ende mittlere Steinzeit (AVK – Esztár-Gruppe): Siedlung und Gräber
- mittlere Kupferzeit (Bodrogkeresztúr-Kultur): Siedlungsobjekte

- späte Kupferzeit (Baden-Kultur): Siedlungsobjekte
- frühe Bronzezeit (Makó-Kultur): Siedlung und 4 Aschengräber
- späte Bronzezeit (Gáva-Kultur): Siedlung und ein Skelettgrab
- mittlere Eisenzeit (Skythen, 7–6. Jahrhundert v. Chr.): Siedlung
- römische Kaiserzeit (2-3. Jahrhundert n. Chr.): Dorf und Friedhof
- späte Kaiserzeit (Ende 4. – Anfang 5. Jahrhundert): Dorf
- späte Awarenzeit (7–9. Jahrhundert): Dorf und Friedhof
- Mittelalter (14–15. Jahrhundert): Siedlungsobjekt

Bocsi Zsófia

MEZŐPETERD HELYE A KÖZÉPKORI BIHAR MEGYÉBEN

**(TÖPRENGÉSEK AZ OKLEVELES ÉS TÉRKÉPES ADATOK SZEREPÉRŐL
EGY KÖZÉPKORI FALU HATÁRÁNAK AZONOSÍTÁSÁBAN)**

BEVEZETÉS

Mezőpeterd középkori története iránti érdeklődésemet egy 2002-ben, a település határában végzett leletmentő ásatás keltette fel. A feltárások során többek között egy, az Árpád-korra keltezhető falu objektumainak és tárgyainak a maradványai kerültek napvilágra.¹ Mivel a középkori régészetnek olyan hathatós segédtudományok állnak a rendelkezésére, mint a diplomatika, szfragisztika, heraldika, genealógia, archontológia vagy a topográfia, egy-egy lelőhely – jelen esetben település – komplex feltáráshoz és minél több oldalról való megismeréséhez elengedhetetlen ezeknek a tudományágaknak az ismerete és az általuk nyújtott lehetőségeknek a kiaknázása. Jelen cikkben a levéltári kutatásokon keresztül a középkori oklevelekből, illetve a topográfia által a térképekből nyerhető információkat próbálom összekapcsolni a régészeti feltárás eredményeivel. Mint az a cikkből ki fog derülni, ebben az esetben az adatok nem úgy egészítik ki egymást, ahogyan azt várnánk: az oklevelek és a tárgyi kultúra emlékei időben nem fedik le egymást, azaz nem egy konkrét időszakról, az Árpád-korról kapunk teljes metszetet Mezőpeterd falu életéről, hanem az egyes forrástípusok különböző, egymást követő időszakokat fednek le, inkább hosszabb időintervallumban egészítik ki egymást. A régészeti leletek Mezőpeterdnek arról a korszakáról tanúskodnak, amelyből még nem állnak rendelkezésünkre írott források, az oklevelek viszont a későbbi, 14. század végi faluról tudósítanak, amely korból még nem kerültek napvilágra régészeti leletek.

A levéltári kutatásokat némileg nehezítette az a tény, hogy a középkori Bihar megyében nem a mai Mezőpeterd elődje volt az egyetlen evvel a névvel illetett falu: volt még egy Peterd nevű település a Sebes-Körös partján, a mai Biharugrától északra, melyet Köröspeterd néven szoktak még említeni a szakirodalomban.² Másfelől maga Mezőpeterd is két faluból állt nagy Lajos király uralkodásának utolsó évében: Fegyvernek-peterd és Mezőpeterd faluból – erről bővebben fogok majd szólni a Mezőpeterdre vonatkozó legértékesebb forrás, a jelen cikk gerincét képező 1382-ből származó határjáró oklevél tárgyalása során.

1 Az ásatás eredményeit Ringer István és Szilágyi Krisztián Antal fogják ismertetni és elemezni a közeljövőben.

2 BUNYITAY III. 1884. 285.; CSÁNKI I. 620.; JAKÓ 1940. 319–320.; GYÖRFFY I. (1963) 586., 654.

1. térkép: Mezőpeterd a 14. századi Magyarországon

MEZŐPETERD FÖLDRAJZI FEKVÉSE

A mai Mezőpeterd a Bihari síkon, a berettyóújfalui kistérségben található 1823 hektár területű település, melynek lélekszáma 576 fő.³ A körülötte fekvő településektől mért távolsága észak felől, az óramutató járásával egyezően haladva: Berettyóújfalutól (melynek déli felét a településsel mára már összenőtt Berettyószentmárton képezi) 10 km, Váncsodtól 4 km, Biharkereszttestől 15 km, Toldtól 13 km, Mezősastól 9 km, Furtától 16 km, Zsákától 18 km.

A ma viszonylag nagy kiterjedésű asztalsíma szikes pusztá váhala tocsogós, többé-kevésbé vízjárta táj volt, amelynek magasabb részeit pusztai tölgyesek borították.⁴ A mocsaras vidéket a Berettyó és az abból kiágazó, illetve abba belefutó számos kis ér tagolta, melyeknek nevei szerencsés esetben fennmaradtak a középkori írott forrásokban, más részeik dűlők, illetve az egyes települések külterületeinek sok éven keresztül áthagyományozódott elnevezéseiben maradtak fenn. Glaser Lajos így ír az Alföld régi vízrajzát feldolgozó tanulmányában a területről: „A Nyírség homokterületét (...) egészíti ki a negyedik oldalon az Ér, Berettyó (Túr) és a Körösök egybeolvadt törmelékűjén az a

3 www.geochallenge.hu/bolt/software/naviguide_telepuleslista.htm (2005. 08. 28.)

4 GLASER 1939. 121. A szerzőnek a Tiszántúl régi vízrajza című térképén Mezőpeterd környéke árteres, illetve mocsaras területként van jelölve.

hatalmas ártér, amelynek magvát a Kis- és Nagysárrét mocsarai alkotják. Erősen tagolt, nagyrészt vízállásos terület ez, amely nagy szélességben jóformán a Bihar lábánál kezdődik. Északi része a Berettyó és az Ér ártere, de a Nagysárrétbe való torkolatáig csak helyenként ér el komolyabb szélességet. Inkább időnként vízzel megtelő holtágaknak és medreknek hol ritkább, hol sűrűbb szövvénye, mintsem összefüggő ártér. Ennek megfelelően az ármentes szint határa itt nehezen kijelölhető, zezugos, nem mindenütt összefüggő vonal. A hegységtől Derecskéig mégis nagyjából egyenes, de innen zezugos vonalban tart Berettyóújfalunak, hogy azután Bakonyszeg határában elérje a Nagysárrétet.”⁵ Valószínűleg ezeknek a holtágaknak és medreknek vízzel való megtelésének időszakos volta miatt nem maradt fenn a Peterdet övező számos, a középkorban említett vízfolyásnak a neve, leszámítva az Ölyvöst, a Tekerőeret és a Baglyost, mely utóbbi nem is vízhez kapcsolódó földrajzi jelenségként, hanem dülönévként maradt fenn az utókor számára. Ennek tárgyalására azonban majd később térek rá, most térjünk vissza Mezőpeterdhez, nevezetesen a középkori településhez.

2. térkép: Mezőpeterd környékének vízrajza és az ásatás helyszíne

MEZŐPETERD AZ ÍRÁSOS FORRÁSOKBAN

Mezőpeterdről az eddig napvilágra került adatok alapján a szakirodalom azt tudta, hogy a falu a 13. században már biztosan létezett, hiszen azt elsőként az 1291 és 1294 között a váradi püspökség területéről beszedett tized jegyzékében említik. Itt *villa Peturd*-ként szerepel a vele szomszédos Bolcs és Szomajom mellett, azokkal egy oszlopban felsorakoztatva.⁶ A feljegyzés évszám nélküli, de azt megtudjuk belőle, hogy 10 kepe gabonadézmával tartoztak a falu lakosai a váradi püspöknek. Módy György a tájárjárás előtt keletkezett falvak közé sorolja Peterdet,⁷ Jakó Zsigmond pedig a forrásokban való 13. század végi feltűnéséből arra következtet, hogy „*legalább másfélszázaddal korábban keletkezhetett*”.⁸ Erre a feltételezésre egyelőre nincsen bizonyíték, illetve nem volt: a megoldáshoz egyfelől a jelen cikkben tárgyalt határjáró oklevél, másfelől a Mezőpeterd határában végzett régészeti feltárás eredményei vihetnek közelebb. A falu történetének ebből a korai szakaszából csak annyi biztos tudásunk van, hogy a Váradi káptalan színe előtt 1208 és 1235 között tárgyalt különböző peres ügyekről felvett jegyzőkönyvben, az ún. Váradi Regestrumban nem szerepel, noha a környék számos települését itt említik először írásban.⁹ Ez adódhat abból a tényből, hogy a falu még tényleg nem létezett az 1210-es, 1220-as években, de az is előfordulhat, hogy Peterd olyan kicsi település volt, hogy lakosai közül nem került ki bíró az említett tüzesvaspróbák elvégzésének tanúsítására. Egy további lehetőség szerint pedig lakói annyira jól viselték magukat azokban az időkben, hogy a faluban nem történt semmi olyan jogsértő esemény, ami miatt az említett jegyzőkönyvbe bekerülhetett volna a település neve – akár csak említés szintjén is.

Itt kell megjegyezni, hogy ugyanez a problémakör felmerül a településre vonatkozó többi írásos forrás tekintetében is. Tudvalevő, hogy a középkorban csak akkor foglalták oklevélbe egy-egy település nevét, ha azzal valami említésre méltó dolog, egy jeles esemény, vagy valamiféle jogügylet történt: megalapították, templomát felszentelték, felégették, eladományozták, zálogba adták, felosztották, vásártartási jogot kapott, hatalmaskodtak a falubeliek – vagy éppen a falu lakóinak a kárára történt hatalmaskodás, adót szedtek benne, és még lehetne tovább sorolni. Egy másik forráskört képeznek a falu birtokosára, elöljáróira vonatkozó emlékek, így például ha a tulajdonosa megváltozott, vagy annak az életében történt valami fontos esemény: megházasodott, végrendelkezett, jutalmazták, büntették, meghalt, és így tovább. Ha tehát egy településről – mint Peterd esetében is – alig van írott forrásunk, az két dolgot jelezhet: vagy nem is keletkeztek róla oklevelek a középkorban, vagy létrejöttek ugyan ilyen iratok, de azok ilyen-olyan okokból megsemmisültek az idők folyamán, itt az Alföldön legvalószínűbben a török portyázások pusztításai által, de előfordulhatott ez akár egy-egy helyi birtokos család összetűzése, hatalmaskodása során is.

6 JAKUBOVICH 1926. 298.

7 MÓDY 1995–1996. 183. Bár valójában a szerző nem szól Peterdről a XIII. század végéig keletkezett nyugat-bihari településekről szóló cikkében, ezen az oldalon annyi említést tesz róla, hogy helyi eredetű kisbirtokosok tulajdonában volt.

8 JAKÓ 1940. 320.

9 KARÁCSONYI-BOROVSKY 1903.

Legközelebb a pápai tizedjegyzékben találkozunk Peterddel, amikor is Péter nevű papja három év átlagként 4 garast adózott, évekre lebontva pedig 1332-től 1334-ig három éven át 3 garast, 1335-ben pedig 5 garast.¹⁰

A Mezőpeterdről szóló, időben következő emléket méltán nevezhetjük a középkori faluról fennmaradt legfontosabb forrásnak, hiszen egy határjáró oklevélről van szó, mely I. Nagy Lajos király uralkodásának utolsó évében, 1382-ben keletkezett.¹¹ Az oklevélből az is kiderül, hogy ekkor nem is egy, hanem két falu falu létezett ezen a helyen Peterd néven, az egyik a már sokat említett Mezőpeterd, a másik a közvetlenül mellette fekvő Fegyvernekpeterd, melynek részletes határleírását jelen cikkben fogom ismertetni.

A faluról, melyet a továbbiakban már csak a máig fennmaradt Mezőpeterd névvel illetnek az írott források, az előző határjáró oklevélhez képest egy évszázaddal későbből, 1485 környékéről ismerünk egy újabb oklevelet,¹² melyben ezúttal a településről származó, a nevét is innen kölcsönző Mezőpeterdi család egy tagjával találkozunk. Mivel a falu birtokosaira vonatkozóan eddig nem került elő semmilyen adat, nagy valószínűséggel bennük tisztelhetjük Mezőpeterd kismanes jogállású birtokosait. Az oklevél tartalma szerint egy a gerlai Ábránfiak és a Toldi család között folyó birtokper kapcsán – az Ábránfiak hatalmaskodva elfoglalták a Toldiak több birtokát és birtokrészét – Mátyás király közmeghallgatást rendelt el, melynek elvégzése során a tanúk között szerepel Mezőpeterdi György is. Az oklevélben előtte több soron át mezőgyáni illetőségű lakosokat, vagy a Mezőgyáni család tagjait hallgatják ki. Így fordulhatott elő, hogy György is Mezőgyáni (*de Mezewgyan*) előnévvel szerepel, az ő esetében azonban a -gyan utótagot kihúzta az írnok, utólag pedig beszúrta a sor fölé a -peterd szócskát.

Végül a biztosan Mezőpeterdre vonatkozó középkori források közül az utolsó egy 1497. augusztus 3-án kelt oklevél, melynek tartalma szerint Ulászló király személyes jelenléti bírósága előtt július 29-én megjelent Edelesi Tamás ügyvéd, aki megbízója, Peterdi János nevében Váncsodi Máté nemes ellenében bejelentést tett. Eszerint az elmúlt húshagyó kedd táján a nevezett Váncsodi Máté elküldvén váncsodi jobbágysait – két peterdi származásút is találunk köztük: Peterdi Tamást és Benedeket – a panaszos Peterd nevű birtokán levő Nyáras nevű erdejére, azt kivágatta, a kivágott fát pedig elvitette. Ezt Edelesi Tamás a budai és váradi káptalanok okleveleivel igazolta és jogorvoslást kért gazdája számára. Erre Váncsodi Máté jogi képviselője, Peterdi Gergely azt válaszolta, hogy megbízója a keresetben teljesen ártatlan, azon jobbágysai ügyében pedig, akik jelenleg is nála laknak, hajlandó igazságot szolgáltatni. Ártatlanságának az igazolására felajánlotta a Peterd birtok szomszédaira és határirtokosaira, valamint a Bihar megye nemességére kiterjedő *communis inquisitiót*, de mert ezt a felperes ügyvédje nem fogadta el, hanem a bíróságtól más ítéletet kért, azért a király a vele együtt ítélező nemesekkel úgy döntött, hogy az alperes tizenkettedmagával tegyen a váradi káptalan előtt

10 MON. VAT. I/1. 44, 56, 63, 71, 79, 85. MÓDY 1997–1998. 226.

11 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltára (a továbbiakban DL) 30725 – 1382. szeptember 22. Az oklevél közlését ld. a cikk végén.

12 DL 36422. Általános keltezése: 1480–1490. július 27. között. Az adatot hozza, azonban nem hivatkozta le. BOROVSZKY 1901. 115.; CSÁNKI. 620.

tisztító esküt arról, hogy Peterdi János keresetében teljesen ártatlan. Ezen felül az eskü letevését követő tizenötödik napon szolgáltatasson igazságot jobbágysai felett a váradi káptalan emberének a jelenlétében.¹³ Ebben az oklevélben tehát négy peterdi illetőségű személlyel is találkozunk – mindkét oldalon egyaránt képviseltetvén magukat. Bár az oklevélben több, Peterdtől távolabb eső helynévből származó vezetéknev is szerepel, ennek ellenére Váncsod közelsége arra utal, hogy jelen esetben nem Köröspeterdről, hanem Mezőpeterdről volt szó.¹⁴

Bár az előző bekezdésben tárgyalt oklevelet neveztem az utolsónak, még mindig akadnak olyan oklevelek, amelyekben Peterdről van szó. Ez úgy eshetett meg, hogy ezekben az esetekben nem bizonyos, hogy a Mezőpeterd elődjének számító Peterdről van szó, vagy Köröspeterdről. Ezeket az okleveleket azért kell mégis számba venni, mert nem zárható ki, hogy egyik-másik mégis Mezőpeterdre vonatkozik. Van például egy 1514-ben kelt levél, melyet Vajai Ferenc írt vajai Imre váradi kanonoknak, amelyben helyzetjelentést ad több függőben levő peres ügyéről is, többek között említést tesz a *Petherd possessio*-ra vonatkozó oklevelekről is, és más Váncsodi Mátéval, Ártándival és Tordai Zsigmonddal folyó perekéről.¹⁵ Ez az adat azért módfelett gyanús, mert a már említett 1497-ben kelt „utolsó” oklevél egyik főszereplője éppen Váncsodi Máté. Ebben az esetben szinte biztos, hogy Mezőpeterdről van szó a sajnos eléggé szűkszavú és folytatás nélküli oklevélben. Annyi következtetést mindenestre levonhatunk belőle, hogy valóban kismemesek lakták a falut, és az eddig említett Peterdi család mellett a Vajaiak is birtokosok voltak benne.

Egy másik, 1501-ben kelt oklevélben Halmosi Balázs szeretné jutalmazni hűségese ügyvédjét, Peterdi Jánost, aki a Halmosi Mihállyal szemben folytatott perben sikeresen képviselte őt és nővérét, ezért át szeretné engedni neki a Bihar megyei Boldogfalván bírt birtokrészét. Mivel Boldogfalva egy Debrecen tözsomszédságában fekvő falu volt a középkorban,¹⁶ ami eléggé messze esett mindkét Bihar megyei Peterdtől, ebben az esetben nem tudom eldönteni, melyik Peterdről származhatott a jeles ügyvéd.

MEZŐPETERD A SZAKIRODALOMBAN

Mielőtt elkezdeném azoknak a műveknek az időrend szerinti felsorolását, melyekben szerepel Mezőpeterd, ki kell emelnem azt a két kézikönyvet, melyekhez a kutatás során is elsőként nyúltam, ezek pedig *Györffy Györgynek*, illetve *Csánki Dezsőnek* a történeti földrajzi művei voltak, melyekben az első lépések megtételéhez szükséges alapinformációkat megtaláltam.¹⁷

13 DL 10008, DL 26656 – 1497. augusztus 3. Az adatot ismeri JAKÓ 1940. 379. is.

14 Az adatot ismeri JANKOVICH B. 1996. 314. is.

15 DL 73360 – 1514. május 28. (A kaposmérői Mérey család levéltára, Q 132)

16 CSÁNKI I. 597. Az újabb régészeti kutatások azonban azt is feltételezik, hogy Boldogfalva egyenesen a későbbi Debrecent alkotó egyik kisebb falu volt.

17 GYÖRFFY I. (1963) 586., 654., illetve CSÁNKI I. 620.

Elsőként *Lipszky János* 1806-ban, illetve 1808-ban kiadott nagyszabású térképgyűjteményét kell megemlítenem, amely műfajánál fogva kilóg a többi történeti-földrajzi munka sorából. A megfelelő térképen Mezőpeterdet több vízfolyás is határolja egy majdnem szabályos téglalap formájában, melynek keleti oldala nyitott, itt ugyanis az Ölyvös kanyargós medre fut. Két erdős területet is jelöl a térkép, egyet Mezőpeterd északi határában, egyet pedig délen. Ugyanezeket a részeken jelöl egy-egy mocsaras területet is.¹⁸

Fényes Elek az egész országot feltérképező geográfiai munkájában csak a 19. század közepi állapotokat festi le, Mezőpeterd múltjára vonatkozóan, illetve a domborzati viszonyokat illetően nem ad a jelen cikk számára hasznosítható információkat.¹⁹

Osváth Pál 1875-ben sok, a térképes azonosítás szempontjából is fontos adattal szolgál Mezőpeterdről. Tőle tudjuk meg többek között, hogy egy az 1730-as években keletkezett összeírásban Mezőpeterd már pusztaként szerepel – ami a török megszállás okozta pusztítások fényében nem számít olyan meglepő ténynek –, az azonban már érdekesebb adat, hogy „...*a hagyomány szerint a régi falu a mostani falu tövében Váncsod felől azon a helyen feküdt, mely ma Pusztának nevezetik.*”²⁰ Az ő leírásából értesülünk arról is, hogy egy 1773-as összeírás említése szerint, a középkori Mezőpeterd határjárásában is szereplő, „...*hajdan a határt átmetsző Ölyvösön vízimalom volt.*”²¹ Ez az adat arra enged következtetni, hogy az Ölyvösön a középkorban is működhettek vízimalmok, csakúgy, mint a korszakban még sok más vízparti településen. A Mezőpeterddel határos Szomajomról pedig azt tudjuk meg, hogy „*E pusztulások után* (ti. 1648 előtt, illetve 1659–60-ban Seidi dúlásakor) *Szomajom, – hol a Vertán Andrásné tagja közepén, a Klastrom dűlőben az Ölyvösnek Peterd felől eső partjáról a klastrom alapfalai csak az ötvenes években hordattak szét (...) többé aligha épülhettek fel.*”²² Ez az adat azért elgondolkodtató, mert a szomajomi kolostorról eddig nem kerültek elő írott források, így épülésének korát sem tudjuk megállapítani, viszont ha állt volna már az 1382-ben végzett határjáráskor, tökéletes tájékozódási pontnak kellett volna bizonyulnia – tehát mindenképpen említeni kellett volna. A kolostor így nagy valószínűséggel a 14. század legvége után épülhetett, legkorábban a 14–15. század fordulóján. Módy György említi egy feltehetően a 12. század végén felépült nemzeti monostort, ami a tatárjáráskor elpusztul és a későbbiekben sem hallunk róla²³ – ez a forrás azonban értelemszerűen egy másik, korábbi épületre vonatkozik.

Végül, de nem utolsósorban, *Osváth Pál* a település nevére, névadására hoz elképzeléseket, miszerint a község egyik védőszentje, Péter nevéből származik az elnevezés, hozzáragasztván egy *-d* képzőt, míg a Mező- pedig megkülönböztető név a mai Pusztapeterdtől²⁴ – mivel a település sík területen feküdt.²⁵

18 LIPSZKY 1806. 423. pagus Tab. V. R 46. LIPSZKY 1808. XXXIX. – Bihar vármegye. Q-R 46.

19 FÉNYES 1851. 230.

20 OSVÁTH 1875. 293.

21 OSVÁTH 1875. 293.

22 OSVÁTH 1875. 293.

23 MÓDY 1981. 107.

24 A már említett Váncsod felé eső, *Osváth Pál* által a középkori Peterd falunak tartott pusztája helye.

25 OSVÁTH 1875. 292.

Bunyitay Vince a váradi püspökség történetét dolgozta fel 1883 és 1884 között megjelent háromkötetes művében. Mint tudjuk, Peterd első említése éppen a váradi püspökség gabonadézma beszédéhez kapcsolódik. Bunyitay Vince művében szerepel több peterdi illetőségű ember is, az egyik bejegyzés egy egész családról szól – Peterdi Gelértről, Jánosról, Domonkosról, Miklósról, Andrásról és Gáborról –, akik eladták malombeli részüket. Mivel azonban ez a jogi ügylet a Tötteleken (Vizes-Gyán táján, a Sebes-Körös mellett) levő malomról szól, szinte biztosra vehetjük, hogy a másik Bihar megyei Peterd (a továbbiakban Köröspeterd néven) lakosairól van szó.²⁶ A másik említés Mezőpeterdi Bodó Ferencről szól, aki 1546-ban egy birtokper ügyében tart vizsgálatot mint királyi ember.²⁷ Bunyitay Vince tesz említést elsőként Fegyvernekpeterdről, azaz ő már biztosan találkozott a jelen cikkben közölt határjáró oklevéllel.²⁸ Magáról Peterdről annyit ír, hogy a megyében három ilyen nevű település is volt: egy a Körös mellett (Köröspeterd), illetve Mezőpeterd és Fegyvernekpeterd. A falvak térképes azonosítását segíti azon adata, miszerint a kettő közül Mezőpeterd feküdt északabbra, Fegyvernekpeterdtől nyugatra a Szent Tamás útja nevezetű út vezetett, keleti oldalán Buzás falu (Guszár) feküdt, délen pedig a Tekerőér folyt.²⁹ Ezeket az adatokat minden bizonnyal a határjáró oklevél értelmezéséből nyerte, bár némelyik elnevezés abban nem szerepel, így például sem a Szent Tamás útja, sem Buzás; előbbi az eredeti oklevélben Szent János újaként szerepel, míg az utóbbi adódhat Guszár félreolvasásából is.

Bunyitay Vincétől értesülünk arról is, hogy Mezőpeterd középkori temploma a Szentháromság tiszteletére volt szentelve, falai pedig 1743-ban még álltak.³⁰ Ha elfogadjuk Osváth Pál elméletét Peterd névadására vonatkozóan, akkor a falu az elnevezését még egy korábbi templomról kaphatta, vagy mindkét Peterdnek volt egy temploma, esetleg patrocíniumváltás következett be, ami a tatárjárás után és a telekpusztítások időszakában koránt sem számított egyedülálló esetnek. Végül a legvalószínűbb az, hogy a Bunyitay Vince által említett templom nem a középkori, hanem annál egy későbbi, „feudális kori” templom, mely a török pusztítások utáni újranépesedés során épülhetett fel.

Borovszky Samu szemmel láthatóan Osváth Pál művét vette alapul 1901-ben megjelent munkája megírásakor, melyben Magyarország vármegyéit és városait ismerteti. Ő is leírja, hogy „*e község hajdan nem a mostani helyén, hanem odább, Váncsod felé, a »Pusztá« nevű dűlön feküdt.*” Ő is két községnek írja le 1382-ben az egymás mellett fekvő Mezőpeterdet és Fegyvernekpeterdet, és ismeri az 1485-ből származó adatot is, amelyben már csak a mai nevén szerepel a falu, Mezőpeterdként.³¹

26 BUNYITAY 1883–1884. 172. Tötteleket valószínűleg ennek az adatnak az ismeretében helyezte Engel Pál a középkor végi Magyarországról készített térképén (ENGEL 2002.) Mezőpeterd határába, ami véleményem szerint nem helytálló, mivel az az azonosításhoz felhasznált oklevél alapján a fent is említett Köröspeterdre vonatkozik.

27 BUNYITAY 1883–1884. 179.

28 BUNYITAY 1883–1884. 112.

29 BUNYITAY 1883–1884. 285.

30 BUNYUTAY 1883–1884. 285.

31 BOROVSZKY 1901. 115. Vö. a 12. lábjegyzettel!

Szintén hasznos információkat tartalmaz *Jakó Zsigmond* Bihar megyéről szóló, annak történetét a török korig feldolgozó, 1940-ben napvilágot látott átfogó műve. Adattárában felsorakoztatja az 1382. évi határjárás földrajzi neveit, az oklevelet tehát ő is ismerte, azonban Fegyvernekpeterdet illetően téves következtetésre jut, vagy legalábbis nem fogalmaz egyértelműen és világosan, amikor azt írja, hogy Fegyvernekpeterd Mezőpeterd korábbi neve volt, hiszen a határjáró oklevélből egyértelműen kiderül, hogy két különálló, egymástól határjelekkel is elválasztott, egy időben létező településről van szó. Jakó Zsigmond véleménye szerint Fegyvernekpeterd lakói a korai bihari földvár várispánságának katonáskodó népelemeihez tartoztak, akik fegyveres szolgálatuk révén emelkedtek a nemesség körébe.³²

A Hajdú-Bihar megye területén régészeti felmérést és azonosított 9–13. századi lelőhelyeket *Mesterházy Károly* gyűjtötte össze 1973-ban és 1974-ben megjelent két tanulmányában.³³ Ő mindössze két darab cserép³⁴ alapján azonosította terepbejárással az Árpád-kori falu nyomait, amit a 11. századra keltezett³⁵ – ezt azóta a feltárások is igazolták. Véleménye szerint „*A Mezőpeterd templomától délkeletre, kb. 800 méterre fekvő egykori település (86. lelőhely) valószínűleg nem volt önálló falu, hanem csak Mezőpeterd része, mivel a felszíni leleteket csak kis területen találtuk meg.*”³⁶ Tanulmánya összefoglaló táblázatában pedig már kérdőjelesen 10. századnak – azóta ez szintén igazolásra került – határozza meg a Mezőpeterd területén begyűjtött régészeti leletek korát, megjegyezve, hogy a településtörténet nem értékelhető.³⁷ *Mesterházy Károly* valószínűleg a mind a régészeti leletek, mind a levéltári források gyér száma miatt nem szerepelteti Mezőpeterdet a megyéről készült összegző térképen sem.

A Hajdú-Bihar megyei települések középkori történetét számos tanulmányában feldolgozó *Módy György* több cikkében és tanulmányában is említi Peterdet. A tanulmányokban feldolgozott települések írásos forrásokban való jó ellátottsága mellett az egyetlen hasznosítható okleveles adattal rendelkező Peterdet általában csak egy-két sornyi terjedelemben említi, kevés konkrét adatot felsorakoztatva, inkább a falu birtokos családjának köznemesi jogállására és helyi származására hívva fel a figyelmet.³⁸

Végül *Kálnási Árpád* írásáról kell megemlékezni, aki 1982-ben összegyűjtötte Mezőpeterd földrajzi neveit, főleg a 19–20. századi forrásokra, illetve a néprajzi gyűjtésből származó adatokra támaszkodva, de a *Jakó Zsigmond* által a középkori határjáró oklevélből kigyűjtött neveket is beemelve a cikkbe. Sajnos a középkori nevekhez nincsenek újabb adatok a későbbi korokból, de a külterületek nevei és a dűlőnevek így is sok információt szolgáltatnak a falu környezetével kapcsolatosan.³⁹

32 JAKÓ 1940. 66., 320.

33 MESTERHÁZY 1973. MESTERHÁZY 1974.

34 A katalógusban a VII. táblán szerepelnek 7–9. számokon. (A szövegben említett két darab cserép helyett három látható a táblán.)

35 MESTERHÁZY 1974. 220.

36 MESTERHÁZY 1974. 227.

37 MESTERHÁZY 1974. 260.

38 MÓDY 1995–1996. 183.; MÓDY 1997–1998. 228., 237.; MÓDY 2000. 41.

39 KÁLNÁSI 1982.

A KÖZÉPKORI HATÁRJÁRÁSOK

A középkori oklevelek egyik fontos alcsoportját képezik a határjáró oklevelek, amelyekből a birtokos családokra és a környező települések neveire, illetve a terület domborzati viszonyaira vonatkozóan juthatunk értékes adatokhoz.

A falvak határai akkor alakultak ki, amikor kialakult a szilárd településhálózat, azaz a belterületek korlátozott helyváltoztatása leállt, megszületett a szilárd településmag, amihez járulékosan csatlakoztak a külterületek, az egyéni birtoklású és művelésű parcelák, illetve a közös használatú földek, amelyek a falu lakóit együttesen, mint faluközösséget, földközösséget illettek meg. Ez a folyamat a helyi viszonyoktól függően a 12–15. század között zajlott le, és elsősorban a határ vízrajzi, domborzati adottságaihoz, illetve a szomszédos települések egymástól való távolságához igazodott. Szabálytalan határforma ott alakult ki, ahol a terület századokon át letelepülésre vagy mezőgazdasági művelésre alkalmatlan volt.⁴⁰ A falvak általában már a 12. század végére rendelkeztek állandónak feltűnő határjelekkel, mivel számos később keletkezett oklevél említ régi határokat.⁴¹ A határok kialakulása és megszilárdulása után főleg a 13–14. században voltak jellemzőek a birtokosítások, egyedül az Alföldön lehetett szabadon terjeszkedni, ahol csak a vizek szabtak határt a sztyeppés éghajlatú hatalmas egybefüggő sík területen.⁴²

Fontos megemlíteni, hogy ezekben a meghatárolásokban – így Fegyvernekpeterd esetében is – általában birtokhatárról van szó, nem pedig faluhatárról, jogilag azonban ez nem hozott semmiféle változást, a formulák mindkét eljárás során ugyanazok voltak. A határjárás egy közhitelű cselekményeket védő személy, általában a poroszló vagy az ispán jelenlétében, valamint a királyi, illetve a hiteleshelyi kiküldött emberek, a szomszédok és határosok, illetve más derék és idős, a határokat jól ismerő emberek közreműködésével zajlott. A maghatárolás mindig egy folyamatos határvonalat jelentett, aminek a mezsgyéjén végig lehet menni. Ez a mezsgye lehetett egy folyamatos barázda vagy egy árok (*meta continua*), de jelölhették bizonyos távolságokban hagyott jelek is, például gödrök, kutak, rókalyuk, egy-egy jellegzetes formájú, nagyságú vagy fajtájú fa, fába vésett különböző jelek, keresztiek vagy főleg mesterségesen létrehozott halmok (*cursualis meta*), mint valószínűleg Fegyvernekpeterd esetében is. Több határ szögletében több földhányást emeltek, mindegyikre egyet – erre a jelenségre szintén találunk példákat Peterd esetében is. A folyók, patakok esetében általában az eszmei közép volt a határ, ami mindkét parttól egyforma távol volt, a határjel természetesen ilyenkor is a parton hagyott földkupac volt. Nagyobb folyóknál előfordult, hogy az időközben új mederbe terelődött folyónak a régi medre maradt a határ.⁴³ Az Ölyvös esetében számos ilyen régi, kiszáradt medret lehet felfedezni a későbbi térképeken, ezért ez jelentősen megnehezíti a folyó 14. század végi medrének az azonosítását.

40 MAKSAY 1971. 133., 135.

41 SZABÓ 1969. 107–108.

42 MAKSAY 1971. 65–66.

43 SZABÓ 1969. 108–116.; TAKÁCS 1987.

A KÖZÉPKORI FEGYVERNEKPETERD ÉS MEZŐPETERD HATÁRAI

1. A határjárást elrendelő oklevél

A már többször hivatkozott határjárás tulajdonképpen a középkori Fegyvernekpeterdre vonatkozik, annak a meghatárolásáról ad pontos leírást, de az oklevélben szerepel Mezőpeterd is, és nincs kizárva, hogy a régészetiileg is azonosított település tulajdonképpen nem is Mezőpeterd, hanem az annál – a névadás alapján legalábbis – talán korábbi Fegyvernekpeterd lehet. De a további gondolatok előtt nézzük meg közelebbről a már oly sokszor emlegetett két Peterd határait, közvetlen környezetüket!

1382. július 17-én Budán kelt I. Lajos királynak az az oklevele, melyben elrendeli Fegyvernekpeterd birtok határainak újráját, amelyet a birtokos Mezőpeterdi Domo-kos fia János fia András kérelmezett a királytól, valószínűleg az idők folyamán megrongálódott határjelek és a pontos határok feledésbe merülése miatt. Ezért a király meghagyta a váradi káptalannak, hogy küldje ki hiteles emberét tanúként, és egy királyi kiküldött ember jelenlétében – aki vagy Petényi Mátyás, vagy Bojti Sebestyén, vagy Parlagi Mihály, vagy Bodonypercsi Bodony fia Demeter, vagy Mezőpeterdi Marcell fia Lőrinc – szálljanak ki együtt az említett birtokhoz és egybehíván annak a szomszédait és határirtokosait, járják azt meg a régi határok mellett, szükség szerint újakat is emelve, mindezáltal elválasztva azt mások birtokjavitól. Mezőpeterdi Andrást pedig vezessék be újra a birtokába és annak tartozékaiba, hogy azokat immár örökre bírhasa a jog szerint is, az ellentmondókat pedig idézzék meg a királyi jelenlét bírósága elé.

2. A szomszédok, a környező falvak birtokosai

A kiszállás meg is történt Bojti Petényi Mátyás királyi ember és a váradi egyház Szent Megváltó⁴⁴ oltára rektorának, Pál presbiternek a személyében ugyanazon év szeptember 15-én, hétfőn, a meghatárolásról szóló oklevelet pedig két héttel később, szeptember 29-én foglalták írásba.⁴⁵ A határjárás alkalmából összehívták a szomszédokat és a határosokat, akik meg is jelentek, személy szerint Váncsodi Sándor fia János, ugyanezen János fiai: László, Dénes és Márton, Mezőpeterdi Marcell fiai: Demeter és Lőrinc, Panaszi Pázmány fiai: Miklós és László, valamint Toldi Miklós és György. Mezőpeterdet és a környező falvak birtokait tehát valóban helyi kismemesek kezében találjuk az Anjou-kor végén, a szomszédok között is vannak mezőpeterdi illetőségűek, egyiküket a királyi emberek között is felsorolták. A Váncsodiak Váncsodon és Guszárban voltak birtokosok,⁴⁶ a

44 A DL 30725 regesztájában tévesen Szent Sebestyén (*Sancti Sebastiani*) oltárként szerepel.

45 A DL 30725 regesztájában tévesen 1382. 09. 22 dátum alatt szerepel az oklevél, azaz egy héttel korábbi keltezéssel: *Datum quintodecimo die termini prenotati*. Mivel a határjárás szeptember 15-én zajlott (*feria secunda* (=hétfő) *post festum nativitatis Virginis gloriose Marie* (=szeptember 8.) *nunc preteritum*), ezért az attól számított 15. nap (a középkori szokás szerint az adott napot is, azaz 15-ét is beleszámolva) pontosan két héttel későbbre esik, azaz 29-ére hétfőre.

46 DL 26605 – 1439. július 8-án a család egyik ága bevezeteti magát a család másik ágától zálogjogon megszerzett guszári birtokrészbe; DL 26614 – 1454. július 19-én a család két ága pereskedik néhai Váncsodi Miklós hgyatékáért, azaz a Guszárban és Váncsodon bírt birtokrészeiért.

Panaszi Pázmányok is a környék több faluját bírták, így például a Peterddel/Peterdekkel határos Szomajomot, Szentmártont és Újlakot,⁴⁷ ezen felül az említett Panaszai Pázmány fia László pedig 1382 és 1383 között zólyomi ispán volt.⁴⁸ A Toldiaknak Nagyfaluban, Teleken, Szentmiklósban, Toldon, Tótiban, Orosziban, Gyantán, Szalontán, Csátfalván és Bátorban voltak birtokaik a megyében.⁴⁹ Az oklevélben felsorolt szomszédok között találjuk az Arany János által is megénekelt, erejéről híres katonát, Toldi Miklóst is, aki 1351 és 1390 között udvari vitéz volt,⁵⁰ testvére, Toldi György pedig bihari ispán volt 1377 és 1382 között, bár a határjárás időpontjában már éppen nem ő viselte ezt a hivatalt.⁵¹

3. Fegyvernekpeterd meghatárolása

Maga a határjárás délről indult, a Tekerőér (*Thekerewer*) mellől, ahol abból déli irányba a Kispéterfoka (*Kispeterfoka*) nevű meder fut; itt a Tekerőér északi partján két új halmot emeltek, egyet Szomajom (*Zomaion*) felé, egyet pedig Fegyvernekpeterd (*Ffeghuernekpeturd*) felé. Innen nyugat felé fordulva és igen hosszan előrehaladva a Szomajomihíd (*Zomaionihid*) új hídjának a térségéig, annak a Szomajom felé eső végében egy földhányást emeltek. Ugyanezen a részen folyik az Ölyvös (*Eulwes*) folyó is, ami mellett nyugati irányban hosszan haladtak, odáig, ahol abból északi irányba az Újmalomtő (*Wymolomthew*) patak ered, ami a Baglyas (*Baghlyas*) folyóba ömlik, és ezek a folyók, tudniillik az Ölyvös és az Újmalomtő, folyamatos határként választják el Szomajomot és Fegyvernekpeterdet. Azután átkelven a Baglyas folyón, nem túl sokat haladván nyugat felé, elértek egy úthoz, amit Szentjánosútjának (*Zenthianusutha*) neveznek, és itt két határhalmot emeltek, melyek közül az egyik Szomajomot, a másik Fegyvernekpeterdet választotta el. Majd átkelve ezen az úton, sokáig haladtak nyugat felé egy bizonyos patakig, ahol egy újabb halmot emeltek. Innen elég sokat haladva nyugati irányba a Nagyhalom (*Naghalom*) nevezetű dombig, annak nyugati oldalán három régi halmot találtak,

47 MÓDY 1981. 107., 112.; MÓDY 1997–1998. 235., illetve DL 38144 – 1323. október 14.; DL 44892 – 1458. július 28., 1458. szeptember 21.; DL 15388 – 1459. augusztus 1., 1459. szeptember 26.

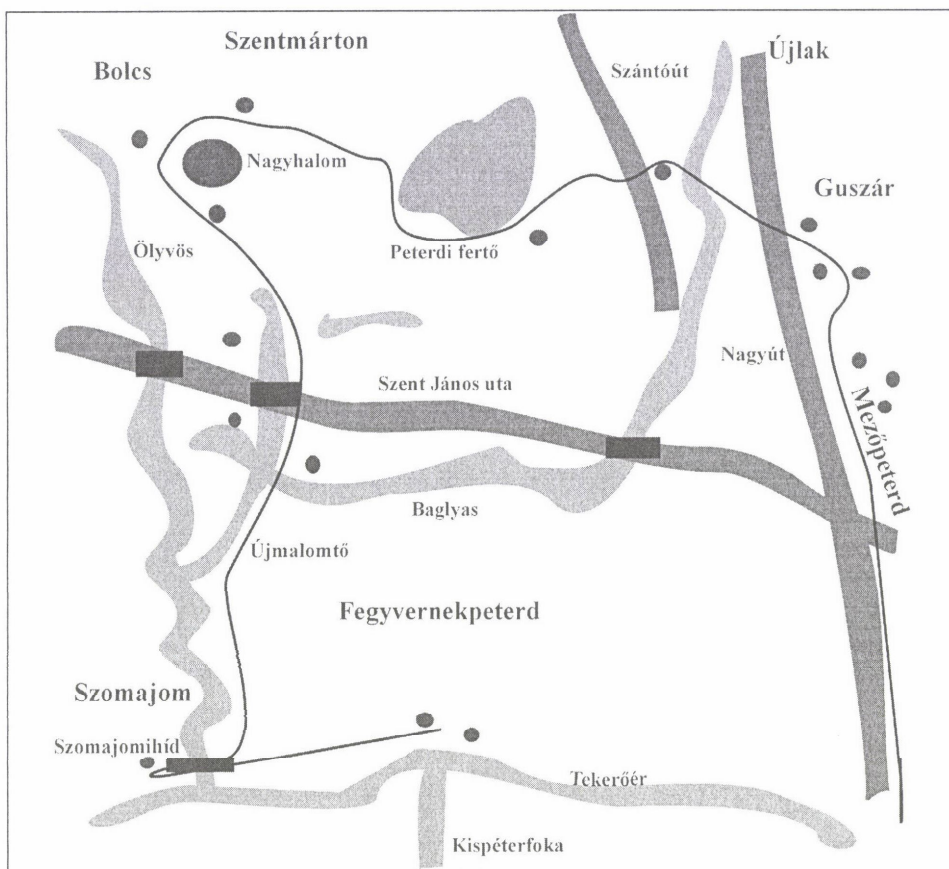
48 ENGEL Arch.-Gen. Hontpázmány nem 10. Szentjánosi ág. 3. tábla: Pázmány (panaszai). ENGEL Arch. II. 187.

49 DL 26619 – 1462. június 21. illetve MÓDY 1997–1998. 227.

50 ENGEL Arch.-Gen. Toldi (nagyalusi, feketebátori, szalontai). 1351: sárosi alispán (1351. október 10-én – ANJOU V. 522, december 5-én – FEJÉR IX/2. 129); 1352–1354: pozsonyi várnagy (DL 48372 – 1352. április 20.; DF 225996 – 1354. október 11.); 1354: pozsonyi alispán [Meggyesi Simon pozsonyi ispáné] (1354. január 3. – FEJÉR IX/2. 359., I. 13. – Pozsony v. lt. 114., 115.); 1366–1371: gömöri ispán (DL 96415 – 1366. szeptember 28.; DL 5905 – 1371. február 10.); 1372–1373: zalai ispán (DF 243816 – 1372. november 19.); 1382–1385: szabolcsi ispán (DL 77865 – 1383. január 10.; DL 77920 – 1385. szeptember 9.) Vö. Wertner Mór: Adalékok Toldi Miklós életrajzához. Akadémiai Értesítő 1913. 172 sk. – 1365: *dominus Nicolaus comes de Thodi Ungarus*, a Fehér Kompanya egyik vezére – ADE. II. 625; 1387: *magister*, Darócot kapja – CSÁKY I. 154.; 1389: *magister Nicolaus. dictus Told*, speciális királyi kiküldött – DF 263364; 1390: *magister* – BÁNFFY I. 428.; 1390: Darócért cserében Bátort kapja – BÁNFFY I. 430.

51 ENGEL Arch.-Gen. 1377–1382: DF 278551 – 1377. augusztus 11.; DL 6946 – 1382. augusztus 19. Oklevéltudásai: DL 6713 illetve DL 6714 – 1380. június 26-án; királyi kiküldött: DF 263364 – 1389. augusztus 4. 1389. szeptember 9-én már Telegdi Miklós az ispán. Egyébiránt Toldi Miklós fiát is Györgynek hívták, lehetséges az is, hogy ő volt jelen Fegyvernekpeterd határjárásánál, bár véleményem szerint akkor említették volna ezt. Toldi Miklós fia György speciális királyi kiküldött: DF 263364 – 1389. augusztus 4-én; 1387: CSÁKY I. 154.; *magister*, Szalonta birtokosa – DL 28125 – 1398.

az elsőt Fegyvernekpeterdnél, a másodikat Bolcsnál (*Bolch*), a harmadikat pedig Szentmártonnál (*Zenthmarthon*), ahonnan jó nagy távolságot megtéve keleti irányba eljutottak a Peterdifertő (*Peturdiferthew*) nevű mocsárig. Ezen a mocsáron átkelve, annak keleti oldalán egy új halmot emeltek, ahonnan erre a részre már messziről érkezik egy Szántóút (*Zantowth*) nevű út, ami mellett egy új halmot emeltek. Azután innen jó nagy távolságban kelet felé haladva ismét érkezik egy Nagyút (*Naghwth*) nevezetű országút, aminek a keleti oldalán, bizonyos szántóföldeknek a végében három régi halmot találtak, amelyek közül az első Újlaknál (*Wylak*), a második Fegyvernekpeterdnél, a harmadik pedig Mezőpeterdnél (*Mezewpetherd*) volt. Mezőpeterdi András itt azt mondta, hogy az ő Mezőpeterd birtokának a határai egyenesen kelet felé húzódnak addig a hármás határhalm csoportig, amelyből az első Újlakot, a második Guszárt (*Gwzar*), a harmadik pedig Mezőpeterdet választja el, amely ponton Fegyvernekpeterd birtok határainak megjárása és az erről végzett írásos bizonyosságtétel befejeződött.

3. térkép: A Fegyvernekpeterd meghatározásáról készített térkép (a kis kerek teli pontok a határhalmok feltételezett helyét jelölik)

A HATÁRJÁRÁSBAN SZEREPLŐ FÖLDRAJZI NEVEK

A Fegyvernekpeterd határait megjáró oklevél igen gazdag földrajzi nevekben, melyeknek egy része geomorfológiai adatokat is tartalmaz. A kutatásaim során megpróbáltam ezt a gazdag „forrásadatbázist” bővíteni, azaz más forrásokban is megkeresni ezeket a neveket, ha említik még őket. A magyarországi középkori oklevelek publikációinak száma azonban sajnos még mindig nem bizonyul elegendőnek, így akadhat olyan publikálatlan és eddig nem kutatott oklevél, amelynek létezéséről nincsenek ismereteim – ennél fogva kimaradt a felsorolásból. A földrajzi nevekkkel abban a sorrendben fogok haladni, ahogyan azt a határjárás is teszi. Sok esetben az adott településről eddig felkutatott források és megjelent írások összefoglalására szorítkoztam, ezekben az esetekben az 1382-es határjárás időpontját, illetve annak környékét vettem záró dátumnak. Az utolsónak meghagyott Mezőpeterdnek, illetve Fegyvernekpeterdnek a tárgyalását és az elnevezésekre, illetve azok eredetére vonatkozó gondolatokat külön alfejezetben fejtem ki.

Elsőként a *Tekerőér*-rel találkozunk, amelyet Győrffy György is említ történeti földrajzában egy út kapcsán: „*A várad-körösszei út egyik folytatása csehi mellett tartott Komádi felé, s talán ennek Tekerő menti folytatását említi Anonymus, bár a Tekerő sárretri környéke a XVIII. században járhatatlan volt.*”⁵² Anonymus a Pannonia elpusztításáról szóló 50. fejezetben említi a Tekerőeret Árpád és a székelyek vonulásának útját tárgyalva a bihari vár ostroma előtt: „...*fluvium Cris in Ceruino Monte*⁵³ *transnataverunt et inde equitantes iuxta fluvium Tekereu castra metati sunt.*”⁵⁴ A Tekerő a magyarózó lábjegyzet szerint Harsánynál, Biharban szakadt ki a Sebes-Körösből s Vésztfő és Szeghalom közt tért oda vissza. A Tekerőéről Osváth Pál is részletesebben írt munkájában, melynek éppen eme erényére – pontosabban szólva részletes és ma is helytálló vízrajzi megfigyeléseire – hívta fel a későbbiekben Papp Antal is a figyelmet.⁵⁵ Osváth Pál szerint Zsáka határán át, Kórógy felől érkezve Szöcsköd puszta és Komádi határában folyik a Körösbe az általa Vén Tekerőnek nevezett ér, melyet az átkelésre alkalmas volta miatt szerinte még a honfoglaló ősök neveztek el *Jóúzás* (Jó úzás) vizének.⁵⁶ Ez utóbbit Győrffy György a Kis-Körössel azonosítja, melyből a Kutas, az Ölyves és a Tekerő erek szakadnak ki.⁵⁷ A folyó ma sajnos már nem létezik.

Kispéterfoka néven egy medret említ az oklevél, ami a Tekerőértől délre található, illetve abból indul ki. Valószínűleg egy kiszáradt patak medréről lehet szó, amiben éppen nem volt víz, nevét pedig talán annak a földterületnek a birtokosáról kapta, amelyen az említett meder végigfutott. Egy Herpályon házzal rendelkező Kis (*Parvus*) Péter ne-

52 GYÖRFFY I. (1963) 582.

53 Szarvashalom Békés megyében. CSÁNKI I. 564.

54 SRH I. 103.

55 PAPP 1978. 250–253.; PAPP 1960. 79.

56 OSVÁTH 1996. 138., 195., 270.

57 GYÖRFFY I. (1963) 570.

vű embert említ egy 1425-ben kelt oklevél,⁵⁸ aki talán azonos lehet a jelen oklevélben is szereplővel, hiszen csak 43 év telt el a két oklevél kiadása között. Kispéterfoka egyébiránt azon földrajzi nevek sorába tartozik, melyek kizárólag ebben az oklevélben fordulnak elő. A nevet egyébként valamilyen oknál fogva Jakó Zsigmond nem sorolja fel műve adattárában a határjáró oklevélből kigyűjtött földrajzi és településnevek között.

Szomajom a középkori Mezőpeterdhez legközelebb eső település volt, mely Módy György szerint már a 11. században létezett, mint a Hontpázmány nem egyik korai központja, erre utal a 12. század végén épült nemzetségi monostora is.⁵⁹ A váradi püspökség tizedjegyzékében találkozunk először a nevével.⁶⁰ Módy Györgynek a pápai tizedjegyzékből és a telekszából kikövetkeztetett számításai szerint a 14. század közepén *Szomajom* 175 lelkes falu lehetett.⁶¹ Ekkortájt az innen nevezett földesúri család birtoka.⁶² A határjárás idején is a Panaszi Pázmányok birtokolták, korábbi vezető szerepét azonban ekkorra már régén elveszítette Bolcs mellett.⁶³

Szintén a határjáró oklevélben találkozunk *Szomajomihíd* új hídjával, amelyet ugyan más oklevél nem említ többet, viszont egy 1470-ből származó adat szerint *Szomajom*on vámot szedtek,⁶⁴ a vámszedésre pedig általában a hidak, gázlók, átkelőhelyek voltak a legalkalmasabb helyek. Ugyanakkor a teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy ez a vámhely nem volt legális, ugyanis a középkori Bihar megye vámhelyeivel foglalkozó tanulmányában Iványi Béla az általa feldolgozott 1520-ból származó oklevél alapján megállapítja, hogy *Szomajom*ban se híd, se töltés nem volt, nem is volt ott vámhely, csak a birtokosok, Panaszi Pázmány Péter és Thuri László építettek oda egyet, hogy így jussanak – jogtalanul – több jövedelemhez.⁶⁵ Mindez persze nem zárja ki, hogy jó 150-200 évvel korábban volt ott egy valóban legális vámhely, hiszen híd biztosan állt *Szomajom*ban, és a vámszedés ténye is igazolható az írott forrással.⁶⁶

Az *Ölyvös* szinte az egyetlen olyan, az oklevélben említett folyó, mely ma is létezik csatorna formájában, egykori kacskaringós folyómedre pedig azonosítható a régi térképek és a műholdas felvételek alapján. Ezenkívül szerepel még két korábbi oklevélben is,

58 DL 9169 – 1425. október 25. A nagyszabású birtokfelosztó oklevél a Rozgonyi, a Tarkői és a Pásztói családok közötti ellentmondásokat tisztázta Érpály (Herpály), Kengyel, Szentkozmadamján, Újfalu, Andaháza és Szentdemeter birtokok felett (valamennyi a mai Berettyóújfalu területén feküdt a középkorban). MÓDY 1981. 96.

59 MÓDY 1981. 87., 107.

60 JAKUBOVICII 1926. 301.; MÓDY 1981. 91.; MÓDY 1995–1996. 181., 182.

61 MÓDY 1981. 93–94.

62 MÓDY 1997–1998. 238.

63 MÓDY 1981. 107.; MÓDY 1997–1998. 235.

64 DL 30469 – 1470. augusztus 12. Az oklevélben a valódi vámhelyek mellett felállított hamis vámhelyek miatt folyik pereskedés, de a *Szomajom*ban felállított vámszedőhelyet továbbra is fenntartják, mivel az nem tartozik ezek közé.

65 IVÁNYI 1905. 89. Az említett oklevél jelzete: DL 23348 – 1520. március 16.

66 *Szomajom*ot Módy György is felsorolja a környék 14. századi vámhelyei, illetve réves falui között. MÓDY 1997–1998. 231., 232.

az egyik 1329-ből való (*Wlues*),⁶⁷ a másik 1372-ből (*Wlves*), amikor a Mezőpeterdtől keletre eső Séptely falunál említik *Monyrouser* patakkaal egyetemben.⁶⁸ Az Ölyvös egyébként a Sebes-Körösnek a Berettyó felé tartó egyik mellékága.

Az *Újmalomtő*, illetve néhol *Újmalom-tó* néven említett vízről eddigi tudásom szerint nem maradt fenn más adat. Elsősorban a tévesen értelmezett kettős elnevezést szeretném tisztázni. Az átiratokban szereplő *Wymolomthew* nevet⁶⁹ egyes szerzők a jobban hangzó *Újmalom-tó* alakra javították át,⁷⁰ nem törődve az *ew* diftongus általánosan elfogadott *ő* hangként való ejtésével. A név(át)értelmezés helytelenségét az is alátámasztja, hogy az eredeti oklevélben az *Újmalomtő* nevű víz először *rivulus*-ként, másodsor *fluvius*-ként szerepel, melyek magyar jelentése ér, patak illetve folyó, de semmiképpen sem *lacus*, azaz tó! A -tő utótag hihető értelmezésére Jankovich B. Dénes hoz egy példát a Körös-vidék középkori vízrajzával foglalkozó cikkében, ahol a Körösnek egy 1479-es említéséről ír, amikor is *Keresthew* néven szerepel a folyó. Ugyanis az említett hely Nadány és Tarcsa között található, ahol a *Crisius Parvus* beleömlött a *Crisius Magnus*-ba, azaz a Kettős-Körös és a Sebes-Körös torkolatáról volt szó.⁷¹ Így értelmezve az *Újmalomtő* patakot/folyót, egy olyan vízfolyásra tudok csak gondolni, ami az oklevél tartalma szerint az Ölyvöst és a Baglyast kötötte össze, ilyen értelemben két ilyen nevű pontja is volt, amelyeken az említett folyókba beletorkollott. Az *Újmalom-* előtag pedig arra utal, hogy ezen két pont valamelyikén egy a 14. század második felében épített malom volt, amiről sajnos nincsen pontosabb tudásunk, mivel a Bihar megyei középkori vízimalmok – nem úgy, mint a középkori vámhelyek⁷² – nincsenek még feldolgozva.

A *Baglyas* folyóra Jakó Zsigmond és Módy György is hivatkoznak idézett műveikben: egy 1477. évi hatalmaskodási perben mint Bolcs földrajzi nevei szerepelnek a *Baglyas Fluvius* és a *Baglyas Rethē pratum* (kaszáló).⁷³ Ezen túl a Baglyas megtalálható a BmT 203 térképen is, valószínűleg erre hivatkozott Jakó Zsigmond is 75 000 térkép címen, amin pontosan ugyanez a két földrajzi név mint határrész szerepel a bócsi pusztán. Másfelől a mai Mezőpeterdet ábrázoló térképen is találkozzunk Baglyos és Nagy-Baglyos-dülő nevű külterületekkel, az előbbi a Mezőpeterd déli felétől keletre eső, az Ölyvös-főcsatornáig terjedő területet, míg az utóbbi a Mezőpeterdtől, illetve annak vasútállomásától északkeletre eső területet jelöli.⁷⁴

67 GYÖRFFY I. (1963) 570. A folyót említik még: ORTVAY 1882. 251.; JAKÓ 1940. 320.; JANKOVICH B. 1996. 310.

68 DL 28749 – 1372. augusztus 17.

69 JAKÓ 1940. 320.

70 KÁLNÁSI 1982. 268.

71 JANKOVICH B. 1996. 310.; DL 74621 – 1479. június 28.

72 IVÁNYI 1905.

73 JAKÓ 1940. 352.; MÓDY 1981. 109.; DF 223542 – 1477. november 10.

74 Hajdú-Bihar megye térképe, 1965. Gauss-Krüger vetület. L-34-32-A-c-4 – délkelet; L-34-32-A-d-3 – délnyugat; L-34-32-C-a-2 – északkelet; L-34-32-C-b-1 – északnyugat.

A *Szentjánosuta* névvel illetett utat csak ez a határjárás említi. Valószínűleg erre utalt Bunyitay Vince is, amikor a Peterdet nyugatról határoló Szent Tamás útjáról írt. Szent-János egyébként létező helyiség volt a középkorban, Várad közelében, attól északnyugatra feküdt, és a késő középkorban gyakran itt tartották a megyei közgyűléseket és ítélőszéket, míg a Keresztelő Szent János apátság mint hiteleshely állított ki számos oklevelet az egész középkor folyamán a megye számára.⁷⁵ A határjárás menetének azonosításában némileg problémát okoz, hogy Szent-János Peterdtől keletre esik, ezzel szemben az oklevél szerint akkor említik, amikor már hosszasan nyugat felé haladnak.

A *Nagyhalom* néven említett domb azonosítása szintén nehéz feladat elé állít, hiszen az Alföldön nem képez egyedülálló jelenséget egy-egy nagyobb halom, melyeket általában mesterségesen hoztak létre, és sokszor a korábbi régészeti korszakokra visszamenő (őskor, római császárkor, középkor – a kun népcsoporthoz köthetően) sírokat rejtenek magukban. Ezek a halmok akkor még sokkal magasabbak voltak, jobban láthatóak; mára sokukat teljesen elhordták, elszántották. Mindenesetre a Bihar megyére vonatkozó más oklevelekben is előfordul ez a megnevezés, általában nem is tulajdonnévként, hanem földrajzi kategóriaként, fogalomként. Így például Szentpéterszegnél, Gáborján határában is említenek 1520-ban egy *Nagghalom collis*-t,⁷⁶ ami ugyan nem lehetett olyan messze Peterdtől, de talán nem a Peterd kapcsán említett Nagyhalom. Az azonosítás szempontjából mindenesetre biztató, hogy Nagyhalom Peterdtől nyugatra esik, és ezen a tájékon határos egymással Bolcs, Szentmárton és Fegyvernekpeterd. Ugyanis ezen a környéken jelölnek a később készült térképek egy Péntek-halom nevezetű dombot,⁷⁷ az 1759-ben Mezőpeterdről készült térképen attól délnyugatra egy Bócs-halom nevezetű dombot,⁷⁸ míg az 1837-ben készített felmérésen szinte ugyanezen a területen egy Halom-sziget névvel jelölt területet találunk.⁷⁹

A középkori Bihar megyében több falu is viselte a *Bolcs* nevet. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Peterdhez hasonló kisebb falvak gyenge forrásellátottságához képest Bolcs viszonylag gazdag középkori oklevelekben, illetve rá vonatkozó adatokban.⁸⁰ Módy György szerint Szomajommal egyetemben a Hontpázmány nem 11. századi központja volt. 1274-ben terra Bolcs hidaként említik először (a későbbiekben a két név felváltva szerepel, egymás szinonimájaként), ami a korabeli terminológia szerint arra utal, hogy még nem volt falu, inkább csak egy állandósult határok közötti pusztai földbirtok. A váradi püspökség 1291 és 1294 közötti tizedjegyzékében már egyházas

75 GYÖRFFY I. (1963) 667–668.; CSÁNKI I. 623.

76 JAKÓ 1940. 354.; DL 26681 – 1519–1520 körül.

77 III. katonai felmérés, 1892. Közép-Európa általános földrajzi térképének (1:200 000) szelvénybeosztása. Ungarn XXIV–XXV. 39–47. <http://Lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/39-47.jpg>; 3. térkép. (2005. 07. 12.)

78 Bihar megyei Térképek (a továbbiakban: BmT) 65.

79 BmT 60.

80 A Bolcs történetére vonatkozó oklevelek hivatkozását ld. GYÖRFFY I. (1963) 604, illetve Módy György különböző tanulmányaiban: MÓDY 1981.; MÓDY 2000. 47.

helyként szerepel Bolcs, sőt, az egyik évben két falurészét is külön felsorolják, melyek a nemzetségen belül lezajlott cserék folytán birtokos családjaikról kapták a Barsa nembeli Apa után Apa-Bolcsa, illetve a Hontpázmány nembeli Ders után Ders-Bolcsa nevüket. A két falunak (vagy inkább csak falurésznek) azonban ekkor még biztosan csak egy temploma volt. A helyzet akkor kezdett bonyolódni, amikor a két család valamikor 1297 körül házasság útján rokoni kapcsolatba került, és megindult az egymáshoz egyébként is közel eső falvaknak – Bolcshidának, a valószínűleg a Berettyó túlsó partján fekvő Kétbolcsnak, illetve Szentmártonnak – a feldarabolása, zálogba adása, hozományba adása, és így tovább.⁸¹ A két Bolcs szerepel a pápai tizedjegyzékekben is,⁸² illetve különböző oklevelekben különféle neven, így Dersbolcsaként, Apabolcsaként, Sárosbolcshidaként. A határjárás idejében változatlanul a Hontpázmány, illetve a Barsa nemből leszármazott családok kezén találjuk.⁸³

A mára Berettyóújfalual összennőtt, annak déli részét képező *Szentmárton* a középkorban hol külön falu volt, hol a vele határos Bolcsnak a részét képezte, szorosan összefonódva annak a történetével. A Várad Regestrumban említik először 1213-ban,⁸⁴ tehát a tatárjárás előtt alapított falvak közé tartozik. Egy 1321-ben Bolcsért induló, Módy György által részletesen tárgyalt pereskedés során a Hontpázmány nem családjai osztzkodnak felette, ugyanis nem tudják, hogy a vele szomszédos Bolcshidától határral van-e elválasztva, vagy annak részét képezi-e?⁸⁵ Valószínűleg az utóbbi lehetett a valóság, mivel rá két évre már az oklevélben pusztabirtokként feltüntetett Szentmárton elválasztásáért pereskednek, illetve halasztanak pert. Módy György szerint – hihetően – ez azért történhetett meg, mert a kérdéses időpontig Bolcs volt a Hontpázmányoknak a közös őstől örökölt birtokadománya, amin valamikor a 11–12. század folyamán kialakult Szentmárton, önálló templommal, de a tatárjárás okozta pusztulása során csak lassan és nehezen népesedett be újra, amikor is területét újból Bolcshoz számolták, azaz a két falu külső határát korábban nem választották el egyértelműen.⁸⁶ Szentmárton egyébként ekkor (az 1320-as években) 90 fős falu lehetett, míg Bolcs 110 lelket számolhatott.⁸⁷ A per után valószínűleg önállósult település szerepel az 1334–1337 között beszedett pápai tizedjegyzékekben is,⁸⁸ 1388-ban pedig a Panaszi Pázmányok kezén találjuk.⁸⁹

A *Peterdifertő* névvel illetett mocsár esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy bár az elnevezés csak ebben az oklevélben fordul elő a középkor folyamán,

81 DL 38126 – 1274.; JAKUBOVICH 1926. 223., 298–299., 358.; MÓDY 1981. 87., 90–92.

82 MON. VAT. I/1. 42, 56, 73, 79, 86. MÓDY 1997–1998. 226.

83 A különböző elnevezések rendbetételére szintén a Bolcs középkori történetével részletesen foglalkozó Módy György vállalkozott, a részleteket és az oklevelek jelzeteit ld. ott. MÓDY 1981. 107.; MÓDY 1997–1998. 235.

84 KARÁCSONYI-BOROVSKY 1903. 163. (262§); MÓDY 1995–1996. 169., 176.

85 DL 38141 – 1321. február 9.; MÓDY 1981. 92.; MÓDY 2000. 47., 53.

86 DL 37180 – 1323. szeptember 5.; DL 38144 – 1323. október 24.; MÓDY 1981. 92.

87 MÓDY 1981. 94.

88 MON. VAT. I/1. 65., 71., 79., 86.; GYÖRFFY I. (1963) 669.

89 JAKÓ 1940. 351–352.; MÓDY 1981. 107.

neve fennmaradt a későbbi idők folyamán is és megőrződött egy térképen. Szinte ez az egyetlen olyan, a határjárás során felsorolt földrajzi név, amelynek pontos helyét ismerjük, mivel a neve ugyanebben a formában fennmaradt. Ezen a ponton lehet megfogni, hogy a határjárás által felvázolt kép és a valóság mennyiben fedik egymást. A határjáró oklevél leírása szerint ugyanis a Peterdifertő Fegyvernekpeterdtől keletre, északkeletre keresendő, az 1759-ben készült térképen⁹⁰ pedig Szent Márton puszta keleti részén, a bócsi pusztától északkeletre, Szomajom pusztától nyugatra, Peterd külterületétől pedig délnyugatra jelölik. Eszerint a középkori Fegyvernekpeterd a mai Mezőpeterdtől délebben feküdt, ami teljesen ellentmond Osváth Pálnak és Borovszky Samunak azon megalapításával, miszerint a középkori Peterd a mai Puszta nevű területen állt, Váncsod felé, ami a mai Mezőpeterdtől északkeletre esik. Ez az állítás csak akkor fogadható el, ha itt a középkori Peterd alatt a középkori Mezőpeterdet értjük, és nem Fegyvernekpeterdet. A tisztábban látást a határjárásról készített vázlatnak és a különböző későbbi térképeknek az összevetése segítheti elő, amit jelen felsorolás végén meg is fogok ejteni.

A határjárás során *Szántóút* névvel illetett földút, mely Peterd keleti határában futott, mára sajnos azonosíthatatlan. Nevéből fakadóan itt egy olyan alacsonyabb rangú útról lehetett szó, mely a falu szántóföldjeinek határában futott, és amelyet csak a környékbeliek használtak mezőgazdasági munkáik végzése során, hiszen nem messze ettől az úttól futott a másik, országosan is használt „nagy út”, melyről mindjárt szó lesz. A Szántóút tehát ismét egy olyan név a földrajzi jelenségek között, amely csak ebben az oklevélben fordul elő Peterd kapcsán.

A kelet felől érkező *Nagyút* nevű országút az oklevél szerint kelet felől határolja Peterdet, ami a ma is létező Nagyvárad–Debrecen úttal azonosítható, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy – mint az országban más területeken is – nagy valószínűséggel a középkori fő útvonalra épült rá a mai. A két nagy központot összekötő útnak a következő települések a főbb állomásai keletről nyugat, illetve délről észak felé haladva: Nagyvárad–Bors–Ártánd–Mezőkeresztes–Mezőpeterd–Berettyószentmárton–Berettyóújfalú–Derecske–Sáránd–Mikepércs–Debrecen.⁹¹

Újlak egy mára már elpusztult középkori települése volt a megyének, mely Módy György szerint a Hontpázmányok két korai központjának, Bolcsnak és Szomajomnak a kirajzásából, azok nagyhatárában jött létre.⁹² A falut a Várad Regestrumban említik először 1213-ban,⁹³ majd Peterdhez hasonlóan a várad püspökség tizedjegyzékében szerepel újra 1291 és 1294 között valamikor – ekkoriban Hontpázmány nembeli Szalók ispán tulajdonát képezi.⁹⁴ 1310-ben és 1334-ben osztozkodnak rajta birtokosai, először

90 BmT 65.

91 OSVÁTH 1996. 41–42.

92 MÓDY 1981. 87.

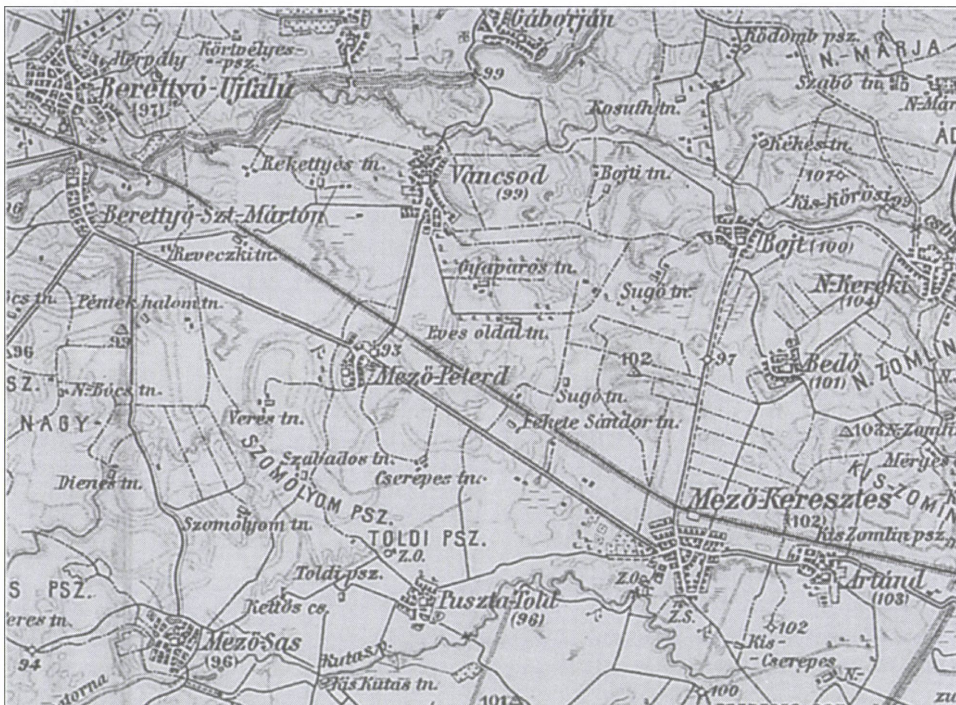
93 KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903. 168. (270§); MÓDY 1981. 86.; MÓDY 1995–1996. 169.

94 JAKUBOVICH 1926. 223., 299.; MÓDY 1995–1996. 176., 182.; MÓDY 1997–1998. 229.; MÓDY 2000. 49., 53.

az azonos nembeli Mikó fiai,⁹⁵ másodjára a Barsák és a Panasziak, akik a környék több faluját is közösen birtokolták, többek között a már tárgyalt Bolcshidát is. Utóbbi család birtokolja a falut a határjárás idejében is.⁹⁶

*Guszár Újlak*hoz hasonlóan 1213-ban szerepel először a Várad Regestrumban, ekkor szintén Hontpázmány nembeli Szalók ispán birtoka.⁹⁷ A várad püspökség tizedjegyzékében is felsorolják a többi eddig tárgyalt településsel együtt.⁹⁸

A középkori *Mezőpeterd* és *Fegyvernekpeterd* tárgyalására már korábban sor került, az itt felsorolt településeknél sokkal részletesebben. Most azonban arra az egy dologra térek rá, amivel még adós a jelen cikk: az eddig összegyűjtött és leírt adatok értelmezésére!

4. térkép: Mezőpeterd és környéke a III. katonai felmérésen (1892)

95 DL 38140 – 1310. november 3.; GYÖRFFY I. (1963) 680.; MÓDY 1981. 92.

96 DL 38144 – 1323. október 14.; MÓDY 1981. 92., 107. MÓDY 1997–1998. 229.

97 KARÁCSONYI-BOROVSZKY 1903. 168. (270§); MÓDY 1981. 86.; MÓDY 1995–1996. 169., 176., 182.; MÓDY 1997–1998. 229.; MÓDY 2000. 49., 53.

98 JAKUBOVICH 1926. 223., 298.; GYÖRFFY I. (1963) 620.

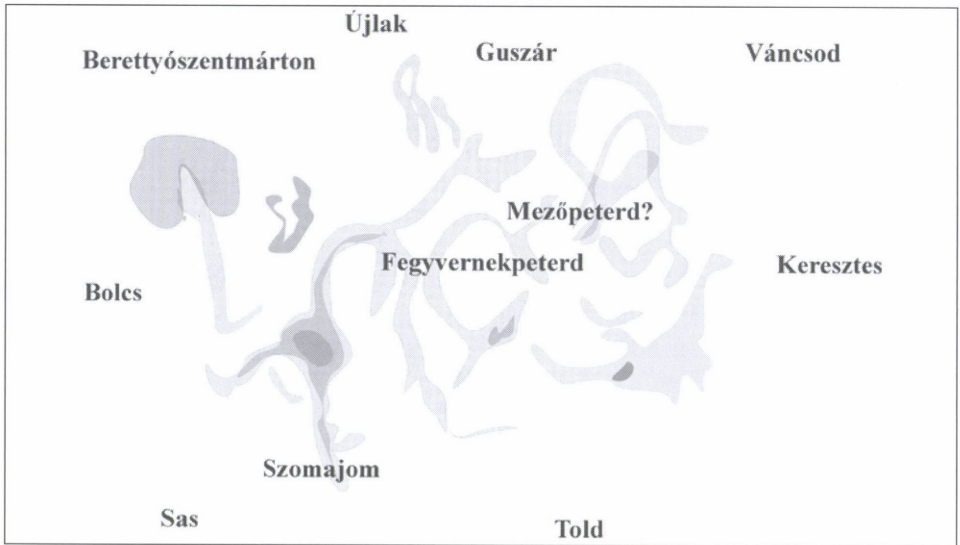
VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Mint arra már az előző fejezetben is többször utaltam az egyes földrajzi nevek azonosításának megkísérlésekor, a megfeleltetés sajnos még ilyen pontos leírás és ugyan később keletkezett, de részletes térképek birtokában is csak részben, vagy egyáltalán nem lehetséges több évszázad távlatából. A határjáró oklevél feldolgozásakor ugyanis azzal a furcsa jelenséggel találkoztam, hogy egyes esetekben szinte pontosan el lehetett helyezni a térképen az egyes helyneveket, máskor viszont pont az ellenkező oldalon voltak keresendők a települések az oklevél leírása szerint, mint ahogyan valójában a térképen láthatóak voltak. Mintha egy függőleges tengely mentén tükrözték volna az egész térképet! Így például Újlak és Guszár a határjárás útvonalat követve, amely délről indul és az óramutató járását követi, a leírás végén kerülnek említésre, amikor már jó ideje kelet felé haladnak, és valószínűleg azon az oldalon is vannak, mivel csak így zárul be a határ, noha a térképeken mindig Mezőpeterdtől nyugatra, északnyugatra vannak ábrázolva. Az oklevél szerint tehát délkeletre, de legalábbis keletre kellene feküdniük, ami teljességgel lehetetlen. A jelenség azért okoz fejtörést, mert mondhatnám, hogy az írások és a határjárók néha összekeverték az irányokat, hiszen az *oriens* és az *occidens*, azaz a kelet és a nyugat hangzásuk alapján is könnyen felcserélhetőek, amire egyébként még a jelen határjáró oklevél egyik 18. századi másodpéldányában is akad példa.⁹⁹ Ez viszont nem egyeztethető össze azokkal a jelenségekkel, amelyek tényleg „a helyükön vannak”! Hiszen a Nagyhalom, ami akár a Péntek halommal, akár az annál kisebb Bócsi halommal (ez a kevésbé valószínű) azonosítható, pontosan ott van a BmT 65. számú térképen, ahol azt a határjáró oklevél is meghatározza, azaz Szentmárton, Bócs és Mezőpeterd területének találkozási pontjánál, és még a Baglyos névvel illetett terület is keletre esik tőlük, bár ez az oklevélben mint folyó szerepel, nem pedig mint mocsaras ártér, ahogyan a térképen van ábrázolva. Viszont ebben az eddig világosnak tűnő esetben is akad már egy pont, ami nem egyezik: a Peterdi fertő az oklevél szerint keletre esik, míg a térképen az azonos névvel illetett mocsár északnyugatra található.

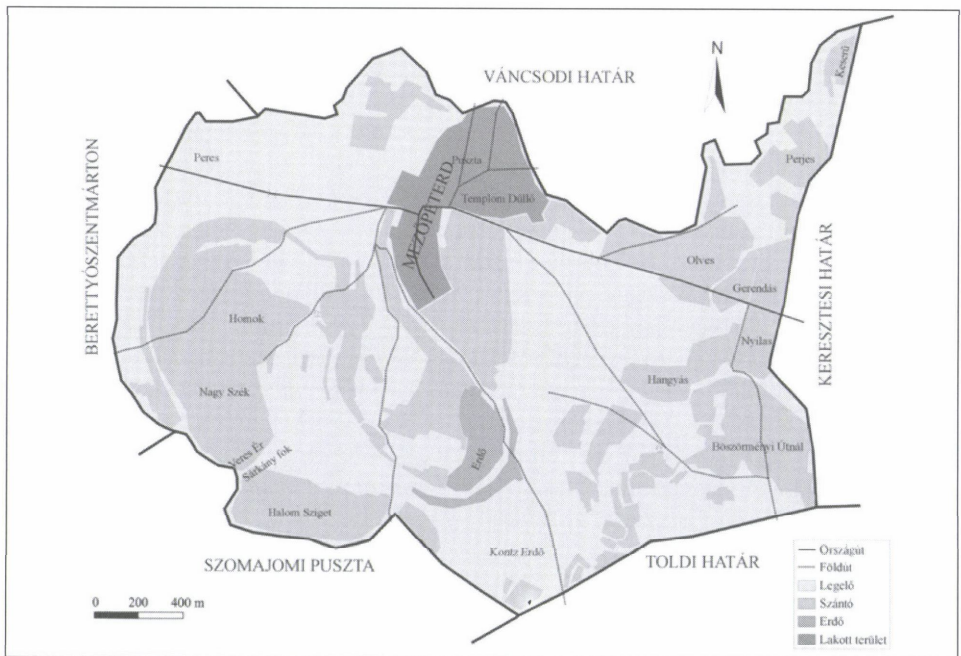
Szintén beazonosíthatatlan a Fegyvernekpeterd–Mezőpeterd–Újlak találkozási pont és az ezektől még keletebbre levő Újlak–Guszár–Mezőpeterd közös határhalmok helye, mivel mint már említettem, ezek nem kelet felé, hanem nyugaton keresendők a térképek tanúsága szerint. Ugyanígy Szomajomnak is Fegyvernekpeterdtől nyugatra kellene lennie az írott forrás szerint, ennek ellenére az egyik térképen¹⁰⁰ kelet felé jelölik! Itt sajnos a térkép nem egyértelmű, hiszen a többi térképen Szomajom, illetve Szomajom pusztja mindig Peterdtől nyugatra, délnyugatra van jelölve.

⁹⁹ DL 25152. Peterdifertőt a Szentmárton, Bolcsot és Fegyvernekpeterdet egymástól elválasztó határhalmoktól nyugatra helyezi kelet helyett.

¹⁰⁰ BmT 65.

5. térkép: Mezőpéterd és környéke a 14. században a különböző térképek alapján¹⁰¹

6. térkép: A BmT65 alapján készített térkép¹⁰²

101 A határjárásról készített vázlatot a szerző készítette a BmT 65 és a III. katonai felmérés segítségével.

102 A térképet Szilágyi Krisztián Antal készítette.

Az égtájak és az irányok problematikája felvet egy újabb kérdést, amelyre ki szeretnék térni. Ugyanis ha a határjáró oklevelet figyelmesen olvassuk és megpróbálunk rajzolni mellé egy vázlatot,¹⁰³ akkor azt vesszük észre, hogy a határjárók szinte sosem haladnak északi vagy déli irányban, mindig egy horizontális tengely mentén haladnak először kelet, majd utóbb nyugat felé. Véleményem szerint itt a hosszasan való (*satis longum spatium/per bonum spatium*) kelet, illetve nyugat felé haladás azt jelenti, hogy az ezen égtáji irányban levő oldalon voltak éppen, amibe természetesen a vertikális irányban való mozgások is beleértendőek, de a középkori emberek számára ez úgy tűnik egyértelmű volt, mert külön nem emelték ki. Ha ugyanis csak horizontális mozgásokat rögzítettek volna a vázlatukon, képtelenség lett volna bármit is körbehatárolni, legfeljebb egy hosszú, keskeny vízszintes szalag jött volna ki, amely telekforma egyébként tömegében fordul elő folyók és árterületek partján,¹⁰⁴ de a jelen esetben semmiképp sem lehetséges, hiszen a környező, fixen létező települések sem engedik meg az ilyen határokat. Arra, hogy a középkorban más volt az emberek térlátása, mi sem jobb példa, mint az utókorra maradt első határjárási vázlat 1488-ból, mely talán a délvidéki Mihalovez határjárásakor készült. A rajz feltehetően egy helyszíni vázlat, mely a bizottsági határjárás jegyzőkönyvi kiegészítéseképpen készülhetett, mintegy emlékeztetőül az oklevél megfogalmazásához. Ez tehát nem alaprajzi vázlat, hanem egy útvonalvázlat, de mint ilyen is, sokat elárul felépítése a középkori térbeli gondolkodásról, azaz pontosabban annak a maitól eltérő voltáról.¹⁰⁵

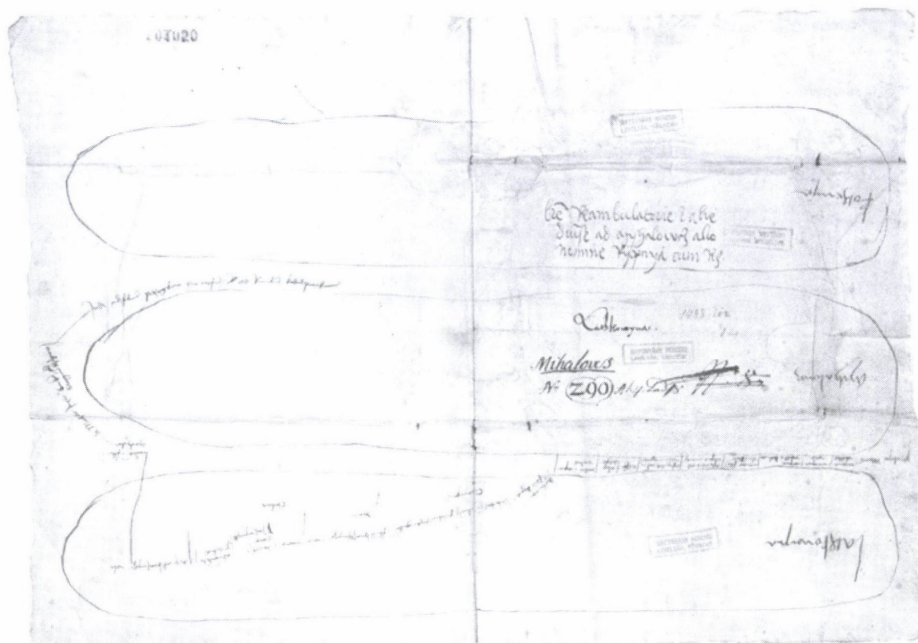
Ami a két falunak az egymáshoz való viszonyát illeti, itt három adat áll rendelkezésre: az oklevél, a szakirodalom és a régészeti leletek. Az első szerint úgy tűnik, hogy Mezőpeterd Fegyvernekpeterdtől keletebbre feküdt, de hogy vertikálisan milyen irányban, azaz hogy alatta, mellette vagy felette – nem tudni. A szakirodalom alatt Bunyitay Vince, Osváth Pál és Borovszky Samu adatait értem. Bunyitay szerint Mezőpeterd feküdt északabbra, mit Fegyvernekpeterd. Hozzá kell tennem, hogy ő ismerte a határjáró oklevelet, az adatot tehát minden valószínűség szerint innen kellett vennie – noha abban ez a tény konkrétan nincsen leírva, északi irány is csak egyszer szerepel, amikor az Újmalomtó folyási irányáról van szó. Osváth Pál és Borovszky Samu viszont állítják, hogy a középkori Mezőpeterd a mai Mezőpeterdtől északkeletre, a Váncsod felé eső Pusztanevű területen feküdt. Kérdés, hogy itt a középkori Mezőpeterd alatt mit értettek: Mezőpeterdet vagy Fegyvernekpeterdet? Végül a harmadik forrást a régészeti leletek szolgáltatják, melyek igencsak koraiak, főleg a 10–11. századra tehetőek, és a mai Mezőpeterd területéről, illetve az attól északkeletre feltárt területről származnak. Ha Bunyitay Vince nem teljesen megalapozott véleményét figyelmen kívül hagyom, akkor a fennma-

103 A határjárásról készített vázlatomon (5. térkép) kiküszöböltem ezt a folyamatos horizontális irányítottságú haladást ívesebb vonalak húzásával, ahogyan már egy véleményem szerint elfogadhatóbb terület rajzolódott ki. Ugyanakkor ki kell hangsúlyoznom, hogy ez egy olyan fiktív térkép, ami kizárólag az oklevélben írottakon alapszik! A térkép rajzolásánál nem vettem figyelembe a valóban létező és az egykori vízfolyásoknak a medreit, mivel azokból annyi van (ld. a 3. térképen), hogy nehéz lenne kiválasztani azokat, amelyek ténylegesen léteztek és vízzel telítettek voltak 1382-ben.

104 MAKSAJ 1971. 135.

105 HRENKÓ–PAPP-VÁRY 1989. 53.

radó két adat alátámasztja egymást, amennyiben azt feltételezzük, hogy a mai Mezőpeterd és az attól északkeletre eső terület a középkori Fegyvernekpeterdet takarja. Ezt a hipotézist elfogadva már csak az marad kérdéses, hogy akkor merre keresendő a középkori Mezőpeterd? A feltételezett Fegyvernekpeterdtől északkeletre vagy délkeletre?

1. kép: A legrégebbi magyarországi határjárási vázlat (1488)

A határjárás adatai alapján tehát sajnos nem lehetséges az akkori középkori határok és Fegyvernekpeterd, illetve Mezőpeterd azonosítása, csak hozzávetőleges térképek készítése, mint amilyen a 3., 4. vagy 5. térkép.

Hogy miért gondolom mégis azt, hogy Fegyvernekpeterd volt a korábbi falu, az a magyarországi középkori falvak névadási szokásaiban rejlik. A témával már sokan foglalkoztak, a legjelentősebb mű Heckenast Gusztáv nevéhez fűződik, aki a fejedelmi és királyi szolgálónépekkel foglalkozott, illetve azok településeit kutatta teljes alaposágra törekvően, máig helytálló és cáfolatlan téziseket állítván fel. Bár művében éppen nem szerepelnek a katonai szolgálattal kapcsolatos helynevek – így Fegyvernek sem –, egy lábjegyzetben azért megemlíti őket, evvel is sokat segítve Mezőpeterd ügyében. Heckenast Gusztáv azt írja, hogy a Fegyvernek szó egy 1266-os keltezésű királyi oklevélben maradt fenn először, ahol fegyverhordozó jelentésben fordul elő: „*armigerorum nostrorum vulgariter fegwernuk vocatorum*”.¹⁰⁶ Csak négy ilyen nevű települést ismert, egyet Bihar megyében, egyet a Tisza mellett, egyet Debrecentől nyugatra és egyet Lévá-

106 ÁÚÓ III. (1874) 133. HECKENAST 1970. 10. 17. lj.

tól délkeletre. Megfigyelte, hogy ezek közül három a dukátushoz tartozó megyékben feküdt (Bihar, Szabolcs és Hont vármegye), a Tisza melletti pedig a 11. század végéig hercegi birtok volt.¹⁰⁷ A Fegyvernek név tehát korai eredetű,¹⁰⁸ feltehetően a dukátushoz köthető, fegyveres szolgálatot ellátó népességnek a lakóhelyeit rajzolja ki az országban. Elméletét Fegyvernekpeterd elnevezése is alátámasztja, hiszen szintén Biharban fekszik/feüdt, azaz a dukátus területén, maga a fegyveres szolgálattal tartozó népesség pedig a bihari földvár védelmét szolgálhatta, mint arra már Osváth Pál is rámutatott. A bihari várat Bóna István a nagyvárak közé sorolja és 1000 előttinek tartja, amit a különböző nemzetiségű – és sokszor nem azonos álláspontú – régészek által végzett feltárások eredményei is egyértelműen és egyöntetűen igazolnak.¹⁰⁹

A Fegyvernekpeterd elnevezésnek azonban van egy másik tagja is, amit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni, mivel az alanyesetben álló személynévből eredő, -i vagy -d helynévképzővel ellátott helynevek szintén a korai, 11–12. századra keltezhető helynevek közé taroznak.¹¹⁰ Ez szintén Fegyvernekpeterd korai keletkezésére utal.

Végül a falukettözödésekről és az ikerfalvokról, azaz a közös alapnéven egymás közvetlen szomszédságában létező testvérfalvokról szeretnék pár szót ejteni, mintegy felvázolva a kettős nevű falu kialakulásának lehetőségeit, mivel biztos adatunk nincsen rá, mikor és miért keletkezett itt két Peterd nevű falu. Az ilyen falvak létrejöttére két kézenfekvő megoldást szokás felsorolni: egyrészt a falu területéről leváló kisebb földnek az elnevezése, amelyek tulajdonképpen filációs viszonyban vannak egymással, így a fiatalabb felvette a már meglévő falunak a nevét (ebben az esetben a fentebb tárgyaltak tükrében Fegyvernekpeterd a korábbi). Másrészt valamely területen, melynek a betelepítésekör már neve volt, nagyjából egy időben alakultak ki a falvak, melyek részben vagy teljesen ennek a területnek a nevét vették fel a saját nevükbe is (ebben az esetben a két Peterd egy időben keletkezett).¹¹¹ Ez utóbbi általában a birtokos család tagjai között való felosztást követően szokott kialakulni, ami Peterd esetében nem valószínű, hiszen a Peterdi család csak helyi kisbirtokos család lehetett. Néha névleges falukettözödésekről van csak szó, amikor a különböző nevek egy egységes, összefüggő település részeit jelentették. Itt általában a lakosok az állapotuk, foglalkozásuk, szolgáltatásaik szerint építették fel külön csoportokban a házaikat. Fegyvernekpeterd és Mezőpeterd esetében ez a megoldás koránt sem zárható ki, hiszen a két településről egyetlen oklevél tudósít csak, eszerint pedig egy időben léteztek, tehát egykorúak, míg a későbbiekben már csak Mezőpeterdről hallunk, tehát Fegyvernekpeterd pusztulásával, felhagyásával kell számolnunk. Arra pedig egyelőre nincsen adatunk, hogy mi volt a korai időszakban, a régészeti módszerekkel napvilágra hozott cserepek melyik Peterdnek az utcáin heverték szétszórva. Mindenesetre ha ezt a felosztást követjük, akkor Fegyvernekpeterden a ka-

107 HECKENAST 1970. 10. 17. lj.

108 A falvak lakóinak foglalkozására, kötelező szolgáltatásaira jellemző, különösen a várispánságok és az uradalmi rendszer keretében utaló helynevek keltezését Szabó István és Heckenast Gusztáv kutatásai óta általánosan a korai századokra szokás tenni. SZABÓ I. (1966) 1971. 138.

109 BÓNA 1998. 38–39., 150–153.

110 HECKENAST 1970. 9.; SZABÓ (1966) 1971. 136.

111 SZABÓ I. (1966) 1971. 121.

tonai szolgálattal tartozó várjobbágyok éltek, míg Mezőpeterden az őket és a várat élelemmel ellátó várnépek, amely funkcióbeli elkülönülés nem egyedülálló, az Abaúj vármegyei Bocsáron is hasonlóképpen alakult.¹¹²

Összefoglalásképpen egyet kell hogy értsek Glaser Lajos azon megállapításával, hogy az Alföldön a vizek, az erek, az árterek és a mocsarak veszik át a hegyek és erdők település- és közlekedésszabályozó szerepét. A határjáró oklevélből láthattuk, hány folyó, ér, régi meder vagy mocsár vett körül akár csak egy-egy kicsi középkori falut. Ezek a vizek, árterek osztják az Alföld messze elterülő sík területét kisebb kamarákra, amik alkalmasak a hosszabb távú megtelepedésre. Egy ilyen szárazulaton alapították meg véleményem szerint először Fegyvernekpeterdet, majd a falu lélekszámának gyarapodásával, annak megkettőződésével az attól keletre eső sík területen létrejött Mezőpeterdet. Sajnos a területet ábrázoló térképeken látható sok régi folyó- és patakmederhez nem köthetőek biztosan a határjáró oklevélben szereplő folyónevek, ezért a cikk elején feltett kérdésre azt kell válaszolnom, hogy csak részben lehetséges Mezőpeterd esetében az írott és a térképes források összevetése. A két falu helyének pontosabb azonosításához terepbejárások vagy régészeti feltárások szükségesek. Az előbbire, amely azért is célszerűbb, mert nem igényel különösebb költségeket, sajnos nem tudtam sort keríteni jelen cikk megírása során, mivel az nyárra esett, amikor a területen gabona, illetve takarmány állt. A terepbejárásra pedig a legalkalmasabb a szántás utáni időszak, amikor sem a lábön álló vetés, sem a gaz nem zavarja a látási viszonyokat, és a témájáért lelkesedő fiatal kutató sem tarolja le – a gazdák nem túl nagy öröme – a sarjadó vetést.

A HATÁRJÁRÓ OKLEVÉL

Az oklevél átírásakor a középkori okleveles források közlésekor általánosan elfogadott gyakorlatot igyekeztem mérvadónak tekinteni.

Maga az oklevél három példányban maradt fenn, az első a most közölt eredeti, a második a DL 36623 jelzetű, valószínűleg 17–18. századi másolat, a harmadik a DL 25152 jelzetű, mely a váradi káptalan 1736. évi kiadványában fennmaradt egyszerű 18. századi másolat. A két utóbbi esetében jól látszódik, hogy sokszor már nem tudták elolvasni az eredeti oklevelet, mivel a személy és földrajzi nevek esetében rengeteg a kihagyás, illetve a tévesztés, csak az összekötő szöveg és a formulák ugyanazok, de azok sem minden esetben: sok a kihúzás és a beszúrás. Egy esetben az égtájat is eltévesztette a scriptor, illetve a DL 36623-ban végig Magyaripeterdről van szó, amit ráadásul a regesztázó még át is javított Magyaripeterdre.

1382. szeptember 22.

Regesztá: A váradi káptalan határjárást elrendelő oklevele és a Fegyvernekpeterd határának megjárásáról szóló jelentés.

112 SZABÓ I. (1966) 1971. 127., 138.

Eredeti, hártya, fűggőpecsétje hiányzik. Jelzete: DL 30725. Régi jelzete: Q 334 / N 71.

[C]apitulum ecclesie Waradiensis omnibus Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris presens scriptum inspecturis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos litteras regie maiestatis reambulatorias sigillo suo rotundo minori atergo consignatas preceptori nobis directas omni cum reverentia recepimus in hec verba: Lodovicus, Dei gratia Ungarie, Polonie, Dalmatieque etc. rex fidelibus suis capitulo ecclesie Waradiensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona Andree filii Johannis, filii Dominici¹¹³ de Mezewpetherd, quod possessio sua Ffeghuerneketurd vocata in comitatu Bihoriensi existens habitam apud manus ipsius habita legitima reambulatione novarumque metarum erectione plurimum indigeret, super quo fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Mathias Petheny, sin Sabestianus(!) de Boyth, seu Michael de Parlagh, sive Demetrius filius Bodon de Bodonperch, neve Laurentius filius Marcelli de eadem Mezewpetherd aliis absentibus homo noster ad facies dicte possessionis Ffeghuerneketurd vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo reambulet ipsam per suas veras metas et antiquas, novas iuxta veteres in locis necessariis exigendo et sublevando reambulatamque et ab aliorum¹¹⁴ iuribus metaliter separatam et distinctam relinquunt eandem eidem tam universis utilitatibus et pertinentiis iure eidem incumbenti perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. Contradictore vero si qui fuerint, evocet ipsos contra eundem aulam nostram in presentiam ad terminum competentem ratione contradictionis eosdem reddituros, et posthec ipsorum reambulationis metarumque erectionis et renovationis seriem cum cursibus metarum nominibusque contradictorum et evocatorum si qui fuerint, terminoque assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Bwde, feria quinta proxima ante festum Beate Marie Magdalene anno Domini millesimo CCC octoagesimo secundo. Nos igitur mandatis ipsius regie maiestatis obedire cupientes ut tenemur, unacum prefato Mathie Petheny(!) de Boyth homine suo regio nostrum hominem Paulum presbyterum cori ecclesie nostre et rectorem altaris Sancti Salvatoris¹¹⁵ ad prescriptam reambulationem faciendam nostro pro testimonio duximus transmittendum, qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt(!), quod ipsi feria secunda proxima post festum nativitatis Virginis gloriose Marie nunc preteritum ad faciem prefate possessionis Ffeghuerneketurd vicinis et commetaneis suis, videlicet Johannem filium Alexandri de Wanchwd, Ladislaum, Dyonisium(!) et Marthinum filios eiusdem Johannis, necnon Demetrium et Laurentium filios Marcelli de predicta Mezewpetherd, Nicolaum et Ladislaum filios Pazmam de Panaz, ac Georgium et Nicolaum de Thold inibi legitime convocatis et presentibus accedendo metas prefate possessionis Ffeghuerneketurd sub scripto modo reambulassent et ab aliorum¹¹⁶ iuribus metaliter sic

113 a többi átirásban (DL 25152, DL 36623): Andree

114 eredetileg alyorum

115 a regesztában helytelenül Sancti Sebastiani áll helyette

116 eredetileg alyorum

separasset(!), quod primo a parte meridionali iuxta quoddam fluvium Thekerewer vocatum, ubi exit de ipso ad plagam meridionalem quoddam alveum Kispeterfoka vocatum, et in rippa(!) fluvii Thekerewer a septentrionale duas metas novas erexissent, unam possessioni Zomaion, secundam Ffeghuernekpeturd. Et idem pertransiens ad plagam occidentalem satis longum spatium sew ad partem cuiusdam novi pontis Zomaionihid vocatum iuxta finem eiusdem pontis a parte possessionis Zomaion dicta unam metam cursualem erexissent, et ibidem cadit in fluvium Eulwes vocatum, in quo satis per largum spatium ad eandem plagam occidentalem pergit, ubi exit de ipso ad plagam septentrionalem, quoddam rivulum Wymolomthew vocatam(!), qui ad fluvium Baghlyas vocatam(!) fluere, et ipsos fluvios Wlues et Wymolomthew pro meta cursuali possessioni Zomaion et Ffeghuernekpeturd separarent. Postea ipsum fluvium Baghlyas pertransivissent ad plagam modicum ad occidentem et pervenerunt ad viam, qua Zenthianusutha vocata, et iuxta ipsam duas metas erexissent, quarum una eidem possessioni Zomaion, alia possessioni Feghuernekpeturd separarent. Posthec pertranseuntes eandem viam ad plagam occidentalem satis longum spatium, pergentes iuxta quendam rivulum unam metam cursualem agregassent. De hinc bonum spatium ad eandem partem occidentalem et ad partem cuiusdam monticuli Naghalom nominatam et ibi a parte occidentali tres metas antiquas invenissent, quarum una possessioni Ffeghuernekpeturd, secunda Bolch et tertia Zenthmarthon, a quibus autem tendentes ad plagam orientalem¹¹⁷ per bonum spatium pergit ad quoddam stagnum Peturdiferthew vocatam. Idem stagnum pertransiens a parte orientali unam metam cursualem erexissent, abunde ad eandem plagam per longum spatium venit unam viam Zanthowth vocatam, iuxta ipsam unam metam cursualem elevassent. Postea dehinc ad eandem plagam orientalem per bonum spatium large pergens venit iterum viam publicam Naghwth vocatam, iuxta ipsam viam a parte orientali in fine quarundam terrarum arabiliium tres metas antiquas invenissent, quarum una possessioni Wylak, secunda Ffeghuernekpeturd et tertia Mezewpetherd. Et ibidem idem Andreas dixit, quod mete sue possessionis Mezewpetherd directe ad plagam orientalem pergit usque tertium metarum, quarum una possessioni Wylak, secunda Gwzar, tertia Mezewpetherd distinguerent, ubi reambulationes et metarum consignationes prefate possessionis Ffeghuernekpeturd sue finissent. Quibus reambulationibus et metarum erectionibus per actis ipsam possessionem Ffeghuernekpeturd modo predicto reambulatam et ab aliorum iuribus metaliter separatam et distinctam cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis prefato Andree filio Johannis filii Dominici¹¹⁸ de predicta Mezewpetherd iure eii(?) incumbente nullo contradictore apparente relinquissent perpetuo possidendam, in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales appensione sigilli nostri autentici munimine roboratas duximus concedendas. Datum quintodecimo die termini prenotati anno Domini supradicto. Presentibus honorabilibus ac discretis viris dominis Georgio preposito, Petro lectore, Sthephano cantore et Jacobo custode alyisque canonicis ecclesie nostre predictae salubriter existentis et devote.

117 DL 25152-ben tévesen occidentalem

118 DL 25152-ben Demetrii

- ADE: *Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból. Acta externa Andegavensia.* Szerk.: WENZEL Gusztáv. 1–3. köt. Budapest, 1874–1876.
- ANJOU: *Anjoukori okmánytár.* Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: NAGY Imre, TASNÁDI NAGY Gyula. I–VII. Budapest, 1878–1920. (Monumenta Hungariae Historica. I. Okmánytárak.)
- ÁÚO: *Árpádkori új okmánytár.* Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzéteszi: WENZEL Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874.
- BÁNYFY: VARJÚ Elemér–IVÁNYI Béla: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* I–II. Budapest, 1908–1928.
- BÓNA István: *Az Árpádok és korai várai.* Debrecen, 1998.
- BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad.* Budapest, 1901.
- BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–III.* Nagyvárad, 1883–1884.
- CSÁKY: *A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez.* Budapest, 1919.
- CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, 1890–1913.
- DL-DF CD: *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. DL-DF 4.2.* Készült a Magyar Országos Levéltárban 1874–2003 között a Mohács előtti gyűjteményekhez készült levéltári segédletek elektronikus feldolgozásával. Szerk.: RÁCZ György. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2003.
- ENGEL Pál: Arch.-Gen.: *Magyarország világi archontológiája (1301–1457). Középkori magyar genealógia.* CD-ROM adatbázis. Budapest, 2001.
- ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén.* Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Szerk.: ENGEL Pál–MTA–TTI. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2002.
- FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Buda, 1829–1844.
- FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára.* III. kötet. Pest, 1851.
- GLASER Lajos: *Az Alföld régi vízrajza és a települések.* Földrajzi Közlemények 1939/4. Budapest, 1939. 119–130.
- GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV.* Budapest, 1963–1998.
- Hajdú-bihari kéziratok térképek.* A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei Szerk.: KOMORÓCZY György. Debrecen, 1972.
- HECKENAST Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* (Értekezések a Történeti Tudományok köréből 53.) Budapest, 1970.
- HRENKÓ Pál–PAPP-VÁRY Árpád: *Magyarország régi térképeken.* Budapest, 1989.
- IVÁNYI Béla: *Bihar és Bars vármegye vámhelyei a középkorban.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle XII. évf. 1905. 81–132.
- JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Budapest, 1940.
- JAKUBOVICH Emil: *A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke.* Magyar Nyelv XXII. évf. (1926) 5–6. szám 220–223. illetve 7–8. szám 298–301.
- JANKOVICH B. Dénes: *Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához.* In: A Békés megyei Múzeumok Közleményei 16. (Békéscsaba, 1996). 305–349.

- KÁLNÁSI Árpád: *Mezőpeterd földrajzi nevei*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve III. Berettyóújfalu, 1982. 259–270.
- KARÁCSONYI János–BOROVSKY Samu: *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lejtrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt*. Regestrum Varadiense exanimferri cadentis ordine a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Budapest, 1903.
- LIPSZKY János: *Mappa generalis Regni Hungariae partique adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium magni item principatus Transsylvaniae occurrentium*. Pest, 1806.
- Joannes de Szedlicsna LIPSZKY: *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis Mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarium magni item principatus Transsylvaniae occurrentium*. Budae, 1808.
- MAKSAY Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest, 1971.
- MESTERHÁZY Károly: *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez I*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1973. (Debrecen, 1975). 95–174.
- MESTERHÁZY Károly: *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1974. (Debrecen, 1976). 211–266.
- MÓDY György: *Berettyóújfalu és környéke a XIII. századtól a török hódoltság koráig*. In: *Berettyóújfalu története*. Szerk.: VARGA Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 83–119.
- MÓDY György: *Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1995–1996. (Debrecen, 1998). 165–190.
- MÓDY György: *Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIV. század végéig*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1997–1998. (Debrecen, 1999). 219–244.
- MÓDY György: *Település- és birtoklástörténet a XII. századtól a XVI. század közepéig*. In: *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen, 2000. 31–65., 372–374.
- MON. VAT.: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tomus 1. *Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria*. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375. Budapest, 1887.
- ORTVAY Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig*. Budapest, 1882.
- OSVÁTH Pál: *Bihar vármegye Sárréti járása leírása*. Debrecen, 1996. Az 1875. évi Nagyváradon megjelent kötet tartalmilag azonos, nyelvileg, stílusban stb. módosított második kiadása.
- PAPP Antal: *Fiatalkori vízrajzi változások a Tiszántúl középső részeiben történelmi adatok alapján*. Földrajzi Közlemények Új folyam VIII (LXXXIV) kötet. 1960. 77–84.
- PAPP Antal: *Osváth Pál munkájának földrajzi értékelése*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalu, 1978. 250–253.
- SRH: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiana ac Gestarum*. Vol. I. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapest, 1937.
- SZABÓ István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XV. század*. Budapest, 1971. (Első kiadása: 1966.)
- SZABÓ István: *A középkori magyar falu*. Budapest, 1969.
- TAKÁCS Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kori Magyarországon*. Budapest, 1987.

MEZŐPETERD IM MITTELALTERLICHEN KOMITAT BIHAR

Im vorliegenden Aufsatz versuche ich die 2002 im Zuge einer Rettungsgrabung archäologisch erforschte mittelalterliche Siedlung von Mezőpeterd von möglichst vielen Seiten zu beleuchten. Dabei versuche ich die durch Archivforschung aus mittelalterlichen Urkunden bzw. die aus Landkarten gewonnenen topografischen Informationen mit den Ergebnissen der archäologischen Grabung zu verbinden. Im Verlauf der Grabungen gelangten unter anderem Reste von Objekten und Gegenständen eines in die Arpadenzeit datierbaren Dorfes ans Tageslicht, während die Urkunden von einem späteren Dorf vom Ende des 14. Jahrhunderts berichten, eine Zeit, aus der noch keine archäologischen Funde aufgetaucht sind. Die auf der Bihari-Ebene, in der Kleinregion Berettyóújfalu gelegene, irgendwann im Verlauf des 13. Jahrhunderts gegründete Siedlung bestand im Mittelalter aus zwei Dörfern, Mezőpeterd und Fegyvernekpeterd. Neben der Zusammenfassung der von Mezőpeterd handelnden historischen Quellen und der entsprechenden Fachliteratur nehme ich mir die oft heute noch existierenden geografischen Einheiten vor (Flüsse, andere Gewässer, Wege, Nachbardörfer), deren Namen in der detailliertesten, erhaltenen Quelle über die Siedlung, einer in der Zeit König Lajos' des Großen ausgestellten Grenzbegehungsurkunde aus dem Jahr 1382, die als Anhang des Artikels publiziert wird, angeführt werden. Obwohl die Daten aus den Urkunden und die aus den Landkarten nicht immer in Übereinstimmung zu bringen waren, habe ich versucht, die Grenzen des/der mittelalterlichen Peterd zu zeichnen. Bei der Aufklärung der unklaren Details können uns in Zukunft Gebietsbegehungen und weitere archäologische Forschungen helfen.

A SÁRRÉTI INSURRECTIO

200 ÉVE LÉPETT MAGYAR FÖLDRE NAPÓLEON HADSEREGE

1805. július 30-án az osztrák császári-királyi hadseregben eltörölték az eladdig előírásos hajviseletet, a *copfot*. Lehet, hogy békeidőben nagy híre lett volna a dolognak, hiszen már Árpád apánk hadinépe is *varkocsba* fonta a haját, így hát több évszázados viselet ment veszendőbe. Hanem mióta fehérre rizsaporozták, fekete masnival fogták egybe a tarkón, s már a külhoni egyenruhások is így feszítettek, lehet, hogy nem volt már oly becses módi a magyar katonanép szemében. No de abban az esztendőben, a már 1801 óta folyó alapvető katonai reformok sorában ez a rendelet azért sem keltett nagyobb feltűnést, mert nagy időket élt akkor Európa. A „*napóleoni háborúk*”¹ kellős közepén járt a történelem kereke.

1805. szeptember 2-án, bízva az angol és orosz diplomácia által létrehozott koalícióban², az osztrák császári haderő támadást intézett a franciák ellen. A kezdeményezést francia–német ellentámadásba fulladt, s október 17-én *Ulmnál* fegyverletétellel végződött. November 12-én a francia *Murat*³ lovassága bevonult Bécsbe. A menekülő *I. Ferenc* osztrák császár–magyar király még azon a napon utasította *József nádort*, testvérbátyját a magyar nemesi felkelés meghirdetésére. Bizonyára az a történelmi tapasztalat készítette e lépésre, hogy legutóbb 1741-ben nagyanyját, *Mária Teréziát* is a magyarok húzták ki „*vitam et sanguinem*” lelkesedésükkel a hatvan év előtti, akkori örökösödési viszálykodásokból.

1805. november 15-én a francia lovasság a Magyar Királyság területére lépett és bevonult Pozsonyba.

A Magyar Királyságra nézve a „*környülállások*” most hát még súlyosabbak voltak, mint korábban. November 26-án *Davoust*⁴ francia marsall Bécsből kiáltványt intézett a magyar nemzethez:

- 1 „Napóleoni háborúk” = 1792–1815 évek francia forradalmi és az azt követő napóleoni háborúk.
- 2 koalíció = több hatalom szövetsége más állammal szembeni közös fellépésre.
- 3 MURAT, Joachim (1767–1815), Napóleon sógora és legvitézesebb tábornoka, majd nápolyi király, végül mint trónbitorlót főbe lőtték.
- 4 DAVOUST, Louis-Nicolas (1770–1823) francia marsall, a Németországi Hadsereg III. hadtestének parancsnoka, az 1812-i oroszországi francia offenzívában, Moszkva elfoglalásában is részt vett hadtestével, feladata ott is a meghódított lakosság „kezelése” volt. *Lev Tolsztoj* „*Háború és béke*” című hatalmas korrajzi regényében többször is felbukkan a neve.

„Magyarok! – Maradjatok békeességben és függetlenségeteket, alkotmányotokat és kiváltságaitokat tiszteletben fogjuk tartani. Tartózkodjatok minden csapatállítástól, insurrectiótól és mindennemű ellenségeskedéstől, és részükről csak jóakaratot fogtok tapasztalni, és olyan megbecsülést, amelyet már annyiszor tanúsítottunk nemzetetek iránt.”

November 30-án a franciák kiűrtették Pozsonyt, és két nappal később *Austerlitznél* mértek megsemmisítő csapást az egységes vezetés hiányával küzdő egyesült osztrák–orosz seregekre. 1805. december 26-án Pozsonyban békeszerződés zárta le e viharos őszt. A francia hadsereg a bécsi arzenálból mindenesetre magával vitt 2000 ágyút és 100 000 puskát zsákmányként. Talán ez is hozzájárult a későbbi fegyverhiány okozta gondokhoz. A nemesi felkelés meghirdetését ezúttal hát nem követte hadba vonulás. Magyarország területén nem maradt ellenséges katona. Napóleon azonban még egy csalafintaságot elkövetett, a következő évben a kis nyugati német államocskákból létrehozta a *Rajnai Szövetséget*, s ezzel a német-római császárság léte illuzórikussá vált. 1806-ban *Ferenc*, osztrák császár–magyar király, eladdig német-római császár, le is mondott a méltóságáról. Eltűnt ezzel a közel ezer éves európai nagy birodalom álma, de most alig nagyobb port vert fel az esemény, mint a copfvisélet a hadseregben. A hadba hívás Damoklesz-kardja⁵ azonban továbbra is ott lebegett a 60 éve békében elkényelmesedett hadköteles nemesség feje fölött.

A balsors nem késett soká. 1808 júniusában Spanyolországban felkelés tört ki, a spanyolok bekerítettek és megadásra kényszerítettek egy 14 ezer fős francia hadtestet. Ez az eleddig szinte elképzelhetetlen esemény volt a franciák első számottevő veresége a „*napóleoni háborúk*” sorában. Spanyolország megmutatta, hogy mire képes a feldühített hazaszeretet! Rémes históriák keltek szárnyra: egy francia ezredest mérsékelő kemencébe dobtak, egy tábornokot két deszka közé kötve fűrészelték kétfelé, és efféle ijesztő esetekről.

A spanyolországi helyzet egyre nagyobb francia erőket látszott lekötni, ami az Osztrák Császárságot egy újabb háború előkészítésére bátorította. Az osztrák császár–magyar király Ferenc, a Magyar Királyságnak a háborúba való bevonására 1808. szeptember 3-án összehívta a rendi országgyűlést Pozsonyba. Ott megszavazták 20 000 újonc állítását a reguláris hadsereg számára, és megszavazták az új nemesi felkelési törvényt, melynek II. cikkelye szerint a király a „*személyes és közönséges*” nemesi felkelést a következő három évben az országgyűlés újabb összehívása nélkül is – a nádoron keresztül – elrendelhetette. Merőben újdonság volt az új törvényben, hogy a nemesi felkelő haderőt most már *az ország határain kívül is* alkalmazni lehetett az örökös tartományok⁶ területén, szemben az eddig csak a Magyar Királyság védelmére kötelező hadi törvényekkel és szokásjoggal.

5 Az ókorból származó, az állandóan fenyegető veszedelmet jelentő kifejezés.

6 Alsó- és Felső-Ausztria, Tirol, Karintia, Stájerország.

1808 októberében az oroszok, az eddigi angol–osztrák–orosz koalíciót váratlanul cserbenhagyva, Napóleonnal szövetségre léptek. A veszélyessé vált nemzetközi helyzetet látva József nádor óvatosságra intette a császárt a tervezett támadást illetően, aki azonban a háborús párt befolyása alatt, melynek még a királyné, Mária Ludovika is egyik lelkes híve volt, nem mondott le a háború megindításáról.

1809. január első napjaiban Napóleon kém szolgálata útján értesült az osztrák háborús készülődésről. Azonnal mozgósította hadait. De nem csak a hadsereget, hanem titkosszolgálatát is. 1809 januárjában már járták a francia, vagy annak vélt ügynökök a Magyar Királyság területét, még a távoli Bihar vármegyét is. A Sárreti járásban Budaházy Lajos főszolgabíró⁷ a járási „kurrentáló könyv”⁸-ben hívta fel a járás előjáróságának figyelmét, s tette közzé a „kétséges személyek elfogattatására” utasító körözlé-nyeit.

„B. Szt. Martonról Darvasra 17e-Januar 809.

Az Országban némely kétséges Személyek járkálnak, kinek elfogattatások pa-rantsoltatik. Első.

Eddinger nevű Hollandiai kereskedő, köpczös de elég magos, kidomborodott ajjaku, fekete hajú és szakállú, van 36 Esztd. sokféle nyelven beszéll és úgy beszéll, hogy a Zsidósága az accentusából nem tetszik ki, ez nagy Kém, és a kereskedés czi-me alatt sokat munkálódik, Második.

Simon Vestfáliai Zsidó, kicsiny köpczös 24 Esztendős kereskedőnek adja ki ma-gát, Bétsben és Danszigban Politicus Commissárius volt a' frantziák részéről. Har-madik.

Báró Vinkler 38 Esztd , erős vastag ember, Saxoniából való, a fogai hibáznak. Ausztriai Generalis Sekkendorf Attyafia a' felesége. Negyedik.

Majer Alszasziai Zsidó 40 Esztd, magos kövér erős ember, vendéghajal jár, ló-kupetznek adja ki magát. Ötödik.

Braner vagy Brander 24 Esztd, szeplős, Brezlauba a' frantziáknál Secretarius volt, 's csakugyan odavaló Troppauba, öltözködik kék bundába Lengyel báránybő-rökkel, beszéll és ír frantziául és németül, egy maga van. Hatodik.

Forster, holmi apró szépségekkel kereskedik, Anglus Commissarius, sokszor Duval név alatt utazik. Hetedik: Shulz Anglus kém, mint kereskedő ugy utazik.”

József nádor már a század első éveitől igyekezett a nemesi felkelést korszerűsíteni, egyenruhát, megfelelő fegyverzetet biztosítani. Bihar vármegye császári-királyi kamará-sa, tehát jól tájékozott, éppen az előző évben gróffá lett adminisztrátora⁹ már januárban intézkedett:

7 A járás vezető közigazgatási tisztviselője, a megye végzéseinek végrehajtója és foganatosítója.

8 currens, kurrens = közigazgatási egységek közötti hivatalos kapcsolattartás iratai, többnyire könyv alakban.

9 gróf Rhédey Lajos (?–1831), cs. kir. kamarás, 1808-tól gróf, Bihar vármegye főispáni helytartója.

„Mltóság... Adstrátor¹⁰ Úr, látván azt előre, hogy sokan léznek ezen Megyébe kiknek a' felállítandó Insurrectiora¹¹ alkalmas fegyverek nem lézen, a' szükség idején pedig drága pénzen is szerezni igen bajos lenne, azért is Bécsben a maga pénzén 300 kardokat 's annyi forgókat vett, azokat le is hozatta, a' kinek szükséges, onnan megszerezheti, egy kardnak az ára 12 Rfrit, forgóé 40 kr...

...Nemes Sári Eszther férjének Szentes Dánielnek, ki feleségét hitetlenül elhagyta, ezen Esztendő Martzius 14ik napjaig a' haza menetelre rendeltetik (stb, stb.)...

B.Ujfalú 16^a Január 809

Budaházy
FSzBíró”

Január végén nagy sietve megkezdték a hadkötelesek összeírását:

„Méltóságos Tettes¹² Földes Uraság 's Bizodalmas Nemes Uraimék!

Az 808^{dik}-Esztei Ország Gyűléssének 2^{dik} Czikkelyéhez képest ki levén a' Tettes Nemes Vármegyétől a' Nemes felkelő seregnek Conscriptiojára¹³, Olasz Szolgabíró Úr, 's Bagosi Esküdt Urakkal küldetve; annak hova hamarabb lehető végbe vitelére, 3^{dik} Februáriusba kifogunk indulni; annak okáért a' kívül megírt Helységek Elöljárói ezen Currenset minden Földes Uraságokkal vagy annak tisztjeivel, Nms Urakkal, nem különben minden Renden lévő Elöljáróival, Honoratusokkal¹⁴, egy szóval mindazokkal, valakik ezideig Nemesi szabadsággal akárminő szín alatt éltek, közölni, 's nevembe ara kérni elne mulassák, hogy az alább megírandó időpontra, vagy ha valam akadáj miatt késleltetnénk, mindaddig, míg minden Helységbe vagy szomszédos Pustákba bé nem érkezhettünk, otthon tartózkodni 's ezen Conscriptiot bévárni ne terheltessenek. Úgymint 3^a febr reggel Dancsháza és Rábé, Délután Báránd hol hálás – 4e febr reggel Kaba délelőtt, és d.u.Szerep és Udvari, hálás Bajom 5e febr délig; délután Torda, Bakonszeg, Kovács¹⁵, ott hálás, 6^a reggel Told, Peterd ebéd; délután Keresztes, Bors, Ártánd, S.János hálás. 7e reggel B.Böszörmény és K.Apáti, déltájba Szakáll, a'hol ebéd, d.u.Homorog, Komádi hálás. 8^a reggel Sass, Furta ebéd, Vekerd is ide menjen, délután Zsáka, Csiff Darvas, ott hálás. 9e reggel Csökmő, itt végeszakad a' Conscriptionak.

Hogy azomban a' Currens egy hejről más hejre érkezhessen, mindenütt csak párban közöltethetődik 's feltéven minden Helységben hogy hova? mikor érkezett és minő időtályban Lovas Posta által tovább küldött légyen feltéssék a' képpen a'

10 méltóságos adminisztrátor = főispáni helytartó, az abszolutisztikus uralom csekély hatáskörű megyei főembere

11 insurrectio = felkelés, a magyar nemesség ősi hadkötelezettsége

12 „tekintetes” cím egyik korabeli rövidítése Tttes, Tettes, stb.

13 összeírás, nyilvántartásba vétel

14 általában a főbb tisztviselők, előkelőségek

15 Kovács, Pusztakovácsi = ma Bakonszeg része

*visa*¹⁶. Egyéb eránt mindenütt tisztességes Quártély¹⁷, 's kétrendbeli forspontos¹⁸
Lovakat készzentartván, bennünket az Előljárók a' Helység házánál várjanak.
Szerep 31e Január 809

Kelemen János mint Deputális¹⁹
Táblabíró²⁰

Jött Furtáról 5e fbr reggel, elment Darvasra circa 7 óra tájban"

Az osztrák támadást 1809. február 8-án eldöntötték. Az osztrák hadsereg már február 20-án megkezdte a felvonulást, jóllehet Ausztria csak április 9-én üzent hadat a franciáknak. Ez „pocakos” hiba volt, mert a franciák így jó előre felkészülhettek a háborúra. Az insurrectio összehívásának lehetőségével a király csak akkor élt, amikor az osztrák hadsereg már megkezdte támadását a franciák ellen, azaz április 10-én. Utasította József nádort a magyar nemesi felkelés hadba hívására.

Minden nemes családból egy személynek kellett hadba vonulnia, az évi 3000 forint jövedelműeknek lovon, a szegényebbeknek gyalog. Betegek, testi vagy szellemi fogyatékosok, többgyermekes családfők, egyedüli fiúk és utolsó örökösök, kiskorúak, papok, tanárok, tanítók, tanulók, közhivatalt viselők, a már katonai szolgálatban állók, valamint a teljesen birtoktalan nemesek kivételt képeztek, illetve helyettesít állíthattak maguk helyett. Ami a hadkötelesek tehetőségét illeti, az összeírás során kiderült, hogy az országban mindössze 3122 nemes családfőnek van 3000 forinton felüli évi jövedelme, míg 500 és 3000 forint között 27 166-nak. Így aztán a hadköteles nemességnek csak 10%-át lehetett lovassági szolgálatra kötelezni. Ezért a kormányzat a vármegyéket lóvásárlás útján igyekezett rábírní a lovasság számának növelésére.

„Hirdetés

*Az Insurrectióra való Lovakat vásárolni 2^a May az az Kedden délutáni 4 órára
Zsákára megyek a' hová a' mikorra Zsáka, Fúrta, Darvas mindazon Lovakat, a'
mellyek conscribáltattak, mind 's melyek alkalmasoknak nézetnek 's oda fel nem
adattak feleler²¹ alatt elő állítsák a' Bírók.*

Költ B. Ujjfaluban Aprilis 30^{án} 1809.

Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró"

16 hirdetmény

17 kvártély = szállás

18 előfogat, a német Vorspann-ból, az állattulajdonosok kötelessége volt igás állataikat ellenérték fejében, különböző, de főképp katonai célra, a hatóság rendelkezésére bocsátani, esetenként szekérrel, kocsival;

19 megbízott, kiküldött

20 táblabíró = a megye tiszteletbeli tisztviselője, jogi ügyekben jártas nemes, elsősorban igazságszolgáltatási teendőkben működött közre, de a politikai életben is szerepet játszott; kiváló férfiakat gyakran kitüntetésképpen választották meg táblabírónak, az intézmény 1870-ig állott fenn.

21 felelősség régi fogalmazása

A felállítás vontatottan haladt, voltak megyék, ahol még szeptemberben (!) sem fejezték be a nemesi felkelés szervezését, pedig József nádor már február 26-án kijelölte a nemesi felkelők gyülekezési körzeteit. A bihari nemesi seregekbe tartoztak a csongrádi, békési, és még néhány szomszédos megye hadkötelesei is. A tiszántúliak gyülekezésére ugyan Debrecenre jelölték ki, de a bihariak, a csongrádiak, a békésiek ténylegesen majd Nagyváradon gyűlnek egybe az aktuális kurrens szerint, amit május elején körözött a hatóság.

„Tekintetes Földes és Nemes Urak!

Itt van az az időszakasz a melybe a felülő sereg az 1808^{dik} Esztendőbeli Törvénynek 2^{dik} Czikkeje értelme szerint a Fges²² Nádor Ispány Eő Herczegsége parantsolattyára kiállani tartozik, ezen Járás részéről ez fojó Májusnak 9^{dik} és 10^{dik} napja rendeltetett, hogy akkor minden Nemes Ember a mint Személy Szerént kötelességét már tudja annak eleget tégyen, a ki Személyesen insurgálni tartozik bátor szívvel 10^{dik} Majú állyon bé Váradra, a kik lovakat, vagy mondérozást²³ adnak, készséggel az nap megadják. Egyébb eránt Hivatalos tisztelettel vagyok

A Tekintetes Földes és Nemes urakhó.

B.ujfaluba Majus 3^{án} 809.

A marha Húsnak ára 11 Kr^é emelkedett.

*alázatos Szolgája
Budaházy Lajos Fő Szolgab.”*

Budaházy főszolgabíró úr maga is régi nemesi család tagja. „Már a XIV. században fen volt e család” (írja Nagy Iván²⁴, a neves genealógus), egy derék Budaházi 1552-ben Dobó alatt éppen Eger vára védelmében is részt vett. (A Sopront magyarnak megtartó 1921. évi, önfeláldozó hősokeket mozgósító felkelő harcokban is jeleskedett egy *Budaházy Miklós*.²⁵) A XIX. században a család Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung, Zemplén vármegyében is birtokos, népes familia volt, több esküdt és hasonló hivaltalt viselő tagjával. Az *Andaházát* is birtokló Budaházy Lajos persze nem lett insurgens, hiszen mint „közhivaltalt viselőt” nem terhelte hadi kötelezettség.

A hagyományoknak megfelelően a felkelő hadak főparancsnoka az ország nádora, most *József főherceg*. Egyik segédtisztje *Kisfaludy Sándor*²⁶ őrnagy, a költő, aki a királyi parancsára, a bajok elhárulása után megírta a nemesi felkelés történetét. De igazán írta meg. Emiatt aztán később Kisfaludyt végül is elcsapták, kétesztendei munkájáért azt se mondták: köszönöm. Örökös kegyvesztés lett a jutalma. No de 1809 tavaszán még csak a felkelés szervezése folyik.

22 „fenséges” cím járt az uralkodói házakból származott személyeknek

23 egyenruházat és egyéb felszerelés

24 NAGY Iván: *Magyarország családai*... c. alapvető genealógiai műve 1857–1868 között készült.

25 Budaházy Miklós százados, a nyugat-magyarországi II. felkelő hadsereg parancsnoka 1921-ben. E hősokeket is „felkelők”-nek nevezzük.

26 Kisfaludy Sándor (1772–1844), költő, katona, nemesi testőr, a Tud. Akadémia egyik alapítója, majd tagja.

Az 1808. évi országgyűlés a felkelő had egyenruháit és felszerelését is szabályozta. Abból azonban az ellátás nehézségei miatt nem sok valósult meg. A lovasság világoskék egyenruhát kapott volna, világosabb zsinórzattal, a csákó és hajtóka kerületenként más-más színű, a tiszántúliaké *zöld színű*. Egy lovas kiállítását terv szerint 173 forint 22 krajcárra becsülték. A gyalogság dolmánya és szűk magyar nadrágja is világoskék, magyaros csizmával, fekete csákóval. Egy gyalogos felszerelése fegyverzetel együtt 74 forint 6 krajcárt tett volna ki.

Kurrcens sürgette a felállást, tájékoztatta a hadköteleseket, lelkesítő fogalmazással figyelmeztetett, nehogy a nemesség hajoljon *Davoust* tábornok ügynökeinek szavára, akik hírszerzés és lázítás mellett feltehetően Napóleon nevezetes kiáltványát is hivatva voltak becsempészni. Mert hogy voltak „*egy némelyek*”, akik Napóleontól a magyar függetlenséget is remélték, oktanul. Biharban például egy *Tatár András* nevű kisnemes lázított. A főszolgabíró körlevele mindamellett főleg a felszerelés beszerzési ügyeitől a hadi orvosok toborzásán át a sebre való tépések készítéséig foglalkozott részletesen a szervezési feladatokkal, nem mulasztva a *véka* mértékegység „szabványosítási” ismeretét sem.

„*Tekintetes Földes és Nemes urak!*

Ő Felségétől Különös postán /:Estafetán: 27 érkezet parantsolatt Mellyel a Felkelő Nemes Seregnek ki állítását sürgeti, ennek fel olvasására s e szerént teendő rendelkezésekre nézve Május 1^{án} napján Közönséges Gyűlés fog V.Olasziban tartattni, a hová és mikorra mindenek kiket illett hivatalosan invit²⁸.

Mivel név szerént azon Urakat magam sem tudom kik kötelességből, úgy ajánlásból Lovas Katonákat tartoznak adni, kéntelen vasyok tsak ezen rövid úton mindnyájokat megkeresni, és tudokra adni, hogy mivel a szükséges ruházatnak és katonai készüllétnek meg szerzésére a Nemes Vrgyétől²⁹ már Budára el küldettek a Szemlélyek. Hivatalosan meg szállítatnak az ilyen Ttts Urak, hogy mivel az egész felülő személy a ló szerszámmal s minden készüllettel való ki állítás 180 Rfirtba kerül, ezen summát minél előbb Perceptor³⁰ Sántha Jóseff urnak quietantia³¹ mellett adják bé.

A mint nékem parantsoltatik úgy Currentalom

Franczia Marschal Davoustnak két Secretáriussa³² mint kémek járkalnak a Hazánkba Müller és Vandernóth, Müller itt vólt nállunk szólgálatba a Kinsky Regimentyibe³³, Vandernóth Gallitiába szüetet az Rzeozoventi Kerületbe Diektó urnak Plénipotentiáriussa, onnét 97, v. 98^{ba} elszökött és most a megírt Marchálnál Secre-

27 Rendkívüli esetben küldött lovas hírnök, ill. a rábizott sürgöny.

28 Invítál, meghív

29 vármegyétől

30 az előljáróságok pénztárosa, pénzbeszedője, adóügyi hivatalnok, „költségvetési előadó”-ja

31 nyugta, elismervény

32 titkár, megbízott, bizalmi ember, ügynök

33 A cs. kir.hadseregben két, német sorozású, *Kinsky* (a 36. szürke, és 47. szürkezőld hajtókás) gyalogezred volt.

tárus, Varsau felé Gallitiába megy és járkál, ezen két személy eránt a Birák szoross vigyázattal legyenek, a mint már kiadódott, ha megtaláltatnak, úgy bännának véllek.

Azon katonáknak kik életeket fel áldozásával sebet kapnak Gyógyításokra sok gyenge Gyolts tépés³⁴ kiváztatik, ide zárom a mustrát³⁵, más képpen nem használható, mivel az illyet a mint látom leg többet az uri Asszonyóságok Kiss Asszonyok és Leányzók készíthet, azokat keressék meg a Birák s főképpen Nevembe a Sebeseknek szánakozó s általok felsegítendő sorsokra kérjék hogy minél előbb illyent a mennyit lehet készítsenek, és nékem küldjék, nints más mód ezeknek meg szerzésében, tsak ez a szükség pedig elkerülhetetlen míg a Currenst le írják addig mindenütt mustrát készítsenek, ezen mustra a Currensel mennyen.

Nem kel sok okokat írnom mert magába minden meggyőződik a mostani környül állásokról, hogy Hazánk s Házunk óltalmára magunk önnön szerentséje híjj az előre látható veszedelem kényszerít, a Palatinus³⁶ Királyi Ó Herczegsége ki mondotta Közönséges Hellyen a Veszedelmet, hogy most nem tsak az a kérdés hogy az Ausztriai uralkodás meg maradjon, hanem a Magyaroknak a neve is meg maradhat é ezeknek el-lent állására elegendő kevés része a mit elvesztenénk ha a Felségnek ajánjuk. Vegyük szívüinkre, a bajnak valóságos érdeme szerént, adgyunk búzát és zabott a mit csak adhatunk, minden sorsú, s rangú embertől elváratik az ajánlás. S engem pedig minél előbb tudósítani ne sajnállyanak.

Költ B.Ujfaluba Aprilis 25^{kén} 1809.

Budaházy Lajos fő Szolga' Biró."

„Hirdetés.

A Tekintetes Nemes Vármegye azt végezte, hogy ahol 20 Házból álló Nemesség van, mindenütt Nemesek Hadnagya légyen, ahol pedig kevesebb van két 's három Helységbe légyen Hadnagy. Ezeknek Törvénytévő Hatalmok is léssz, mivel pedig a' mostani környül állásokhoz képpes leg-nagyobb Szükség van reájok, az Insurrectiónaki Költséget is általok tudtára adni 's végezni leg alkalmasabb. Amint ezen Currenst vészik, minden helységbéli Egyházi 's Armalista³⁷ Nemes Uraimék gyűjjenek össze, a' hol 20^{ann} vagynak hármat Hadnagynak Candidállyanak³⁸ 's nékem küldjék bé, a' hol pedig hatan vagy többen vagynak, azok tsak édgvet Candidállyanak 's egyszersmind az illyenek a' hol kevesen vagynak, küldjék meg reflexiójokat³⁹ az Hadnagyság eránt mellyik Helységbéliekkel kívánnának egy Hadnagyi Szék alatt lenni. Májusnak 9^{dik} -éig -mindenünnen bé várom a' Jelentést.

34 sebkötöző anyagok, a mai „géz”, gyorskötöző mullpólya ősei

35 Muster = minta

36 nádor, nádorispán, ebben az időben a király magyarországi helytartója, József főherceg

37 azok a nemesek, akik nemesi levelüket adomány, földbirtok nélkül kapták a királytól

38 jelöljenek

39 észrevételeiket, megjegyzéseiket

Az új Mérték szerént Száz vékát⁴⁰ készítettem authenticálva⁴¹ is vagynak vízzel. ~~4dik~~ Májuson túl a' kiknek innen tettik Ujjfaluból vitetnek 2.Rfrt-t ér az ára, azon-tul más vékával adni 's venni nem szabad, az eddig tett alkut ide nem értvén.

Mivel az Insurrectio fel-állása Felsőges Urunktól ki-hirdettetett, a' Sereghez Seb-orvosok kívántatnak, a' ki alkalmas erre á Czélra induljon el 's magát Pesten Professor Ekstain⁴² Urnál jelentse, ha tehetsége a' fel menetelre nem volna, a' Vrgye Orvossától Tudományáról, úgy az Helységbéli Elöl-Járóktól Polgári maga vi-seletéről végyen bizonyság levelet.

Ammint az Insurrectio feláll Ó Felsőge a' maga zsoldjába fogja venni: ezért szükség, hogy a Magazinumokba⁴³ élelemre való légyen, minden Helység, ide nem értvén á Stationalis Hellyeket, ammint a Reportior⁴⁴ ki adtam, annak egy negyed részét á Magazinumba Május 16~~dik~~áig =Szállítsák bé, reménylem elég lesz újjig, minden esetre oda haza egy kevés provisiót⁴⁵ tégyenek, vagy tartsanak az Helységek, a' mely Helységek közelebb vagynak Váradra a' fát a' vármegye Házához á zabot és szénát a Várad Magazinumba szállítsák...

Költ B.Ujjfaluba, Április 29én 1809.

Budaházy Lajos Fő Szolga Bíró

Vette Zsáka 29én Apr. délutáni 5. óraker 1809."

„ Tekintetes Földes és Nemes Urak!

Alig expediálhattam az Insurrectio ki állítása éránt való parantsolatot, ismét Currentaltnai rendeltetik újra, hogy az Insurrectionnak mentül hamarabb léjendő ki állítása a'Felsőges Nádor Ispány Ó Hertzegségétől sürgettetik: mivel rövidebb idő-re nem szoríthatatik, mindnyájan tsak azon kéretnek, hogy kötelességiket hijjános-ság nélkül tellyesítsék a mennyibe némely ember nem tudná a' ló állításba köteles-ségét Szerszámostól é ? Katona öltözettel, vagy Puszta Lovat állít, Személy Szerént meg-küldöm mindennek és tudára adom ezután a Currrens után.

Minden insurgens vagy mentét vagy újjas lajblit, nadrágot, Csizmát hozzon magá-val ha tsak telik. A' kinek kardja van el hozza magával; addig viselheti míg mást hoz-nak. Nyereg Szerszámot a' hól tsak alkalmas van bé vigyék, meg fog az ára fizetődni.

Minden ember egy tarisznyát hozzon magával a' Bagázsia számára, olytat a' millyenbe a' mezőre Kenyeret visznek, mindent a legnagyobb és lehető s ijjettséggel kellek cselekedni és Szükség tellyesíteni, egymással költsönös Segítséggel is méltóztassanak lenni. Egyéberánti hivatalos tisztelettel ajánlott vagyok.

Ttis Földes és Nemes Urak.

Ujjfaluba Majus 5~~dikén~~

alázatos Szolgája"

40 véka: ürmérték, -mérőedény, vidékenként változott, kb.31 liter, ekkoriban igyekeztek egységesíteni, „szabványosítani”

41 hitelesítve

42 ECKSTEIN Ferenc (1769–1833) a pesti egyetemen orvoskari tanár, latin nyelven szakíró.

43 raktárak

44 kivetés, kötelező rész, előírás

45 itt: tartalék

„Az Előljárákhoz

Mindenünnen bé jöttek rész szerint a' nyergek vagy a' tudósítások hány nyereghez lehet bizodalom hogy kapunk az Insurrectióhoz, de mégis sok hijjuk vagyon: Réám bizatott hogy a Járásbéli Helységekből Százat öszve Szedjek, az ára ki fog fizetödni: azért az alább irt felosztás szerént, az utolsó Helység a' nyeret a' Currensel edgyütt küldje vissza; addig pedig a többi Helység ide küldje. A' készséges serénységet a' mostani környüállásokhoz képpest a' Bírának is ajánlom, az Helység nevét a' nyeregkápa alá írják, vagy papirossal ragasszák.

Furta ad...	3.nyeret	Csökmő "	3. ~	Homorog " ...	1. ~
Zsáka "	3. ~	Vekerd "	2. ~	Szakáll "	1. ~
Darvas "	1. ~	Komádi "	3. ~	Sass "	<u>2. ~</u>
					<u>19</u>

Hirdetés.

Valamennyi Szabó Mester akár Czéhess akárnem ha varni tud, ha tsak legény vagy inas is ezen Hónap 11^{dik} napján Váradra mennyen bé, a' Bírák semmi mentésget el ne fogadjanak, azon kívül ha halálos beteg.

A Sebre való tépések Estafétán küldött parantsolattal sürgettetnek; addig is Jelessen és köszönetet érdemlő munkálat tévén, némellyek küldöttek; de az egész járástól egyszerre akarván bé küldeni; újonnan kéretnek a' fejér népek⁴⁶, harmadnap alatt küldjék bé.

Helvetziából való kereskedő Pozbers Jakab Laudói Pozbers és a Társai ajánló levéllel mintha vasat, kovát akarna vásárolni, a'ki egyéberánt Helvetiából Minges Helységből való feleséges ember, közép erős magasságú, pofás, himlőhelyes ábrázatú, barnás hajú, valamennyire öszös szakállú, kék szemű, a beszédje erős, tsupán frantziául szóll; ha megtalálatik sequestrálván⁴⁷ írásait betsülletess őrizet alatt kísértessen ide.

Költt B.Ujfaluban. Majus 8^{dikán} 1809.

Budaházý Lajos Feő Szolga Bíró"

A nemesi felkelés, az insurrectio kiképzésére, szakszerű vezetésére a volt, vagy átvezényelt aktív sorhadi tiszteteket kívánta a hadvezetés alkalmazni. Ez is egy támadási felület volt a felkelők iránt, mert idős, rokkant vagy éppen kezdő fiatal tisztecské kerültek a felelős pozíciókba. Aztán ha egy félkarú egykori hadfi, vagy egy kurizáló⁴⁸ újdonsült tisztecske gyakorlatoztatta a tisztes korú felkelőket, hát nem mentek el mellette gúnyos megjegyzés nélkül a daliás sorhadiak, vagy az akkori békebarátok.

46 lányok, asszonyok

47 zár alá venni, elkobozni

48 udvarló, a kiképzés helyett lányok után járó

„Hirdetés.

A Cs.K.Palatinus⁴⁹ Ó Herczegségének ezen Nemes Vármegyéhez a Felkelő Nemesi Seregnek fel osztása, és mind a Lovas, mind a Gyalog Tiszteknek minémiségeit meg határozó parantsolattya el érkezett. Ennek el intézésére e folyó Hónapnak 23^{án} Gyűlés fog V.Olasziban tartatni, a hová, és mikorra mindenek a kiket illet ezennel hivatalosan invitáltak. Költ B.Ujjfaluba 16^a May 1809.

Budaházy Lajos
fő Szolga Bíró”

„Hirdetés.

Azon Katona Tisztek a kik quietáltak⁵⁰ vagy Conventio⁵¹ mellett a katonai szolgálatból ki léptek, ha most újra szolgálatba akarnak lépni az 5^{dik} Huszár Regementeknél való Divisióban hivatalokat nyerhetnek magokat a Budai General Commandónál mutassák bé a hivatalokról szőlő bizonyosság leveleikkel edgyütt, a forspontra tett költség vissza fizetődik.

Némely Szabók olyan csalárdságot cselekedtek, hogy Váradra be mentek ugyan a parantsolatra, de senkinél nem jelentették magokat és vissza jöttek, azért is hirdetik, hogy a kik itthon találtakatnak késértessenek bé....

...Költ B.ujfaluba 22^a–Máj 1809.

Budaházy Lajos Fő Szolga Bíró”

A fegyver és felszerelés hiánya aggasztó méretekben nehezítette a hadak felállítását. A lovasság fegyverzete kardból, huszárkarabélyból és két pisztolyból állt. A tekintélyes méretű kovás pisztolyt tok nélkül nehézkes lett volna hordani és kezelni, ezért az első nyeregkápa két oldalán egy-egy pisztolytartóban viselték. Bőrből készültek, de voltak faanyagú tokok is. Amint a hirdetésből kitűnik, hogy még a „pisztoly tok” is hiánycikknek számított.

„Hirdetés.

Mtgos V.Ispány⁵² Úr parantsolattyára T.Feő Szolga Bíró Úr távol létébe bátorodom currentálni az éránt, hogy a Nemes Felkelő Sereg számára Pisztoly tok a' Commissioban nem találtakatván, a' Földes Uraságok, Nemes Uraimék és az Közrendűek kerestessenek meg az eránt, hogy ha találtakatna fizetésért által adni ne terheltessenek és itt Feő Szolga Bíró Úrhoz a' Bírák el-küldeni tartásuk szoros kötelességnek minél sietőssebben, kinek kinek a' tokba belé ragasztván nevét, hogy tudhasák kié 's, ahokképpest fizethessenek, olyanok légyenek, hogy a' Commis pisztoly⁵³ belé ne éhessen.

Költt P.Kovátsiban Május 29^{ikén} 1809.

Nadányi Lajos esküütt”

49 Császári Királyi Nádor

50 nyugdíjba mentek

51 egyezséggel, közös megegyezéssel, megváltással

52 vicispán = alispán, gyakorlatilag a vármegye legfőbb tényleges vezető tisztségviselője

53 egyik fegyvertípus, vagy általános értelemben közönséges használatban forgalomban lévő pisztoly

Az országgyűlésen megajánlott 20 000 fős sorhadi, meg a „szabadcsapatok” is nehezen álltak össze. A birodalom bizony nem restellte bevonni az egyházakat. Nagyon okosan fejti ki a főszolgabíró úr a haza és az egyház egymástól a politikában el nem választható szerepét. Nagyszerű kurrens ez, a „haza mindenk előtt” szellemével.

„Nagy bizodalmú Tisztelendő Tiszteletes Urak!

Eő Felségétől a' Nemes Megyének, attól nékem parantsolatom van, hogy a verbuválással⁵⁴ állítandó vagy téjendő Katona állítás annál sikeressebb foganattal légyen, Tisztelendő és Tiszteletes Urakat megkérjem, hogy az ifjúságot a' katonának való menetelre lelkesítsék, magam tudom a' Köznép természetéből, hogy leg jobban tészí azt ammit a' Papjától a' katedrából hall, azok a beneficiumok⁵⁵ melyeket a' katonának menő Legény kap, a' Bíráknál nyomtatásba meg lehet találni, ne sajnállyák azt Tisztelendő Urak meg nézni és a jövő vasárnap a' katedrából ki hirdetni 's egyszersmind a' tanítást is az nap úgy alkalmaztatni és úgy ajánlani a' vitézkedő ditsősséget, hogy az Ifjú ember újj lelkit érezzen magába és kedvet a katonaságra: nem fogom el titkolni 's annak helyén bé jelenteni, részemről meg köszönöm a' hol az Uraknak ebbéli köz munkálkodásokkal sikeressé tétetik ezen katona állítás.

Költ B.Ujfaluba Junius 11^{én}1809.

*alázatos kész szolgáljok
Budaházy Lajos Feő Szolga Bíró”*

Miközben a Dunántúlon a nemesi insurrectio részvételével folytak a harcok, július 5-én hajnalban osztrák területen a francia főserég nagy erejű támadást indított a császári-királyi főserégünk ellen. Bécstől 15 kilométerre északra, 270 000 katona és 1036 ágyú részvételével zajlott le a *wagrami csata*, melynek tragikus eredménye 40 ezer osztrák–magyar és 30 ezer francia halott és sebesült, s a császári sereg visszavonulása lett. Nem vett ebben részt a bihari nemesi felkelő had, de részt vett a híres *Simonyi óbester*⁵⁶, akkor még őrnagyi rangban. 6 ágyúval, egy zászlóalj gyalogsággal, egy század huszárral és utászal több órán át állta a győzelemre álló 30 000 francia támadását. Ezt csak azért kell itt megemlítenünk, mert a derék katonát Bihar vármegye 1815-ben táblabírájának választotta meg, a korabeli tudósítás szerint „...örvendenek ezen Bihar Vármegye Rendjei...”.

A hadseregnek egyre több katonára volt szüksége. A francia haderő már korábban az általános hadkötelezettség alapján szerveződött, még a megszállt területeken is sorozott a francia hadkiegészítés. Így hatalmas embertartalékok álltak rendelkezésére. Az osztrák császárság azonban még mindig csak toborzás útján pótolgatta fogyatkozó hadait. A „verbunk” azonban egyre népszerűtlenebbé vált, hiszen a katonának állás egy élethosszra kötelezte a katonának álló legényeket. Ebben az időben ugyan már történtek kezdeményezések a 10 éves szolgálat bevezetésére, de most a háború kellős közepén ez még csak szándék maradt. Így aztán kétségbeesett felhívások keresték meg a falvak előljáróit.

54 toborzás, a katonaállítás már-már divatjamúlt módszere ekkoriban

55 járandóság, javadalmaság, jutalom, kedvezmény, kedvező juttatás

56 Simonyi József, báró, vitézvári (1777–1832), a kalandos életű hős katona, közlegényből lett ezredes, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kiérdemelve nyert báróságot, a háborúk után Debrecenben ezredparancsnok, nevét ma is őrző fasort telepített huszáraival, miután besúgóját föbe lövette, eljárás indult ellene.

„Isten áldja meg békességgel az Helységek Előljáróit!

Mitsoda körülállásokba legyen kedves Hazánk, Felséges Jó Királyunk és így magunk önnön álapottya is. Ttts Ns Vármegyénknek ezen ide Zárt Hirdetéséből eléggé ki tettik. Nem szükséges hogy többeknek elő hozásával magyarázzam. Tudjuk azt, hogy az erő ellen erő kell.; külömben el-nyomattatás a' vége a' dühös ellenség romlásunkra törekedik; eddig tsendességben 's békességben töltött Napjainkat öldökléssel pusztítással fenyegeti és ha' Felséges Királyunk Hadi ereje vagy Seregei pótolásába 's Szaporításába restelkedünk, várhattuk végső romlásunkat.

Szükség hát, hogy az Elöl-Járók az ifjakat egybe gyűjtsék; Sőt minden jámbor Lakosnak egy főbb kötelessége, kik magok és Házok népe boldogságát, szabadságát és meg-maradását szeretik, hogy önnön édes gyermekeit is, ezen időbe Felséges Jó Királyok és édess Hazájok mellett fegyver fogásra hathatósan serkentsék, indítsák és buzdítsák. Az ő Felsége által és a Ttts Ns Vrgye⁵⁷ által tett ígéretek Szabadságok mely tsalhatatlanok oly nagyok és jók a'kiket azok nem indítanak, azok valósággal magokat sem szeretik., de édes Szüléék, Attyokfiai és barátjai tsendességben és békességben való meg maradásokat sem kívánják. Ha valaha, most mutassák meg a' Magyar hazának , mit használ a' Magyar kézbe a' kard, mutassák meg, hogy szeretik Felséges Jó Királyokat, Hazájokat, Szüléiket; így költsönös Szeretetet várhatnak és egész életekben Katonai megesmértető Jelt hordozván mellyeken, vitézsége-kért mindenek fogják becsülni 's áldani.

Ajánlom az Elöl-Járóknak, hogy ammint vészik Rendelésemet, azonnal úgy igyekezzenek, hogy a' Verbung olly készen legyen , hogy Vasárnap ammint a templomból kijönnek, azonnal meginduljon, a' költséget gazdálkodva kell tenni, ne hogy az Helységek nagy terhével essen, minden Helységben egy Érdemes Nemes Személy is kit az én Nevemmel ki kell választani legyen a' Verbung mellett az Elöl Járók közül való Essküttel, a' kik kormányozzák és a költségre vigyázzanak. A' kik egyszer Katonának fel csap azt könnyen dispensálni⁵⁸ nem kell, a'ki nem arra való, a Verbungra tett költség meg forduljon, módgyával meg kell fizettetni.

Felelet terhe alatt az Elöl Járókra bizódik, hogy az Ő Felsége által ajánlott 30 Rft Hangeldet⁵⁹ az önként bé-állott Legények a' Portio⁶⁰ pénzből a' Perceptortól kezdekhez vévén, által adhatták ugyan néki; de vigyázattal legyenek, hogy el ne költse mert az absentalasig⁶¹ bizonytalan bé vétele 's akkor vissza tartozik adni. A' kinek van valami vagyonya magának vagy Szüleinek, az olyan ha költ is belőlle, mindgyár meg lehet rajta venni.

Ez az Portio pénznel való bánás úgy lesszen , hogy a' mennyi katonát tartozik az Helység adni a' fel osztás szerént vagy állítani, annyi 30 Frt-ot a Helybéli perceptortól ki végyen, a' mennyi katonát bé-ád: azt nékem quietantiával legitimálván⁶² as-

57 Tekintetes Nemes Vármegye

58 felmenteni

59 készpénz

60 portio = a katonatartás terhének, amit az ország 4 (Dunántúli, Dunán inneni, Tiszán inneni, Tiszántúli) mozgósítási kerületéből választott 40 tagú bizottság osztott fel, a „közigazgatási” egységekre eső része

61 itt tulajdonképpen a tényleges szolgálatba állásig való időt jelenti

62 igazolva, bizonylatolva

signálni⁶³ fogom. Azon assignatioval mint készpénzzel bé számol a' Perceptor Ttts Csapó Ferentz Urnak. A' Ttts Ns Vrgye végezése szerént meg az 30 frthoz a' Ttts Földes Uraságok ugyan annyit fognak adni. Ezen pénzt Ttts Bagossy Pál Eskütt Úr fogja incassalni⁶⁴. A' hol helybe fognak lakni a' Ttts FöldesUraságok, az is meg lehet, hogy egyenesen által fogják adni az Elöl Járóknak: addig míg ebbe a' rendelés meg lészen és az ifjak állanak Katonának, más pénzből meg lehet adni, ne hogy kedvelenségre adódjon alkalmatosság. Mibe legyen a' dolog, Jelentést rólla minden Héten meg kívánok, az Ifjúságot ha kedve van reá, a Repartition⁶⁵ túl is nem lehet 's nem is kell tartóztatni. ... Mihelyt kettő 's három vagyon, mindgyárt Váradra kell küldeni, hogy a' költség ne szaporodjon

Állitt katonát

Csökmő	6
Darvas	4
Vekerd	1
Zsáka	8

Költ Darvason 4^{én} Aug 1809.

Olasz Joseff V.Szolga Bíró''

Nem hiába ejtette zsákmányul Napóleon a bécsi arzenált, a nemesi felkelés fegyverhiánya tragikus méreteket öltött. A használható fegyvereket a sorhad kapta, az insurreciónak a maradék jutott volna, ha egyáltalán lett volna elegendő maradék. De már ebből is alig akadt. Főhetett hát a feje a két királyi biztosnak, akikre az ellátást rábízták. A kurrenszek persze ezúttal sem mulasztották el a figyelmet felhívni az ellenséges ügynökök figyelésére, most meg már a kiszolgált, seregbeli volt tisztek mozgósítására is sor került.

„Hirdetés.

Tudva vagyon közönségesen, hogy Felségess Jó Királyunk Atyai gondoskodásából, ammi csendességben való meg-maradásunkért, a' dühös Ellenséggel fegyver nyugóvába lépett, hogy azon idő alatt, az áldott békekesség kötésére az edgyesség meg léhessen, mindazonáltal szükségesnek láttya Ő Felsége, hogy addig is a Háborúnak folytatására, minden ki gondolható készületek tétessenek, úgy hogy ... a' fegyveress Házak jó karban legyenek..., de hogy az ellenségre nagyobb erővel lehessen menni Eő Felsége Gróff Vrbna Rudolf⁶⁶ és Eszterházy Joseff eő Excellentiajokat méltóztatott arra határozni, hogy az Országba ahoz értő Mester emberek által fegyvereket készíttessenek, és a' hol késszen találtatnának, nagyobb késszséggel elő segíttessenek, ezennel, meg kerestetnek hivatalossan a' Ttts Földes Uraságok Nemes Uraimék és akármely....., hogy ammi nagy Puskájok, pisztollyok és Kardjaik vagynak; Eő Felségének a' környülállásokat tekintvén, minél elébb által adni tartsák Hazafijúi kötelelességeknek, vagy ajjándéként, vagy pénzért, Ő Felsége különös tekintet-

63 kiutalni, kifizetni

64 beszédni, behajtani

65 kiszabat, itt kiállítási kötelezettség

66 Wrbna, Rudolf gróf, császári főkamrás, a franciák „tárgyalópartnere”, 1805-ben a Schönbrunnban állomásozó Napóleonhoz „útban volt parancsaiért” (fegyverszüneti feltételekért), 1809 végén a franciáknak adandó hadiadók és beszolgáltatások ügyében császári főbiztos.

tel fogja venni, kinek kinek hazafijúi buzgóságát. Közöllyék hát a Birák a' legnagyobb sijnjésséggel mind a' Ttts Földes Uraságokkal, mind minden fegyvert tartó Személyekkel 's tegyék jegyzékbe, ki mitsoda fegyvert ád által, mi módon és mi áron azokat is tegyék fel, a' kiknek vagyon fegyverek de által adni egy vagy más okon nem akarják, a' fegyverek mellyek által vétetnek, annak a' neve rá ragasztassék és az árat írásban fel tétetik és úgy adódik bé a' Ttts Ns Vrgyék I. annak Hadnagyja keze alá és a' mellyek alkalmasak nem találtatnak vissza adassanak.

Sok izben volt már parantsolat hogy a' vadászó fegyvert tartani nem szabad, a' kikhél találtatnak a' Birák egyszeribe szedjék el és Consignatió⁶⁷ mellett nékem harmad nap küldjék el rólla Jelentést tégyenek. Ammi rendelődik, sikettségre ne vegyék Notarius⁶⁸ Uramék, hanem a' Jelentéseket sijnjette még elébb a' Terminusnál meg tenni igyekezzenek. A mostani időben a késedelmesség veszedelmes.

A passusok vizsgálása ujjabban keményen parantsoltatik, a' Strázsákra, Vendégfogadósokra vigyázattal kell lenni, azokat Szemmel tartani, hogy az Idegen Utasokat Szemmel tartsák, utazó Levelüket elő kérjék és a' kik gyanúságba jönnének a' közelebbi Magistratialis⁶⁹ Tiszt Urhoz kísértessen, különben ha valami vigyázatlanságok után történik, meg fognak büntetődni.

A'hol az Ó Felsege Szolgálatyába volt katona Feő vagy all tiszték találtatnak; azokat akár quietáltak, akár pensionatusok; akár olyanok, a' kik tisztségeket el adták, Neveiket Tiszti Characterekkel⁷⁰ edgyütt minden Helységben a Birák ezen Hirdetésem után jegyezzék fel a Birák, hogy az Ó Felsege parantsolatyához képpett tett Rendelésre, és haladék nélkül Jelentéseimet meg tehessem.

A' Reportiok minél elébb lehető bé-adását ezennel is ajánlom, éjjel 's nappal verbualni kell. Költ Darvason Augustus 17^{én} 1809.

Olasz Joseff
V.Szolga-Bíró"

„Hirdetés.

Nagyon lehet csudálkozni, hogy sem az Eő Felsege Kegyelmes ígérétei, sem a' Ttts Ns Vrgye által ahoz ragasztott Arany Szabadságok fel nem indíthatták az Ifjúságot az önként való katonáskodásra, talán ennek az Elől-Járók is az okai, a' kik magok sem mutatván semmi Hazafijúi buzgóságot, másokat sem tudnak arra serkenteni, buzditani. Mert a' hol jól vitték a' dolgot, elő menetel is volt és egyszerre bé adták tartozásokat, mások ellenben és nagy részint, majd egészen restálnak⁷¹. Intetnek azért az Elől-Járók, hogy a' katona ki állításban máskép gondolkozzanak, vegyék gondolóra az Haza szükségét, intsék az Ifjakat, biztassák, hitessék el vélek és éreztessék meg, hogy azzal tartoznak: azt pedig különösen adják tudokra, hogy a' kik mától fogva 10.nap alatt bé állanak, a' Mtgos Gróf Administrator Úr Eő Nsga azt igéri és tellyesíti is, hogy csalhatatlanul Lovas Katonák lesznek 's, a' ki tett

67 jegyzék

68 jegyző

69 előljárási

70 itt: szolgálati adataikkal, minősítésükkel

71 kb. hátralékban vannak

Conditiokat is el-nyerik; külömben pedig ha másképp léznek katonák, semmiben sem részesülnek. Mire mennek a' Birák tíz nap alatt, engem tudósítsanak.

Költ Darvason 18^{edik} Sept 809

*Olasz József
V.Szolga Bíró"*

A lovas katonának állás sem volt ezek szerint népszerű, annak ellenére, hogy „*beneficiumokkal*”⁷² járt. A „*conditio*” között szerepelt, hogy a nemtelenek nemességét, ha nemesek, akkor birtokadományt, arany és ezüst kitüntetésekét, belépéskor fejenként 30 forintot, valamint 166 forint értékű ruhát és 25 forint 28 krajcár értékű fehéreneműt kapnak, leszerelés után a „szolgálati” lovukat megkapják, a háború befejezése után hazamehetnek és a jövőben sem katonáskodni, sem adót fizetniük nem kell – ha önként felcsapnak katonának.

Az év közepén látszólag közelgett a békekesség. 1809. július 12-én ugyanis fegyverszünetet kötött a két ellenfél a csehországi Žnaim városában. Igaz, az egyezményt Ferenc császár nem írta alá. Legalábbis július 19-ig, amikor már az osztrák császári sirlamas helyzete miatt mégis megtette. Világos volt, hogy a háború ezzel nem ér véget, I. Ferenc császár-király hát további hadi rendelkezésekkel élt, többek között a hadsereg átszervezésével. A királyi bejelentést is persze a főszolgabíró „rekesztette” a kurrentáló könyvbe, hogy Sárret népének tudtára adja.

„Hirdetés

Ő Felsége a' Táborból küld Tudósítást, melyet szóról szóra ide rekesztek

»Az én Kedvess Alattvalóim sőt ellenségeim tudják, hogy a' mostani Háborúban sem az országok hódítójának, sem a' fell ingerlett indulatos érzésnek ösztöneitől nem vezettettem a' fegyverfogásra. Az önnön fenntartás és függetlenség 's az olyan Békekesség volt Felséges és egyedül való czéllya igyekezetemnek, mely Békekesség Koronámnak becsületével 's Népeimnek bátorságával meg férhetne. A' Háborúnak bizonytalan szerentséje meg nem felelt várakozásomnak, az ellenség országomnak kebelébe bé rontott, ... 's véghetetlen el keseredésnek pusztításaival el öntötte; de éppen az által tanultam meg Népeimnek egy szívűségét 's seregeimnek bajnok Vitézségét ismerni 's becsülni. Ezen vérrel változott tapasztalása és országaimnak boldogságára törekedő mindenkör egyenlő gondoskodásom okozta, hogy most békekesség alkudozásokkal egymáshoz közelítsünk. Az én meghatalmazott Biztosaim a' Frantzia Császárral össze gyültek. Én nem kívánok egyebet egy tisztességes Békekességnél, melynek határozata nem az ő tartandóságának lehetőségét; hanem bizonyos voltát is magokba foglalják. Az én Hadi Seregeimnek Vitézsége az ő rettenthetetlen bátorsága, igaz Hazai Szeretete 's nyilván ki jelentett akarattya, hogy előbb fegyvereit le nem tészí, míg tisztességess Békekességet nem szerez, semmiképpen nem engedi, hogy olly fel tételekre álljak melyek a' Monarchiának Fundamentumát meg romlással fenyegetnék és bennünket oly nagy 's oly nemess Áldozatok 's Hazáért annyi vérnek kiontása után meg betstelenítettének. A' Seregünket ???...??? nekünk is, néki is kezességet nyújt, hogy az ellenség még most is balul érteni szándékunkat. Mi

72 javadalmazás

tsak ugyan az állhatosságnak igaz jutalmában bizonyosan részesülendünk. Komáromba. 10° aug 1809 Ferentz.«

Tábla Bíró Magyar László Urnak Debretzeni vásárból el vezett egy B.L. bélyegű kisded tehene.....(stb.stb.)

Költ B.Ujjfaluban October 18án 1809.

Budaházy Lajos fő Szolga Bíró”

Hosszú huzavona után, két hónapig tartó békealkudozást követően, végül 1809. október 14-én a bécsi *Schönbrunnban* az Osztrák Császárság és a Francia Császárság aláírta a békeszerződést. A sorhad gondjai ezzel nem szűntek meg. Különösen akkoriban, amikor a szövetségek többször is változtak, s a franciák és oroszok közötti viszony is egyre feszültebbé vált. A katonatartás, mint mindig, akkoriban is a köznépet terhelte, különösen azért is, mert a kaszárnnyak akkor még nem voltak általánosan kiépítve, elterjedve.

„Hirdetés

Téli Quártélyba érkezik Deretskére 366 katona és 530 ló a'Felsőség parantsolattyából, melyhezképpest az Helységek Előljárai vévén ezen tudósítást egyszeribe hozzanak Deretskére katona alá való ágyat és Istállóbéli Szerszámokat. Gondolni lehet azt, hogy miolta katonaság nem volt, azok nagyon megpusztultak, azért olyan emberek és olyan készülettel jöjjenek, h.ne tsak bé tekintsenek; hanem a' fogyatkozást az Istállóba helyre hozzák. A Naturálék⁷³ Szállítássa iránt más tudósítást kell várni.

Deretske 25e October 1809.

Zsáka ád 12. Katona ágyat

*Kovács István
M. Commisszárius”*

A „békesség” oly annyira helyreállítatott, hogy a következő évben „Ferentz” császár édes leányát, *Mária Lujzát* férjhez adta Napóleonhoz, sőt mi több, az osztrák hadsereg majd 3 év múlva, 1812-ben francia szövetségben a korábbi fegyvertárs, Oroszország ellen indul a napóleoni *Grand Armée* kötelékében. Az insurrectio, a nemesi felkelés akkor már a múlt emléke, de a két, részben bihari sorozású ezred (37. és 39.) néhány zászlóaljja Oroszország ellen felvonul. Itthon azonban beállott a békesség, a nemesi felkelés feleslegessé vált. A mozgósítást november 10-én leállította a főszolgabírói kurrens.

„Hirdetés

A' mostani környüállásokhoz képest a' katona állítás meg-szűnik, se ne verbuállyanak, se ne fogjanak a' Bírák.

Már a' mezei munkának vége van, Soót hozassanak a' Helységek; de a Marhás embereknek hatod részénél többet egy Helység se küldjön.....

...Költ B.Ujjfaluba November 10^{an} 1809.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró”*

Talán nem tartozik szorosan e tanulmány keretébe a bihari Sárrét insurgenseinek csatatéri tevékenysége. Teljesebb lesz azonban az összkép, ha legalább nagy vonalakban vázoljuk, miből állt e sereg, s merre jártak.

Az insurrectio lovassága 18 lovasezredből állott. A Tiszántúli *kerület 2. Bihari lovasezredét* Bihar (704 fő), Békés (176 fő), Csongrád (275 fő) vármegye állította fel. A nemesi felkelő gyalogság 19 gyalogoszászlóaljából állt. A *Bihari 14. gyalogoszászlóaljat Bihar (400 fő), Arad (145 fő), Bereg (410 fő), Ugocsa (175 fő) állította.*

A nemes sereg májusban indult Nagyváradról. A bihari 14. gyalogoszászlóalj első feladata egy, Lengyelországból Munkácsra tartó, 600 szekérből álló, 25 millió forintot, nagy mennyiségű ruhát, fegyvert, nagyszámú galíciai újoncot szállító konvoj biztosítása volt, Kassa, Debrecen, Pest úti célokkal.

A lovasság a Dunántúlra vonult, s a június 14-i győri csatában, tartalékban állt a Hadik-hadosztály keretében. A visszavonulás elrendelése után Budáig menekült, több más alakulattal együtt. Útközben magukkal sodorták a Pestről most már éppen Győr felé vonuló bihari 14. gyalogoszászlóaljat. Június 21-én a menekülésszerű visszavonulást átvészelt, de rendbe szedett zászlóalj 400 bihari gyalogosa Komáromba érkezett.

Július közepén a bihari lovasezred lovassázadának 704, és a gyalogoszászlóalj aradi századnak 145 emberét *Alvinczy*⁷⁴ tábornagy, magyarországi főhadparancsnok, Buda és Pest védelmére rendelte. A háború végén az ezred Dunaföldváron tartózkodott.

Augusztus közepén a bihari 14. sz. gyalogoszászlóaljat Árva megyébe, a lengyel határra vezényelték.

Az 1809. október 14-i schönbrunni békekötés után a magyar nemesi csapatok azonnal kérték hazatérésüket, de a császári hadvezetés arra hivatkozva, hogy a francia hadsereg csak november második felére hagyja el véglegesen az országot, illetve, hogy az északi határon még ott áll az orosz hadsereg, megtagadta a kérést. Október 31-én megkezdődött a francia csapatok kivonulása, de lassan, komótosan. A békekötés hírére tömeges szökések kezdődtek meg, időhúzásnak nem volt értelme, ezért november 7–16. között a csapatokat Székesfehérvár körül összpontosították, s november 13-án megkezdték a nemesi felkelést lezáró katonai díszszemle előkészületeit. A Dunaföldváron állomásozó bihari lovasezredet Abára vezényelték. November 16-án I. Ferenc is Székesfehérvárra érkezett Tatáról – ahol a háborúskodás alatt a franciák által megszállt Bécs helyett tartózkodott –, és november 17-én megkezdődött a díszszemle Börgönd-pusztán. A szemlét a *bihari*, a szabolcsi és a szatmári lovasezredek zárták, majd november 24-én hazaindultak. A gyalogosok nem vettek részt a díszszemlén, a *bihari 14. gyalogoszászlóalj* a lengyel határvidékről december 14-én indult haza Eperjesen, Nyíregyházán és Debrecenen át.

És megkezdődött a leszerelés, és feloszlott a kellően meg nem becsült had.

„*Hirdetés*

Ezen folyó December 11^{dikén} Váradon Kótyavetye⁷⁵ fog – tartatni, a' mellyen a' most állított Szabad Sereg egy osztályának Lovai kész pénzen fognak el-adattatni, a' kiknek reája szükségek vagyon jelennyenek meg.

Költ B. Ujjfaluban December 6^{án} 1809.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró*

74 Báro Alvinczy József (1735–1810), híres osztrák tábornok, végigharcolta a XVIII. századi háborúkat, 1809-ben magyar főhadparancsnok.

75 árverés

„Hirdetés

A szerentségessen haza érkezett Insurgens Nemess Seregeknek az Ő Felsége Kegyelmess Parantsolattyához alkalmaztatandó haza bocsátása végett, a' közelgő Januárius 8^{dik}-npjára Várad Olaszi Generális Gyűlés határozatott, a' hova és mikorra, a' kiket illet hivatalosan invitáltatnak.

Azon Negyvenezer Katona állítás iránt Ő Felségének Atyai gondoskodó parantsolattya el-érkezett, hogy a szoros környülállások miatt a' Hazától kívánt némi nemű részben tellyesítették is; már most a kívánt békesség helyre álván, azokat nem kívánnya , tsak verbunkal akar önként való Katonákat ezután szerezni, a' kik már a' Regementekhez adódtak, szintűgy Atyai Kegyelmességet fog érántok tenni.

Költ, B.ujffaluban December 29^{én} 1809.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró”*

A szegény kiszolgált, hadi veterán katonalovak „kótyavetyéje” még a következő évre is áthúzódott:

Hirdetés

Az Insurrectionalis Lovak Csőtörtökön Reggel kezdettnek itten Licitaltatni; a' kivenni akar kész pénzfel jelennyen meg.

Költ V.Olasziban Januar 15^{én}-1810.

*Budaházy Lajos
Feő Szolga Bíró*

Az utolsó nemesi felkelés hát véget ért. Sokan bírálták, ócsárolták, főleg a reguláris hadsereg nagyjai, épp azok, akik – állítólag – szándékosan tették lehetetlenné sikeres működését, mert nem csak Napóleontól tartottak, hanem a bécsi udvar hatalmát is féltették a fegyveres magyar nemességtől. *Felsőbüki Nagy Pál*⁷⁶, aki a franciák fogságát is elszenvedte, éppenséggel azt írja egyik levelében, hogy a „*német marhák*”, az osztrák generálisok tehetetlensége volt a fő oka a vesztes csatáknak. Persze az insurreciónak valóban voltak hibái. Még nagy írónk, *Jókai Mór* is szájába adja egyik alakjának, igaz, a „*névtelen várat*” bíró francia *Vavel gróféba*: „*A nemesi felkelő sereg addig elmegy, a míg a tarisznyában tart a hazulról hozott tepertős pogácsa; mikor az elfogy, hazamegy.*” Ami igaz, igaz, ebben is volt igazság. De olvassuk el a hadi írók véleményeket is, többek között a lovasságról például ezt: „*A nemesi felkelés be nem gyakorolt és hiányosan felszerelt újoncok, ágyúlövéshez nem szoktatott és a gyors fejlődésekhez kellőképpen be nem gyakorolt lovasszázadokat hamarosan a harcerekre küldték. Mégis jól verekedtek, maguk a franciák is derék katonáknak minősítették őket. A nemesi felkelés két huszártisztje még a Mária Terézia Rendet is kiérdemelte.*”

A szegény jó lelkes felkelőtiszt, a francia fogságot is megélt Kisfaludy Sándor még egyszer, öregkorában kiállt a nemesi felkelés mellett. Hanem akkor már senki sem figyelt rá. A történelem végképp átdübörgött a divatjamúlt hadi szervezet fölött.

*

76 Felsőbüki Nagy Pál (1777–1857), későbbi képviselő, a haladás ügyének és főleg a magyar nemzetiségi eszmének szószólója.

Az insurrectio nem szükködik sem szak-, sem szépirodalmi művekben. Teljes és lenyűgöző részletességű szakmunka *Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon 1809.* (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987) c. könyve, ami napról napra, sőt több részletében óráról órára követi az eseményeket. Hanem aki a kor hangulatára is kíváncsi, jól teszi, ha például *Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek*, vagy *Jókai Mór: Névtelen vár* című műveit elolvassa. A nagyszerű korrajzok mellett hiteles adatokkal is gazdagodhat. Az *ulmi* csatavesztésről meg éppen *Lev Tolsztoj a Háború és béke* nagy művében ad nagyszerű ismertetést, de hát ez messze jár a sárréti insurgensek történetétől. A sárréti dokumentumok abból az eredeti „*kurrentáló könyv*”-ből valók, ami 2005 tavaszán került elő,⁷⁷ s a sárréti járási 1808–1823 közötti „*currens*”-eit (közövényeit) tartalmazza. Remélhetőleg hamarosan a *Bihari Múzeum* tulajdonába kerül, hogy az insurrectio mellett azoknak az időknek számos egyéb járási eseményéről történeti forrásként szolgálja a Sárrét barátait, kutatóit.

László Barcsay

DIE INSURRECTIO VON SÁRRÉT

Am 15. November 1805 betrat die französische Kavallerie Napoleons das Gebiet des Ungarischen Königreichs. Palatin József rief den Aufstand des Adels, die insurrectio aus.

Die *insurrectio* war der Militärdienst, der aus der Wehrpflicht des Adels des feudalen Ungarn stammte. Erwähnt wurde sie zuerst 1222 und diese Wehrpflicht bestand bis 1848. Als Gegenleistung für diese Wehrdienstverpflichtung genoss der Adel Steuerfreiheit. Der Aufstand durfte ausgerufen werden, wenn das königliche Heer außer Stande war, die Grenzen zu verteidigen.

Während der Zeit von Maria Theresia kam es noch zum Ausrufen, das letzte Mal zogen die aufständischen Adeligen („*insurgentes*“) nach 60 Jahren Frieden 1809 in den Krieg.

Die Heeresorganisation wurde von den Komitaten mit Hilfe der Stuhlbezirksvorstände, der Oberstuhlrichter durchgeführt. Im Stuhlbezirk Sárrét des Komitats Bihar ging das unter der Leitung des in Berettyóújfalu amtierenden Oberstuhlrichters Lajos Budaházy vor sich, Details dazu sind in den Verordnungen, Verkündungen und Mitteilungen zu finden, die in einem alten Folianten mit „*currentes*“ aus 1808–1823 veröffentlicht wurden

77 Dr. Barcsay Károly (1894–1970), Bihar vármegye utolsó törvényes főispánja (1944. szept.–okt. 15.) hagyatékából.

A RÉGI VÍZIVILÁG KÉZIRATOS EMLÉKEI

VÍZSZABÁLYOZÁSI MUNKÁK BIHARBAN ÉS A SÁRRÉTEN

Alig másfél évszázada Bihar és a Sárrét jó része még a határtalan mocsarak és nádasok világa volt, ahová a tavaszi hóolvadás idején a Berettyó, a Körösök és a Hortobágy vízi útjain a Tisza és a Kraszna is ellátogatott. A nádban, halban, madarakban gazdag óriási víztükör évszázadokon keresztül, szinte munka nélkül terített asztalt adott lakóinak: a mocsári sárból vert, vagy vetett vályogból épített házaikat, a nádat, mellyel házaikat fedték, a gyékényt, melyből használati tárgyaikat fonták, a fűzet, melyből halászati szerszámokat készítettek. Földműveléssel csak a kevéske szántó szigeten lehetett foglalkozniuk, ezért inkább a szilaj, réti pásztorkodás vált jellemző foglalkozássá.

Amikor 1829 nyarán megkezdődött a vízszabályozási és lecsapolási munkák helyszíni szemléje, a gróf Zichy Ferenc vezette királyi bizottságnak szinte keresni kellett a Berettyó és a Körösök főmedrét, melyek erekre szakadva tűntek el a mocsarakban.

A folyamszabályozás kényszerét a XVIII. század békés évtizedeiben gyorsan gyarodó népesség megélhetésének biztosítása hozta magával. A táj intenzívebb kihasználásáért történt lecsapolás nyomán, az áradozó folyók szabályozásával, az ármentesítéssel, a mocsarak kiszáradásával megváltozott a táj természeti jellege, a lakosság életmódja.

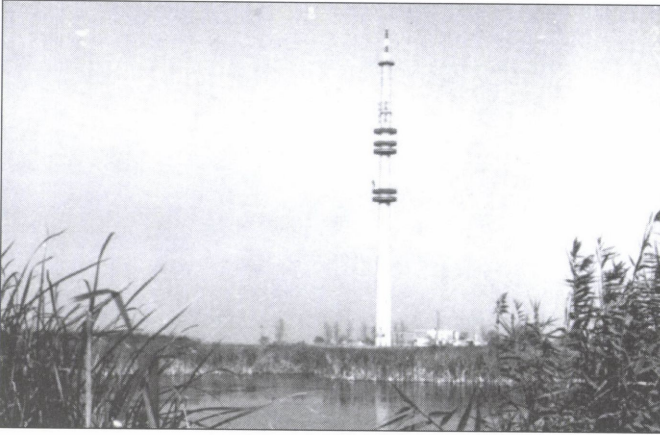
23 vízimalmot helyreállítva, több száz kilométernyi védőtöltést készítve több mint harminc esztendő kellett a végleges szabályozásig.

Az eddig a nádrengeteg, a járhatatlan lápok fogságában élő emberi települések megközelíthetővé váltak, eljutott Biharba a vasút is.

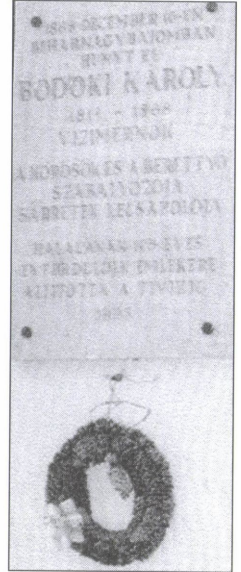
A régi vízivilág hagyományairól és emlékeiről ma már csak Birtalan Szilágyi János, Osváth Pál, K. Nagy Sándor, Vendl Aladár, Ecsedi István, Györffy István és Szűcs Sándor leírásaiban olvashatunk.

Évtizedekkel ezelőtt három kézírásos, a vízszabályozási munkák feljegyzéseit tartalmazó füzetre találtam. Magyar és német nyelven Bodoki Károly és Varga János mérnökök írták, a kornak megfelelő stílusú írással. Bár nehezen olvashatók soraik, lebilincselően érdekes kordokumentumot hagytak az utókorra. A nagy vízszabályozási munkák értéke csak akkor mérhető igazán, ha ismerjük a régi idők mocsarakkal, posványokkal borított vidékét, Bihar és a Sárrét egykori arcát is.

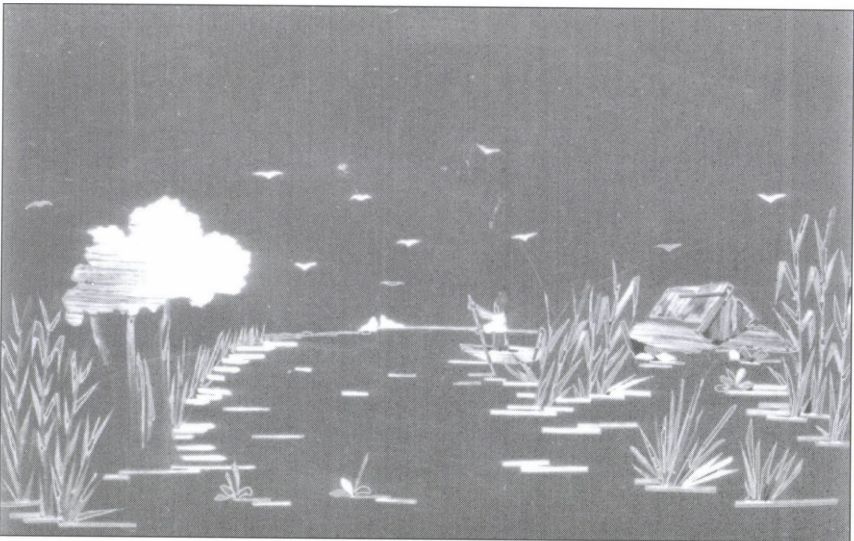
E füzetekből válogatva adom közre most az egykori bejárasi jegyzőkönyv egy részletét, és Balog János földműves e füzetbe írt versét az új Berettyó ásásáról.

A változó Sárrét

Bodoki Károly emléktáblája

Nagy Erzsébet Berta szalmaképe a Sárrétről

Az 1829. esztendőben a Körösök, Berettyó és az Ezekkel összefüggésben levő folyóvizek rendezésére kiküldött Kir.Bizottság elsőleges vizsgálódása Jegyző-Könyve

A folyó 1829-dik Esztendei Julius Hónap 8-dik napján úgy mint Nagy Méltóságú Vásénykeői Gróf Zichy Ferentz Cs.Kir.Belső titkos Tanácsos és Kamarás Leopold Császár Jeles Rendjének közép kereszties Vitézze, a Nagy Méltóságú Hétszemélyes Törvény Táblának közbirája, Tekéntetetes Nemes Bihar Vármegyének Fő Ispánnya, és a Körös Folyók Regulátieja tárgyában Kegyelmesen kinevezett Királyi Biztos Úr Ő Exellentiaja általa a Körös Folyóknak, és azokkal összeköttetésben levő vizeknek a hely színén leendő megvizsgálások végett a megjelenésre rendelt határ napon fen tisztelt Nagy Méltóságú Gróf Királyi Biztos Úr Eő Eccellentiaja, és a Királyi Aedilis Directionak ugyan e tárgyban ki küldött tagjai, um. Csaászári Királyi Tanácsos és Királyi Aedilis Directer Nagyságos Ehrenateini Rauchmüller Ferentz, Tekéntetes Lechner József Királyi Hajókázás Inspector, és Huszár Mátyás Dirigens Ingenieur Urak. Nemes Arad Vármegyében helyeztetett Arad Mező Városában megérkezvén, össze gyülekeztek... másnap, azaz július 9-dik elkezdődött Na Arad Vgye Küldöttségének közbe jövetelével a Fehér Körösnek következő moddal végbe vitt regulatioja, revizioja.

.... Julius 16-án a Fekete Körösnek revisióját is egészen befejezve Jenkéről egyenesen N.Váradra utazott, a hol az eddig vett tapasztalásainak feljegyzése, és feljegyzéseinek rendbeszedése úgy nem különben a további Revisionak folytatására megkívántató némely reneléseknek megtétele végett Julius 17,18,19,20,21-k napjait itt töltötte.

Julius 20-kán: Délután a Kis Körösnek mindjárt N.Váradon alól a Sebes Körösből való kiszakadását is megnézte, ahol azt tapasztalta, hogy ezen Kis Körös a Sebes Körösnek folyásában most is látott gátolás által szorittatik ki a Sebes Körösből, egybebaránt az jelentődött a Tekintetes Kiküldöttség által felölle, hogy rajta 3 malom legyen, um Püspökiben, Biharon, és Váncsodon, á hol azután a Berettyóba befolyik. Ezek után következett a Berettyó folyásának meg vizsgálása.

Julius 22-én.Margitár utazott és onnét az illető Tettes Na.Bihar Vrgyei kiküldöttséggel ugyan az nap a Berettyófolyásán a következő malmokhoz érkezett ugyanis:

1.ször: A Margitai Malomhoz...

17-ször, vagyis a Kis Marjai malomhoz, melynek 3 kereke 3' 6" emelt vize, s szabad rugója legyen, a malmon felül úgy elvagyon a Berettyó kiszakadása gátolva, hogy a malom egészen az Anya folyáson áll. Kismarjárul tovább folytatódvan az utazás, Potsajnál az Ér vizének a Berettyóba való befolyása megnézetett, s az tapasztaltatott, hogy az Érnek semmi folyása nem volt, a mit a Henczidai Malomnál felemelt Berettyónek lehet tulajdonítani. Elérkezett a N.M.K.comissió a 18-dik, vagyis a Hencidai Beöthi Familia malmához, mely az anya Berettyón áll, 3 kereke, egy vak zsilipje, a 2' 8" emelt vize vize legyen, a melom vize a földszínel egyforma magasságban volt, és ezen malomtól kezdve a felnyoattatott malom vizekbe, már nemcsak botótos, hanem uszó lápost is nemzenek. Ezek malmon felül van a Berettyónak az úgy nevezett nagy csikós tói eruptivja, melynek egyik ága a kis Marjai határbul, az úgy nevezett Törzsökösbül, a másik ága

szinte a kis Marjai határbul, Nyarasdbul a harmadik ága. Ezek a Hentzidai határban öszve jöven csinálják a Csikóستói nagy Tavat is, mely a nagy hidnál vagy on, a malmon pedig ismét a régi árába folynak. A malmon alól van az ugynevezett Butyka szakadás, mely magát egész Udvarig elterjesztvén a körül lévő urbariális földeket és kaszálókat szokta elönteni. A Hentzidai malmon alól van a

19-dik, vagyis Gáborjányi malom 4 kerékkal, két szabad nyillással, melynek egyike 11 másik 5 széles az anya Berettyó árján, mert a régi Berettyó folyása elgátoltatván be iszaposodott és azon már semmi víz nem megy, hanem 2 ágra oszlott a víz, melynek egyikén a malom áll a másikon pedig egy rekesztes zugó van a végett, hogy a malomnak felesleges vizét elvigye, s áradáskor is felnyitathasson, di úgy tapasztaltatott, hogy ezen zugó nem igen nyitattatik fel, mert midőn a N.M.K. Comissió a malomhoz érkezett, nyitva volt ugyan a zugó, s levolt eresztve a víz, és állott a malom, bezárattatván azonban a NMK. Comissió rendeléséből ezen zugó a malom kerekei állva maradtak, ahonnét az tetszett ki, hogy a malom vize igen fel van emelve, s így a felsőbb vidéknek elöntései egyenesen ezen malomnak tulajdoníthatnak. A Gáborjányi malmon alól találtatott a 20.

Vagyis a Péterszegi malom a Berettyónak anya árján 4 kerékkal, szabad zugóval és 3' 11" emelt vízzel a felesleges és áradás vizének elfolyására vagy on ugyan a malmon felül egy szabad zugó de annak ászok fájára vagy on egy vastag gerenda feltéve a végett, hogy a víz annál jobban a malomhoz szoríttasson, melyet azonban a NMK. Comissió le vétetvén a malomnak a vize úgy meg fogyott, hogy a kerekek meg áltak, és ki tetszett, hogy a malom cenálnak nagy eliszapoltatása miatt kellett a vizet annyira emelni, és a szomszéd felsőbb vidéknek el öntéseit az ezen malomtól felnyomult izeknek kel tulajdonítani. A malom a N. váradi Ns. Deák Káptalané, melynek képében főtisztelendő Kananok Miklósy Úr volt jelen, Ezek után a NMK. Comissionális Gyülekezet július 24-én hálásra ugyancsak Péterszegen maradván, másnap, az az

Július 25-kén Péterszegnél hajóra ült és egészen odáig, ahol a Berettyó a Bakonszegi határban folyását el vesztí a egészen Sárrétivé válik, mindenhol a Berettyó vizén menvén elsőben érkezett a Váncsodi határban azon helyre, a hol a Sebes Körösből N. Várad alatt ki szakadó Kis Körös a Berettyóba be szakad, további utazásában pedig több helyeken kender áztatásokra találván, a kender áztatása az anya Berettyó folyásán mindenhol szorosan eltiltatni, a Berettyó Ujjfalusi hid alatt lévő régi hid czölöpöket ki szedetni, Pusztá Kovácsinál a Nadányi Uraságok kertjeikből a Berettyó folyásában lévő fűzfákat kiváogatni, és a Nadányi Antalné kertjénél a Berettyóba szolgáló sarkot emetszetni, úgy szinte máshol is minden a Berettyó folyásán található fűzfákat ki váogatni szükségesnek találta a NMK. Comissió. El Értkezvén végre a Bakonszegi határban lévő két Tombác malmokhoz is, és az első vagy is felső malomnál azt tapasztalván, hogy ezen malom miatt/mely most ugyan a vízben egészen elmerült, de a Tombácza még most is a vízben volt / az egész Berettyó úgy el ván gátolva, hogy egész folyása, mely eddig az utban tett vizsgálat szerint mindenhol 10-14 szélességű, s 3-10 mélységűnek találtatott, egész 1 szélességre van szoritva, a másik, vagy is alsó malomnál pedig azt látván, hogy annál a Berettyónak folyása szintűgy mint a felsőnél el van töltve.

Minekutánna a Ns Vrgynek jelen lévő T. Kiküldöttjei által az jelentődött, hogy az említett felső Tombác malom gátjának szélyel hanyattatása a Ns Vármegyétől már elhatá-

roztatott, lévén annak elhanyagolására T.Táblabíró Beöthy Vincze Úr irrsiduma alatt egy Deputatio kis is van rendelve-a második, vagyis alsó Tombác malom pedig a Vármegye tudta nélkül vagyon fel állítva, minekutánna továbbá a jelenléső B.Ujfalusi Comunitásnak Elöljárói azon panaszkodtak, hogy az említett felső malomnak gátja miatt a kóroggyi pusztájuk szüntelen elöltetetik, a Bakonyszegi Communitás Elöljárói pedig és a Pusztá Kovácsi birtokos Urak azon panaszkodván, egy az alsó malom a réjtiket-elöntve igen nagy károkat szokott okozni, a Commisio ugy határozott, hogy ezen két malom gátjai minden további halasztás nélkül elrontassanak.

Elvégezvén ezzel a Berettyó folyásának vizsgálatát, következő megjegyzéseket tették. Szt.Jóbtól egész Péterszegig a malmok mind az anya árkán vannak a Berettyónak, és így az esése a Viznek nagyon elrontatván mindenhol bozótokat nemzenek. Péterszegtől egész Bakonyszegig is azt találta a Comissio, hogy a Berettyónak oly folyása van, mely hajókázásra is használható. Melyeknél fogva a Direcer azt deklarálta, hogy a malmok mind ujra libelláltassanak egy dicinfersatus ingenieur jelen létiben. A Commisio ezután visszatért N.Váradra, hogy előkészítse a Sebes Körös vizsgálatját.

A Sebes Körös vizsgálatjáról:

Augusztus 2. napján kezdődött az illető T.Ns.Bihar Vármegyei Küldöttségnek közben jövetelével a S.Körösnek vizsgálatja, melynek következésében Váradtól Szakálig ezen nap a következő pontok nézetettek meg a N.M.K.Comisionális Gyülekezet által, ugyan is:

Először: Báró Timont Urnak, egy a S.Körösből kiszorított Canálison lévő 8 kerekű Palotai Malma, ezen a malmon felül egy 175-gát által egészen elvan az Anya Körös a végett zárva, hogy a víz a malomcanálisba nyomattason, melynek az a következése lát-szott, hogy felyebb több több eruptiók vagynak, s az anya árok már annyira elromlott, hogy a sok kiszakadások miatt az egész vidék elöntetik. A malom canálison egy zugós gát is vagyon, mellyel a molaris canálisból a malomra szükségtelen víz lebotsáltatik. A S.Körös vizének N. Váradtól és egészen ezen malomig 36 este van. A szomszéd Sz. János elöljárók azt kérték, hogy az említett 175 – gátja a Körösnek elrontattasson. A Kereszturi, Ártándi, s Sz.Andrási Communitások pedig azért könyörögtek, hogy a Palotai malomnál lévő kiszakadásoknak elöntéseitől szabadittassanak.

Másodszor: A Sz.Jánosi határban az ugynevezett Kutas kiszakadása a S.Körösnek, mely az előtt hasonlóképpen Ártánd felé ment, s nagy kiöntéseket okozott, de most már el-vagyon egészen töltve, és nagyobb erősségére a közel lévő gyirusán a Körösnek ezelőtt 4 esztendővel Ns.Bihar Vármegye egy 60 öles Transectiót is csináltattott jó effektussal.

Harmadszor: A M.Udvari Conciliarius Beöthy Imre Urnak Tarjáni 5 kerekű malma. Ezen malom az ugy nevezett Begyeren van, a Begyer pedig nem más, mint egy ága a S.Körösnek, mely a Tarjányi határszélen jön ki a Körösből.

A Palotai malomtól a Tarjáni malomig 15 esetje vagyon a Körös vizének.

Negyedszer: A S.Körösön levő Vizes Gyáni határhíd mely igen keskeny, és a talpok lebotsájtására azért is alkalmatlan, mert a híd lábak nagyon sűrűen vagynak. Ezen híd és az alabb levő helyiség között két eruptiók vannak, az első a carbonári, a B. Böszörményi erdőnek felső részénél, a második eördögös, ugyanazon erdőnek első végében melyeken a kiöntések Ártánd felé terjednek.

Ötödször: A Harsányi határban, ott ahol az a Peterdi határral megütközik, az Ugra felé menő Holt Körösnek ágya s a Csiket ér név alatt lévő Körösnek folyása szemléltettek meg. Itt Bihar vármegye ezelőtt 5 esztendővel 5000 hosszú töltést csináltatott, melynek alja 5-a magassága pedig olyan, hogy azt a víz még eddig által nem hágta. Ezen töltés mindenképpen a hydraulicának törvényei szerént lévén készítve, igen hasznos, mert mindekelőtte az a töltés meg készült volna, az egész körül levő vidék nádas rétság volt, a hol most a legszebb tengeri és kaszálók láztottak.

Hatodszor: A N.Váradí Deák Káptalannak 5 kerekü Harsányi malma a Körösnek egy ágán. Ezen az ágon van az ugynevezett Candi szigetet formáló szakadás mely a malom előtt lévő Apáthi, Szakáli, Homorogi, és Komádi határokat áradáskor ugy elönti, hogy az ablakokon is befoly a víz a házakba.

Hetedszer: Körösszegnél az ugynevezett Peselón, vagyis Körösön lévő s ezelőtt 2 esztendővel az árviz által igen megrongált, és mos éppen munkába talált 17 széles hidra nézve azt kívánta a T.Küldöttség, hogy mind annak, mind a többi hasonló folyókon szükséges hidaknak normális szélessége és építéseknek módja a küldöttség által kidolgoztatván a Na.Vármegye utján sínór mértékül ki adatsanaka fen érdeklött hidakon kívül pedig Körösszeg körül 5 rendbeli kisebb enuptiókon még szinte annyi hidak vagynak, melyet tartani tovább kénytelen. Körösszeg és Szakál szoktak a Harsányi malom által felnyomott viznek legnagyobb kiöntései lenni, melyeknek tartóztatására, s s felsőbb erupciók által igen károsított Apáthi, Homorogi, Szakáli, s Komádi határoknak védelmére több esztendőkezelelött az ugynevezett Ördögárki töltést csináltatta a Ns.Vármegye, de azt a Körösszegi Uraság a maga határának védelmére által vágatta, s az árviz egyébként is által hágja.

Augusztus 3-án Szakálból Komádiba menvén a Communitás részéről ezek adattak a Comissió eleibe: az egész 36 ezer Határjuk ugy elvan öntve, hogy egy darabba 100 köbös olyan földjök sintes, mely víz alatt nem volna, s ha szántani mennek a szerszámokat majd mindenhol hajókon kell a sok éren s fokon által vinni. A rétság magasabb lévén a szántóföldjéknél és a 36000 holdból álló határjokban 6000 holdszáráz földnél több nem lévén tsak töltésekkel védelmezhetik magukat. Ezenállapotjuk pedig nem régi, s azt mondták hogy a nagy halom, 50 esztendővel ezelőtt egy Ló fején átmehettek, s az Irázi szigetből csaknem szárazon lehetett Komádiba menni. Egyszóval azt állították hogy míg a régi árka Ugra felé ment és nem a Csiket érbe addig a határjok sokkal szárazabb volt, A régi Körösnek a Csiket érbe való jövetelét pedig ugy adták elő: több esztendővel ezelőtt magok a Komádiak huztak a Csiket érből a Körösbe egy canalist, és mivel az ők határjuk mélyebb volt, az Anya Körös ezen Canalison magát egészen a Csiket érbe vette, s ott is maradt, és ez okozza a mostani nagy Rétséget azért is, mert Vészton, Szeghalmon és Csökmön malmok lévén, azok által a viznek lefolyása akadályoztatott.

A Komádi nagy rétséget észak felé a Harsányi malom által okozott erupciók nevelik. Délfelé Zsadány s Ugra helységek, napnyugat felé pedig Csökmő, Gyarmat, Szeghalom, Vészto, Okány helységek, s a Böksi pusztának határjai környekeznek. A szélessége ezen Komádi rétségnek délfelé, a legkeskenyebb része pedig észak felé terjed. Ezekután hajóba ült az egész Comissionális Gyülekezet és ugy a Körösön egészen Szeghalmig lemen-

vén, megvizsgálta a folyó útját, s megállapításait jegyzőkönyvbe örökítette, s megállapította, hogy a szeglami nagy hid alatt már ismét együtt folynak a Sebes Körösnek Váradon alól sokfelé szakadó vizei.

Elvégezvén a vizsgálatokat, a Commissió a Tisza, a Hortobágy és környező vízrendszereit vizsgálta meg, majd a Sárrét mielőbbi lecsapolásának érdekében a Szerep környéki csatornák kialakítást szorgalmazta. Augusztus 18-án megegyeszer a Tisza és a Hortobágy kiöntéseit tekintették meg, majd T.Dobróly Nánásra és Böszörménybe ment ahol megnézte a Veresnád nevű folyót, Eztán Debrecenen keresztül Nagyváradra tért vissza, a jelentések megírására...

Balog János 1855-ben írt versét e füzet borítója tartalmazta.

Új Berettyó emlékére,
Felbuzdult versző vére,
Neveket emlékből hagyja,
Azoknak ki ezt ásátja

xxx

Ezernyolcz száz ötvennégyben
Ez feltett cél mene végben,
Hogy új Berettyó ásódjon,
A régi meg bezáródjon,
Hatvan ölnyi széles legyen,
A' kin a víz bátran menjen.
Biztosok vigyáztassanak,
Jó partot csináltassanak,
Hogy a víz ki ne üthessen,
Senkinek kárt ne tehessen.
Törekedtek már erre rég
De nem volt engedelem még.
De most, hogy jól megvizsgálták,
Helyesnek, jónak találták.
Szauer László nagysága
Volt kinek szorgalmossága,
Új Berettyó kinyerése,
Példás kieszközölése.
Fő mérnök Úr volt Bodoki
Ki szép renddel munkálta ki,
Új Berettyónak helyzetét,
Felhagyván emlékezetét,
Örömmel bele egyeznek,
Szeghalom alá eljönnek,
Itt leve az elkezdése
Nem tom hol lesz végezése.
Nagyságtok példát mutattak,
Egy egy targoncát megraktak,

Ki is vitték a szélire,
Uj Berettyó emlékére.
Első lón Szauer László
Volt politus nyelvű ásó,
Vele targoncát megrakta,
É azt ki is taszította
Jelen volt Húzlly, a Prépost
Főtisztelendő Úr ő most,
Ott a népet megáldotta,
Munkára felbuzdította.
A csinos ásót felkapá
Véle targoncát megraká,
Eztet ki borította,
Kinyílt szívvel megvallotta,
Hogy könnyebb bankót olvasni
Mint az új Berettyóz ásni.
Igy tovább sorba folytatták,
Példás hűségek mutassák
Itt láttam Kárász nagyságát
Aki szives barátságát
Nagyságtokhoz megmutatta,
Ebédjére marasztotta.
Áldomást is ajánlának,
Munkásokat kihívnak,
E köztök sorra osztóda,

A munka így folytatóda,
Vagyon is már haladáda,
Ha az időnek járása,
Őket meg nem hátráltatja,
Munkát félbe nem hagyatja.
Szabó János fő percceptor,
Kifizeti ezt mindenkor,
Ebben az a fő cél vagyon,
Sárrét szárazon maradjon.

Belőle szántó föld légyen,
 Kiből a nép hasznot végyen,
 Cséfán is a kik megvették,
 A fizetést évre tették,
 Akkor majd nyertesek lesznek,
 Vízet rólla ha elvesznek,
 A kik vagyunk árendások,
 Birtokosok, avagy mások,
 Mindnyája aztat kívánának,
 Hogy azt a rétet szánthatnánk,
 Iparkodunk e haszonért,
 Ássuk a Berettyót pénzért
 De itt ám az aggodalom,
 Magsiratja ezt Szeghalom.
 Szokott árját víz ha teszi
 Szeghalmot ez majd elviszi

Jaj lesz nekünk ha így leszünk
 Magunk magunknak kárt teszünk.
 Fő elnökség-s fő mérnökség
 Kit megbízott a felsőbbség,
 Kérjük hogy úgy kormányzzanak,
 Kárt, veszélyt ránk ne hozzanak.
 Így lesz szíves köszönetünk,
 Hozzájuk s hiv tiszteletünk,
 Rájuk bizzuk hát magunkat,
 Vezéreljék jóra dolgunkat,
 Nevek hűségek érdembe
 Maradjon örök emléke.
 Isten! Feltett s-ándéjkokban,
 Boldogítsa és csejéljokban,
 Fáradásuk után menybe,
 Pihenjenek vig örömbé.

Jegyző Könyve.
 a Körösök Berettyó s az erőkkel összefüggés-
 ben lévő folyóvizek rendezésére legfelsőbbkel
 jón kegyelmesen kinevezett s az 1829 diki es-
 tendőnek második felében munkálkodni kezdő
 N. Illé. Kir. Biztoságnak.

Az 1829 diki esztendő Szeptem-
 ber 12° napján Kir. Kelt. Városlői Graf Lichy
 Ferencz Ur O' Excellenciája mint a Vizek re-
 gulációjára kinevezett Kir. Biztos Elöljáró
 alatt tartatott V. Olasz Városában azon töl-
 vényhatóságnak összehívása, melyeket a Körösök
 s azokkal összefüggésben lévő vizek regula-
 ciója érdekelt. Mellyben a Kir. Kelt. Városlői
 Biztos Ur O' Excellenciája Elöljáró alatt
 jelen voltak.

A vízszabályozás jegyzőkönyve

A vízszabályozás előtti térkép

Szűcs Sándor, a Sárrét tudósa

Imre Péter

HANDSCHRIFTLICHE DENKMÄLER DER ALTEN WASSERWELT
GEWÄSSERREGULIERUNGSARBEITEN IN BIHAR UND SÁRRÉT

Vor kaum mehr als eineinhalb Jahrhunderten gehörte ein großer Teil von Bihar und Sárret zur Welt der Sümpfe und Schilfgebiete. Als im Sommer 1829 der Lokalaugenschein der Gewässerregulierungs- und Entwässerungsarbeiten begann, musste der königliche Ausschuss die Hauptbetten von Berettyó und Körös geradezu suchen. Vor Jahrzehnten stieß der Verfasser des Artikels auf ein Heft mit handschriftlichen Aufzeichnungen zu den Gewässerregulierungsarbeiten und nun publiziert er daraus einen Teil des Begehungsprotokolls und das Gedicht des János Balog über das Graben des neuen Flussbettes des Berettyó.

EGY BERETTYÓÚJFALUI LÓ-ÖSSZEÍRÁS 1853-BÓL

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot követően szigorú ellenőrzési rendszert vezetett be az államhatalom. A fokozott katonai jelenlétén kívül a bürokrácia felduzzasztása és terhes vizsgálódási kényszere jellemezte az 1850-es évek Magyarországot, ahol a lakosság a passzív rezisztencia alkalmazásával próbált ellenállni az önkényes hatalomgyakorlásnak. A Bach-korszak az élet minden területét szerette volna tökéletes ellenőrzés alá vonni, ehhez pedig jelentős számú felmérést, összeírást készített. Nemesek, honoráciorok, tisztviselők, kereskedők, iparosok, izraeliták, ingók, ingatlanok, községi vagyonok, állatok kerültek fel az összeírási listákra azért, hogy az ország irányítói pontos képet kaphassanak a pillanatnyi állapotokról.

A könnyebb kezelhetőség kedvéért Bihar megyét is kettéosztották. Az 1850-es évek elején Alsó-, vagy Észak-Bihar, illetve Felső-, vagy Dél-Bihar megyékről beszélhetünk.¹ Berettyóújfalu az 1850-es években Észak-Bihar vármegyéhez, azon belül a derecskei járáshoz tartozott. A járás legnagyobb települése 7429 főnyi lakossággal Derecske volt.² Berettyóújfalu 4963 lakossal a járás második legnagyobb települése.³ Az emberek nagy többsége a mezőgazdaságból, vagy az ahhoz kapcsolódó iparágakból élt. Ezzel párhuzamosan jelentős méreteket öltött a nagyállat-tartás is, ami nagyrészt szarvasmarha-tenyésztésben nyilvánult meg. A lótartás nem tett szert nagyobb jelentőségre a

- 1 SÜLI-ZAKAR István–PÉNZES János: *Észak-Bihar közigazgatási kérdései*. In: Bihari Diéta V. Berettyóújfalu, 2004. 42–66.; 44. 1854-ben már biztosan kettéosztották Bihar megyét, hiszen ebben az évben készült egy kimutatás a megyéhez tartozó járásokról, községekről és pusztákról, ahol Alsó-Észak-Bihar vármegye szerepel közigazgatási egységként. A kimutatást lásd: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (Továbbiakban: HBML) IV. B. 420/c 5. doboz, No. 561. A derecskei járás iratai (1820–1860).
- 2 HBML IV. B. 420/c 14. doboz, No. 1691. Dátum nélkül.
- 3 HBML IV. B. 420/c 14. doboz, No. 1691. Dátum nélkül. Illetve: HBML IV. B. 420/c 20. doboz, No. 2403 (1850). Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy sok eltérő adat él a köztudatban, a település lakosságszámát illetően. Néhány példát említenék: Fényes Elek 1847-es munkájában 4983 főre teszi a lakosság számát. FÉNYES Elek: *Magyarország leírása. I. rész. Magyarország általánosan*. Pest, 1847. 392. Kováts Zoltán az 1857-es felekezetek szerinti összeírás alapján 5371 főben adta meg Újfalu lélekszámát, a külterületekkel együtt. KOVÁTS Zoltán: A népesség története. In: *Berettyóújfalu története*. (Szerk.) VARGA Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 141–199.; 12. sz. táblázat, 171. Süli-Zakar István és Pénez János, illetve Orosz István 1851-re 5000 főben adja meg a lakosságszámot. SÜLI-ZAKAR–PÉNZES i. m. 43. OROSZ István: Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII–XIX. században. In: *Berettyóújfalu története*. (Szerk.) VARGA Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 229–299.; 278. Molnár Endre 1857-es adata 5016 főre teszi a község lakóinak számát. MOLNÁR Endre: Berettyóújváros. Újfalu és Szentmárton népességének fejlődése és összetétele. In: *Bihar vármegye*. (Szerk.) NADÁNYI Zoltán. Budapest, 1938. 457–468.; 457. Osváth Pál az 1871. évi népszámlálási adatokat használta munkája során, amelyben 5760 lakosról írt. OSVÁTH Pál: *Bihar Vármegye Sárreti Járása leírása*. (Szerk.) UJVÁRY Zoltán. Debrecen, 1996. 2. módosított kiadás. 171.

Sárreten, azután sem, hogy megnövekedtek a szállítási feladatok.⁴ A gazdálkodók is inkább az ökröket használták munkájukhoz. A községben található lovak száma ezért arányaiban kevesebb volt, mint a szarvasmarháké. 1828-ban összesen 233 lovat írtak össze a számlálóbiztosok.⁵ 1852-ben 572, 1853-ban 543 lovat találtak a községben.⁶ Majd csak 1895-ben haladja meg a 800-at a lovak száma.⁷ Az emberek a lovakat is inkább munkára, mint közlekedésre használták. Több volt a hámos, mint a ménes ló. Pedig a 18. század végétől megindult az új lófajták tenyésztése. Ilyen volt a nóniusz, a gidrán és a lipicai.⁸ Ettől függetlenül a jobbágyok és a kisbirtokosok csak akkor tartottak lovat, ha a munkájukhoz elengedhetetlenül szükségesnek bizonyult.

A lótartás lehetett igen gyümölcsöző üzlet is, hiszen a hadsereg folyamatosan kereste az utánpótlást. Ún. abszentáló bizottságok járták megadott időpontokban a községeket, ahol felmérték a lóállományt és a nekik tetsző lovakat azonnal megvették.⁹ Ilyen vizsgálat céljából írtak össze a derecskei járás lóállományát is 1853-ban. A járáshoz tartozó 19 település közül Berettyóújfaluban találták a legtöbb lovat.¹⁰

A derecskei járás 1853-as lóösszeírásának összesítő adatai¹¹

Település neve	Lovak száma	Lótartók száma
Derecske	478	255
Tépe	352	101
Bakonszeg	274	73
Sáránd	207	55 ¹²
Mikepércs	388	115
Hencida	326	73
Gáborján	289	65
Szentpéterszeg	456	98
Esztár	250	73
Monostorpályi	354 ¹³	93
Konyár	492	144
Hosszúpályi	324	104
Hajdúbagos	242 ¹⁴	69
Berettyóújfalú	530 ¹⁵	140

4 OROSZ i. m. 284.

5 OROSZ i. m. 283. 20. sz. táblázat.

6 Az 1852-es összeírás: HBML IV. B. 420/c 19. doboz, No. 2260. Berettyóújfaluról összesítő adatok maradtak fent. Az 1853-as összeírás: HBML IV. B. 420/c 17. doboz, No. 2096.

7 OROSZ i. m. 283. 20. sz. táblázat. 810 lovat írtak össze 1895-ben.

8 *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* (Szerk.) SZILÁGYI Miklós. Budapest, 2001. Vonatkozó rész: PALÁDI-KOVÁCS Attila. 621.

9 Magyar Néprajz i. m. 655.

10 A derecskei járáshoz tartozó települések: Bakonszeg, Berettyóújfalú, Dancsháza, Derecske, Esztár, Földes, Gáborján, Hajdúbagos, Hajdúszóvát, Hencida, Hosszúpályi, Konyár, Mikepércs, Monostorpályi, Nagyrábé, Sáp, Sáránd, Szentpéterszeg, Tépe. A kimutatást lásd: HBML IV. B. 420/c 5. doboz, No. 561.

11 A táblázatban 14 település adatai szerepelnek, mivel Dancsháza, Földes, Nagyrábé, Sáp és Hajdúszóvát összeíró-lapjai nem maradtak fent.

12 5 ló a községé.

13 Ebből 37 csikó

14 Ebből 20 tavalyi, 18 pedig idei csikó volt.

15 Az eredeti végösszeg 543 ló, de a ceruzával történt beírásokat levonva 530 a helyes szám.

A derecskei járás iratanyagát eddig nem igazán vették figyelembe a járás településeinek történetével foglalkozó kutatók. Reméljük, munkánkkal sikerült felhívni a figyelmet az említett levéltári anyag fontosságára.

FORRÁSKÖZLÉS

A szöveg közlésénél a betűhív átírási módot használtunk. Kivételt a keresztnévek végén található cz = c, illetve a th = t képeznek. Az ÿ-t meghagytuk eredeti formájában, mivel az összeíró azt következetesen használta. A szövegben előforduló félkövér és kurzív kiemelések szintén a szerzőtől származnak.

Irat jelzete: HBML IV. B. 420/c 17. doboz, No. 2096.

Terjedelem: 2 lap

Öszveírása

B[erettyó]Ujfaluba lakosok közzül lóval bírónak, mely lovak az 1853-ik évi július 10-re vizsgálat alá állítandók.

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
1.	Szilágyi Lajos ¹⁶	3	2
2.	Kalivoda János ¹⁷	4	1
3.	B. Tóth Mihály	5	2
4.	Czirják Mihály	10	5
5.	Kálmán István ¹⁸	12	5
6.	Török Mihály	14	4
7.	Tóth Sándor	13	4
8.	Végh István	22	4
9.	Tóth P. János	23	3
10.	Bogáthi Mihály	27	4
11.	Gúlyás János	43	2
12.	Bogáthi M. András	47	4
13.	Tikász Mihály ¹⁹	58	6
14.	Tóth András	70	2
15.	H. Jakab Péter	92	4
16.	Gulyás Péter ²⁰	102	5
17.	Nagy Béni	104	4
18.	Tóth András	106	5
19.	Veress S. István	109	4

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
20.	Fábián István	118	5
21.	Némethi Ferenc ²¹	131	3
22.	Rosinger Simon	144	1
23.	Miliczner Lázár	146	3
24.	Tóth Károly	154	4
25.	Papp Tamás ²²	150	5
	<i>Öszvesen</i>		91
	2-ik Tized		
26.	Sánta Bernát	89	2
27.	Sz. Veres Mihály	172	4
28.	Csuhá János	173	4
29.	Szoboszlai Istváné [!]	179	6
30.	Botska Jánosné	180	5
31.	Szigethi István	184	4
32.	Birizdó Ferenc	191	5
33.	Szabó M. János ²³	200	4
34.	Balog Péter	201	2
35.	Karátson János	207	2

16 A község jegyzője.

17 A község gyógyszerésze.

18 Ceruzával beírva: „1 megdöglött”.

19 Ceruzával beírva: „5”

20 Ceruzával beírva: „4”

21 Ceruzával beírva: „2”

22 Ceruzával beírva: „4”, az 1853/54-ik évben Papp Tamás volt a község főbírója. HBML. IV. B. 420/c 17. doboz, No. 2072.

23 Ceruzával beírva: „3”

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
36.	V. Tóth Ferenc	211	4
37.	Veress Bálint	232	4
38.	Aranyi József	248	3
39.	Csarkó G. Sándor	264	5
40.	Kováts Dávid	265	4
41.	Varga János	278	4
42.	Szító János	303	1
43.	Lisztes Péter	317	3
44.	Karácson Sándor	320	2
	<i>Öszvesen</i>		68
	3-ik Tized		
45.	Karácson Dávid		4
46.	Nyuzó István	345	3
47.	Pozsár Sándor	378	6
48.	Daroczi Pál	370	6
49.	G. Aranyi János	435	5
50.	G. Szabó Mihály	424	4
51.	Nagy György ²⁴	459	6
52.	Rácz Mihály	460	5
53.	Nagy Gy. József	463	6
54.	Kállai János	465	4
55.	Jenei Istvánné	457	6
56.	Erdei Pál	477	2
57.	Hajdú Ferenc	485	4
58.	Daróczi Pálnó ²⁵	508	4
60.	Szántó János	509	4
61.	Szerencsi Mihály	515	4
62.	Szabó G. János	519	3
63.	D. Balog Gergely	528	5
64.	If. [!] Rácz Péter	529	2
65.	Mozes János		2
66.	K. Tóth István		1
67.	Nagy Gergely ²⁶		6
	<i>Öszves</i>		96

24 Ceruzával beírva: „4”

25 A keresztnév végén található „nő” az özvegyi állapotot jelöli.

26 Ceruzával beírva: „5”

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
	4-ik Tized		
68.	Veress Ferenc	538	2
69.	Fehér Mihály	544	4
70.	Megyessi Sándor	541	2
71.	Veress F. Mihály	543	5
72.	Cs. Szatmári László	551	4
73.	Fényes Menyhirt úr ²⁷	575	3
74.	Lőrinczy János úr	578	2
75.	Papp Albert	579	4
76.	Miskolczi Károly	599	5
77.	Tardý Elek úr	600	9
78.	Lanovits Miklós	604	6
79.	Fényes István	605	2
80.	Budai Károly	612	2
81.	Tardý Zsigmond	614	3
82.	Tardý Károly	640	3
83.	Hadik Mihály	642	2
84.	Tóth Ferenc úr	644	2
85.	Horváth Alajos	645	2
86.	Cs. Szatmári Sándor	650	4
87.	Katona Antal	652	2
88.	Franklin Sámuel	653	6
89.	Verebi István	654	4
90.	Szoboszlai Ferenc	655	4
91.	Kinter Mihály ²⁸	658	6
92.	Sebő Ignác	664	5
93.	Jedlicska Zsigmond	664	7 ²⁹
	<i>Oldal</i>		100
	<i>Által tétel</i>		100
94.	Kinter Ferenc	658	6
95.	Bíró Bálint	666	4
96.	Bíró István	667	3
97.	Szilágyi István	669	2

27 Ebben az időben a község főbb nemesi családjai a következők voltak: Tardý, Lőrinczi, Fényes, Móricz, Szilágyi, Kádár, Nadányi. Feltehetően a nevük után írt „úr” szó ezt akarta kifejezni. Ez a munkahipotézis további kutatásokat igényel.

28 Ceruzával beírva: „5”

29 5 van átjavítva 7-re.

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
98.	Kiss Ferencnö	672	4
99.	Kiss István	677	4
100.	Verebi János	679	4
101.	Dobi János	682	4
102.	Vásárhelyi Jánosné	693	4
103.	Kinter István	708	4
104.	Nagy Mihály	714	5
105.	Nagy Sándornő	714	4
106.	D. Balog Sándor	717	6
107.	Csahóczi Pál	718	4
	<i>Öszves</i>		158
	5-ik Tized		
108.	Nyuzó Ferenc ³⁰	722	4
109.	Cs. Jakab János	724	5
110.	Csuhá P. András	727	4
111.	Csuhá János ³¹	730	5
112.	Ketskeméti József	731	5
113.	Szabó Máté	732	4
114.	K. Csuhá András ³²	739	4
115.	S. Aranyi Ferenc	750	4
116.	Karácson Bálint	756	5
117.	Csuhá Péter	765	6
	<i>Oldal</i>		46
	<i>Által tett</i>		46

	Gazda neve	Ház	Ló
		száma	
118.	Magyar Péter	768	4
119.	Cs. Szabó Jánosné	769	5
120.	Cs. Jakab Mihály	771	4
121.	Cs. Szabó István ³³	772	6
122.	Végh Zsigmond	773	8
123.	Nagy Ferenc	780	2
124.	Imre István	785	3
125.	S. Kovács János	786	2
126.	K. Szabó István	788	4
127.	Birizdó János	789	2
128.	Szőke Sándor	801	4
129.	Cs. Szabó János	802	4
130.	Lisztes Dávid	815	5
131.	K. Balog János	822	2
132.	Böszörményi Bálint	803	4
133.	K. Lisztes István	830	4
134.	Rácz Gábor	866	5
135.	D. Balog Bálint	880	3
136.	Imre Mihály	893	2
137.	Matoltsi István	898	3
138.	Kiss F. János	909	4
139.	B. Nagy Bálint	907	2
140.	K. Balog Péter	859	2

A lovak öszves sumája [!]

1-ső Tizedbeli 91
2-ik Tizedbeli 68
3-ik Tizedbeli 96
4-ik Tizedbeli 158
5-ik Tizedbeli 130
Öszves: 543³⁴

Kelt: B[erettyó]Ujfaluba, jul[ius] 10. '853.

Főbíró Papp Tamás
Tanátsommal

30 Ceruzával beírva: „3”

31 Ceruzával beírva: „4”

32 Ceruzával beírva: „3”

33 Ceruzával beírva: „5”

34 A helyes végösszeg 530, mivel 13 embernek eggyel kevesebb lova volt, mint amennyit összeírtak.

PFERDEREGISTRIERUNG IN BERETTYÓÚJFALU 1853

In der Bach-Zeit führte die Staatsmacht ein strenges Überwachungssystem ein und ließ in diesem Zusammenhang eine große Zahl von Registrierungen durchführen.

Berettyóújfalu gehörte in den 1850er Jahren mit seinen 4963 Einwohnern zum Bezirk Derecske. Der Großteil der Menschen lebte von der Landwirtschaft. Die Pferdehaltung war nicht besonders verbreitet in Sárrét, dürfte aber ein einträgliches Geschäft gewesen sein, denn das Heer braucht ständig Nachschub. Im Zuge einer solchen Kontrolle wurde der Pferdebestand von Derecske 1853 registriert. Von den 19 zum Bezirk gehörenden Siedlungen wies Berettyóújfalu die meisten Pferde auf.

Magyari Márta

GÖRÖG KATOLIKUS NAGYBŐJTI HAGYOMÁNYOK LÉTAVÉRTESEN

Létavértes város mai közigazgatási területén egykor két önálló település élt egymás mellett. Mindkettőben református magyar és döntően román eredetű görög katolikus népesség lakott.¹ Az 1990-es évek közepén végzett néprajzi terepmunka – elsősorban a húsvéti szokáskör vizsgálata – során kirajzolódó kép a bihari görög katolikus falvak hagyományvilágához kapcsolja.

A görög katolikus húsvéti szokáskör elidegeníthetetlen részét képezi az ünnepre való felkészülés időszaka, a nagybőjt, amely szakrális és profán mozzanatokot is magába foglal. Az ünnepre való szakrális felkészülés a nagybőjti ájtatosságok formájában ölt testet. A XX. század húszas–harmincas éveiben a vallásos társulatok intenzív működésének hatására kezdtek terjedni egyes ájtatossági formák. Nagylétán például a nagybőjtben esténként házaknál gyűltek össze a rózsafüzérek imádkozni, énekelni.²

A görög katolikus nagybőjti szakrális hagyományoknak igen jellegzetes, jól körülhatárolható, ugyanakkor a húsvéti szokáskör határain túli vonatkozásokkal rendelkező része a halottak emlékezetére a nagybőjt bizonyos szombati napjain a templomokban megtartott szertartás. A görög katolikus egyházi naptár öt emléknapot ír elő a halottak emlékezetére, ezek mindig szombati napon vannak, ezért közkeletű elnevezésük halottak szombatja, vagy *hóttak szombatja*. Ezek közül kettő esik a nagybőjtbe, egy a húshagyó vasárnapot megelőző szombatra, egy pedig a pünkösdöt megelőző szombatra. A helyben kialakult szokások e szertartások számát módosíthatják, így például Nagylétán a nagybőjt minden szombatján – a virágvasárnapot megelőző Lázár szombatját kivéve – elvégzik. A szertartás során a gyászmise után pannachidát végeznek és a halotti könyörgésekben felolvassák az elhunytak neveit. A XX. század első harmadában a görög katolikus közösségekben még általános gyakorlat volt, hogy a halottak szombatjára kis kalácsokat sütöttek és vittek a templomba. Ezek a kalácsok a bihari falvakban a szertartás kellékei is voltak, gyakran gyertyát erősítettek rájuk. Sütésüknek, díszítésüknek hagyományosan kialakult formája is volt. Általában az áldozásnál használt kaláccsal azonos módon *preszkurának*, *preszkura kalácsnak* nevezik. Vértesen és Nagylétán csak az ál-

1 A település népességének történetéhez lásd: TOKAI Gyula: *Nagyléta földje és népe*. Vámospércs, 1992.

2 „Így a falun, mán ki milyen részen lakott, összegyülekeztek a rózsafüzérek, meg a gyerekek, mer’ én még akkor gyerek vótam, osztán akkor háznál mentünk és ott imádkoztunk, énekelünk. Minden este vót ez, csak szombat este nem, mer’ akkor fürdés vót minden helyen.” (M. Gy.-né sz. 1911. Nagyléta)

dozásnál használt kisebb méretű kalács a *preszkura*, a halottak szombatjára készített, gyertyával díszített kalács neve *paosz*.

A bihari görög katolikus falvak nagyböjti vallásos hagyományainak legsajátosabb mozzanata a halottak szombatján végzett pannachida végén a halotti ének kíséretében az égő gyertyával díszített preszkura vagy páosz magasba emelése. E szokás emléke Vértesen még elevenen él, de már évtizedek óta nem gyakorolják. Nagylétán azonban minden halottak szombatján egy *hétgyertyás paoszt* emel fel a pap. A hosszú szertartás során kétszer emeli magasba, van egy ún. *kis és egy nagy emelés*, melynek során a magasba emelt paossal háromszor keresztet rajzol a levegőbe. A szertartás után a páosz kenyeret a sekrestyében feldarabolják és szétosztják a hívek között.

A böjt, a böjtölés egyike a legrégebbi kultikus szokásoknak, eredendően az ételtől, italtól, sőt a nemi élettől való teljes vagy részleges tartózkodást jelenti.

A nagyböjti hagyományokhoz, a böjti fegyelemhez hozzátartozott az is, nagyjából az 1940-es évekig be is tartották, hogy a nagyböjt ideje alatt lakodalmakat, mulatságokat, bálakat nem rendeztek, „valamikor abba az időbe nem vót szabad esküdni se, bálba járni se a katolikusoknak” – mondták erről Vértesen.

A nagyböjti táplálkozási rend a görög katolikus szokáshagyományban mutat jellegzetes, más felekezetek hagyományaitól eltérő jegyeket. A római katolikus egyházban hamvazószerdával kezdődik a böjt, a görög katolikus egyházban pedig korábban.³ A nagyböjt tényleges kezdete a vajhagyó vasárnapot követő hétfő, ez kiemelt jelentőségű böjti nap. A római és a görög katolikus egyház azonos módon a nagyböjtt kezdő és záró napjára rendel szigorú böjtöt, ezért a római katolikusoknál hamvazószerda és nagypéntek, a görög katolikusoknál pedig nagyböjt első hétfője és nagypéntek a legszigorúbb böjtös napok.⁴

A görög katolikusok felfogása szerint nemcsak a hústól való tartózkodást jelenti a szigorú böjt, ezeken a napokon nemcsak állati termékeket nem fogyasztanak, de főtt ételt sem. A nagyböjt kezdetével összefüggő, korábban általános szokás volt, hogy ekkor a zsíros edényeket alaposan kimosták, vagy helyettük csak böjtben használatos edényeket vettek elő. Nagylétán csak a korábbi nemzedékek elbeszéléseiből tudnak arról, hogy az edényeket a böjt kezdetén hamulúggal kifőzték és alaposan kisúrolták. Vértesen a XX. század elején nagyböjtben csak böjtös edényben főztek.⁵

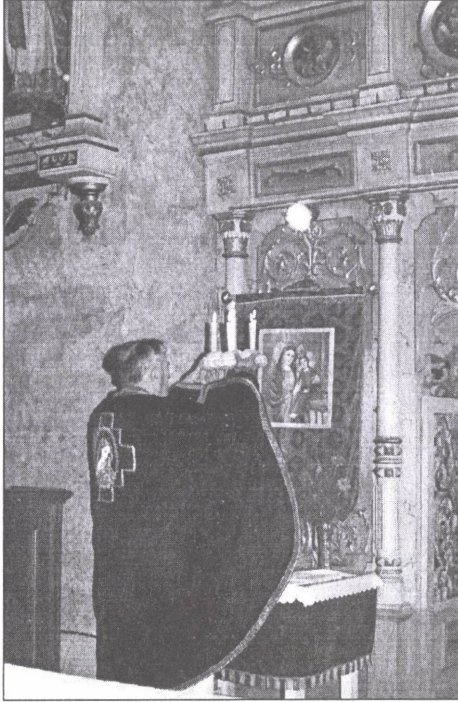
A nagyböjti teljes zsírtalanság, hús nélküli étkezés emléke már csak halványan él, a XIX–XX. század fordulóján azonban még általános volt Nagylétán, hogy a húshagyókor kimosott edényekbe húsvétig nem került hús.⁶

3 MIHÁLYFI Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. Budapest, 1933. 173.

4 „Akkor nem ettünk főtt ételt, csak egy kis vizet és kenyeret, azt most is megtartjuk, mint a nagypénteket. Mán mikor kezdődik a böt, első hétfőn, akkor első nap nem eszünk.” (M. Gy.-né sz. 1911. Nagyléta)

5 „Kétfajta főzőedény vót, a nagyböjti edények, azok általában’ cserépfazikok vótak a bötös edények. Míg tartott a böt, addig csak azt az edényt használták, olajjal főztek mindent.” (M. G. sz. 1920. Vértes)

6 „Szegény nagyapám mindig mondta, mikor űk gyermekik vótak, meg még az én apám is magyarázta, hogy az én nagyanyám, mikor űk kicsik vótak, nem főztek akkor húst. Húshagyókor kifőzték a fazekakat és nem főztek húst egészen virágvasámapig. Főztek paszulyt, főztek káposztát, sütöttek palacsintát, kőtestet, de hús nélkül.” (M. Gy.-né sz. 1911. Nagyléta)

*Böjti eledel – savanyú káposztával töltött
kelt tészta, „karingó”*

*A paosz felemelése halottak szombatján.
(A felvételek 1994-ben készültek Létavértesen,
a szerző saját felvételei)*

A görög katolikus nagyböjti táplálkozási szokások egyik jellegzetessége az olaj, a napraforgó olaj kitüntetett szerepe. Az olaj nemcsak azért kiemelt jelentőségű alapanyaga a böjti táplálkozásnak, mert a főtt ételekben a zsírt kizárólag ezzel helyettesítették, hanem azért is, mert a legegyszerűbb, gyakran nyers ételek kiegészítőjeként is állandóan használták. A legegyszerűbb böjti ételek közül általánosan ismert nyers étel a fűszerekkel, hagymával ízesített olajos savanyú káposzta. Egykor ugyancsak általánosan ismert, jellegzetes böjti eledel volt a korpacibere. Nagylétán a habart gyümölcslevest illetik cibere névvel, Vértesen pedig az aszalt gyümölcs habarás nélküli főzetét. Táplálkozási kultúránk régiebb rétegébe tartoznak azok a különböző alapanyagból készülő pépes ételek,⁷ amelyeket nagy gyakorisággal készítettek a böjti időszakban. A kukoricalisztből készülő pépes ételt a puliszkát, vagy *pulickát* Nagylétán öntöttvas lábosban főzték, s amikor összeállt, egészben borították ki belőle. Pépes ételeket készítettek burgonyából és szemes babból is. A darabokra vágott, sós vízben megfőzött burgonyát leszűrve összetörték, majd levét visszaöntve rá búza-, roz- vagy kukoricaliszttel összedolgozták, simára keverték. Ennek a műveletnek a megnevezésére a feltörni szót használják. Vértesen *szuszogó krumplinak* hívják ezt a burgonyapépet. A szemes babból készített pépes étel, a *tört bab*, vagy *tört paszuly* szintén gyakori böjti étel volt. Többnyire fehér babból főzték, a sós vízben megfőzött babot leszűrték és fakanállal összetörték, majd a levét visszaöntve lassú tűzön liszttel feltörték. Nagylétán fokhagymával ízesítették, tetejére hagymát pirítottak.

7 KISBÁN Eszter: *Nyersanyag és technika. Pépes ételeink típusai*. Néprajzi Értesítő. 1960.

A nagybőjti táplálkozási rendben jelentős szerep jutott a pépes ételek mellett a különféle leveseknek is. Vértesen *hurkatélesztaleves* a neve annak a krumplilevesnek, amelybe olajjal és fűszerekkel megkent, hosszú szalagra vágott, görcsre kötött és eltépdesselt gyúrt tészta főztek.

A nagybőjti táplálkozási struktúra állandó elemei a búzalisztból készülő különböző típusú sült tészták. Ezek közül számos kizárólag csak a nagybőjti étrendben szerepel. Vértesen *fickónak* nevezik a sóval, vízzel gyúrt vékony rudakba megsütött tészta.⁸

A hagyományosan a nagybőjtben fogyasztott sült tésztákat is gyakran ízesítették párolt savanyú káposztával. Nagylétán a káposztával töltött kelt tészta S alakban helyezik sűrűn egymás mellé a tepsibe, s *karingónak* nevezik.

A keresztény egyház a húsvéti ünnepet megelőző vasárnapon ünnepli Jézus diadalmas jeruzsálemi bevonulását. Ennek emlékére ezen a napon, virágvasárnapon a mediterrán vidékeken pálma ágakat, az északabbra fekvő területeken pedig barkaágat szentelnek. A görög katolikus egyházban e nap jelentőségét növeli az is, hogy a barkaszentelés mellett miroválásra és kenyérszításra is sor kerül a szentmise végén. A keleti egyházban a virágvasárnapot megelőző szombat is jeles nap, Lázár feltámasztásának ünnepe. E napot *Lázár szombatja* vagy *virág szombatja* névvel illetik. Ezen a napon már nem végzik a templomokban a nagybőjt korábbi szombatjain szokásos, a halottak emlékeztetere tartott szertartást.⁹

A virágvasárnap barkaszenteléshez szükséges vesszőket a legtöbb faluban a harangozó gyűjti össze és osztja ki a szentelés után. Nagylétán újabban a templom ajtóban álló ministráns fiúk osztják ki, de néhány évvel ezelőtt még a nagymise alatt osztotta ki a harangozó. A padok szélére helyezett egy-egy csomót a barkaágakból, s a padban ülők sorba adogatták egymásnak, így mire a szertartás véget ért, mindenkinek a kezében volt már a megszentelt barkaág.

A virágvasárnap szentelt barkát legalább egy évig megőrzik, a korábbi évtizedekben gyakran tárolták a szentképek mellé tűzve, újabban szinte mindenütt virágvázába állítják. A magyar nyelvterületen a virágvasárnap szentelt barkának számos népi elnevezése van, a bihari fálvakban *barkának* hívják, Nagylétán ismert a barka román neve is: *muce sare*.

A virágvasárnap barkához mint szentelményhez hiedelmek és szokásszerű cselekvések kapcsolódnak, a neki tulajdonított egészségmegőrző, egészségbiztosító erőbe vetett hit abban is megnyilatkozik, hogy a szentelés után otthon, családi körben a szülők egy-egy szemet lenyelettek belőle a gyerekekkel. Nagylétán torokfájás ellen nyeltek le belőle egy szemet.¹⁰

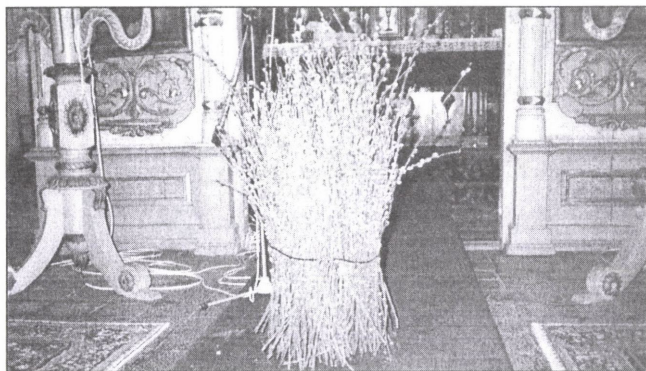
A virágvasárnap ünnepéhez a görög katolikusok számára elengedhetetlenül hozzátartozik az olajkenet, a miroválás is. Nagylétán a virágvasárnap nagymiséen a templomhajónak az ikonosztázionhoz közelebb eső felében csak férfiak ülnek, hátsó felében

8 „Élesztővel, sóval meg vízzel gyúrt tészta. Kis nudliba elnyújtjuk és akkor kis rudakba kisütjük egy tepsi-vel. És akkor utána meg lehet önteni egy kis sós vízbe és forró olajba megforgatni. Nagyon finom az. Azt úgy is lehet enni magába, nem kell semmi, csak ahogy kisül. Fickó, úgy hívják, ez egy ilyen szegény tészta.” (M. G.-né sz.1930. Vértés)

9 „Virágvasárnap előtt, virág szombatján, akkor már nincs emelés, Lázár szombatja az a virágvasárnap előtti, akkorára már befejezzük.” (M. Gy.-né sz. 1911. Nagyléta)

10 „Mindenki hoz haza belőle. Betesszük a vázába. Meg valamikor rígen, a rigi öregek mindig azt mondták, hogy mikor hazavisszük egy kicsi szem bogyót nyeljük le és akkor nem fog fájni a torkunk. A rigi öregek ilyenek vótak, hogy mindenhe’ értettek. De elmaradt az már.” (F. J.-né sz.1913. Nagyléta)

pedig a nők. Mirováláskor a pap a templom közepén áll és először a nőket, majd a férfiakat miroválja meg. Kenyérosztás is van ilyenkor, a templomajtóban egy ministráns fiú áll, s a kezében lévő tálkából távozáskor mindenki vesz egy-két darab kenyeret.

Szentelésre váró virágvasárnapi barka

Barkaosztás a templomajtóban

A virágvasárnapi barkához kapcsolódó képzetek közül a görög katolikus falvakban is általánosan ismert az az országszerte elterjedt hiedelem, amely szerint a szentelt barka segítségével elhárítható a vihar, a jégeső. Nagylétán a szentelt barkát elégetik vihar, jégeső idején. Vértesen a szentelés után a padlásra vitték fel a barkát, de itt a többi bihari falutól eltérően szokás a szentelt barka elégetése is „nagy idő esetén”.

Nagypéntek az ősi egyházi hagyomány szerint a böjt és a gyász napja. A görög katolikus szokáshagyományban e nappal kapcsolatban mindkettő erőteljes jelenléte kimutatható. Jellemző továbbá az is, hogy a szakrális elemek nagy súllyal szerepelnek, s feltűnően gyér az e naphoz kötődő profán emléktanyag.

A görög katolikus nagyböjti táplálkozási rend sajátossága a nagypénteki igen szigorú, mindenféle főtt ételt nélkülöző böjt. Erős hagyománya van ezen a napon a korábban az egész nagyböjtre kiterjedő érvényű tiltásnak, s ennek megfelelően a tejtermékektől és a tojástól is tartózkodnak. „Akkor mán nem böt, ha tejet vagy tojást eszik” – mondják erről Vértesen. Az 1940-es évekig általános volt az is, hogy a házakban főzés céljából tüzet sem gyújtottak ezen a napon. Ugyancsak általánosan elterjedt, széles körben gyakorolt szokás volt a nagypénteki kukoricapattogatás. Többnyire a szabadban, az udvarokon gyújtottak tüzet és ott *pattogtatták a tengerit*. Nagylétán *pattan tengerit* ettek egész nap és sok vizet ittak rá. A létavértesi piacon az 1990-es évek közepén is jelentős mennyiségű pattogatni való kukoricát adtak el húsvét előtt.¹¹

Virágvázába helyezett virágvasárnapi barka

Pattogatni való kukoricát árusító asszony a létavértesi piacon.

A görög katolikus egyházban a nagypénteki templomi szertartást sírbatételi szertartásnak nevezik, a hívek körében ennek közkeletű megnevezése a *temetés*. E szertartás jellege, külsőségei a húsvéti szokáskör olyan sajátos egységének kialakulását eredményezte, mely szokásszerű mozzanatokban is bővelkedik, s bizonyos vonatkozásban napjainkban is élő hagyománynak tekinthető.¹²

A nagypénteki görög katolikus szakrális szokáshagyomány középpontjában tehát a délutáni templomi szertartás áll. A temetés képzetköréhez és külsőségeihez igazodva az asszonyok fekete gyászruhában jelennek meg ezen a szertartáson. Az idősebb asszonyok ehhez tartják magukat Nagylétán is. Az idősebb asszonyok közül az özvegyek tiszta feketébe öltöznek, a többiek fekete vagy sötét színű kendőt kötnek, de a fiatalab-

11 „Mindenki csak azért veszi, hogy nagypénteken pattogatnak. Mi reformátusok vagyunk, de mi is böjtölünk, én például estig nem eszek semmit nagypénteken soha. Van, aki túrós tésztát főz ilyenkor, meg szilvalevest, de én nem eszek egész nap semmit, csak este egy kis üres kenyeret meg pattogót.” (G. J.-né)

12 „Nagypinteken, akkor nagyvecsernye van, prédikáció van. Temetésnek mondjuk, az Úrjézus temetése. Sokan szoktak lenni, akkor tiszta feketébe megyünk.” (F. J.-né sz.1913. Nagyléta)

bak is viselnek valamilyen fekete ruhadarabot (kendő, sál, harisnya). A gyászruha viselésének szívós továbbélését az a népi szemlélet magyarázza, amely párhuzamot von a szertartás és egy valódi temetés, a halott Krisztus és egy valóságos halott között.

A keleti egyház hagyományai szerint a nagypénteki templomi szertartás legfontosabb kelléke a *plascenica* vagy „*plastyenyica*” nevű lepel, melyet a pap a fejére borítva a templom körüli körmenetben is körbevisz. A görög katolikus egyház szokásrendjében azonban – nyilvánvalóan a latinizálási tendencia keretében, a római katolikus egyház hatására¹³ – meghonosodott a szentsírnak mint liturgikus kelléknek a használata is. A görög katolikus falvakban ezt többnyire csak sírnak nevezik. Nagylétán az 1990-es években egy boltozatos kiképzésű, fából készült építmény volt használatban, ennek barlangszerű belső terében egy Krisztust ábrázoló korpuszt és a *plastyenyicát* is elhelyezték.¹⁴

A nagypénteki szentsírhoz és tiszteletéhez különböző szokásszerű cselekvések és ajátossági formák kapcsolódtak. Ezekből mozaikszerűen egy sajátos, a keleti kereszténység hagyományvilágából eredő elemeket is tartalmazó népi liturgia képe bontakozik ki.

A nagypénteki szentsír, vagy sír díszítésének kialakultak a hagyományos formái is. Az 1990-es években gyakorlat volt Nagylétán, hogy hittanos gyerekek gyűjtöttek a sír díszítésére. Általában virágvasárnap délután mentek el egy megadott lista alapján a görög katolikus családokhoz és „szedtek a virágra”. Több példa van arra, hogy a szülőfalujukból elszármazottak pénzt, vagy nagyobb értékű virágot ajándékoznak kifejezetten a szentsír díszítésére.¹⁵ Általában friss fehér színű élő virággal díszítik, kedvelt erre a célra a hortenzia, a szegfű és a kála, Nagylétán örökzölddel is körülrakják a szentsír boltívét.

A nagypénteki szertartás végén, a körmenet után helyezi el a pap a *plastyenyicát* az oltáron vagy az előre elkészített, feldíszített szentsírban. A *plastyenyica* megnevezésére a népnyelv a lepel szót vagy a siri lepel szóösszetételt használja, Nagylétán „az Úrjézus leple” alakban ismert. A *plastyenyicás* körmenet után számos görög katolikus templomban is kiteszik a szentsírra az oltári szentséget.

A nagypénteki szentsírhoz fűződő népi liturgia tulajdonképpen az egyházi szertartás befejeztével veszi kezdetét. Ennek egyik formája a szentsír tisztelete, melyben mindenki részt vesz, aki a templomban megjelent. Mindenütt elhelyeznek a szentsír mellett egy kis edényt, vagy tálcát, amelyre pénzt helyeznek a hívek.

Nagylétán a szentsír előtti tiszteletadás formájában, a kereszttetés módjában a keleti kereszténység hagyományvilágára utaló elemek fedezhetőek fel. Énekszó kíséretében egyszerre 5-7 ember sorakozik fel a szentsír előtt, egyszerre meghajolnak és kereszttetvetnek, majd egyenként lépnek a sír elé. Itt újabb kereszttetés következik, majd megcsókolják a *plastyenyicát* és pénzt helyeznek egy kis tálcára, ismételt kereszttetés után visszaállnak eredeti helyükre. Közös meghajlás után egyszerre vonulnak el. Néhány idősebb ember a sír előtti kereszttetést háromszor, mélyen meghajolva ismétli.¹⁶

13 BARTHA Elek: A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In: *Magyar néprajz VII.* Budapest, 1990. 425–442.

14 Nagylétán 1994-ben a sír építménybe illő korpuszt fehér himzett terítővel takarták le és erre borították a *plastyenyicát*.

15 1993 húsvétja előtt Nagylétáról elszármazott virágkertész ajándékozott nagy mennyiségű virágot a templom részére kifejezetten a szentsír díszítésére.

16 A mélyen meghajló kereszttetés során a jobb kéz a fej felől indul és meghajlás közben előre tartva a térd magasságáig ivel le, majd innen indul vissza a vállak érintésére.

„Akkor szépen mind meghajolnak az Úrjézus leple előtt és megcsókolják a keresztet, meg mindenki tesz oda pénzt, amennyit akar. Az Úrjézus teste rajta van azon a kereszten, azt csókoljuk. Megvan a sebe is az ódalán, meg a kezén, meg a lábán a szeg nyoma, akkor ki melyiket akarja megcsókolni.” (M. Gy.-né sz. 1911. Nagyléta)

A nagypénteki szentsírhoz fűződő népi liturgiának az 1940-es évekig széles körben elterjedt megnyilvánulása volt a sír melletti templomi virrasztás szokása. Ez abból állt, hogy nagypéntekről nagyszombatra virradó éjszaka, illetve a temetési szertartástól a feltámadásig imádkozó csoportok tartózkodtak folyamatosan a templomban. Nagylétán emlékeznek arra, hogy az 1930-as, 1940-es években voltak olyan idős emberek, akik a nagypénteki temetési szertartástól a feltámadásig folyamatosan a templomban tartózkodtak.

A nagypénteki szentsírhoz kapcsolódó népi liturgia legsajátosabb fejleménye a sír melletti díszörség állás szokása.¹⁷ A templom virrasztás szokásához hasonlóan az 1940-es évekig volt élő gyakorlat, a két világháború közötti időben mondható általánosnak, mert ekkor a Levente csoportokba járó fiatal falubeli legények álltak őrt a templomokban kialakított szentsírok mellett. Egyenruhát viseltek, kezükben gyakorlópuska vagy egyszerű fapuska volt, s óránként szabályos katonai őrségváltást hajtottak végre.¹⁸ 1945 után, a Levente csoportok megszűnésével ez a szokás a legtöbb faluban, így Nagylétán és Vértesen is abbamaradt.

Márta Magyarai

GRIECHISCH-KATHOLISCHE FASTENSITTEN IN LÉTAVÉRTES

Auf dem heutigen Verwaltungsgebiet der Stadt Létavértes existierten einst zwei unabhängige Siedlungen nebeneinander. In beiden lebten eine ungarische, kalvinistische und eine griechisch-katholische Bevölkerung größtenteils rumänischer Herkunft. Im Verlauf der Mitte der 1990er Jahre durchgeführten volkskundlichen Feldarbeit versuchte ich in erster Linie die Erinnerungen an die Ostersitten auf Grund der Erinnerung und unmittelbarer Beobachtung zu erschließen. Vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit den Fastensitten und legt besonderes Gewicht auf die sakralen und kirchlichen Ereignisse der Fastenzeit, daneben erhalten aber auch die profanen Bezüge, unter anderem die Ernährungsgewohnheiten in der Fastenzeit Raum. In den Anmerkungen stehen zur Begründung der Feststellungen im Haupttext längere wörtliche Zitate der griechisch-katholischen und kalvinistischen Informanten aus Nagyléta und Vértes.

17 MAGYARI Márta: A szentsír állítás szokása. In: *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Szerk.: UJVÁRY Zoltán. Debrecen, 1994. 289–293.

18 „Elsőbb, 12 éves kortúl, ahogy leadtuk az iskolát már leventébe kellett járni. Minden héten egyszer 7 órára kellett leventébe menni, méghozzá nem is itt, hanem Nagylétán. Akkor az oktató kijelölte, hogy ki alkalmas rá, kiszedtek bennünket és mi vótunk a sír őrzői. Nekünk nem vót annyira kitüntetés mer muszáj vót. Csak elálltunk ott. Vigyázzba kellett állni két óra hosszáig. Fapuska vót a leventéknek, úgy szerettünk azér’ ott lenni.” (M. G. sz. 1926. Vértes)

A SZALACSI ASSZONY

A következő két rövidhírt az *Ethnographia* című folyóirat 1899-es évfolyamának 171–172. oldalán olvashatjuk:

„A szalacsi halottlátó asszony halála alkalmából érdekes tudósítások jelentek meg a f. évi márczius 9-iki napi lapokban e néprajzi érdekű személyiségről. Arról volt ez híres, hogy állítása szerint a távolban lévő sírok mélyébe is belátott és megmondta, hogy a halott mily körülmények közt halt meg. Fölvilágosítást adott arról is, hogy a halott lelke a mennyországba vagy a pokolba jutott-e. Nagy híre futott e tudománynak és sok hívője akadt. Nem ritkán 20 szekér is állott a kapuja előtt vidékiekkel, kik messze földről sereglettek össze, hogy valamit halljanak meghalt hozzátartozóikról. És ezt olyan meggyőződéssel és érdekesen adta elő, hogy nemcsak a tudatlan népnél, de intelligens úri emberek és nők előtt is hitelre talált. (B. H.)

Ugyanerről egy másik tudósítás: A szalacsi halottlátó asszony meghalt. Híre tulajdonképp csak Biharországban tündöklött; de mégis érdemes rá, hogy foglalkozunk vele. Mert mestersége, a halottlátás, eredeti magyar mesterség. Semmi köze a nekromanciához. (...)”

Ezek a tudósítások azért keltették fel különösen a figyelmemet, mert a „szalacsi asszony” elnevezéssel illetett személyről már korábban is hallottam. 1996-ban egy gyűjtőút során ismerkedtem meg Bagamérban *Guba Sándorné* született *Bertalan Juliska* 76 éves, református vallású özvegyasszonnyal. Ő mesélt nekem a szalacsi tudósasszonyról, részletesen és látható beleéléssel, pedig ő személyesen soha nem találkozott vele. Szülei azonban hajdan közelebbi kapcsolatba kerültek e nevezetes személlyel, s a családi szájhagyomány alapján Gubáné a következőképpen mondta el a történetüket:

„Úgy kezdődött, hogy idesapámék észrevették, hogy minden iccaka odavótak a lúval. Abban az időben azt mondták **örtek** (öröltek), meg mindent csináltak velek. Mikor hajnalba' mentek kifele, csupa csatak vót a két lú. Vót olyan, hogy kiment idesapa, hogy megnézzé, ki megy a lovakho'...? Gondolta, leszúrja a villával... Akkor iccaka meg ott vótak a lovak!!! Szípen fekiüdtek... Ha hajnalba' mentek, meg csupa csatakok vótak. Na, ment ez így egy ideig. Tanakodtak a két ember – a két testvér, idesapa meg az öccse – hogy valamit csinálni kék! Valakihe' menni kéne, aki segít, de hova...merre? Ezen tanakodtak, de a családnak nem mondták el. Akkor

eccer az istálló ajtaját szípen kopogtatták. Hát egy nő vót. Egy ismeretlen nő. Aszongya: – Úgy hallom, maguk menni akarnak valakihe', aki segít. Én elvezetem magukat. Összenéztek a két ember, hogyhát még a család se tudja odabe'...! Így oszt mondták, hogy „nem”. Tagadták. De a nő mondta, hogy ne is tagadják, majd ű elvezeti űket akihe' kell! Hát az csak oda vót valahogy vezényelve űkszerintek. Így oszt el is indultak reggel nyóc órakor. Mikor a kaput kinyitották, mán intett. Akkorára megjelent az asszony. Úgyhogy az vezette űket ide, ehhe' a világhírű bábáho' Szalacsra. Magyar bába vót. Aszongya idesapa, mindenfelől jártak hozzá. Nagyon nagy tudományú vót! Mindenrül értett... De nem rontott, csak gyógyított. Ez a tudás vele született. Hát így ismerkedtek meg vele. Na és mondta az idesanyám, hogy nagyon is szerette űket, mert vót egy jánya, az pont olyan vót, mint ű. Még vót egy kis szümölcs is idesanyámnak... a jánynak is. Ugyanott. Azt mondta idesapa, hogy ű maga is meglepődött mikor odament, oszt a jányt meglátta. Hogy hun jár ott idesanyám?! Úgyhogy nagyon is szerette űket! Olyanokat csinált, hogy nem engedte el űket, hogy jöjjenek. Azt mondta, hogy meg kell várni azt az időt, hogy jöhetnek. Idesapa azt mondta, hogy ű mán olyan ideges vót! Hogyhát hogy jönnek haza, mikor négy óra is vót az út lúszekérrel. De azt mondta, ne aggódjanak. Megmondta Szalacson, hogy idesanyám testvérje mit főz idehaza. Oszt akkor eccer mondta, hogy »Na, mostmán mehettek haza!« Egy ötliteres demizsont megtöltött borral, oszt a szekér kasfalba tette: »Na, erre lesznek, akik megigják...!« Azt mondja idesapa, megindultak, oszt egy óra hossza alatt hazaértek Szalacsról!!! De hogyhogy jöttek...?! A földön se jöttek, az biztos, mer' nem dőcögtek! Nem vót szabad megfordulni, csak otthon. Hazaértek Szalacsról, az üveg ott vót a kasfalba, de üres vót!

Mikor én születtem meg az vót, hogy keresztbe vótam az idesanyámnál. Olyan rosszul vót. Mán úgy tették fel a szekérre. Mer' nem vót nyugtuk. Úgy érezték, menni kell Szalacsra. Elmentek. Amikor bementek, mán ott állt a tornácán. Jól letolta idesapát: »Nekem kell menni...? Most kell hozzám jönni...?« Nagyon-nagyon goromba vót. Na, bevitték idesanyát, feltették az ágyra. Nem nyúlt azt mondja semmihe', csak odaült, oszt kívülről az ű hasát megsimogatta. Annyi vót. Minden fájdalom nekiül... Érezte idesanya, mikor megfordultam. És akkor megmondta, hogy pintek reggelig meglesz. Meg hogy kisjány, azt is megmondta. De hogyha nem mentek vóna, mán meghaltam vóna. Az úton mán háromszor is megálltak, olyan rosszul vót idesanyám!

Ótán meg úgy is ellátogatott hozzájuk... Ugyi az emberek vitték hajnalba a lúnak, tehénnek a kórót. Oszt hát mán nagy vót odakint a hó. Őz képibe' ment hozzájok hajnalban. Oszt akkor ette a kórót. Mindig akarták megfogni. »Jaj de szíp őz!...Jaj de szíp őz!« De sose sikerült megfogni. Játszott velek... Hogy megmeglátogatta Romániából űket. Maga is mondta, hogy szokott jönni...

Mondta idesapa, hogy nagyon nagy szőlője vót. Akkora hosszú nagy pajták... Meg pincesor.

Egyszer elküldte idesapát, hogy mennyik, hozzik bort. Odaadta neki a nagy demizsont, meg a kúcsot. De mán sötét vót! Hát azt se tudta, hogy merre mennyik... Hát nem járt ű ott soha!

Megindult, oszt olyan ösztöne vót, hogy na, álljik meg ez a pince előtt. A kúcsot bedugta. Fordult. Megmondta, hogy mék hordóbul kell hozni a bort. Megtötötte a

demizsont. De hogy ű milyen hamar visszament...! Úgy mondta, ű nem emelte... Mintha nem is vitt volna semmit! A demizson fűlit fogta, az biztos. Mikor visszaért, mondta neki: »Na, nem láttál semmit fiam? Pedig ott vótak veled...!«

Vót olyan, hogy rejtezett. Akkor olyan vót, mint aki nem él. Feküdt, mint aki tiszta halott. De úgy mondták, hogy a lélek benne van... Vót, hogy három-négy nap múlva tért magáho'! Hogy olyankor hun lehetett...? Mer' neki ezt kellett... Mer' ű eztet úgy kapta Istentűl! Elmondták a szülők, hogy szípen beszélgettek. Nézte az órát: »Na, beszélgessetek! Én mostmán lefekszek...« Tudta, hogy most mán neki le kell feküdni. Ott feküdt, meg se moccant. Ahogy lefeküdt, betakarózott, az úgy vót. Nem moccant meg se. De csak a teste vót otthon! Hogy a lelke akkor merre járt, azt csak ű tudja! Ez a tudás vele született. Úgyhogy nagyon nagy tudományú vót!

Az orvosok szerint is el vót ismerve. És rá is vótak készülve az orvosok, hogyha ez meghal, ezt fel fogják bontani! Nem szabad addig eltemetni. Tudta is... Mikor pár napra elrejtőzött újra, hát a család azt hitte, mán meghótt. És akkor felbontották és kivették a szívit. És mikor szakították kétfelé, akkor mondta: »Na, mocskok... – így felelt a halott. – Erre pályázatok! Elevenen öltetek meg!« – mondta a halott. Akkor oszt lehunyta a szemit. Mikor a szívit vágták kétfelé...

Hát kedves, ez minkvelünk törtint meg...”

A magyar népi hitvilág számos olyan alakot ismer, akiket képességeik alapján *tudósnak, tudományosnak* neveztek. A néprajztudomány összefoglalóan a „*természetfeletti képességű emberek – tudósok és közvetítők*” megnevezéssel illeti őket.¹

Ide sorolják a jóst, a javast, a veszettorvost, a halottlátót, a boszorkányt, a garabonciást és a tálost is. (Egyes vidékeken e körbe tartozott a bába is, mert bizonyos területeken bába = boszorkány azonosulás zajlott le a népi hitvilágban.)² A fiziken mellett általánosan használt *tudóseMBER, tudóssasszony* elnevezéssel különösen azokat illeték, akik gyógyítottak, vagy más módon segítettek a hozzájuk fordulókon. Ugyanis ezek a személyek általában néven nevezett, valóságos, létező emberek voltak – nem pusztán névtelen hiedelemalakok –, akiket a környezetük nagyon is számon tartott. Egyesek közülük tevékenységükkel – s még inkább az alakjuk köré fonódó hiedelemtörténetek révén – messze földön híressé váltak, hírnévre tettek szert. A néprajztudomány számára ők azért különösen fontosak, mert a megfigyelések alapján azokon a területeken, ahol ilyen emberek élnek és tevékenykednek, a népi hitvilág is elevenebb. Jóval több adatot, mozzanatot, eseményt megőriz a személyükhöz kapcsolva, mint csak úgy általában. S természetesen emlékezetük – és az alakjukhoz kapcsolt történetek – is jóval hosszabb ideig fennmaradnak az ilyen környékeken. A szalacsi asszonyról mint halottlátóról tudtak még a múlt század 60-as, 70-es éveiben is (mint láttuk, halálának időpontját egészen pontosan tudjuk: 1899!). S nem is csak Biharban, hiszen az egyik adat Szatmárból, a másik a Hajdúságból való.³

Ugyanakkor azonnal felmerülhet, hogy a Bagamérban gyűjtött történetben szó se esik halottlátói képességekről – pedig minden más forrás szerint e tulajdonsága alapján

1 *Magyar néprajz VII.* 579–618.

2 DÖMÖTÖR 1981. 126.

3 BARNÁ 1979. 57.; CSISZÁR 1984. 109.

tartotta számon a környezete a szalacsi asszonyt. Ráadásul a történeteket elmondó adatközlő is több mint húsz évvel a halála után született, s ez elég jelentős ellentmondás.

Legalábbis, ha ugyanazon személyre gondolunk. Az egyik fontos tény, amire ez a történet kimondatlanul rávilágít, éppen az, ami nem ismeretlen a kutatás előtt, azonban alapos feldolgozása – ismereteim szerint – még várat magára. Nevezetesen, hogy a különleges – a tudomány meghatározása szerint „természetfeletti” – képességek *gyakran* nemzedékről nemzedékre öröklődnek egyes családokban. Az elmúlt évtizedek gyűjtései számos példával szolgálnak: Vajkai Aurél írt tanulmányt az országos hírű ősi-i orvosemberről, Megyesi Józsefről, akinek fia, ifjabb Megyesi József is örökölte tudományát.⁴ Barna Gábor a Hortobágy hitvilágát bemutató könyvében ír a „madarasi emberről”, Békés Sándorról, akinek az apja is híres gyógyító volt. Szintén ő említi a tiszaroffi Orvos Tóth Pétert, akinek a fia, Orvos Tóth János is kiterjedt gyógyító gyakorlatot folytatott.⁵ Oláh Andor a népi gyógyítás jellemrajzáról írt kitűnő könyvében emlékezik meg Posta Imrénéről, aki azzal büszkélkedett, hogy családjában ő a hatodik íz (!), aki gyógyítással foglalkozik. Szintén ő említi az orosházi kenőasszonyt, Bozó Istvánnét is, akinek a nagymama is messze földön híres gyógyító asszony volt.⁶ S még lehetne hosszan sorolni a példákat. Tehát a két „szalacsi asszony” közt is ilyen jellegű kapcsolatot feltételezhetünk. Hiszen az időbeli közelség, a hasonló – nem hétköznapi tudáson alapuló – tevékenység és a település nagysága nagyon valószínűtlenné teszi, hogy semmi közük ne lett volna egymáshoz vérségiileg. Leginkább az anya-lánya kapcsolatra gondolhatunk, de ezt pontosan a későbbi kutatásnak kell tisztáznia.

Fontos felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy ilyenkor a családon belül egy bizonyos hajlam öröklődik, amelynek alapján a különleges képesség kifejlődhet. Ezt a későbbiekben követi egy tényleges tudásanyag-átadás, vagyis tanítás is. Éles ellentétben áll ez, nemcsak gyakorlatában, de szemléletében is azokkal – a népi hitvilágban szintén általánosan ismert – az esetekkel, amikor a tudás átadásának módja a kézfogás. Ilyenkor a haldokló „tudományos” rettenetesen szenved a halálos ágyán, s addig nem tud meghalni, nyugodni, míg valakinek meg nem fogja a kezét, s így a tudását neki át nem adja. („Természetesen” a környezetében mindenki tisztában van azzal, hogy a kézfogással mit venne magára, ezért is nincs jelentkező. Végül a helyzetet általában egy sokat tapasztalt személy oldja meg azzal, hogy seprűt ad a haldokló kezébe. Így az most már nyugodtan „kiszenevedhet”, a seprűt viszont nyomban kemencébe vetik, porrá égetik. – Nem érdektelen itt utalni rá, hogy a népi hitvilágban a seprű gyakran gonoszt távol tartó szerekörben feltűnő tárgy, pl. ajtó elé téve stb.)

Mindenesetre adatközlőm kihangsúlyozta, meg is ismételte, hogy a különleges adottságok a tudósasszonnal vele születtek: „*Ez a tudás vele született.*” Sőt irányt mutatott a tudás eredetét illetően is: „*Mer’ ű eztet úgy kapta Istentül.*” Ez azért hangsúlyozandó, mert a néprajzi gyűjtések alapján általánosságban elmondható, hogy az a közösség, amelyben a különleges képességekkel rendelkező személy él és működik, minden eset-

4 VAJKAI 1938. 346.

5 BARNA i. m. 43.

6 OLÁH 1986. 210–211.

ben megítéli, eldönti – meg tudja ítélni, el tudja dönteni –, hogy a „tudomány” a Jótól, vagy a Gonosztól ered, s a szerint viszonyul az illetőhöz. Az ítélet alapja pedig egyszerűen a tevékenység hasznos vagy káros volta. Tehát az, hogy jót tesz-e, segíti-e a közösség tagjait, vagy pedig kárt, esetenként komoly bajt okoz. (A népi hiedelemvilág ősbibb rétegeiből származónak látszanak azok az esetek, amikor nem csak egyes emberek, de az egész közösség sorsa függ a „kiválasztottak” tevékenységétől. Gondoljunk csak az *időért* viaskodó táltosokra, akik nélkül a jég elverné a határt, vagy ellenpéldaként eszünkbe juthatnak azok a boszorkányperek, melyekben a vádlottak egyik fő bűneként róják fel, hogy különféle módon pusztító szárazságot, aszályt okoztak.⁷)

A *halottlátók* esetében a közösség „ítélete” mindig pozitív. Tevékenységük rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen olyan területen mutatnak irányt, igazítanak el és nyújtanak segítséget, ami leginkább érthetetlen és ezért nyugtalanító a hétköznapi ember számára. Ugyanakkor a történetünkkel kapcsolatban feltoluló kérdések megválaszolását megkísérelve nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, amit a kutatás eddig megállapított éppen a *halottlátó* tudomány szerzésével kapcsolatban. Ugyanis például Kunt Ernő összefoglaló jellegű munkájában számba véve az országos hírre szert tett halottlátókat, határozottan megfogalmazza, hogy a néphit szerint éppen a halottlátás „tudománya” az, ami nem öröklődik.⁸ Ezt erősítik más gyűjtések, kutatások is. Tehát ez a fajta tudás nem adható és nem vehető át. A „felsőbb erők” által kiválasztott egyén azt általában serdülőkorában, vagy később, már felnőtt fejjel *kapja*. Addig semmiben nem különbözik a környezetében élőtől, ám akkor valamilyen különleges esemény gyökeres változást hoz az életében. Ez az esemény látomások, illetve egy rejtélyes betegség formájában mutatkozik meg. A betegség abból áll, hogy a személy egy több napon át tartó önkívületbe, mintegy tetszhalálszerű állapotba kerül. Ilyenkor a külvilág ingereire érzéketlen, s a környezetében élők is – még a hozzá kihívott orvosok is (!) – tanácstalanok vele kapcsolatban. A néphitnek megvan a külön elnevezése erre az állapotra, azt mondják: „*elrejtezt*”. Majd miután magához tér, már birtokában van a halottakkal való kapcsolat-tartás képességének. A kiválasztott személyek elmondása szerint a rejtezés ideje alatt lelkük különböző helyeken – alvilág, mennyország – jár, s arról is beszámolnak, hogy a tudást akkor is „fel *kell* venni”, ha nem akarják azt.⁹ Fogalmazhatunk úgy is, hogy az emberi világ fölött álló erők által kiválasztott személynek különleges képességeivel a közösséget *kell* szolgálnia, akár akarja, akár nem.

A későbbiekben ezek a *rejtezések* egyeseknél megismétlődhetnek, akár rendszeressé is válhatnak. Nagyon fontos itt felfigyelnünk arra, hogy a rejtezés, ha gyakorlattá válik, a rendkívüli képességekkel rendelkező személy által kontrollált – nem egy esetben valamilyen okból tudatosan előidézett – állapot, még akkor is, ha a test ilyenkor bizonyos érzéketlenséget mutat. Éppen ez különbözteti meg a hétköznapi halandót is többféle formában fenyegető öntudatlanság (pl. klinikai halál) állapotától. Leggyakoribb a magyar népi hitvilágban e tulajdonság – pontosabban képesség – említése a *táltoshoz* kap-

7 Magyar Néprajz VII. 521.

8 KUNT 1986. 202.

9 Uo.

csolódva. Sőt, úgy tűnik, a rejtezésre való hajlam, majd a belőle kifejlődő tudás (a rejtezéses állapotnak a személy általi tudatos előidézésének, ellenőrzött fenntartásának, majd beszüntetésének képessége) eredetileg alapvetően a „táltossághoz” kapcsolódott, s csak a későbbiekben vált más „tudományosok” tulajdonságává is. Erre idéz példákat Diószegi Vilmos a pogány magyarok hitvilágáról írott átfogó jellegű munkájában. Bár könyvében ő is alapvetően a magyar *táltos* alakjával foglalkozik, annak tulajdonságait járja körül igen alaposan, éppen a *rejtezéssel* kapcsolatban számos más névvel – *tudós, jós, javas stb.* – illetett személy példájára is hivatkozik. Idézetei a fent leírtakat egyértelműen bizonyítják.¹⁰

Ugyanakkor ismerünk olyan adatokat is, amelyben táltos tudósit elhaltakról, vagy érintkezik velük (tehát tulajdonképpen „halottlátói” tevékenységet folytat). Például Szűcs Sándor jegyzett fel Gali Bálintról, Biharnagybajom környékének nevezetes táltosáról egy történetet, amelyben régen elhalt pásztorokkal társalgott. Szintén Szűcs Sándor írja az öreg Hódasról, a Kunság és a Sárrét legismertebb gyógyító táltosáról, hogy egy alkalommal, amikor egy súlyosan beteg gyermek gyógyításával próbálkozott: „*Nézte a rostát, amint a gyerek lábánál volt. »A nagyapja hívja – szólt csendesen. – Egy nagy fa alatt ül, odaát a parton. Egy nagy fa alól integet.« Igenám, de az már régen meghalt, a gyerek még meg se született akkor.*”¹¹ Luby Margit gyűjtött Matolcson egy történetet a kis Fodor Erzsiről, aki teljes fogsorral – tehát táltosnak – született. Gyerekkorában mindig sírva ment el a temető mellett, mert látta a földben a halottakat. Pilcs Feri fűzesgyarmati gépészinásról – akit szintén táltosként ismertek – is úgy mondták, hogy „*Látja a halottakat a földbe’, és látja az elásott kincset is.*”¹² Igaz, ha jobban megfigyeljük, a táltosok esetében ezt a tulajdonságot inkább csak mellékesen említik, mint tudásuk, emberfeletti képességük („*erejük*”) újabb bizonyítékát, s nem úgy, mint tevékenységük központi elemét.

Mindez újra rávilágít arra a tényre, amellyel a néprajztudomány mind ez ideig nem tudott mit kezdeni. Nevezetesen, hogy a különböző névvel (ld. fent) illetett személyekhez kapcsolt tulajdonságok és cselekedetek nagyon gyakran „átfedésben” vannak. Vagyis nagyon ritkán – vagy egyáltalán nem – köthetők a mindenféleképpen élesen elkülöníteni, szétválasztani szándékozó gondolkodás számára *csak* egy-egy alakhoz. Azt, hogy ennek mi lehet az oka, a későbbi kutatásnak kell kiderítenie.

A szalacsi *halottlátó* asszonnyal kapcsolatban nem említik a forrásokban a *rejtezést*. Az általam gyűjtött történet főszereplője viszont a közlés szerint magától értetődő természetességgel, szinte napi rutintevékenységeként gyakorolja azt. (Annak ellenére, hogy a táltosi mivolta, vagy arra utaló jelek – fölös csonttal születés, viaskodások – sem említődnek.) Bábaként – „*magyar bába vót*” – nevezik meg, ami viszont azért érdekes, mert igaz, hogy a környéken a bábákat is különleges képességekkel rendelkező személyeknek ismerték, de általában rendkívül negatív személyiségűeknek írták le őket, akiktől meglehetősen távol állt az önzetlen segítségnyújtás gyakorlása.

10 DIÓSZEGI 1983. 44–45.

11 SZÜCS 1975. 47.

12 LUBY 1983. 87.

A történet folytatásában viszont újra csak olyan tulajdonságokról értesülünk, amelyek gyakran előfordulnak táltosok esetében is. Ilyen például az alakváltoztatás, a távolba látás-hallás képessége, a születendő gyermek nemének megállapítása.¹³ Legmegdöbbentőbbek azonban a szalacsi asszony halálával kapcsolatos események. Az *utolsó rejtezése* alkalmával halt meg, amelynek módját – és mint sejthető, idejét is – *előre tudta*. Maga a halálnem teljességgel hihetetlen, a történetnek ez a része szinte egy népmese részletének látszik. Az *orvosok, tudósok* (többen!) előre felkészülve rá, hogy kiszolgáltatott állapotban eléjük kerül, mit sem törődve azzal, hogy él, *felvágják*. Sőt még a szívet is kétfelé vágják, *tovább darabolják*. S ekkor a – még mindig csak látszólag halott – asszony még egyszer magához tér és közli az öt feldarabolókkal, hogy előre tudta a szándékukat. („*Na, mocskok, ezt akartátok! Erre pályáztatok!*”) Előre tudta, csak éppen nem tehetett ellene semmit, *a sorsába bele kellett nyugodnia!*

Így kiemelve a teljesen meseszerű jelenet belső logikáját, felismerhetjük, mi lappang mögötte, mit is akar igazából a történet velünk közölni. Lehetetlen nem észrevenni, hogy itt a *táltos-sors* – hiedelemtörténetekből jól ismert – velejárójáról, az elkerülhetetlen végzetről van szó. A táltost ugyanis élete során többször is – a táltoskodása kezdetén, az „aktív időszak” idején és végül közvetlenül a halála előtt – feldarabolják. Ilyen adatot a korábbi gyűjtésekből számosat ismerünk. Arra a kérdésre, hogy „kik?” az adatközlők válasza: „*a hozzá hasonlók*” vagy „*más táltosok*”, sőt „*a cimborái!*”¹⁴ Előfordul az is, hogy a feldarabolásnak még a rejtezésben lévő – egyébként öntudatlan – testen is nyomai mutatkoznak. Különösen igaz ez az utolsó – a halált megelőző – alkalomra.¹⁵

Van a Bagamérban gyűjtött történetnek még egy mozzanata, amelyet érdemes részletesebben is elemeznünk. Kétszer is előfordul, hogy a tudósasszony által megsegíteni kívánt személy olyan jelenségeket tapasztal, amelyeket az érzékszervei nem képesek felfogni, csak a környezetében zajló események mutatják, hogy valami szokatlan történik körülötte. Úgy tűnik, láthatatlan segítők veszik körül, akiket viszont a tudósasszony ismer, és nagyon is számít rájuk. Bort tesz számukra a szekér-kasfalba, megvárja, míg megérkeznek („*Na most már mehettek haza!*”), sőt homályosan említi is őket („*Na erre lesznek akik megigják!*” vagy „*Pedig ott vótak veled!*”) Úgy tűnik, hogy egyfelől parancsol ezeknek a „valakiknek”, vagyis utasíthatja őket valamire, másfelől viszont gondoskodik is róluk az igényeiknek megfelelően. Ezek a közelebről meg nem nevezett, láthatatlanul tevékenykedő lények felbukkannak más hiedelem történetekben is. Luby Margit Szatmárban gyűjtött hiedelmeket a *tudós (vagy ördögös) kocsis*ról. Egyik adatközlője így nyilatkozott: „*Ennek a kocsisnak is mindig tiszta volt a lova, pedig nem takarította. – Más végezte el azt helyette – teszi hozzá titokzatosan. Ez a titokzatoság azt jelenti, hogy a tudományos kocsis helyett »láthatatlan társai« éjjel tizenegy és tizenkettő közt minden munkát elvégeznek.*”¹⁶ Néha azonban korántsem segítőkészek, sőt határozottan hátráltatják az emberi tevékenységet ezek a lények. Például Hajzer János, Vértes híres táltosának halálakor: „*...szóltak, akkor ment a sógora a két csikóval. De mondom. Senki*

13 Ld. Szücs Sándor ide vonatkozó tanulmányait.

14 A számos erre vonatkozó adat közül ld. például DIÓSZEGI i. m. 43–46.

15 DIÓSZEGI i. m. 45.

16 LUBY i. m. 71–72.

*a szekeren nem ült, csak ű, meg János bátyám. És tiszta tajtik lett a két hároméves csődör. Mire azt a pici embert bevitték. Alig bírták. Hogy hányan ültek rajta, azt csak a Jóisten tudja, mert az mindent tud. De hogy nem maga... Mert attúl két csődöröcsikó nem tajtikozik biztosan.*¹⁷ Hasonló történetet gyűjtött Grynaeus Tamás Vésztőn. Az újszülött gyereket megrottották, s helyben nem tudták orvosolni a bajt: „...Elvitték Békésre a tudóssasszonyhoz. Hajnalban indultak, csupa tajték volt a két ló, mégis naplementre értek oda. (Vésztő-Békés kb. 25 km-nyi út.) Útközben mindig kiabáltak utánuk... A tudóssasszony várta már őket: »Rígen jöttetek már – mondta – igen, mert sokan jöttetek... De most már nem mentek haza, itt kell hálnotok.«...Visszafele könnyen jöttek, repülve, hamar hazaértek.»¹⁸

A Hortobágy környéki falvakban gyűjtött hiedelemtörténetekben visszatérő elem, hogy a tiszaroffi gyógyító emberekhez igyekvők szekerei csak rendkívül lassan tudtak haladni, a lovak nagyon megszenvedték az utat, mert „a gonoszlelkek még a kocsikeréken is ültek, a küllőkön...”¹⁹ A múlt század elején Kabán tevékenykedő „kabai emberről” – akit főként állatrontás miatt kerestek fel – is úgy mondták, hogy amikor hozzá igyekeztek, a lovak nagyon nehezen húzták a kocsit. Mire csak annyit mondott: „...mér nem szurkáták meg a küllőt, mer sokan ültek rajta.”²⁰

Ha láthatatlan alakban és csapatosan tevékenykednek, nyilván szellemekről van szó. Igen, de ennél fontosabb felismerni azt, hogy (egy-egy történetekben határozottan ki-mondva, máshol csak utalva rá) mindig valamely különleges képességgel rendelkező személy parancsára cselekszenek, vagy az ő kívánságát teljesítik. Úgy is mondhatjuk: *szolgálják őt*. A személy viszont kielégíti az igényeiket, táplálja őket, *áldoz nekik*.²¹

Nem kívánok belebonyolódni a manapság újra feléledni látszó vitába, amely arról szól, hogy van-e és ha igen, milyen jellegű a kapcsolat az ázsiai sámánizmus és a magyar néphit táltosa között. Tény: a fentiekben a táltossal kapcsolatban megemlített jelentős tulajdonságok: kiválasztottság a felsőbb erők részéről, a hivatás elfogadásának kényszere, rejtezés, viaskodás, feldarabolás, képesség a „világok közötti” közlekedésre és még számos itt nem említett hiedelem megtalálható a sámánizmusban is.²² Ezeket azért érdemes alaposabban megvizsgálni, mert segíthetnek feltárni a mi hiedelmeink mélyebb rétegeit is. Hiszen más, hasonló fokon kutatott és kétségtelenül párhuzamos jelenségeket felvonultató hiedelemrendszert nem ismerünk, amellyel a magyar népi hitvilág tárgyalt területét összevethetnénk. Természetesen a legszerencsésebb az lenne, ha saját magával hasonlíthatnánk össze néphitünk táltosalakját, vagyis meglennének – és lehetőleg minél nagyobb számban – az egykorú leírások, feljegyzések, adatok, mondjuk a honfoglalás korából. De tudjuk, hogy éppen ezek a források estek leginkább áldozatául annak a tervszerű és kíméletet nem ismerő pusztításnak, amely a magyarság hagyományos szellemi kultúráját igyekezett a lehető legteljesebb mértékben megsemmisíteni.

17 SITERI 2001. 133.

18 GRYNÆUS 1965. 143.

19 BARNA i. m. 43.

20 Uo. 51.

21 Erre utal a szekér kasfalba odakészített bor. A környéken más tudós személyről gyűjtött hasonló cselekményű történetben is előfordul ez a motívum.

22 E hiedelmek mindmáig legmélyrehatóbb összefoglalása DIÓSZEGI 1952.

A különleges képességekkel rendelkező személyt szolgáló szellemek hiedelme nem csak, hogy ismert a sámánizmusban, de egyenesen az alapvető hiedelmek közé tartozik. A vonatkozó közlések szerint a sámánok valamennyien rendelkeznek ún. „szolgaszelleme-*kel*”. Sőt, éppen attól függ egy-egy sámán ereje (tudása), képességeinek nagysága (és ennek következtében hírneve is), hogy hány szolgaszelleme van.²³ A szellemeknek alapvető szerep jut a sámán legfontosabb tevékenységeiben: a gyógyításban, és a nagy horderejű döntéseket megelőző jövendölésben, tanácsadásban (mind egyes személyekre, mind az egész közösségre vonatkozóan). E népeknél úgy tudják, hogy a sámán szellemeivel többféleképpen is tarthatja a kapcsolatot. Van eset, hogy révüléssel állapotban a sámán (árnyék)lelke elhagyja a testét és „utazik” oda, ahol a szellemek tartózkodnak, ott találkozik velük. Máskor viszont egy-egy szellem jön el a sámánhoz és költözik bele – átmenetileg – a testébe. Ilyenkor a sámánból a szellem szól, ahogy és amit mond, az a sámán beszéde. Amit tesz, az a szellem tette.²⁴ A sámán és szellemei egyébként is szoros és rendszeres testi jellegű kapcsolatban vannak. Erre utal például egy olyan egészen egyszerű, hétköznapi cselekvéshez kapcsolódó jelenség, hogy a sámánok – a környezetüknek is feltűnő módon – rendkívül sokat esznek és isznak. A körülöttük élők megfigyelése szerint több ember számára elegendő étel és (különösen alkoholtartalmú) italt fogyasztanak el. Ennek okát „első kézből” tudjuk, maguk a sámánok magyarázták el a kutatóknak. Tudniillik a sámánnak *kötelessége* jól tartani saját szellemeit, gondoskodni róluk, táplálni őket, hogy elégedettek legyenek. Ha nem így tenne, azok hamar elhagynák őt. Tehát a sámán étkezéskor a szellemeinek is eszik-iszik, nem csupán a saját szükségletei kielégítése miatt.²⁵

Figyelemre méltó, hogy a magyar népi hitvilágban is felbukkan hasonló jelenség, s éppen a táltossal kapcsolatban. Ugyanis néprajzi gyűjtések tanúskodnak róla, hogy az ország számos területén a táltos egyik jellegzetes tulajdonságának éppen hatalmas étvágyát tartják. Egyes vidékeken még szólás formájában is használják: „*Az annyit eszik, (vagy zabál) mint egy táltos!*”²⁶ (Magam is hallottam ezt Komádiban egy fiatalasszonytól, mikor jó étvágyú gyermekéről beszélt. Tehát a szólás napjainkban is használatos.) Ezt erősítik azok a történetek is, melyekben az adatközlők megemlézték, hogy az általuk ismert táltos milyen nagyétkű volt. Ilyennek ismerték például Pénzásó Pistát, Tiszafüred környékének legendás táltosát. „*Nagymamám mindig puliszkát főzött neki, evvel tartották jól. Rettenetes nagy étkű ember vót, négy-öt literes lábossal megevett egyszerre*” és „*Az anyósom gyakran adott neki enni, de iszonyú amennyit meg bírt enni*” – emlékeztek vissza a helybeliek²⁷. A karcagi Takács Pistáról, akit a vidék egyik nevezetes táltosaként tartottak számon, Szűcs Sándor gyűjtött és közölt le jó néhány történetet. Az egyikben Pista egy ismerős gulyás szállásához vetődött, akitől tejet kért. A gulyás persze tudta, hogy kivel van dolga, s adott is neki egy fejőrocskát tejjel színültig tele. S bizony a rocska tartalmát egy pár mondatos rövid beszélgetés ideje alatt elfogyasztotta Takács Pista!²⁸ Nagyszalonta híres-nevezetes táltosáról, Árva Gyurkáról is úgy tudták:

23 DIÓSZEGI 1962. 76–79. és VÉRTES 1990. 197–198.

24 Uo.

25 Uo.

26 O. NAGY 1995. 659.

27 FÜVESSY 1982. 603.

28 SZŰCS 1951. 70.

„Nem híjába volt erős, evett is 7 ember helyett...”²⁹. A már említett Hajzer Jánosról is volt aki úgy tudta, hogy naponta több liter(!) pálinkát megivott.

Megtaláljuk e táltosi tulajdonság nyomát népmeséinkben is. Közismert a *Fadóntó* (*Fehérlófia, Juhfjankó stb.*) típusú meséknek az a jelenete, amelyben a három főhős egy hatalmas tele kondér kását főz vacsorára magának. A *Tamás kocsis* című mese főhőse is rendszeresen, gyerekkorától egy egész vendégsereg helyett eszik, s ember feletti testi ereje is ennek megfelelő (érdekes, hogy ebben mesében jól felismerhető a *tudós kocsis* hiedelemkör néhány alapmotívuma is). Ezekről a mesékről a kutatás egyértelműen megállapította, hogy bennük a honfoglalás korát megelőző világkép elemei ismerhetők fel, a főhőssel kapcsolatban pedig a táltos hiedelemkör jellemzői bukkannak előnk.³⁰ A *Kilenc* című mese címszereplője onnan kapja a nevét, hogy kilenc embernek való ételt-italt fogyaszt el minden alkalommal. (Táltosságára egyéb dolgok is utalnak: rendkívüli testi erővel rendelkezik, cseberszámra issza a tejet, az ördöggel pusztá kézzel megküzd, három napra tömlőcbe – föld alá – zárják.)

Érdekes ezt a gondolatmenetet összevetni olyan történetekkel is, amelyekben a *tudománnyal rendelkező* személyről úgy tudja a környezete – és ki is mondja –, hogy szellemeknek parancsol, *szolga szellemei vannak*. Az egyik ilyen történet egy nevezetes személyről, Pély Nagy Gáborról (1789–1849), a Hajdúkerület hajdani főkapitányáról maradt fenn, aki „nagy ördögös” hírében állt. E szerint a kapitány úr a padlásán garmadában heverő öreg könyvekből tanulta a boszorkányságot, amire rájött az egyik szolgálója. Egy alkalommal, mikor Pély nem volt otthon, a szolgáló felment a padlásra, és kinyitotta a legöregebb könyvet. „Hát, uram fia! – egyszerre olyan nagy zúgás támadt, mint a közelgő vihar moraja. A szegletekből érthetetlen hangok, fertelmes kényszag. De szalad is már hazafelé a kapitány úr. Gyűrűje megérezte, hogy otthon baj van. Kapott kezébe egy kosár kölest s azzal felrohant a padlásra. Hirtelen szétöntötte a földön, erre a zúgás megszűnt. Hanem a szolgáló ekkorára már nem volt se holt sem eleven, csak a hideg rázta. Nem is hagyta el soha egész életében, úgy megjíedt akkor a kapitány úr szolga szellemeitől.”³¹

Hasonlóan egy „tudós személyhez” kötődő, annak parancsait teljesítő szellemlényt említ Gyranéus Tamás már idézett vésztoi gyűjtésében. A rontó személlyel kapcsolatban mondja az adatközlő, „Hogy ne tudjon bejönni, vagy annak a *küldött szelleme* ne tudjon bejutni (felesége református asszony!) az ajtóra és ablakra ilyen keresztet vet rá és közbe mondja: »Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében!« (ámen nélkül!) – attul kezdve nem tud jelentkezni, semmit se tud csinálni.”³²

(Zárójelben jegyzem meg, hogy ezek a lények – mint a fenti idézetekből kitűnik – nyilvánvalóan nem azonosak a néprajztudomány által „segítőszellemek” csoportba sorolt lényekkel!³³ Hiszen ez utóbbiak minden esetben látható alakban is mutatkoznak – apró ember, kicsi állat –, másfelől egyedül tartoznak szoros kötődéssel egy-egy emberhez, a gazdájukhoz.)

29 FAZEKASI 1926. 38.

30 Ld. például Kovács Ágnes jegyzeteit BENEDEK Elek: *Magyar mese- és mondavilág*. Budapest, 1987. kötetében.

31 NAGY 1928. 87.

32 GRYNÆUS i. m. 140.

33 *Magyar néprajz VII.* 563–564.

ÖSSZEZÉS

A magyar népi hitvilág kutatása terén az elmúlt évtizedekben számos kiváló eredmény született, számos kiváló kutatónk életműve gazdagította e területen tudásunkat. Ugyanakkor jó néhány, igencsak alapvető kérdésre nincs nemhogy teljes bizonyossággal kimondható, de egyáltalán semmilyen válaszunk sem.

Érvényes ez a fenti tanulmányra is, amely egyes, a kutatás által már ismert tényeket megerősít, de legalább annyi, még magyarázatra váró jelenséget is elénk tár.

Magam a *szolgaszelleme*k sámánokkal kapcsolatban közismert hiedelmének a magyar táltos alakja körüli megjelenésére kívánom nyomatékosan felhívni a figyelmet. A hiedelem meglétére e tanulmány keretében próbáltam bizonyítékokat felvonultatni. Az eddigi kutatás az erre vonatkozó – igaz, leginkább közvetett – adatok fölött mind ez idáig elsiklott. A későbbi anyaggyűjtés, s még inkább a feldolgozás feladata lesz e feltételezést megerősíteni, vagy elvetni.

Példaként szolgálhat ez a tanulmány arra is, hogy még napjainkban is rábukkanhatunk újabb és újabb begyűjthető anyagokra a népi hitvilág területéről. Adódnak újabb megközelítési módok, kutatási módszerek is. Hiszen a 19. század második felétől robbanásszerű fejlődésnek induló újságkiadás az országos lapok mellett rendkívül sok helyi (egy-egy város vagy járás közönségéhez szóló) sajtótermék többé-kevésbé rendszeres megjelenését is lehetővé tette. Ezek rövidebb-hosszabb tudósításai, hírei között valószínűleg számtalan, a népi hitvilág kutatása szempontjából is értékelhető adatra, közlésre bukkanhatunk.

A napjainkban tapasztalható érdeklődés e téma iránt nem véletlen. Igény van arra (s nem is elsősorban a szakmabeliség okán érintettek körében), hogy a magyar népi hitvilág mélységeit a lehető legteljesebb mértékben feltárjuk, a megválaszolásra váró kérdéseket megnyugtató módon megválaszoljuk. Óriási feladat, de – úgy hiszem – még elvégezhető. Talán még nem késtünk el vele.

Irodalom

- BARNA Gábor: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest, 1979.
BENEDEK Elek: *Magyar mese- és mondavilág*. Budapest, 1987.
CSISZÁR Árpád: *Szájról-szájra... Népi tudás és hiedelem Beregben*. Debrecen, 1984.
DIÓSZEGI Vilmos: *A viaskodó táltosbika és a sámán állat alakú életlelke*. Ethnographia LXIII. 1952. 308–357.
DIÓSZEGI Vilmos: *Samanizmus*. Budapest, 1962.
DIÓSZEGI Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest, 1967.
DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, 1981.
FAZEKAS Ferenc: *A „lidérc” és a „táltos” a szalontai nép hiedelmében*. Ethnographia XXXV. 1926. 38–39.
FÜVESSY Anikó: *Pénzásó Pistához, a tiszafüredi táltoshoz fűződő hagyományok*. In: BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen, 1982. 591–608.
GRYNAEUS Tamás: *„Béka vala ekéje, kígyó vala ostora” (Természetfeletti és állatalakú betegségek okozók a vésztoi néphitben)*. Szeghalom, 1965.

- KUNT Ernő: *Az utolsó átváltozás*. A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1987.
- LUBY Margit: *Bábalelte babona*. Budapest. Magyar Néprajz VII. (szerk. HOPPÁL Mihály) Budapest, 1990.
- NAGY Sándor: *Hajdúhadház története*. Hajdúhadház, 1928.
- OLÁH Andor: „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Budapest, 1986.
- SITERI Róbert: „Az Isten úgy teremtette...” (Történetek Hajzer János vértesi táltosról). In: A Bihari Múzeum Évkönyve VIII–IX. Berettyóújfalu, 2001.
- SITERI Róbert: *Bábák és boszorkányok. Adalékok Vértés népi hitvilágához*. Bihari Füzetek 23, Berettyóújfalu, 2004.
- SZÚCS Sándor: *Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten*. Ethnographia LXII. 1938. 39–48.
- SZÚCS Sándor: *Időért viaskodó táltosok*. Ethnographia LXII. 1951. 403–409.
- SZÚCS Sándor: *Viaskodó táltosok a nagykunsági néphitben*. Jász-kunság 1951/1. sz. 68–73.
- SZÚCS Sándor: *A sámánizmus emléke a nagykunsági népi orvoslásban*. Alföld 1975/5. sz. 45–54.
- VAJKAI Aurél: *Az ősi-i javasember*. Ethnographia XLIX. 1938. 346–373.
- VÉRTES Edit: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Budapest, 1990.
- VITEBSKY, Piers: *A sámán*. Budapest, 1996.

Róbert Siteri

DIE FRAU VON SZALACS

Die Erforschung des ungarischen Volksglaubens hat in den vergangenen Jahrzehnten zahlreiche hervorragende Ergebnisse erbracht, das Lebenswerk zahlreicher ausgezeichneten Forscher hat unsere Kenntnis auf diesem Gebiet bereichert. Trotzdem haben wir auf ziemlich einige grundlegende Fragen überhaupt keine Antworten, geschweige denn gesicherte. Das gilt auch für obige Studie, die einzelne der Forschung bereits bekannte Tatsachen bestätigt, aber mindestens noch einmal so viele nach Erklärung heischende Phänomene vor uns ausbreitet.

Ich möchte mit Nachdruck die Aufmerksamkeit auf den bekannten Aberglauben der dienstbaren Geister in Zusammenhang mit den Schamanen im Umkreis der ungarischen Gestalt des Zaubers lenken. Für die Existenz des Aberglaubens versuchte ich im Rahmen dieser Studie Beweise anzuführen. Die bisherige Forschung hat die sich darauf – zugegebenermaßen mittelbar – beziehenden Daten bis heute übergangen. Aufgabe späterer Materialsammlung und vor allem Aufarbeitung wird es sein, diese These zu bestätigen oder zu verwerfen.

Bakó Endre

**NÉHÁNY DOKUMENTUM
NADÁNYI ZOLTÁN BIHARI KÖZSZEREPLÉSEIHEZ**

1920 májusában indult útjára Berettyóújfaluban a Bihari Újság, felelős szerkesztőként Brózik Dezső jegyezte. Az augusztus 8-án megjelent 14. szám fejlécén viszont már ez olvasható: „*Felelős szerkesztő és kiadó Nadányi Zoltán.*” Egy kis bemutatkozó írást is közreadott, melynek értelmében a lapot komoly feladatok eszközévé kívánja tenni.¹ Noha ezen a helyen nem foglalkozhatunk a lap történetével, annyit megjegyzünk, hogy az újság nagyobb gondot fordított a versenyagra (főleg a Nadányi- és a Dutka-versekre), semmint a helyi politikára. Költőnk ekkor Berettyóújfaluban élt, s minden bizonnyal 1920. augusztus 26-án, a hadifogolynapokon mutatkozott be személyesen a helyi közönségnek. Az általa írt prologót ugyan Szilágyi Béla mondta el, ő maga néhány versét olvasta fel.² Íme a prologó szövege:

*Csendes az éj, de hallja, aki jól hall:
a lombokon áttörve, felsírón
jön, jön, tolong dróttalan távirón
nagy messziről az üzenet, a sóhaj,
a jajkiáltás: Testvérek! Segítség!
Úgy kéne: villámvonatok repítsék
a bús magyart, Szibéria magyarját,
de az expresszek nélküle robognak,
hajók a tengert nélküle hadarják,
ő ott marad egy helyen, néz utánuk,
arcát telekormozza füst-uszályuk,
szemén a könny kibuggyan...
Ottmarad,
hogy irigyeljen felhőt, madarat,
kik szabadon jöhetnek, mehetnek.
Ott áll a ködben és suttog a szeleknek,
szelek felkapják és hozzák a szót
gyorsabban, mint az expressz és a drót,*

1 Bihari Újság, 1920. aug. 8. 3.

2 Bihari Újság, 1920. aug. 26. 3.

*és megtelik az éjszaka jajszóval
és minden éjjel hallja, aki jól hall:
a lombokon áttörve, felsírón
jön, jön, tolong dróttalan távirón
nagy messziről az üzenet, a sóhaj:
a jajkiáltás: Testvérek! Segítség!
Üzenjük vissza: Testvér! Rab magyar!
Virágesőt ígértünk, tölgyfalombot
és diadalkaput, de jaj a rózsák
lefagytak, diadalkapunk leomlott,
csak egy maradt: a becsület. Ne csüggedj,
mert abból senki szemernyit sem vett el,
s a tartozást lerójuk becsülettel.
Testvér, mi várjuk a te visszatérted,
kit elhagyott ég-föld kegyelme, minden,
hazahozunk gyöngéd tenyereinkben,
karunk kinyúl a távolba érted.*

Minden bizonnyal szerepelt a Bihari Újság 1921. január 15-ére hirdetett hangversenyén, de az ezt bizonyító újságszámok hiányoznak a Széchényi Könyvtár állományából is. Nadányi már 1921 tavaszán Budapestre akarta vinni az újságot, de a nyomdászsztrájk miatt el kellett halasztania terve végrehajtását. A 28. szám után viszont neve lekerült a lap fejléce alól. Ekkor az időközben házas emberré lett költő a fővárosban próbálkozott egzisztenciát teremteni a sajtó világában, de nem járt sikerrel, ezért a következő évben, (ennél közelebről nem tudjuk meghatározni az időpontot) hazatelepült Bakonszegre, a nagyapai házba. Csak 1926 novemberében kapta meg Bihar vármegye főlevéltárosi kinevezését. Dr. Barcsay Károly 1927. januárjában indította útjára a Bihar c. hetilapot, amelynek főmunkatársául szegődött, megnyitotta *Hétről hétre* c. rovatát. A címet Sas Ede egykori lapjából, a *Nagyváradból* „csente” el, illetve mentette át. Némi váradi, budapesti és újfalui újságírói gyakorlattal rendelkezvén, szinte magától értetődő volt, hogy segíti a kis hetilapot, noha honoráriumra nem számíthatott. A megyei főlevéltáros, az országos nevű költő szellemi szolgálataira azonban előbb-utóbb igényt tartott a megyeszékhely társadalma különböző területeken. Nadányi, noha egyénisége belső törvényei értelmében nem nyüzsgésre termett, címekre, tisztségekre nem vágyott, s távol állt tőle az exhibicionizmus, bizonyos felkérések elöl nem térhetett ki, kivételes alkalmakkor a helyiek rendelkezésre állt. Testvérbátyja, dr. Nadányi János ekkor főszolgabíró, később megyei alispán, agilis édesanyja pedig a MANSZ helyi szervezetének alapító elnöknője. Ő vezette például a berettyóújfalui asszonyok küldöttségét 1924 nyarán Debrecenbe, ahol köszöntötte Horthy Miklósnét és Tormay Cecilét.³

Nyilván a családi kötelemek is közrejátszottak abban, hogy 1927 novemberében elvállalta a MANSZ akkoriban divatos rendezvényén, az élőkép-tárlaton a konferanszié

3 *Horthy Miklósné Ő Főmeltósága Debrecenben*. Bihar Népe, 1924. július 6. 1.

szerepét. Verses konferanszot szerkesztett az egyes képekhez.⁴ A rímes szövegek megkomponálása láthatólag nem esett terhére, sőt könnyedségük, szellemességük azt bizonyítja, hogy kedvét lelta a feladat megoldásában, annak ellenére, hogy részt kellett vennie a próbákon. De a verseket nem tekintette költői életműve részének, kötetben soha nem közölte őket.

Tisztelt közönség,
most jelentik éppen:
megérkezett Lindberg, repülőgépen,
és olyan szállítmányt hozott magával,
amely az óceán hőisére rávall.
Elhozta - meg se mondom, mi az ára -
rövid időre, „csak egy éjszakára”
a Louvre és más képtárak kincseit.
Be is mutatjuk őket, ime itt.
E gyűjteményben ott van Tizian,
de a könnyebb műfajban sincsen hiány.
Sajnos, sietni kell. Csak pillanatra,
láthatni mindent egy-egy villanatra,
mivelhogy a Louvreban ezalatt,
meg egyebütt, kopaszok a falak.
Igen bizony, hiszik vagy nem hiszik,
reggelre mindet vissza is viszik.

Biedermeier

A első kép: a szőke nő.
Mint cukorrózsa, olyan ő,
mit Zserbó a tortára rak.
De gyengék hozzá a szavak,
minden hasonlat sánta, vak;
ragyogjon fel a kép maga.

Flóra

Következik Tizian képe: Flóra.
Virágzó nő, kezében is virág.
A haja napsugár. Szép ragyogóra
festette Tizian a nők haját.
Szerette - ha szent ihlete megáradt -
összekeverni vásznán ezt a hármat,

4 *Élőkép-tárlat*. Bihar, 1927. nov. 3. 2 .

*ami örökké a legszebb marad:
virágot és nőt és napsugarat.*

Női képmás

*A hölgynek, akik most elénkbe lép,
nem tudjuk nevét, történetét.
De ez csak látszat, amit korrigálok.
Miatta csaptak össze a királyok,
hadak, hősök és gladiátorok.
Miatta égett Róma és az égő
Petrarca öt dalolta, Ő a Szép Nő,
ki körül az egész világ forog.*

Galambposta

*Ki kopog, mi kopog? Fehér galamb
Nyakán levéllel jött meg a madárka.
Átúsza a felhős határtalant,
keblére hullt a lánynak, aki várta.
Gyorsabb a táviró, a rádió
galambpostának már divatja múlt.
Csak festve látni már a régi jó
hűséges, kedves postillon d'amourt.*

Első levél

*Levélke jött. Talán mindössze pár sor,
de nem maradt el a remélt hatás.
A szép leányzó elolvasta százszor,
az arcán boldog elragadtatás!
Én azt hiszem, hogy Schiller, Heine, Goethe
e pillanatban megbukott előtte:
az ő szavuk oly szépen nem zenél,
mint ez az első szerelmes levél*

Törött korsó

*Greuze képe úgy hat, mint a tiszta tó.
Tragédia – de mosolyogtató.
Ilyet nem festhet se orosz, se talján,
csal a bűbájos francia ecset.*

*Kislány selyemben. Tört korsó a karján.
Eltört a korsó, a baj megesett.
Óreg közmondás: addig jár a korsó...
Sebaj, nem első és nem is utolsó.*

Muffos hölgy

*A muffos hölgy mindjárt elénkbe lebben.
Ez aztán muff! Alig érthetni meg,
hogy oly parányi kéznek, ami ebben
rejtőzhetik, ilyen nagy muff minek.
Tanulhatunk e hölgytől, aki tudja,
hogy a parányi kéz is úgy igéz,
ha elbújtatják óriási muffba.
Nagy muff, kis kéz és a parti kész.*

Anya és lánya

*Anya és lánya együtt. Jó nekik,
hogy egymást boldogan ölelhetik.
De gondoljunk gyermekre és anyára,
kik fázva bújnak össze hideg estén.
Gondoljunk a gyermekre, aki árva,
és rongyba foszlik a ruha a testén.
Nincs anyja, ki ölelje, betakarja,
felénk tárul ki esdő, vézna karja.*

Elizabeth

*Ezen a képen, ami sorra jön,
Elizabeth törékeny szép alakját
örökítette meg Vigeé le Brun.
Hercegnő volt. De jaj, Páris salakját
vihar kavarta fel. A megvadult
tömeg röhögve száguldott vele,
és a vérpadra lökte. Szép feje
végsőt mosolygott s kosárba hullt.*

Lavinia

*A Tizian-haj újra felsugárzik
Flóra helyébe Lavinia lép.*

*Gyümölcsstálat nyújt fel ez a másik,
ragyogó szép szimbólum az a kép.
A boldogító nő ez, Éva lánya,
ki kedvesen felnyújtja, felajánlja
az almát és a szőlőt, megrakott
gyümölcsöstálon minden zamatot.*

Lujza királyné

*Lujza királynét fogjuk látni most.
Napóleonhoz egyszer maga ment.
Kérlete, hogy ne bántsa a poroszt.
Kettesben alkudoztak odabent.
A királyné szépsége hódító,
De a tilsiti béke pontjai
mégse enyhültek. A két hódító
nem tudta egymást meghódítani.*

Csokoládés hölgy

*Csokoládét, ha szép lány hozza tálcán,
ki nem fogadna mindig szívesen?
Liotard mester is szerette, lám, lám,
meg is festette szépen, színesen.
Ki a csokoládének nem barátja,
az is kedvet kap hozzá, hogyha látja
és gondolatban képről is megissza,
nem mondja a szép hölgynek, „vigye vissza.”*

Hármas női kép

*Kedves, türelmes néző, most figyelj:
fel fog ragyogni három női fej
és mind a három szép és graციöz.
Az ember azt hinné, mindent legyőz
a három hölgy szövetezett hatalma,
Pedig nem úgy van: nem következés;
megbomlik ez a szép szövetezés,
ha három nő van s csak egy aranyalma.*

Epilógus

*És most soron van Vénusz születése.
A híres Boticelli-kép. De mégse.
Most látom: a cenzúra közbelépett,
törli az élők sorából a képet.
Ugyanígy járt Zsuzsánna és Phyrné.
Megokolás: nincs rajtuk kombiné.
No sebj, nem múlik, ami késik'
Üdv a nézőknek! A viszontlátásig!*

Még ugyanazon év december 10-én választmányi taggá választották a berettyóújfalui Levente Egyesületben.⁵ Jelen volt azon az ünnepélyes szertartáson, melyen vitéz Kádár István földi maradványait végleges sírba helyezték. Elmondta A testőr c. „gyönyörű költeményét, amelyben örökbecsű sorokban áldoz Bessenyei György emlékének. A közönség szünni nem akaró tetszésnyilvánítását azzal hálálta meg, hogy elszavalta egy másik szép költeményét is...”⁶ A következő év októberében még arra is rávették, hogy a Magyar Hét elnevezésű rendezvény keretében meghirdetett kirakatverseny öttágú zsűrijében működjék közre.⁷ A cserkészek is keresték vele a kapcsolatot, aminek eredménye a *Bihari cserkészek* c. irredenta vers.⁸

*Bihari cserkészek meggyújtják a fáklját,
ha magasra tartják, Váradot meglátják.
Váradon sáserdő verte fel az utcát,
iszonyú sáserdő, küszöbön se jutsz át.
Átkozott a magva, hegyes sás, gonosz sás,
acélból való sás, hideg és vérrozsás.
Szuronyok, szuronyok nőttek ki a földből,
az ablakserépből, meg a kerti zöldből,
szuronyok, szuronyok, sok szurony, milliom!
És halálra hervad köztük a lilium.
Bihari cserkészek meggyújtják a fáklját,
ha magasra tartják, Váradot meglátják.
Váradiak arca könnyes és kesergő,
mi itten, ők ottan, közbül a sáserdő.
Reszket a sáserdő, reszket gyökerestül,
mert piros fény süt rá az éjen keresztül.*

5 Bihar, 1927. dec. 15. 1.

6 *Megható gyászünnepség keretében helyezték végleges sírjába vitéz Kádár István földi maradványait.* Bihar, 1928. szept. 13. 1.

7 Bihar, 1928, okt. 31. 4.

8 Bihar, 1928. nov. 22. 3. A bihari cserkészek ünnepi estjén előadta Buchwald Béla kerületi titkár.

*Testvéreink ott túl, a csodát lessétek,
a csodát: éjféli hajnalvörösséget!
Nagy, bozontos lánggal a sötét mezőben,
sok, sok ezer fáklya van gyülekezőben.
Bihari cserkészek lengetik a fáklyát,
ha előre viszik, Váradot megváltják!*

Úgy tűnik, 1928 volt a legeseménydúsabb éve. Decemberben rendezték meg a Berettyóújfaluban a magyar dal ünnepét, amelynek nemzeti és kulturális jelentőségéről ígért előadást. A szöveget megírta, de közbejött betegsége miatt más olvasta fel helyette. A kis cikk azonban nyilvánosságot kapott.⁹

1932. június 11-én a Tiszántúli Szépművés Céh, egy főleg dilettánsokból verbuválódott debreceni irodalmi társaság tartott műsoros estet Berettyóújfaluban, élén Baltazár Dezső püspökkel, a társaság elnökével. A műsorban fellépett Nadányi is, akinek néhány versét Masits Miklós egyetemi hallgató adta elő.¹⁰ Az előzetes jelentések Szabó Pál szereplését is beharangozták, ám az eseményről szóló tudósítás nem tett róla említést, tehát valamilyen okból elmaradt a parasztíró tervezett bihari bemutatkozása.

1933. március 11-én a berettyóújfalui MANSZ irodalmi ünnepséget rendezett Arany János halálának 50. évfordulója alkalmából. Az ünnepi beszédet Nadányi mondta.¹¹ A tudósítás szerint többek között Arany, Petőfi, Vörösmarty, Berzsenyi verseiből olvasott fel, s megállapította, hogy „*Petőfi mindig bátor hangjával, Vörösmarty pátozával, Berzsenyi mennydörgésszerű erejével szemben Arany az aggódó honfi gond, a valóság költője. Petőfi a csillagokba tekint, Vörösmarty a felhőkig szárnyal, Arany a földön mard. Arany János az első modern költő, aki a legtermészetesebb eszközökkel alkot nagyot, talán maga sem tudja, hogyan. Mert a költészet olyan találmány, amely csak addig érvényesül, amíg fel nem találják.*” Úgy vélte, a költőt saját szavai magasztalják legszebben, ezért felolvasta? című versét. Nadányit a közönség lelkesen ünnepelte, majd a műsor következő részében elszavalták Emőd Tamás, Zilahy Lajos, Nadányi Zoltán és Juhász Gyula Aranyról írt versét.

Ennél jelentősebb eseménynek számít, hogy rövidesen közös szerzői esten szerepelt Szabó Pállal, aki immár túl volt a pályakezdés emberpróbáló szakaszán, rendszeresen napvilágot láttak cikkei az Előőrben, novellái a Nyugatban, megjelent *Emberek, Békalencse, Papok, vasárnapok* c. regénye. A Bihar beharangozója érdekes kordokumentum, olyan személy írása, aki nemcsak jártas volt az irodalomban, de ismerte Szabó Pál életkörülményeit is.¹² Hogy ki lehetett, bizonyára örökre titok marad. Mindenesetre érdemes idézni:

⁹ *A magyar dal*. Bihar, 1928. dec. 25. 3

¹⁰ Bihar, 1932. jún. 16.

¹¹ *Nadányi Zoltán Arany Jánosról*. Bihar, 1933. márc. 16. 1.

¹² *Nadányi Zoltán és Szabó Pál április 1-jén, szombaton tartják szerzői estjüket a Leventeház nagytermében*. Bihar, 1933. márc. 30. 2.

„A két író méltó örököse és folytatója azoknak a bihari hagyományoknak, melyeket a bakonszegi Bessenyei, a nagyszalontai Arany János, a váradi Holnaposok, Ady, Emőd, Dutka, Juhász, s a mai magyar regény egyik legjelentékenyebb reprezentálója, Zilahy képviselnek. A Nadányi-versek már 20 év óta csemegéi az ingyeneknek. Nem harsonázó, nagyfrázisú, mellett verő írások. Művésziesen megrajzolt mindennapos jelenetek, egy-egy ellesett, alig feltűnő félszepség, egy pillanatnyi ellágyulás, melyet a költő is megmosolyog ugyan, de amelynek a mélyén mégis ott remeg az alig burkolható vágyódás, témák, amelyek itt vannak körülöttünk, az orrunk előtt, de nekünk és előttünk jelentéktelenek és banálisak maradnak mindaddig, míg a költő alkímista keze hozzá nem ér. Nadányi Zoltán verseiben mindig ott lebeg egy kis szarkazmus, finom gúny, mellyel a világot és önmagát is szemléli. Ez a szarkazmus azonban sohasem bántó, mindig megbocsátó és mindig megértő. Verseit nem lehet deklamálni, csak elmondani lehet őket. A zseniális Bajor Gizi, a bensőséges Odry Árpád vagy az öserejű Kiss Ferenc azonban, ha nagyon közel akarnak férkőzni a közönség szívéhez, Nadányi-versekkel állnak a mikrofon elé.

Szabó Pál is már régen megszerezte országos hírnevét, mikor most ideáll, hogy bemutatkozzék szülőföldjének. Első nagy regénye, az Emberek, úgy hullott bele az irodalmi életünkbe, mint egy meteor. Az első kritikák és Móricz Zsigmond hozsannája után mi, bihariak, akik eddig hírét sem hallottuk, azt hittük, hogy valami álnév alatt működő író választotta ki magának a kőműves mesterséget és a csizmát, nagyobb feltűnés elérése céljából. Szabó Pál azonban nem álsruhás intellektuel. Itt él Biharugrán, egy hold földje mellett, kétszobás kis vályogházában, méhkaptárak és szilvafák között feleségével és gyermekeivel, mivel a földjét és sok verejtékkel él a két keze munkájából. Esténként azonban leül a petróleumlámpa alá regényt írni. Csudálatos gyorsan, csaknem ösztönösen dolgozik. Gyöngybetűiben oldalakon keresztül egyetlen áthúzás, egy javítás sincsen. Szó sincs arról, hogy keresné a szavakat, vagy a kifejezéseket. Úgy ír, mintha a papírlap meglátására kinyílna agavelejében valami csodálatos zsilip, mely bőven szórna szét a benne lévő zseninek bőséges sugárzatát. Úgy kell megállni ez előtt a hat elemi végzett ember előtt, mint valamely csodálatos természeti jelenség előtt. Hol van a titka? Ezt talán maga Szabó Pál tudja legkevésbé. (...)”

A közös szerzői estet április 1-jén a leventeházban megtartották.¹³ Bevezető előadást dr. Nagy Géza kórházi főorvos tartott. Arról értekezett, hogy amikor a tömegek a vezető szerep, szóhoz juthatnak-e az egyéniségek? Nadányi a *Szegényember naplója* c. prózakötetéből olvasott fel néhány darabot, Masits Miklós Nadányi-verseket adott elő és Szabó Pál regényéből egy részletet olvasott fel, majd Szabó Pál tartott nagy érdeklődéssel kísért felolvasást *Miért kellett nekem írónak lenni?* címmel. „Felolvasásában kifejti, hogy sok olvasás, a nemzeti és a külföldi irodalom tanulmányozása után parancsoló lelki követelményként jelentkezett nála, hogy a magyar embert úgy rajzolja meg, mint amilyen a valóságban. Lelki vívódásokon ment keresztül, érzelmek – köztük a gyűlölet is –

13 Nadányi Zoltán és Szabó Pál szerzői estje. Bihar, 1933. ápr. 6. 1

viharzott benne, de amikor a tollat a kezébe vette, valami csodás kiengesztelődés, békeség szelleme lengte át. Úgy érzi, neki az a hivatása, hogy a földműves társadalom és a középosztály között hidat építsen az egyetemes nemzeti célok érdekében. Ez a hivatás ad célt és értelmet életének, ezért áldozza fel éjjelét és nappalát, és hiszi, hogy jutalma a szebb magyar jövőendő lesz.”

A Szabó Pállal való személyes, sőt mondhatjuk baráti kapcsolat vezetett a Komádiban való fellépéséhez, amint erre a Komádi és Vidéke c. hetilap is tanú. A szerzői est megrendezésének ötlete ugyanis a szerkesztőségben támadt.¹⁴ A kellően előkészített szerzői estet 1934. december 9-én tartották.¹⁵ Dr. Nagy Géza kórházi főorvos humoros, rajzszerű bevezetőjében elgondolkodtató helyzetképet festett a művészi értékű irodalomról, hogy t. i. a költő alkothat remekeket, küzd, de legjobb esetben rezignáltan megírja a Szegényember naplóját, míg a slágerirodalom és a szórakoztató ipar az olcsó élvezetekre vágyó közönség pénzét bezsebeli. (...) Megvilágította dr. Nagy Géza ennek a beteg állapotnak gazdasági és társadalomtudományi hátterét is.” Barsi Dénes tanulmánya „méltó és színes képet festett Nadányi Zoltánnak, ennek a feltűnő és eredeti költőegyéniségnek belső arculatáról, azokról az ezerirányú és ezerjellegzetességű vonatkozásokról és erőkről, melyek az élet és világ rengeteg pórusaiból futnak össze a költő lelkébe, hogy lelki arcának mélységét meghatározzák. Végző összegzésben úgy ajánlotta a közönség szeretetébe Nadányi Zoltánt, mint eredeti egyéniségű, nagyon kellemes, végtelenül rokonszenves és érdekes öltöt. Nagy sikere volt Masits Miklósnak és Kelemenének. Utóbbi Bangó Bandi cigányzenekara kíséretében Nadányi Zoltán megzenésített verseket adott elő. Nadányi Zoltán készülő kötetéből, a Szegényember naplójából olvasott fel. Megmutatta „az élet dolgaival és történéseivel szemben való finom, diszkrét, magától értetődő úri fölényét, mely ebben a műben már aranyos mosollyá fölényesedik. Csupa aranyos derűbe öltözteti az élet kicsiny és nagy durvaságait, melyek másokat néha bűnbe, néha idegösszeroppanásba, néha öngyilkosságba kergetnek. Olyan, mint a pillangótánc a rohadt, szennyes, hínáros mocsár fölött.” A műsor utolsó számaként a komádi Levente Egyesület 100 tagú szavaló kórusa Takács Ferenc átiratában előadta Nadányi Boszorkányégetés c. balladáját.

Arany János iránti mélységes szeretetének 1936-ban ismételten kifejezést adott.¹⁶ A Bihar megyei kaszinó társasvacsoráján tartott megemlékezést. *„Arany oktatója lesz nemcsak az ifjú Domokosnak (...) hanem minden rendű-rangú magyar embernek, férfinak, nőnek egyaránt. És nemcsak abban az időben, hanem több nemzedéken keresztül is az is marad örökkön örökké, ami halhatatlan nagy oktatónk. (...) Nemcsak életbölcsestől sugárzó tanításaival éri el a célt, (...) hanem az egész költészetéből kisugárzó, hatalmas, egységes Arany János-i moralitással. Valóságos törvénykönyv Arany költészete, de persze nem száraz paragrafusok gyűjteménye, hanem ragyogó példázatoké, szinompás képekkel. (...) oktat bennünket Shakespeare nyelvére, Arisztophanesz és Horatius nyelvére, de nem szótárral (...) hanem megszólaltatja őket magyar nyelven, de*

14 *Nadányi Zoltán költő szerzői estje Komádiban.* Komádi és Vidéke, 1934, dec. 2

15 *Fényes sikerrel zajlott le Nadányi Zoltán szerzői estje Komádiban.* Komádi és Vidéke, 1934, dec. 16.

16 *A Bihar megyei Kaszinó társasvacsorája.* N. Z.: *Arany János emlékezete.* Bihar, 1936. dec. 24.

oly tökéletesen, hogy eredetiben sem találhatja őket senki szebben. (...) Megyünk a sík pusztán, látunk egy magános kútágast, eszünkbe jut mindjárt róla az Arany János-i verssor. Lehetetlen, hogy eszünkbe nem jusson, a szűnyog és a kútágas örökre összekapcsolódott Arany János révén. Vagy ki hitte volna, hogy a forgószélnek valami köze van a kéményhez? (...) Ezer példát felsorolhatnánk még, amelyekből kitűnik, hogy a természet képeihez ő igazította hozzá a látásunkat. Nem is képzeljük, mennyire az ő szemével látunk mindent (...) Mit tudjuk mi azt, napjában hányszor gondolunk Arany Jánosra. Nem kell a verssorait idéznünk, idézi őt a feketén bólogató eperfalomb, a pásztortüzek lobogása, a csillagok ragyogása (...) még a falusi csend is, amelyben átveszi a tücsök az ő birodalmát (...) itt látta, bihari földön mindazt, ami előttünk a verseiben megjelent. (...)”

1938 nyarán Dr. Nagy Géza egyetemi rendkívül tanár, a kórház főorvosa, a kiváló sakkjátékos, elnyerte a kaposvári kórház egyik főorvosi állását. Dr. Nagy Géza volt tíz éven át a település kultúrájának spiritus rectora. Nadányi búcsúztatójában méltatta egyszerű, kristálytisza egyéniségét, intellektuális képességeit.¹⁷

1940-ben exhumálták Bessenyei sírját. Ebből az alkalomból Nadányi Zoltán Dr. Barcsay Károly, Fényes György dr. és vitéz Törő István dr. társaságában tagja volt Bihar vármegye szakértői küldöttségének.¹⁸ Szabolcs vármegyét heten képviselték. A tudósítás szerint a szakértői bizottság minden kétséget kizárólag megállapította, hogy a sírban Bessenyei csontváza porladt, már alig volt épségben. Legelsőnek két metszőfoga került napvilágra, aztán a prémsüvegének egy darabja. A páncélkard azonban nem volt meg, azt Nadányi Miklós szerint már 1883-ban kivették a sírból.

1940 őszén Bihar vármegye hivatalai visszaköltöztek Nagyváradra. Nadányi Zoltán a következő években többször szerepelt főleg Budapesten és más városokban különböző irodalmi ünnepeken, a megyeszékhelyen elsősorban a Szigligeti Társaság rendezvényein.

Endre Bakó

EINIGE DOKUMENTE ZU ZOLTÁN NADÁNYIS ÖFFENTLICHEN AUFTRITTEN

Zoltán Nadányi repatriierte im Sommer 1920 aus dem unter rumänische Herrschaft geratenen Nagyvárad (Oradea) und übernahm bald die Redaktion der Bihari Újság (Biharischer Zeitung), die er von Nr. 14 bis 28 redigierte. Obwohl er öffentliche Auftritte nicht mochte, konnte er ihnen – in Anbetracht des gesellschaftlichen Status seiner Familie – in einigen Fällen nicht ausweichen. Er drückte mehrmals seine besondere Verehrung für János Arany in Wort und Schrift aus, dazu stellen wir einige Dokumente vor, und da er das schriftstellerische Talent des Kleinbauern und Maurers Pál Szabó

¹⁷ Bihari Hírek, 1938. június 23.

¹⁸ A bihari földből Szabolcsba vitték Bessenyei hamvait. Bihari Hírek, 1940. május. 19.

das schriftstellerische Talent des Kleinbauern und Maurers Pál Szabó erkannte, willigte er in eine gemeinsame Lesung mit ihm ein.

Nadányi musste mit seiner Zeit sparsam umgehen, denn er war neben seiner täglichen Arbeit als Archivar vor allem ab 1928 regelmäßiger Feuilletonist mehrerer Budapestischer Blätter (Budapesti Hírlap, Új Idők, Magyarország, usw.). Er betrachtete seine allgemein beliebten, geistreichen und humorvollen Feuilletons als organischen Teil seines schriftstellerischen Werkes, aber er fand für sie keinen Herausgeber, so gab er seine Lieblingsstücke zu Weihnachten 1932 unter dem Titel *Szegényember naplója* auf eigene Kosten heraus. Den Druck übernahm der die Literatur unterstützende lokale Druckereibesitzer József Adler (Ács). Während er sich in seinen Gedichten als stilisiertes Ich darstellt, erscheint in seinen Feuilletons unverblümt die biografische Wahrheit.

Nebenbei wird oft erwähnt, dass er auch die Monografie des Komitats Bihar redigierte (1938). Das ist tatsächlich kein literarisches Werk, aber er opferte viel Energie dafür und sie stellt, das muss man zu seinem Lob sagen, trotz aller ihrer Fehler und Mängel bis heute noch eine unentbehrliche Quelle für die Forscher dar. Weiterhin konnte er gelehrte Mitarbeiter wie z. B. Sándor Szűcs gewinnen, dessen Name eng mit der Bihar-Forschung verbunden ist.

NADÁNYI ZOLTÁN: SZEGÉNYEMBER NAPLÓJA, 1935

Zilahy Lajos és Nadányi Emil felkérésére 1928 márciusától rendszeresen írt tárcákat a *Budapesti Hírlapba*,¹ később más lapokba is, például a *Magyarországba*. Ezek szellemes, szórakoztató írásműveknek bizonyultak, a szakma és a közönség egyaránt kedvelte őket. A kritikusok novelláknak, krokiknak, karcolatoknak, lírai rajzoknak, akkordoknak, elbeszéléseknek is emlegették a kötet írásait, s ez nem annyira bizonytalanságukat, inkább a tárcák műfaji skálájának széles lehetőségét mutatja. Tárcáit Nadányi életműve, irodalmi munkássága szerves részének tekintette, s a szívéhez legközelebb állókat kötetbe mentette. „Nálunk a közönségnek nincs olyan szélesebb rétege, amely az ilyen hangulatos finomságokat élvezni tudná. (...) És mert az ilyenek nincsenek tízezerrel, azért nem érzett ki üzletet ebből a könyvből a kiadó és a kötet a szerző kiadásában jelent meg” – írja a gyűjteményről szólva Hamvas József.² Valóban, saját költségén adta ki a *Szegényember naplója* c. gyűjteményt – így egybeírva, egy fogalomra összevonva a jelzöt és a jelzett szót –, amely művészi szándéka ellenére sok értékes személyes dokumentumot is tartalmaz. A munkálatokat Adler József helyi nyomdász végezte hitelbe, az az irodalompártoló üzletember, aki később a Kelet Népe első számainak kiadását is segítette. Szöllösi Zsigmondnak méltán tűnt fel, hogy a könyv kiállítása szép és izléses, nem vált hátrányára a helyi, vidéki nyomdai munka.³

Mint láttuk, költészetében a személyes „én” nagyon foszlányosan, legtöbbször a fölvetett attitűd mögé húzódva, rejtőzve jelenik meg, tárcáiban viszont éppen fordítva, a beszélő Nadányi Zoltán személyesen, legfeljebb enyhén stilizálva. Csak a szegényember a szerepjátszás, akinek az író kiadja magát. Szegedi István jó érzékkel mutatott rá: „A rejtett panasz pénz körül forog, pénz körül, ami elfogyott, ami nincs meg, nincs meg

1 Zilahy Lajos leveléből: „Kedves Barátom, bizonyára tudsz arról, hogy a Budapesti Hírlap Herczeg Ferenc vezetése alatt egy új szerkesztőségi gárdát toborzott, amelynek én is tagja vagyok. Nagyon boldogok volnánk, ha Te is munkatársra lennél a lapnak, amely alatt az értendő, hogy minden vasárnapi számba tetszésed szerinti terjedelemben és tetszésed szerinti témáról egy-egy cikket ímél Felhatalmazásom van arra, hogy ezért a külső munkatársi minőségért havi százhatvan pengő fizetést helyezzek Neked kilátásba. Miután a lap iránya sem nem antiszemita, sem nem reakcionárius, hanem egyszerűen magyar szellemű, a Te írói egyéniséged minden bizonnyal akadály nélkül tudna összhangba kerülni a lap irányával (...) A levél dátuma 1928. március 9. Közli BAKÓ Endre: *Nadányi Zoltán levelesládájából*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve I. Berettyóújfalu, 1976. 335.

2 HAMVAS József: *Napkelet*, 1937. 622–623.

3 (sz.) vsz: SZÖLLÖSI Zsigmond: *Újság*. 1935. január 6. 16.

arányban az úri vággyal s apai vággyal.”⁴ Igen, a szociológiailag pontos cím ez lehetett volna: *Az elszegényedett úriember naplója*. Ám a napló darabjai hírt adnak valós emberi problémáiról, mindennapi közérzetéről, olykor gyors bepillantást engednek család életének, illetve közvetlen környezetének felületi világába. Egyszóval a személyek reális alakok vagy alig elrajzoltak, akár saját nevükön, akár fantáziánéven szerepelnek, vagy esetleg névtelenül, de azonosíthatóan. Egyedül a doktor bácsi modellje rejtély: dr. Nagy Géza kórházi főorvos, egyetemi magántanár volt állandó sakkpartnere, aki tagja volt a világbajnok magyar válogatottnak, ez olvasható az *Ördögűzés* c. tárcában, de az is olvasható: „nemhogy az elméletet, de még a figurák menetmódját sem ismeri...” A fiktív nevekkkel is dokumentál bizonyos társadalmi tényeket, például az ügyvédek neve Blaufuss Arnold, Jakab és Bauer, a helyi boltosokat Glücknek, Sterknek, Sárkánynak hívják. Feleségét valódi nevén, Trúdinak említi, több kroki hőse, fiatalabb lánya, Kiskati. Még Fássy bácsi, édesapja jogi tanácsosa is élő személy volt, egykor Bihar vármegye főügyésze. A napló, ha tetszik, társadalomtörténeti-szociológiai forrásként is szolgál. A fonott bútorokat készítő asszonyosság „kezticsókolom”-nak titulálja a nagyságos urat, neki ez utóbbi a rangja a neobarokk ország nomenklatúrájában.

Az írások zöme a szerző pénztelenségének komédiájáról, filléres gondjairól szól. Nadányi konfliktuskerülő, defenzív életstratégiát választott, de értékrendje és erkölcsi érzéke kifogástalanul működött, noha kapcsolati tőkéje kéretlenül is kamatozott. A gyerekeknek például hitele volt a település minden cukorboltjában. Az ő személyes példája, élethelyzete nyomán főleg arról kapunk általánosítható információkat, hogyan éltek az 1920–30-as években a vidéki tisztviselők, s csak messziről és kívülről, tehát érintőlegesen jelzi a parasztság gondjait. Hitel, árverés, végrehajtás, fizetési meghagyás stb., ezek a gyakran előforduló szavak utalnak a gazdasági válság sújtotta ország kínlódására. Olykor felvillannak emlékek is a múltból. Bátyja eljuttatott hozzá egy régi képeslapot, amit édesanyja aggódva írt neki 1913. június 13-án, mert Csízfürdön rosszul lett. De a lap már nem találta meg a Gömör megyei fürdőhelyen, ezért a posta visszaküldte ezzel a címezéssel: Berekbőszörmény, Nadányi-tanya. A lap képes fele egyébként a berekbőszörményi községházát ábrázolja. Most elmereng az anyai írás tartalmán: „Édesanyám ír nekem, haza vár engem a tanyára, a tanya is még a miénk, Nadányi-tanya, nem Beck-tanya. Június van, aratnak éppen... jó volna hazamenni. (...) Képeslapot kaptam a más-világról.” (*Képeslap*)

Ne feledjük, a Nadányi-család a XIX–XX. század fordulójáig földbirtokos színvonalon, gondtalan jómódban élt, ahhoz képest a főlevéltárnok családja a polgári nivónak is egy alacsonyabb fokán állt! A családfőnek olykor filléres gondjai támadtak! „Abban az időben, amikor még apám uralkodott, négy cselédünk volt. Inas, szobalány, szakácsné, szolgáló” – kezdi *Egy fél cseléd* c. tárcáját. Majd a folytatásban így ír: „Így volt ez minálunk apám idejében, húsz évvel ezelőtt. Most már nem így van minálunk, vagyis nálam. (...) Nekünk nem négy cselédünk van, hanem csak egy fél.” S miközben azon humorizál, hogy ennek milyen különös következményei vannak, mellékesen megjegyzi, hogy a kosztot hordatják. A tárcát csattanó felé tereli, ami kivételesen nem logikus, sőt öncélú: miért vágyik egy egész cselédre, ha azonnal felmondana neki? Az egykori jó-

4 SZEGEDI István: *Nyugat*. 1936. I. 155.

mód és a jelenkori szegényes állapot ellentmondását máskor is történetképző szerkezeti elemnek használja. Az ő tüdeje, torka, gyomra, feje elbírná a középfinom török dohányt, de a kócsagtollas, csincsillagalléros nagybátyját (a gyerekek királynak képzeltek) díszmagyarban ábrázoló festmény nem bírja ki. Drágább cigarettát kell tehát szívnia. (*Középfinom török*). Jó napja akkor van, ha nem kap levelet. Mert minden levél azzal végzi, hogy fizessen ennyit meg ennyit. „... sűrűn keresnek fel soraikkal különböző vállalatok, pénzintézetek, az adóhivatal, a járásbírótság, sőt maga az egyház is. És mindegyik arra figyelmeztet, hogy adjak életjelt magamról sürgősen, csekken vagy postautalványon.” Ennek a szellemes írásnak a poénja meg egy kicsit morbid: „Ezért félek a levelektől. Komorak, követelők, fojtogatóak. Semmi humor nincs bennük, semmi líra. Oázisként hat ebben a komorságban, valósággal felüdít, felvidít, ha néha-néha becsúszik a postámba egy-egy családi hangű, kedves, derűs – gyászjelentés.” Az *Egy pengő* c. írás maga igénytelenebb műnemében Móricz *Hét krajcárjára* emlékeztet annyiban, amennyiben a hivatalnok úrnak nincs tíz krajcárja postán feladni egy levelet, s a hajdúra bízza, aki a címzettől egy pengő borraivalót kap.

Mellékesen szokásai, irodalmi olvasmányai is szóba kerülnek, ezek is értékes információk, megerősítenek bennünket abban, hogy a verselemzések során bizonyos inspirációkat, rokonmotívumokat jó helyen kerestünk. Az *Uzsonna* például költöket sorol: „Én is szeretem a versikéket, órák hosszat olvasgatok versikéket a bőrfotelben, a könyvszekrény előtt, meg éjjel az ágyban. De azok más természetű versikék. Ady Endre, Kosztolányi, Baudelaire, Rilke és más nagyságos urak versikéi. Én az ilyeneket szeretem, ő meg az olyanokat.” (Tudniillik a cselédlány a konyhai faliképek költészetében gyönyörködik.) Az írások hangneme humoros, ironikus, önironikus, poentírozó, ami megfelelt nemcsak a Nadányi-személyiség alapvető hangoltságának, de élethelyzete hiteles ábrázolásmódjának is. Az írások beszédes bizonyítékai annak a bensőséges kapcsolatnak, amely családjához, gyermekeihez fűzte. Elsősorban kisebb lányához, Katihoz. Gertrúd lánya féltékenység nélkül elismerte, hogy húga volt édesapja kedvence, mert nemcsak bájos kislány volt, „göndör hajfürttel, a homlokán”, amit az író apa „arany dugóhúzó”-nak nevezett, hanem eredeti gyermekegyéniség. E villanófényben készült pillanatfelvételeket nem lehet összehasonlítani Németh László *Lányaim* c. művével, csak annyiban, amennyiben a személyesség ellenére ezek is túlmutatnak a privát értékeken. Aranyos humorral tudatja, hogy két pengő hatvan fillér kölcsönt vett fel a kislányától, de nem tudja megadni, csak hetven fillérje van, s kieszei, hogy egyfilléresekre váltja, azt fogja visszaadni a „banknak” mert a „bankár” csak hatéves, s nem tud számolni. (*Lejár a váltó*) Szenzációsan mulatságos történet a *Harmadosztály*, amelyben az elbeszélővel együtt lelepleződik az útítárs: ő is csak Püspökladányig váltott másodosztályt, hogy ki ne pletykálják, onnan harmadosztályon utazik tovább Budapestre. Mindenki titkolja a cifra nyomorúságot, igyekszik megőrizni az álságos korszellem által diktált látszatot, rangon alul mutatkozni tekintélyvesztés. Egy-két tárcájának állandó, mondhatnánk típust modelláló alakja volt Pusztay Csöpi. A *Harmadosztály* c. tárcában éppen csak feltűnik, mert első osztályon utazik. „Pedig ő is földbirtokos szülők gyermeke” – teszi hozzá önironikusan. Rendkívül jellemző, ahogy Csöpi változó vagyoni állapota, anyagi helyzete viselkedésében kifejeződik. (*Csöpi*) Dramatizálva kabarében is megállná a helyét az *Ezermester*, s monológként a *Bánok a pénzzel*, *Válasz Vilma néninek* története.

Legkevésbé sem humoros, sőt rezignált hangnemet képvisel *A fehér szekrény*, a kötet talán legjelentősebb, mélyebb lelki rétegekbe hatoló tárcája. A fehér szekrény jobb szárnya az övé, most figyelmesebben belenézett: „Mikor ezt az imént megláttam, valósággal megbűvölten bámultam rá. Úgy éreztem, itt mindennek, minden apró részletnek végzetes jelentősége van. Sok olyan dologban, amit nem értettem idáig, ez a négy polc adhatna megfejtést. Ez a négy polc megmondhatná nekem: hol vétettem el a dolgot és mit kell tennem. (...) Rendet teremteni könnyű volna itt. De a biciklipedált összhangba hozni a Sokat hazudtál című versemmel, az lehetetlen. (...) Itt sohase lesz béke, ebben az én szekrényemben. Ebben az én életemben.” Árulkodó írás *Riport lesz belőle*. Ebben arról ír, hogy az utóbbi időkben mániájává kezd válni a riportszerű elképzelés, ami annyit jelent, hogy a képzeletbeli újságban éppen baleseti riport fut, s annak ő a hőse. Különböző szerencsétlenségek beszámolóit veszik kezdetüket, (vonat-, autó-, állvány-, illetve erkélyomlás, szardíniamegkezés, orvtámadás). Végül, úgy tudja, szódabikarbónát vesz be a sötétben, melyet a képzelt riport így regisztrál: „A házbeliek vallomása szerint az utóbbi időben feltűnően lehangoltnak látszott. Valószínűleg nyomasztó anyagi helyzete keserítette el. Levelet nem hagyott hátra...” Mindeközben bizalmas vallomását írja ekképpen: „Utolsó írásában, amelynek »Riport lesz belőle« a címe, megdöbbenően nyilvánul meg a közeli tragédia előérzete. Ha ezt az írását olvassuk, akkor megérthetjük, miért látja a helyzetét oly sötétben az elmeegógyintézet atyai jószágú főorvosa.” Akasztó-fahumor ez a javából, a nézőpont kettőssége pedig a posztmodern irányzat narratív variabilitását előlegezi.

A tárcákat mindenekelőtt a nézőpont-identitás, a szemlélet egysége jellemzi, egyes írások áthallatszanak, áttűnnek egymásba, mégis önállóak, s nem egy nagyobb narratíva fragmentumai. Nadányi költőként is tartózkodott a nagyobb kompozícióktól. Erénye a kitűnő megfigyelőképeség, az ötletesség, a valóság és a látszat ellentmondásának poentírozása. Helyesen látta az *Új Idők* ismertetője: „A prózája éppen olyan átlátszóan tiszta és mégis költői színes, mint a versei. (...) A költészet opálos fénye ott remeg minden képén.”⁵ Vagy a *Bihar* recenziója: „A költő Nadányinak magasabb rendű szemlélete érvényesül Nadányi prózájában is. Minden rajzában, karcolatában, novellájában ráismerünk Nadányinak a költőnek írásművészetére.”⁶ A kritikák jogosan állították, hogy a versek és a prózai rajzolatok egy töről sarjadnak, hiszen ez utóbbiak is a szépirodalom és nem a publicisztika körébe tartoznak. A szövegek cselekménymentét a szerző szigorúan kézben tartja, mondhatnánk, uralja, sőt Hamvas József szerint: „van úgy, hogy az üde szemléletet érzelmeivel hajtja túl, és ezzel homályosítja el a naiv tárgyat.” De ez nem zárja ki, hogy a szóba hozott alakoknak, eseményeknek ne lenne individualitása. Annál inkább, mert „... néhány szóval, sokszor csak finom hanggal élő távlatot tud adni személyeknek és dolgoknak.”⁷ A *Novemberi rémület* helyenként prózavers benyomást kelti: „A nyár, az nekem minden. Én az évet nyártól nyárig számítom, ahogy a gazdák ősztől ősziig. És mindig azt hiszem, a nyáron történni fog valami. Hogy mi az a valami, és hogy miért éppen nyáron, azt most nem tudnám hirtelenében megmondani, nem is gondolkodtam még rajta, mit várok, csak várom, várom, és mindig azt remélem, hogy

5 Névtelen: *Új Idők*, 1935. I. 106.

6 Névtelen: *Bihar*, 1935. január 3. 2.

7 (-ő.) vsz. GÁSPÁR Jenő: *Képes Krónika*. 1935. 15–16. sz. 25.

majd nyáron. Az idei nyártól is vártam valamit, azért figyeltem egész nyáron aggódva a diófát. Hogy vajon nem késtem-e még el?” De a versekkel való összehasonlítás azért is jogos, mert e prózai miniatűrök nyelve ugyanolyan igényes, elegáns, pontos, mint a költeményeké. Valaha a Márai-mondat fogalom volt, bizvást állítjuk, a Nadányi-mondat sem alább való: zenéje, ritmusa van, s mindig felfelé stilizál. Személyes magánbeszéd ez, a szív érzéssel teli, humorban oldott, tiszta szava, de ennek semmi köze az érzékenységhez.

Nadányi szerette volna, ha költségei megtérülnek, esetleg a vállalkozás némi bevételt hoz, ezért személyesen járt el, és kérvényezte Hóman Bálint kultuszminiszternél, hogy a tárcza vegye meg könyvének 900 példányát (minden bizonnyal 1000 példányban jelent meg), ami 1600 pengőt jelentene. Az ügy érdekében protekciókérő levelet intézett Pekár Gyulához, aki a Petőfi Társaságba ajánlotta.⁸ Emlékezteti patrónusát, hogy még sohasem részesült semmilyen anyagi támogatásban a minisztérium részéről. „... ha ezt az összeget megkapnám a 900 példány fejében, hosszú időre mentesülnék az anyagi gondoktól, sőt abba a kellemes helyzetbe kerülnék, hogy újra szabad volna, ami most nem szabad: magam örömeire pár verset megírni.” Megkapta-e vagy sem, nincs róla tudomásunk, mindenesetre életkörülményei a következő években sem változtak.

Endre Bakó

ZOLTÁN NADÁNYI: TAGEBUCH DES ARMEN MANNES, 1935

Der Großteil der Texte in dem Band handelt von der Komödie des Geldmangels des Autors. Anhand seines persönlichen Beispiels und seiner Lebenssituation erhalten wir verallgemeinerbare Informationen über die Lebensweise der Provinzbeamten in den 1920er und 1930er Jahren. Der Ton der Texte ist humorvoll ironisch, was nicht nur der Grundstimmung der Persönlichkeit Nadányis, sondern auch der authentischen Beschreibung seiner Lebenslage entspricht. Das Tagebuch dient, wenn man so will, auch als sozialgeschichtlich-soziologische Quelle.

8 A levél dátuma 1935. november 3. OSZK. Levelestár 1951/ 42.

A FESTŐ ÉS KÉPÍRÓ ERDÉLYI JÓZSEF

Erdélyi Józsefet (Újbátorpuszta, 1896. december 30. – Budapest, 1978. október 4.) ma már kevesen ismerik. Alakja, költészete hiányzik a mai irodalomból, a felnövekvő nemzedék tudatából. Pedig irodalomtörténeti értékű hat évtizedes irodalmi munkássága.

E millennium évében született bihari költő volt az, aki Németh László szerint a magyar föld, a parasztság hangját vitte az elerőtlenedő magyar lírába. A fiatal Erdélyit sok más költőtársához hasonlóan Mikes Lajos vette védőszárnyai alá. Első verseit az Estlapok és a Nyugat közli. 1922-ben jelenik meg *Ibolyalevél* címmel kis kötete, amely valószínűsíthetően lírai forradalmat indított el a magyar irodalomban. Új népi lírát teremtett. Költő társaival elindította a népi írók mozgalma. Háromszor kapta meg munkásságáért a Baumgarten-évdíjat.

Jelentős helyet kapott költészetében az emlékezés a szülőföldre, Biharra. Aprólékos tájföldrajzi, biológiai leírásai gazdagok festői árnyalatokban. A festőnek is érdekes költő többnyire életképekben jelenítette meg verseit.

A festő, rajzoló, zenélő költővel – élete utolsó szakaszában – évekig szoros barátságot ápolhattam. Napokat tölthettem nála. Jegyzeteltem, fotókat készítettem Róla.

A számtalan személyes beszélgetésünk egyikén, Budapesten, a Királyhágó utcai lakásában, a festőműteremnek is használt dolgozószobájában több kézírásos füzetet lepett meg. Olvasd el őket, és egykoron – ha a magyar irodalmi élet befogadómmá válik, írjál róluk – mondta.

Erdélyi József betegsége és halála után, leányával, Honorral többször beszélgettünk édesapja festészetéről is. Így került szóba a színkeveréssel foglalkozó kézirat, amit emlékei szerint a költő édesapja írt egykor a kiváló Medgyessy-tanítványnak, a szobrászművész Boda Gábornak. Annak a művész barátjának, aki a legnehezebb években is kitarított Erdélyi József mellett. E barátságról a „*Vajdák*” című versében is olvashatunk.

Előkeresve az egykor kapott kéziratcsomagot a költő Erdélyi József ceruzával többször átírt, és több korszakának írás stílusában megírt képzőművészeti tanulmányára bukkantam.

A képzőművészet-történetileg is értékes tanulmányt nagy terjedelme miatt rövidítve közlöm Olvasóinkkal.

Kedves Barátom!

Tudod, hogy nem csak költő, azaz versíró, hanem egy kicsit festő, szobrász, és zeneszerző, vagy legalább dallamszerző is vagyok. Ahogy Te sem csak szobrász, hanem költő, író is vagy, pennás ember, kinek levegőtisztító művészeti villámcsikkeit örömmel olvastam, és olvasnám ma is. Bárcsak olyan prózaíró volnék, mint amilyen Te vagy: de úgy vagyok a prózával, mint a fecske vagy a sas a gyalogjárással: repülni könnyebb. Képzőművész vagyok az irodalomban, író a képzőművészetben. Költő, versíró. Úgy kezdem hát írni ezt a levelet Hozzád, mint a kobozpengető régi magyar énekszerző, hogy „nem szoktam, nem szoktam...”

Nem szoktam képzőművészeti cikket írni, s ez lesz talán első és utolsó ilyen nemű írásom, mint ahogy Szabó Dezsőnek első és utolsó előszava lett az, amit annak idején, ezelőtt harminchárom évvel az én első verses füzetemhez írt. Nem szoktam képzőművészeti értekezést írni, dadogó, rapszódikus lesz hát ez az írás: írom úgy, ahogy kifakad, felbuzog belőlem, mint valami olajforrás. Magasba dobva a fűrőt és naftában fűrésztve a fűrő embert...

Mint annyi más költő előttem, festő szerettem volna lenni én is. Időről időre azt hittem, hogy nem írok több verset, leteszem a lantot, a tollat, ecsetet ragadok és festő leszek. Sokat vesződtem két évvel ezelőtt egy szűk, sötét szobában, ahol nappal is csak lámpavilágnál festhettem. Túl kéknek-zöldnek találtam napvilágon a sárga fényben festett képet: de ha természet után, napvilágon festettem, akkor sem voltam megelégedve soha, különösen az ég kék színével, amely alatt a napsütötte fehér tanyaházfal nem ragyogott úgy, mint a valóságban. Ha tiszta fehérrel festettem, hideg, üres lett, ha sárgát kevertem bele, sárga lett a fal, nem fehér. Baj volt az árnyékokkal is: ahogy a levegőgég kék testnek, úgy az árnyék ilyen vagy olyan színű égdarabnak látszott. Legjobban mégis az fájt, hogy az ég nem akart elválni a földtől, súlyos, kemény határ, elérhetőnek látszó fal és tető maradt, amely úgy tapadt, ragadt az előtte és alatta álló földi világhoz, mint éretlen dióhoz a burok, sehogy sem akart levegő, közömbös kék, súlytalan és elérhetetlen semmi, végtelenség lenni...

Addig gondolkoztam egy egész éjszaka, míg rá nem jöttem: mit hagytam számításon kívül a színkeverésben. Mert a hiba csak abban lehetett.

A lámpavilágnál festett képek színkeverése azért volt hiányos, amiatt lettek olyan kék-zöldek a képek, hogy megcsalt a sárga fény: elég tompának, zöldesnek láttatta velem a kéket, és elég sárgásnak a zöldet.

Ha annyi sárgát kevertem volna minden színhez amennyi a villanylámpa fényében van, legfeljebb sárgább lett volna a képem, de meleg lett volna a képen minden szín, égen és földön minden fény és árnyék.

A világ távolról sem olyan színes, amilyennek a kolorista festők ábrázolják, hanem olyan szürke, mint a szivárványkoszorús viharfelhők, színek kiáltanak ki belőle, színek, amiket a valóságban csak az egységes világítás, a tónus, az alapszín, az egy térben és időben történő megjelenés házasít össze. Nem sorakoznak egymás alá s fölé mint a szivárványban, hanem külön-külön élnek, vegyülnek, küzdenek egymással, győznek, uralkodnak, szolgálnak, mint a népek, az emberek.

A magyar festő, kivált a régi fehér inges-gatyás, ingvillas-pendelyes világban, de még ma is, a fehérre meszelt falusi és tanyaházak világában, küzd a fehérrel. Könnyű

volt a bitummal alapozó, barnával és feketével is keverő Munkácsynak tiszta fehérét nyomni s vakítóan ragyogtatni a vásznon, ahol a színeket fékezte, közömbösítette a keverés. Van is tere a Munkácsy-képnek, mert nem csak a rajz távlatos, hanem a színezés is: a kép egységes tónusát biztosítja annak bitum alapja és a színeket fékezi, közömbösíti, vagy kihangsúlyozza a keverésmód szabadsága. Míg a koloristák képén akármilyen jó is a rajz, ha jobb is, mint Munkácsyén, a féktelenül tobzódó, felszabadult színek anarchiája, individualizmusa, vagy festékké változtat mindent vagy levegővé hígítja, lágyítja, súlytalanítja a legsűrűbb, legkeményebb, legnehezebb testet is az anyagszerűség és térszerűség rovására. Festékszönyegek az ilyen festmények: csak a távlatos, skurcos rajz ad beléjük némi térillúziót. Festékmozaikok: örülnek az éles színhatárnak, hálások a leglevegősebb kontúrért, boldogok ha a vázlat sötét hálóját nem fedik, nem tüntetik el, csak kitöltik a színek. Minél plasztikusabban akar hatni a tiszta fehérrel keverő és barnát, feketét csak a végső kényszerhelyzetben, lopva használó kolorista, annál távolabb lesz attól. Minél jobban akarja ragyogtatni a napsütötte fehér falat vagy a fehér gyolcsot, annál sötétebbé kell tennie az eget, a hátteret, meg általában a többi színt. A végén mégis úgy hat a fehér gyolcs mintha nem a képen lenne, hanem csak ragyogó hasadék, lyuk lenne a képen.

Kosza képein már olyan a táj, mintha nap helyett egy óriási reflektor, lámpa ragyogna valahol az égen: a színek a sötétkék ég, a sötét árnyékok, a fekete kontúr miatt ragyognak s a kép az olajfestmény már nem is festmény, hanem primitíven színezett grafika, melyben minden szín prímet játszik. A képet csak a ritmikus vonal, a kompozíció nagydobja tartja össze, no meg az elmaradhatatlan keret, mely nélkül meztláb van az európai festőművészet, de amelyre a kínai és japán képnek nincs szüksége, mert az megőrizte ősi képirás jellegét...

Az európai festőművészet fejlődésének utolsó lépése a helyes színkeverés kitalálása, vagy kimondása, meghirdetése. Amit én ajánlok az csak összegzése annak, amit a színkeverésben előttem is megtettek a festők, ki ezt, ki azt, Ki többet, ki kevesebbet. Tehát az eljárást még nem alkalmazta senki, én legalább is nem tudok róla, hogy valaha valaki alkalmazta volna rajtam kívül.

Ha ismert festőművész volnék, könnyebb dolgom volna: egyszerűen kiállítanám keverő fehérrel és keverő feketével festett képeimet. Így kiállításra méltó képek híján levelet írok hozzád, mint általam nagyra becsült szobrászhoz és kedves barátomhoz. Személyiségben hazánk és a világ minden művészehez abban a hitben, hogy szavam hatása nem Rajtad, hanem annak igazságán telik vagy múlik...

A színkeverés helyes, célszerű módja megszünteti a színanarchiát, biztosítja a kép alaptónusát. A keverő fehér és keverő fekete által úgy tud majd teret ábrázolni, éreztetni a festő, hogy a képen ott és annak látszik majd minden, ami a valóságban, az életben akármilyen takarékosan jellemez részletez is a festő. Mert ne higgye senki, hogy a festőművészethez nem értő ember szemében olyan fontos minden részlet.

Festettem egyszer egy fát. Egy disznópásztor legény állt a hátam megett, s mikor a fa éppen csak hogy megjelent a képen, megszólalt. A fá! – mondta, ne fesse tovább.... Ő nem tudta volna annyira sem, olyan hüen sem lefesteni a fát, megelégedett a legtakarékosabb munkával, amely azt a vásznon mindenkinek felismerhetően megjelenítette. Egyenesen félt, hogy tovább gyötröm magam, mikor hiszen neki, a másik embernek festek s neki már elég. Bolond volnék ha csak a magam kedvéért tovább festenék csak

azért, mert tudnék még festeni a fán, tovább dolgoznék a lehetetlenségig, vakulásig, hogy minden ágat, bogot, levelet és virágot lefessek amit csak látok a fán.

Munkácsy először teret teremt, teret határol és nyit. Fény és árnyék, világosság és sötétség érzetése... Ha minden rosszul lenne is rajzolva képein, akkor is a helyes színkeverés olyan valószínűnek, megfoghatónak, szinte körüljárhatónak éreztet a képen mindent, mint egy határtalan lehetőségű panoptikumban, ahol egy festő palettáján és ecsetjén és vásznán levegővé, térré, palotává, hús-vér, csont-velő, szőr-bőr emberré, köntössé, szóvá és tetté, világtörténetté, tamiságtétté és tanítássá tud átváltozni a festék.

Kedves Barátom!

Nem akar ez a levél senkinek sem a leckéztetője lenni, csak egy olyan ember véleményét közli a festőművészetről s néhány festőművész néhány képéről minden rangsoroló vagy rangfosztó szándék nélkül. Olyan gondolkozó ember írása ez a levél aki szeretett volna s míg él szeretne festő, szobrász, zeneszerző, minden lenni. De mindenhez egész élet kell s örül ha úgy, ahogy költő, versíró tud lenni, egy ember aki szeretne olyan festményeket látni amilyeneket szeretne festeni.

Ha valamit érek, mint költő, ha tudtam hatni a közönségre és költőtársaimra, azért érek valamit, azért tudtam hatni, mert a versírást nem irodalomnak, hanem képzőművészetnek tekintettem. Most amit a képzőművésztől kapott általam az irodalom, a költészet hadd kapja vissza azt a képzőművészet a költőtől, az írótól, a gondolkodótól.

A mondánivaló egy, csak kifejező eszköze többféle. A képzőművész épp úgy, de talán még közvetlenebbül tudat alá hatólag tudja szolgálni, hirdetni az emberi érzelem és gondolatvilág ő, örök egységét és folytonos megújódását, mint a közvetlenül csak az ő nyelvén beszélőknek az író, a költő, a gondolkozó.

Úton-útfélen, fűnek-fának ingyen árultam ezt a nyílt titkot, a színkeverésnek ezt az általam részben sikerrel kipróbált egységes módszerét. De az emberek nem hisznek az élőszóban úgy, mint abban ami „meg van írva”. Az írás, a néma írás mikrofonja és megafonja az élőszónak.

Verba volant, scripta manent – az írás országgá és világgá kiálthatja az igazságot akkor is, ha csak kézírás, hátha még gép sokszorosítja.

Kár, hogy írógépem nincs, nem küldhetek egyszerre többet ebből a levélből Neked, de hiszem, hogy lesz elég olvasója és talán megszívlelője is a benne foglalt jótanácsnak.

A színkeverésről alkotott véleményem, mint azt jól tudod, összefügg a fogalomalkotás tudományával. Azzal a tudománnyal amelynek úttörője, előfutára vagyok. Hogy a festőművészet tovább fejlődhessen és emberiségnevelő feladatának a mai korban eleget tudjon tenni, nem csak a célját kell tisztán látni, hanem céljának megfelelő kifejezőmódot is kell találni.

Az olajfesték feltalálása nélkül a rőneszánsz festőművészet kibontakozása elképzelhetetlen. A színkeverésnek olyan módja, mely képessé teszi a festőt drámai mondanivalók kifejezésére, elengedhetetlen és elodázhatatlan feltétel a festőművészek továbbfejlődéséhez, a modern festőművészet teljes kibontakozásához.

Kérlek, ha levelem elolvasása után is úgy találod, hogy van, hogy lehet némi olyan igazságom, amellyel a festőművészetnek használhatok, mutasd meg e levelet festőbarátainknak.

Ölel nagyrabecsülő barátod:

Buda, 1955. aug.

ERDÉLYI JÓZSEF

A költő-festő Erdélyi József számos tárgyi emléke, kötete és kézirata ajándékozással a Bihari Múzeum tulajdonába került, Héthy Zoltán múzeumigazgató barátommal végzett közös munkánk nyomán. Erdélyi Honor személyesen is ajándékozott apja emlékeiből Berettyóújfaluban tett látogatásakor. A múzeum irodalmi kiállításának értékes darabja az a festmény is, amely készültét még a költő életében fotózhattam Budapesten.

Imre Péter

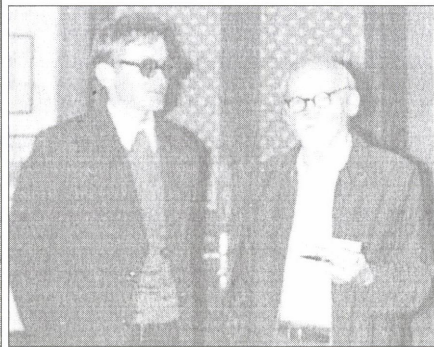
DER MALER JÓZSEF ERDÉLYI

József Erdélyi ist heute nur noch wenigen bekannt, dabei ist sein sechzigjähriges Werk von literaturgeschichtlicher Bedeutung. Er hat eine neue Volkslyrik geschaffen. Mit seinen Dichterkollegen initiierte er die Volksschriftstellerbewegung. Bedeutenden Raum nimmt in seiner Dichtung die Erinnerung an seine Heimat Bihar ein. Seine detaillierten Landschaftsbeschreibungen sind reich an malerischen Abstufungen. Ich war mit dem malenden, zeichnenden, musizierenden Dichter im letzten Lebensabschnitt jahrelang eng befreundet. Nach József Erdélyis Krankheit und Tod kam seine Studie zur bildenden Kunst, die er für seinen Freund Gábor Boda geschrieben hatte, zu Tage.

Die auch kunstgeschichtlich wertvolle Studie publizieren wir nun in gekürzter Form.

*Erdélyi József a műteremben
(háttérben az említett festmény)*

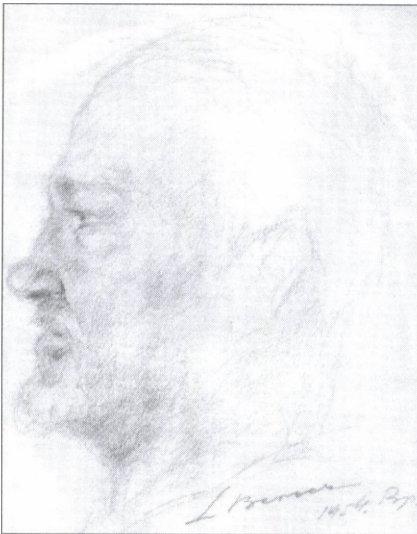

Erdélyi József és Péter Imre

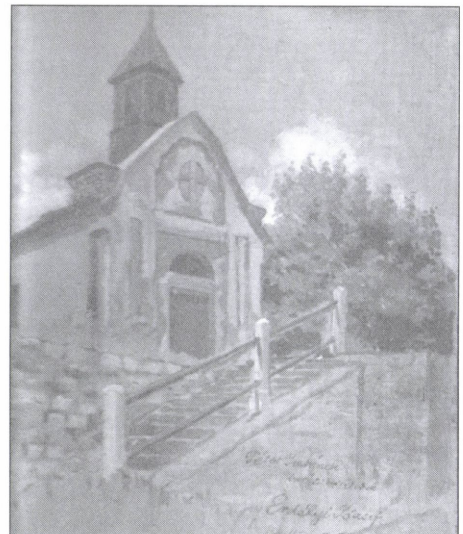
Hedves Parádom!

Tudod hogy nem csak költő, író, versíró,
hanem egy kisút festő, scobánművész, vagy leg-
alább a dallamozás is vagyok; ahogy te nem
csak scobán, hanem költő, író is vagy, penna-
ember, kinch levegőszelű művészeti vállalat-
társulat örömei elváltam ^{szőlőskertem} ma is. Bar-
cuk olyan prózáim voltak, mint a melyen te vagy;
Te úgy vagyok a prózáim, mint a fekete vagy a
színes a gyalgójáissal: reputai könnyelt. Kepró-
művészt vagyok az irodalomban, író a képrő-
művészetben: költő, versíró; úgy kezdtem hát
írni ezt a levelet. Glorriad, mint az, több
pengelő régi megismerésed, hogy nem scobán,
nem scobán... Nem scobán képrőművészet
akkor írni, s ez lesz talán első írásom, igen
nemű írásom, mint ahogy tebe, Dezsőnek első
és utolsó elírva, az, amit annak idején, ex-
clott hamondáson ível, az én első verses-
fuzatomhoz. Nem scobán képrőművészet
intékezet írné, de legő, az prózika, lesz hát
ez az írás; írom úgy, ahogy lefahad, felbuzog

Erdélyi József levele

Erdélyi József arcképe (Berez László ceruzarajza)

Erdélyi József egyik festménye

A BIHARI MÚZEUM ÖT ÉVE (2001–2005)

A legutóbbi évkönyvünkben a Bihari Múzeum tíz évét mutattam be, 1990–2000-ig. A cikk elég pesszimistán kezdődött: „*a Bihari Múzeumnak az elmúlt 10 éve nem tartozik a sikertörténetek közé.*” Majd következett a gondok, bajok, felsorolása, a sok-sok huzavona, amely a raktárak állandó költöztetését idézte elő, s a pénzügyi, műszaki gondok, amelyek a várva várt új épületbe költözést akadályozták. A cikk első része végül is bizakodással zárult:

„Az Önkormányzat az elmúlt évek alatt többször pályázott a beruházás befejezésére, de munkájukat csak 2000-ben koronázta siker. A cikk írásának idején már elkezdődtek az épületben a belső munkálatok és a tervek szerint 2001. május 23-án adják át az épületet a két közgyűjteménynek, a Bihari Múzeumnak és a Sinka István Könyvtárnak.”

S most folytassuk innen a múzeum következő öt évének történetét.

A Bihari Múzeum életében az ezredfordulóval új korszak köszöntött be. Új épületben kezdte meg működését intézményünk. 2001. május 23-án, a város napján, ünnepélyes keretek között megtörtént az épület átadása. (1. kép.)

Ebben az ötéves periódusban készült el az új állandó kiállítás, s hozzá a kiállításvezető leprellő. Több mint 10 időszak kiállítás készült el az utóbbi 3 évben. Jelentős előrelépések történtek a műtárgyvédelem és a raktározás terén is. A képzőművészeti gyűjtemény és a kerámiaanyag revízióztatva, digitális technikával lefotózva, helyrajzi számmal ellátva raktári rendben sorakozik a polcokon. A közművelődési programjaink is színesedtek: vetélkedők, táborok, táncházak, előadások, családi játszó, múzeumpedagógiai foglalkozások óvodásoknak, általános és középiskolásoknak jelzik változatos tevékenységünket. Ma már minden korosztály számára tudunk megfelelő múzeumi programot kínálni. A körülmények ellenére jelentős fejlesztések történtek a Bihari Múzeumban, ezek nagy része pályázati forrásokból valósult meg.

A közművelődési intézmények és a közgyűjtemények a rendszerváltozás után több mint tíz évvel sem kerültek jobb anyagi kondíciók közé. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága keretében működő Bihari Múzeumban továbbra is sok tekintetben – főleg pénzügyi, technikai feltételekben – stagnálás, néhány dologban kisebb visszafélődés következett be. A vizsgált időszak nagy részére ugyanúgy elmondható, mint a korábbi évekre, hogy beszűkültek az anyagi források, természetesen ez országos jelenség, ezt bármelyik vidéki múzeumvezető leírhatná. A szakmai munkára – könyvtárfejlesztés-

re, tárgyvásárlásra, restaurálásra, kiállítás-építésre, kiadványkészítésre – a múzeumok költségvetésében ebben az időszakban sem maradt elegendő forrás. Szakmai munkát ma már szinte kizárólag csak pályázati forrásokból tudunk végezni – amelyek természetesen nem állandó források.

1. kép. A Bihar Múzeum új épülete

A Bihar Múzeumban szerencsére az 1990-es évek elején megalapítottunk három civil szervezetet¹, amelyek segítségével a múzeum közművelődési tevékenysége nem működne, nem lenne ilyen színes, sok esetben a kiadványaink sem jelenhetnének meg. Ezen civil szervezeteink – szintén pályázatok útján – megszerezett technikai eszközei is segítik a múzeum munkáját (fénymásoló gép, fax, digitális fényképezőgép, kamera, számítógép, programok).

1 Bihar Múzeum Baráti Köre (alapítás éve: 1992)
Bihar Múzeumért Alapítvány (alapítás éve: 1993)
Bihar Népművészeti Egyesület (alapítás éve: 1993)

2. kép. Az „ÉV MÚZEUMA 2004” oklevél

A más jellegű, külső pénzforrás a támogatók, szponzorok megtalálása egy-egy rendezvényhez, kiadványhoz, de ez egyrészt elég sok időt vesz el a munkatársaktól, másrészt nem túl nagy összegű. Ebben a hátrányos helyzetű Bihari térségben a korábban meglévő nagyvállalatok megszűntek, új, nagy befektetők nem érkeztek, a kisvállalkozásokat pedig valamennyi civil szervezet, illetve közintézmény – legyen az egészségügyi, sport, kulturális, vagy oktatási – állandóan bombázza támogatási kéréseikkel. Az anyagi támogatás helyett gyakran inkább természetbeni támogatást (eszköz, anyag, munka) kapunk segítőinktől.

2003 tavaszától, a múzeum folyosóján, a „dicsőségtáblán” tüntetjük fel a Bihari Múzeumért Alapítvány számára adakozók nevét, a mellette lévő táblán pedig a Bihari Múzeumot más módon segítő vállalkozók, magánszemélyek nevét. A „dicsőségfalón” kaptak helyet a Bihari Múzeum elmúlt évben kapott elismerései is. A Bihari Múzeum munkatársai nyerték el 2005-ben a *Muzeológusok fakanállal* című országos főzőverseny második díját, a *legjobb népi ételért járó Balázs Mester vándorlevelet*. A muzeológusokból, szakácsokból álló zsűri közel 80 csapat ételeit kóstolta végig, s közöttük legjobb népi ételnek találták az általunk készített hurkatészta-levest és a kapros-túrós dübencset.

Szintén 2005-ben, a múzeumi világnapon vettük át a Nemzeti Múzeum kertjében, a Múzeumok Majálisán az „ÉV MÚZEUMA 2004” pályázat kismúzeumi kategóriájának második díját, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma különdíját és a vele járó 500 000 Ft-os jutalmat. A Bihari Múzeum látogatóbarát programjaiért, a térségben betöltött kulturális szerepéért, színvonalas szakmai kiadványaiért kapta a megtisztelő elismerést. (2. kép.)

A Bihari Múzeumnak megalakulása óta az a feladata, hogy az egykori Bihar vármegye ma Magyarországra eső részeinek a történetét, népének életét, életmódváltozását, anyagi és szellemi kultúráját, műveltségét felkutassa, feldolgozza, dokumentálja és bemutassa. Nézzük, milyen körülmények között végzik ezt a feladatot a munkatársak.

ELHELYEZÉS, SZEMÉLYI ÉS TÁRGYI FELTÉTELEK

Elhelyezés, tárgyi feltételek

Berettyóújfalú városa az alapítás óta biztosítja múzeuma számára az épületet. A régóta felújításra váró, beázó Kossuth u. 36. sz. alatti épület helyett, közel tízévi harc, pályázat, építkezés után végre megkaptuk a felújított volt községháza-épület emeleti részét és a tér felé néző szárny alatti pincét. 2001. május 23-án megtörtént az ünnepélyes átadás. Szeifert Ferenc, városunk polgármestere adta át az épület jelképes kulcsait a két intézményvezetőnek: Porkoláb Lajosnak, a könyvtár igazgatójának és Kállai Irénnek, a múzeum vezetőjének.

Mivel a gyűjtemények már évek óta gyakorlatilag összecsomagolt állapotban várták a költözést, így az átadást követően alig több mint egy hét alatt (május 28.–június 5. között) a tűzoltóság, valamint több száz középiskolai diák segítségével két vállalkozó, Kiss Zoltán és Sándor Csaba átszállította a múzeum teljes anyagát az új épületbe. Először az irodákat rendeztük be, elhelyezkedtünk, majd a nyári szabadságok után a könyvtár és az adattár kicsomagolása következett. A Bihari Múzeumért Alapítvány segítségével időközben elkészül a kutató-, előadóteremben egy kb. 6 m hosszú beépített szekrény, amely az adattári anyag elhelyezését szolgálta. A terem többi részébe asztalokat és székeket vett az alapítvány, az előadásokhoz, múzeumi foglalkozásokhoz. Könyvtári polcrendszerünket a meglévő régi polcainkon kívül a városi könyvtár által leselejtezett polcokkal kiegészítve a lehető legtakarékosabb helykihasználással építettük meg. Az adattári anyag és a könyvtár október, illetve november 1-jétől már rendelkezésére állt a kutatóknak.

Az eredetileg 2 kisebb helyiségből álló emeleti raktárak hamar megteltek, ezért átmenetileg három kiállítótermet is raktárnak rendeztünk be.² A tervek szerint minden korábban már tisztított, konzervált, restaurált bútor, eszköz, valamennyi textil, képzőművészeti anyag és dokumentum az emeleti állandó és ideiglenes raktárakba került. A pincében maradtak a nagyméretű fa-, fémtárgyak, tisztítatlan bútorok, régészeti leletek. Az átköltözés után néhány hónappal már kiderült, a pincében hiába szellőztettünk, egész évben nagyon magas a páratartalom, a falak vizesek, salétromosak. A múzeumi szervezet anyagi lehetőségei 3 éven át nem tették lehetővé, hogy páraelszívó gépeket szerezünk be a helyzet megoldására. Beadott pályázatunk is csak 2003 végén nyert, Balázs György szakfelügyelői látogatása után sikerült megoldást találni – legalábbis akkor még

2 Sajnos 2004-ben, a kiállítás második szakaszának építésekor már csak kettőt tudunk felszabadítani és kiállítási célokra átépíteni, mert közben a pince-raktárakban egyre nagyobb lett a gond.

így hittük – a pince páramentesítésére. Időközben sajnos a magas párában megjelentek és nagyon elszaporodtak különböző gombafajták, s ez külön nagy gondot okozott. Ennek megoldásáról majd a műtárgyvédelmi fejezetben szólok.

Egy nagyteljesítményű MUNTERS típusú páraelszívó berendezést – melyet a pince egyik felében, a lejárattól jobbra eső részben helyeztek el, minden teremhez elvezető kiépített csővezetékekkel – 2004 szeptemberében állították üzembe. Azóta a pince azon részének páratartalma az optimális 50%-ot alig haladja meg. A gomba további szaporodását ezzel megállítottuk, gondoltuk mi, de a természet másként gondolta. A nagyteljesítményű gép szinte állandóan működött, működik jelenleg is, megnövelve ezzel közel 10-szeresére a múzeum áramfogyasztását. S ezután jött 2005-ben egy igen csapadékos nyár. Egy hónapon keresztül a múzeum munkatársai naponta kétszer szivattyúzták a vizet a raktárakból, emelték, pakolták a tárgyakat egyik helyről a másikra. Legújabban, 2006 tavaszán, a belvíz és a hóolvadás miatt szintén 10-20 cm-es víz áll a Bihari Múzeum pincéjében. A tárgyak tehát újra költözés előtt állnak. Amíg nem sikerül a pince utólagos szigetelését megnyugtató módon rendezni, átmeneti raktárba kell költöztetni a műtárgyakat. Sajnos, hogy évek óta ezt a hatalmas alapterületű pincét nem tudjuk raktározási célokra használni, még installációs anyagokat sem tudunk ott tárolni, ideiglenes tárolóhelyet már a padláson is kialakítottunk, bár műtárgyvédelmi szempontból ez sem szerencsés megoldás.

Az elmúlt 5 év alatt igen jelentős technikai fejlesztések történtek a Bihari Múzeumban. A fejlesztések zömét a civil szervezetek nyertes pályázatainak segítségével hajtottuk végre. A tárgyak a civil szervezetek tulajdonában vannak, a múzeumban elhelyezve, múzeumi célokra is használva.

A legtöbbit a Bihari Múzeumért Alapítvány fordított eszközre. A már korábban említett adattári szekrényen, asztalokon és 30 db székeken kívül, már 2001-ben számítógépasztalt, számítógépet, egyéves ingyenes internet-hozzáféréssel – ez utóbbit kettőt pályázati forrásból – biztosított a múzeum számára. Szintén pályázati pénzekből több mint 400 000 Ft értékben, 2004-ben és 2005-ben A/3-as fénymásoló gépet, faxot, egy A/3-as szkennert, új számítógép-alkatrészeket, egy Office 2003 programcsomagot is beszerezett. A kiállítás második szakaszának építése kapcsán, 2004-ben a múzeum új megállító tábláját, a kiállításba kerülő néhány installációt és két darab távirányítós CD-lejátszót is vásárolt. Az alapítvány támogatása révén 2005-ben 40 db antireflex üveggel és kartonokkal ellátott fém képkerettel, 3 db reflektorral, valamennyi kutatótermi asztalra reprezentatív terítővel, poharakkal, üveggancsókkal gyarapodott a Bihari Múzeum, több mint 210 000 Ft értékben.

A Bihari Népművészeti Egyesület jóvoltából diavetítő és episzkóp, a Bihari Múzeum Baráti Körének jóvoltából színes TV és videó található a kutató-, előadóterem médiaszekrényében. Ezek a berendezések az előadásokhoz szükséges technikai feltételeket biztosítják. A baráti kör digitális fényképezőgéppel egybeépített kamerát és egy kisebb digitális fényképezőgépet is vásárolt már szintén pályázati pénzből, ezen kívül rezsót, CD-s rádió-magnót, kávéfőzőt, kávékészletet, poharakat, egy használt hűtőgépet, faszékelyeket is vásárolt, a foglalkozásokhoz szükséges sok nyersanyag (papír, írószerek, agyag, gyapjú, fonal, filc stb.) beszerzése mellett.

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága finanszírozta 2002-ben a munkaszobák, a folyosó, a könyvtár és a kutató szalagfüggönyét az új épületben, s ez több mint 100 000 Ft-os beruházásnak tekinthető.

A restaurálási pályázat önerő részéből eszközöket, tisztító- és vegyszereket vásároltunk a tisztítólabor számára, a tárgyak tisztításához, konzerválásához. A következő évben az állandó kiállítás első szakaszának átadásakor a régi puffok új kárpitozása, a gördülő állványos fogas készült el. A kiállítás építése kapcsán dekopír fűrészt vásároltunk. Telefonvonalunkat ISDN-vonalra cserélték, s kaptunk egy régi faxkészüléket is. A képzőművészeti raktárba a raktári polcokra molinófüggöny került, s a kiállítóterem közötti fa küszöbökét kiszedték, járólapra cserélték. 2004-ben az emeleti faraktárba dexionsalgó elemeket kaptunk. A pincébe 2004-ben helyezték üzembe a páraelszívó berendezést, amelyet pályázat útján sikerült beszerezni. 2004-ben és 2005-ben, két ütemben elkészült valamennyi ablak UV-fóliával való bevonása. Az ÉV MÚZEUMA 2004 díj 500 000 Ft-os jutalmát erre, valamint projektor és vetítívászon beszerzésére fordítottunk. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságától új számítógépet nyomtatóval, valamint Windows XP és Office 2003 programokat, ezen kívül 5 db páramérő készüléket (valamennyi raktárunkba) és 3 db íróasztalt kaptunk a 2005. év végén.

Személyi feltételek

Muzeológusok:

Kállai Irén néprajzos muzeológus, múzeumvezető	1992. 07. 01. –
Sándor Mária néprajzos muzeológus	2003. 06. 15. –

Adattárosok:

Kurcz Beatrix:	1988– (8 óras)	1999-től (4 óras)
Törökné Papp Zsuzsanna:	1994–	(8 óras)
Kuklis Rita:	2000. 05. 15.–12. 31-ig	(8 óras helyettesítő)
	2001. 01. 01.–12. 31-ig	(4 óras)
	2002. 01. 01.–	(8 óras)
Orosz Imre	2000. 08. 01.–2001. 04.	(8 óras) közhasznú támogatással
Kaczó Mihály	2001. 06. 01.–2002. 05. 26.	(8 óras) közhasznú támogatással

Pénztárosok-teremőrök (takarítói feladatokkal)

Kajtár Vilmosné:	1992–2005. 01. 07.	(6 óras)
Tóth Sándorné:	2003. 05. 01.–2004. 04. 30	(6 óras) közhasznú támogatással
	2004. 05. 01.–	(6 óras)
Hodosán Marica:	2003. 04. 15.–2004. 04. 14.	(8 óras) pályakezdő támogatással

Fizikai dolgozók:

Buka László:	2002. 10. 01.–2003. 09. 30.	(8 óras) pályakezdő támogatással
	2004. 11. 10.–2005. 05. 31.	(8 óras) közhasznú támogatással

Fazekas Krisztián: 2003. 11. 15.–2004. 11. 14. (8 óras) pályakezdő támogatással
2005. 06. 15.–2005. 12. 14. (8 óras) közhasznú támogatással

Takarító:

Popovics Andrea: 2005. 03. 15.–2006. 03. 14. (8 óras) közhasznú támogatással

GYŰJTŐMUNKA, GYŰJTEMÉNYEK

Gyűjtőmunkánk továbbra is a bihari táj tárgyi emlékeinek, írásos hagyatékának megszerzésére irányul. A tárgyvásárlásra fordítható összeg évek óta nagyon alacsony. Gyűjtéseinkben egyre jelentősebb szerepe van az ajándékozásnak, illetve kiemelkedő jelentőségű még az évről-évre megrendezett honismereti táborok gyűjtőmunkája. A nagyobb tárgyak gyűjtése, illetve vásárlása többek között a raktári gondok miatt is háttérbe szorult az utóbbi években.

Az új nyilvántartási szabályzat megjelenése, hatályba lépése után közel két év múlva kaptuk meg a leltárkönyveket, ezért az utóbbi időszakban, a leltározásban újabb jelentős lemaradás történt. A gyarapodási napló egy évvel korábban érkezett a gyűjteményhez, itt a nyilvántartás naprakész.

Gyarapodási naplónk adatai alapján múzeumunk az elmúlt 5 évben több mint 1500 tétellel, tárggyal és dokumentummal gazdagodott.

Gyűjteményeink gyarapodása az elmúlt öt évben, a teljesség igénye nélkül

Régészeti gyűjtemény

A Bihari Múzeumban nincs régész munkatárs. A gyűjtőterületünk régészeti feltérési munkálatait a Déri Múzeum munkatársai végzik. Az utóbbi néhány évben az ásátások elkerülték térségünket. 2004-ben viszont elkezdődött a Bihari Hulladéklerakó építési területén egy nagyszabású ásátás Berettyóújfalu határában. A leletek azonban a Déri Múzeumba kerültek, így ilyen irányú gyarapodás továbbra sem történt a Bihari Múzeumban. Régészeti anyag leltározására 1982 óta nem került sor.

Természettudományi gyűjtemény

Ebben a gyűjteményben az elmúlt öt évben nem volt gyarapodás.

Történeti tárgyi és általános történeti dokumentum gyűjtemények

2001 és 2005 között 248 db, jórészt ajándékként bekerült tárggyal gyarapodott e gyűjteményünk. Közülük említést érdemel egy darab I. világháborús kulacs és egy katonai láda a II világháborúból. A Lisztes Szálloda egykori bútorai és az étterem néhány

használati tárgya az 1930-as évekből Debreczeni Józsefné született Lisztes Anna ajándéka. Dr. Barcsay László és Kokas Endréné ajándéka 53 db tisztviselői viseletdarab: zsakett, kalap, öltöny, gallér, cipők stb. az 1920-40-es évekből. Szintén dr. Barcsay László ajándéka került a Bihari Múzeumba egy 120 tételből álló játékgyűjtemény, és egy több mint 100 tételből álló cserkészgyűjtemény. Mezei István cipész eszközei és iratai is ajándékozás útján kerültek a Bihari Múzeum birtokába.

A dokumentumok közül kiemelném a 4 darabból álló, a Rhédey családdal kapcsolatos, latin nyelvű, kézírásos levelet, folyamodványt 1761–63-ból, valamint a Sárostkert jegyzőkönyvét 1764–1970-ből.

A honismereti táborok gyűjtésének köszönhetően jutottunk el Horváth Józsefhez, aki több mint 300 db-os, Berettyóújfalu sporttörténetével kapcsolatos anyagát (fotók, levelek, dokumentumok, újságcikkek) ajándékozta gyűjteményünknek.

Néprajzi gyűjtemény

Gyarapodását szintén főleg a honismereti táborok néprajzi, nemzetiségi és helytörténeti szakcsoportjainak gyűjtőmunkája határozta meg, de magánszemélyek ajándéka is rengeteg tárgy került múzeumunkba. Vásárlás útján (kb. 70 000 Ft értékben) kerültek gyűjteményünkbe kisebb használati tárgyak, viseleti darabok, egy szövőszék, egy tükör, szücsvarrógép (2 db).

Deczky János berettyóújfalu szücsmester hagyatékának többi része, egy berettyóújfalu nagygazda család, a Jakab család bútorai, konyhai edényei, gazdasági eszközei ajándékozás révén kerültek be a múzeumba.

Irodalmi tárgy- és kézirat gyűjtemények

A vizsgált időszakban nem történt gyarapodás, de néhány korábban bekerült anyag utólagos leltározását sikerült elvégezni 2002-ben. Pl. 70 db fotót, amely a Balatonszárszói írótalálkozón készült 1943-ban, s Bérczi László ajándékozta még 1989-ben múzeumunknak.

Képzőművészeti gyűjtemény

E gyűjteményünk csakis ajándékozás révén gyarapodott. Sajnos évek óta nincs forrásunk arra, hogy bihari alkotóktól egy-egy képet, alkotást megvásároljunk a múzeum gyűjteménye számára. Kürthy Sándor berettyóújfalu származású festőművész két alkalommal, 2001-ben 18 db, majd 2003-ban újabb 44 db festményét, kalligráfiáját ajándékozta Berettyóújfalu városának, melyet a Bihari Múzeum képzőművészeti gyűjteményébe leltároztunk be. A képek egy része a Sinka István Városi Könyvtárban és a Nádányi Zoltán Művelődési Ház termeiben van elhelyezve. Nagy Vince gáborjáni születé-

sű festőművész 15 db alkotását: grafikát, linómetszetet, akvarellt, olajképet ajándékozott múzeumunknak. A „Húsz év múlva” elnevezésű nyári művésztelep 14 alkotása is gyűjteményünket gazdagítja.

Numizmatikai gyűjtemény

A 2002-es gyarapodás összesen 69 db, ebből 41 db plakett, érem, kitüntetés, jelvény Fehér Istvánné igazgatónő hagyatékából, a többi plakett, jelvény, inflációs bankjegy Bíró Istvánné ajándéka.

Adattár

E segédgyűjteményünk az elmúlt öt év alatt több mint 1300 tétellel gyarapodott. Gyarapodásának nagy részét a honismereti táborok tablói, naplói, fotói, a Tardy családdal kapcsolatos fotók, újságcikkek, dokumentumok teszik ki. Bihart ábrázoló térképek, a térségről szóló újságcikkek, kiadványok, a térség és a város rendezvényeinek meghívói, fotói mellett kéziratok, szakdolgozatok, kutatók gyűjtései, feljegyzései, a múzeum rendezvényeinek dokumentációi (meghívók, fotók, jegyzőkönyvek videokazetták, stb.) adják az 1300 tétel nagy részét. Ebben a gyűjteményben kapott helyet jó néhány általános és középiskolás tanuló dolgozata, melyet a Bihari Honismereti Táborban való részvételre kiírt pályázatra küldtek be.

Könyv- és folyóirattár

A közel 13 ezer kötetet számláló két gyűjteményünk 1307 kötettel és 730 folyóirattal gyarapodott az elmúlt öt év során. Ennek alig több mint 10%-a vásárlás útján (öt év alatt kb. 300 000 Ft értékben) került be, a többi ajándék és csere volt. A múzeumok, levéltárak cserekapcsolatban küldött kiadványain kívül a Déri Múzeum könyvtárának hivatalos átadása révén gyarapodtunk ilyen jelentős mértékben. Ki kell még emelnem a dr. Matolcsi Lajos által ajándékozott kiadványokat és a Fehér Istvánné hagyatékából a múzeum könyvtárába bekerült köteteket.

NYILVÁNTARTÁS, REVÍZIÓ

Az eltelt 5 év nem volt elég a nyilvántartásban az 1980-as években kialakult lemaradás megszüntetésére. 2001-ben és 2002-ben az új gyarapodások nagy része leltárba is került, de ezt követően az új nyilvántartási szabályzat kiadása után évekig nem volt leltárkönyvünk, így újra sikerült létrehozni egy jelentős lemaradást a nyilvántartási munkánkban. Már a korábbi években a számítógépes nyilvántartásra tettük a hangsúlyt. Így sikerült elérnünk, hogy 2002 végére valamennyi leltárkönyvünk számítógépben is megtalálható, naprakész Works-adatbázis, illetve Excel-adatbázis formátumban.

A emeleti raktárakban a raktári rendek kialakításakor revízió alá kerültek a képzőművészeti gyűjtemény, valamint a néprajzi és történeti gyűjtemények kerámiatárgyai. A revíziózott tárgyakról digitális kép is készült, s mivel helyrajzi számot is kaptak a tárgyak, a számítógépes nyilvántartás segítségével könnyebben kikereshetők.

RESTAURÁLÁS, TISZTÍTÁS, KONZERVÁLÁS

A Bihari Múzeum néprajzi, történeti, képzőművészeti tárgyai a revízió során portalanítva, tisztítva is lettek.

Pályázati forrásból készült el több mint 10 db festmény restaurálása (Horváth Péter képrestaurátor segítségével) és 12 db történeti tárgy (bútor, használati tárgy) tisztítása, konzerválása, restaurálása Fodor Károly berettyóújfalui vállalkozó munkájaként. A restaurált tárgyak jórészt az állandó kiállításban láthatóak.

Szintén pályázati forrásból sikerült megoldani a pincében bedohosodott, gombákkal és mindenféle farontó bogarakkal szennyezett fa, vessző és egyéb tárgyak tisztítását, a pince falainak gombamentesítését. Babos Gyula faanyagvédelmi szakértő és csapata több mint egy hétig dolgozott a Bihari Múzeum pincéjében. Sok tárgy menthetetlen volt. Ezek minisztériumi engedélyezés után selejtezésre kerültek. Pótlásuk az elkövetkezendő években kiemelt gyűjtési feladat lesz.

PÁLYÁZATOK

Az alábbi táblázat a Bihari Múzeum által beadott sikeres, nyertes pályázatokat tartalmazza 2001–2005 között.

Év	Pályázató	Téma	Nyert összeg
2001	Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégium	Műtárgyvédelem, restaurálás (festmények, grafikák, polgári bútorok)	250 000 Ft
2002 – 2003	Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégium	A Bihari Múzeum állandó kiállítása első ütemének megvalósítása	1 000 000 Ft
2002	Magyar Nemzeti Múzeum	A Bihari Múzeum új állandó kiállításába kerülő tárgyak műtárgyvédelmi munkálatai (közös restaurálási pályázat)	200 000 Ft
2002 – 2003	Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat	A Bihari Múzeum új állandó kiállítása első szakaszának átadására leporelló készítése	50 000 Ft
2003 – 2004	Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Műtárgyvédelmi cél	A Bihari Múzeum pincéjébe szárítógép beszerelése	1 500 000 Ft
2004	Berettyóújfalui Önkormányzata Kulturális Bizottság	Múzeumi Muzsika – Moldvai táncház támogatása	25 000 Ft

Év	Pályázató	Téma	Nyert összeg
2004– 2005	Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumok Mindenkinék Program	Meghívásos Múzeumpedagógiai Pályázat, a iskolai foglalkozások és a családi játszóházak támogatására	350 000 Ft
2004 – 2005	Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Műtárgyvédelmi cél	Pince gombamentesítése	600 000 Ft
2005	NKÖM, Pulszky Társaság	„ÉV MÚZEUMA 2004” pályázat NKÖM-különdíj	500 000 Ft
2005	Berettyóújfalu Önkormányzata Kulturális Bizottság	Múzeumi Muzsika – Moldvai táncház támogatása	30 000 Ft
2005	Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat	Múzeumi Majálison részvétel támogatása	50 000 Ft
2005– 2006	Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégium	Bihari Múzeum Évkönyve X–XI. kötet kiadása	490 000 Ft
2005 – 2006	Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Műtárgyvédelmi cél	Bihari Múzeum textiltároló szekrényének megépítése	1 000 000 Ft
		Összesen:	6 045 000 Ft

E táblázatban nem szerepel a Berettyóújfalu Város Önkormányzatának működési célú támogatása, amely 2002 óta minden évben 300-600 ezer forintos bértámogatásként jelentkezik. Szintén hiányzik a felsorolásból az állami forrásból, a munkaügyi központtól kapott bértámogatás, amelyet közhasznú és pályaaorientációs támogatásként évről évre kapunk. Csak így lehet a múzeum folyamatos működését megfelelő munkaerőlétszámmal biztosítani.

KIÁLLÍTÁSOK

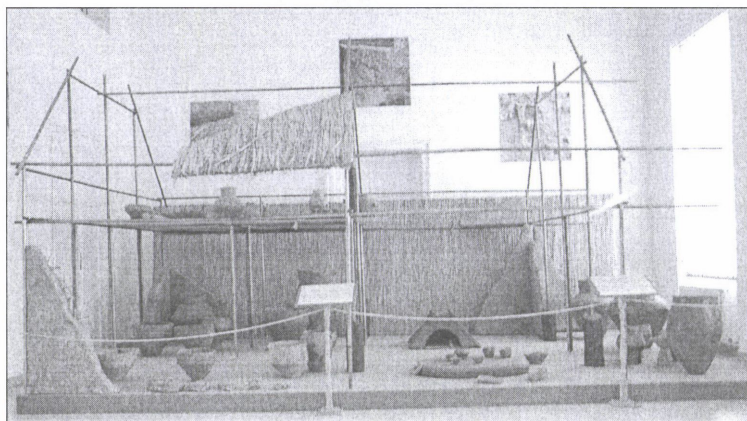
Állandó kiállítás

A Bihari Múzeum *A táj és az ember – Herpálytól a faluvárosig* című állandó kiállítása anyagi források hiánya miatt két ütemben került átadásra. 2003. április 16-án a régészeti és a két helytörténeti termen kívül az időszakos kiállítóterem, a második szakaszban 2004. október 18-án a két néprajzi, az irodalmi és a játékiállítási rész nyílt meg.

A Bihari Múzeum alapításának 30. évfordulója alkalmából megrendezett megnyitón, 2004. október 18-án, 7 év szünet után lett teljes a hét teremből álló állandó kiállítás, mellyel várjuk az érdeklődőket a Kálvin tér 1. sz. alatt, a 130 éves volt községháza felújított épületében.

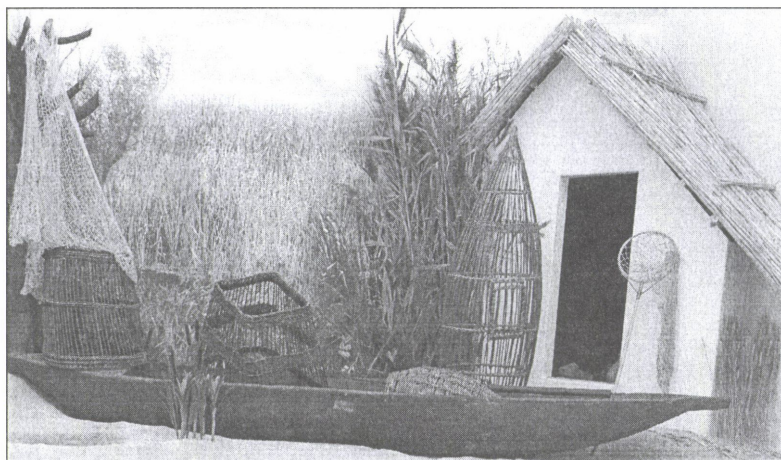
Az állandó kiállítás első és egyben az egész múzeum legnagyobb terme a 2003-ban megnyílt régészeti terem, amely egyben foglalkoztató terem is, játszóházakat, előadásokat, vetélkedőket is tartunk itt. A *„Késő újkőkori tell település Berettyóújfalu–Herpályon”* című kiállítási anyag a késő neolitikus herpályi–csőszhalmi kultúrkomplexum (Kr. e.

4900–4400) anyagát mutatja be. Három tárlóban az 1977–82 közötti, a herpályi Földvárhalmon folyó ásatás leleteit láthatjuk (edények, csont- és kőeszközök stb.). A nagyteremben, a Herpályon közel 7000 évvel ezelőtt élt újkőkori ember emeletes házának méretarányos makettje fogadja a látogatókat. (3. kép)

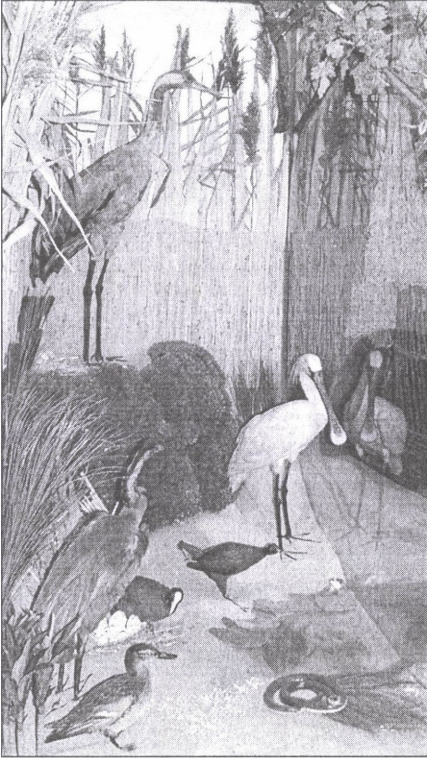

3. kép. A régészeti kiállítás egy részlete, a Herpályi neolitikus ház makettje

A második terem már az új egység része. Néprajzi anyaga „Élet a vízvilágban” címmel a Sárret vízvilágában élő, dolgozó férfiak életét és lakhelyét mutatja be. A kiállítás Szűcs Sándor munkáit, rajzait felhasználva egy letűnt világot mutat be. A látogató megismerkedhet a pákászok életével, a pákász tanyával, a bodonhajóval, a halfogóeszközökkel, a vízvilág legfontosabb növényeivel, azok felhasználási módjaival, valamint néhány érdekes állattal, melyek közül néhánynak a hangja is hallható a háttérben. (4–5. kép.)

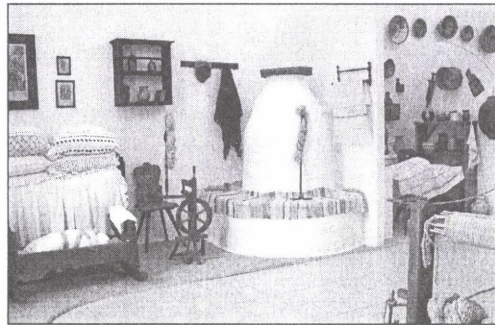
4. kép. „Élet a vízvilágban” – a pákásztanya

5. kép. „Élet a vízvilágban” – a Sárrét élővilágából

6. kép. Női munkák... a kenderfeldolgozás

7. kép. A „Jó gazdasszony vagyok én...” című kiállítás egyik részlete

Szintén az új egység része a következő kiállítóterem, amely a ház körüli női munkákat mutatja be „Jó gazdasszony vagyok én...” címmel. A hagyományos paraszti élet mozzanataiból a női munkákat állítja középpontba a kiállítás. A munkák közül kiemelkedik a kender feldolgozása. A kender Bihar területén egészen az 50-es évekig fontos rostnövény volt. A belőle készült viseleti és lakástextileken kívül a kenderfeldolgozás eszközeit és egy felvetett szövőszéket is láthatunk a kiállításban. Az egyéb hagyományos munkák bemutatásához az 1910-es éveket idéző konyha- és szobabelső adja a hátteret. A konyhában éppen kalácssütésre készül a gazdasszony, a tüzelőpadkán vasháromlábban álló fazékban „fő” az ebéd. A szobában a felvetett ágy mellett álló ládában megcsodálhatjuk a bihari szöttek legszebb darabjait. A szoba közepén álló bölcső pedig eszünkbe juttatja a legfontosabb és legszebb női tevékenységet, a gyermeknevelést. (6–7. kép.)

A kiállítás negyedik terme is 2004-ben készült el „*Tallózás Bihar irodalomtörténetéből*” címmel. „*Él Bihar, élteti szent hite, falvai várát emeltek, Nagy Bihar-országunk szelleme öröködik itt.*”

Nadányi Zoltán sokat idézett soraival egy tablón próbáljuk bemutatni Bihar sokszínű irodalmát, Biharország jeles költőit, íróit. Itt született Kazinczy, ide tért vissza és fordult termőre Bessenyei élete, itt következett be a fordulat Kőlcsey pályáján. Arany János a bihari hagyományból indulva lett irodalmunk klasszikusává, s pár évtizeddel később e tájról, Nagyváradról kapott erős lökést a modern magyar irodalom, melynek egyik képviselője, Nadányi Zoltán Berettyóújfaluban élte le élete jelentős részét, s aztán újabb évtizedek múlva a népi irodalom szökkent szárba, s adta irodalmunknak Nagy Imrét, Sinka Istvánt, Erdélyi Józsefet és Szabó Pált. A Bihari Múzeum számos emléket őriz e gazdag irodalomnak. Ezek közül a kiállításban *Nadányi Zoltán, Költő Nagy Imre, Sinka István, Erdélyi József, Szabó Pál* anyagával találkozhatunk. Mindezek mellett egyik jeles bihari írónknak, *Móricz Pálnak* a síremlékként emelt obeliszkje is megtalálható a múzeum udvarán lévő kőtárban, a Fényes család néhány jeles személyiségének sírköve mellett. (8. kép.)

Az ötödik kiállítóterem is az új egység része, a „*JÁTÉK–HAD–TÖRTÉNET*” címet viseli. Állandó kiállításunk kis gyöngyszeme a nagyterem galériáján kapott helyet. A kiállított anyag dr. Barcsay László erdőmérnök adományaként került a Bihari Múzeumba, a kiállítást is ő rendezte, Pallos Jánosné grafikusművész közreműködésével. A kiállított tárgyak a „Barcsay–Székely-játékgyűjtemény”-ből részben 1930–1944-es években forgalmazott gyári játékok, részben id. dr. Barcsay László királyi járásbíró, dr. Barcsay László erdőmérnök és dr. Major István ökológus 1932–1995 között készített munkái.

Ez a kiállítás az igazi játékként játszott hadijátékokat, a magyar hadiviselet történetét, az egykor megénekelt „szép élet a katonaelet” emlékét idézi. Nincsenek itt harci jelenetek, hullák, romok, de van segélyhely, pihenőcsapat, híradós alakulat, díszelgő egység. Hadtörténetünk változatos, magyaros katonaviseleteit, az elmúlt 500 év huszár- és gyalogsági egyenruháit rajzokon és ólomkatona-figurákon is bemutatjuk. A kiállítás megtekintése közben az 1930–40-es évekből való korabeli katonanóták, indulók hallhatók. (9–10. kép.)

A kiállítás végén két helytörténeti terem található, amely az első szakaszban, 2003-ban készült el. Az elsőben Berettyóújfalu, a faluváros két világháború közötti közéletének két jeles családját a *Tardy és a Lisztes* családot mutatjuk be. A terem egyik felében a Tardy család ebédlőjét, a mellette lévő tárlóban pedig Tardy György munkásságát szemléltetjük dokumentumokkal, tárgyakkal. Itt kerül bemutatásra Újfalu híres régészeti leletének, a gepida kori herpályi pajzsdudornak a fotója, amelyet Tardy Sándor birtokán találtak, s ma a Nemzeti Múzeumban látható. A család herpályi birtokán állt az Árpád-kori román stílusú, 3 hajós, nyugati toronypáros monostortemplom maradványa, amit Tardy György állíttatott helyre 1904-ben. A tárlóban megtalálható monostortemplom makettjét 2005 nyarán dr. Barcsay László készítette el és ajándékozta a Bihari Múzeumnak. (11. kép.)

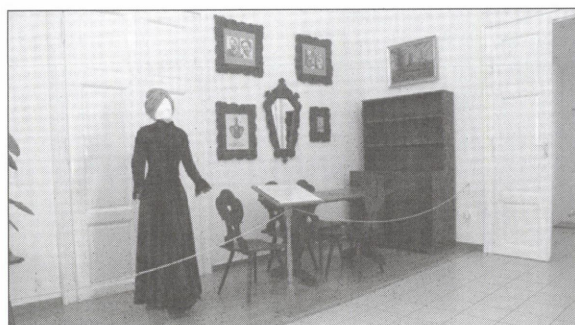
8. kép. Bihar irodalomtörténetéből – tablórészlet

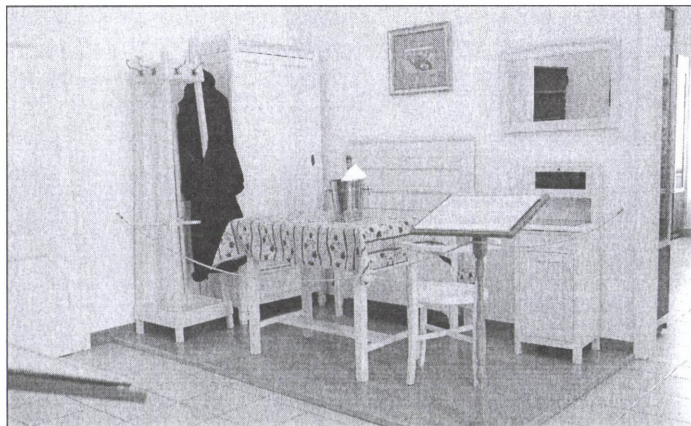
9. kép. A „Játék-had-történet” kiállítás
egy részlete

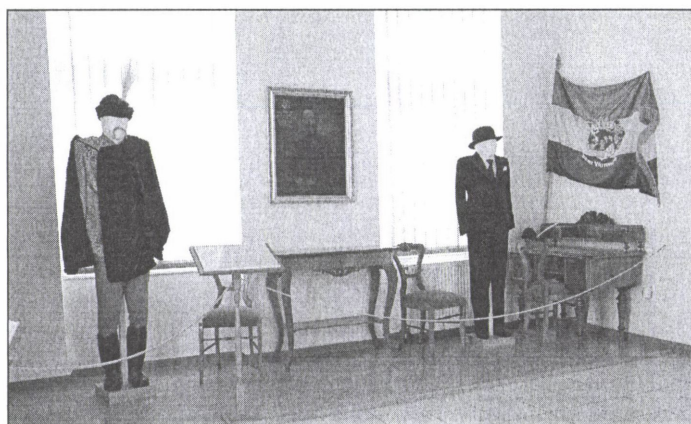
10. kép. Magyar katonaviseletek
ólomkatona-figurákon... Bocskai hajdúi

11. kép. A Tardy-entriőr

12. kép. A Lisztes Szálló berendezése

13. kép. „Berettyóújfalu Csonka Bihar vármegye székhelye”

A másik jeles család a Lisztes család. E névhez három generáción keresztül a híres berettyóújfalui vendéglátás kapcsolódik. A szállodájuk szobaberendezésén kívül az étteremhez kapcsolódó eszközök, dokumentumok láthatók a kiállításban az 1930-as évekből. (12. kép.)

„Berettyóújfalu, Csonka Bihar vármegye székhelye” címmel az utolsó állandó kiállítóterem is Berettyóújfalu két világháború közötti életével foglalkozik, de már a megyeszékhellyé válás kapcsán elindult fejlődést mutatja be. A főbírói fogadószobának berendezett teremrészletben 2 korabeli viseletet mutatunk be. Az egyik Nyíri István országgyűlési képviselő díszmagyarja, a másik dr. Barcsay László járásbíró zsakettje. A falon Mezőtelegy Miskolczy Károly és György portréja látható. Mindketten Bihar vármegye egyik híres családjának jeles képviselői voltak. Az íróasztal felett Bihar vármegye rekonstruált zászlaját mutatjuk meg a látogatóknak.

A négy tárlóban az 1920–40-es évek berettyóújfalui iskoláit, sportéletét, egészségügyét (ezenbelül az 1928-ban felépült kórházát) iparosai közül a malomtulajdonos Nyíri család történetét, valamint a város kereskedelmi és kulturális életének jelentős momentumait mutatjuk be a dokumentumokon, fotókon, tárgyakon keresztül. (13. kép.)

A kiállítási képeket Bogya Pál készítette.

Időszaki kiállítások

Külső helyszíneken

Az időszaki kiállítóterem átadásáig (2003. április 16.) a város több pontján rendeztünk kiállítást a múzeum, valamint közművelődési programjaink anyagából.

- 2001. április 24-én, György-napon kiállítás nyílt a 3. sz. óvodában a Bihari Múzeum Tardy-relikviáiból. Abban az épületben, ahol a II. világháború előtt a Tardy család lakott, s ahol most óvoda működik. A kiállítás május 15-ig volt látható.
- 2001. május 23-án, a Város Napján a Nadányi Zoltán Művelődési Központ galériájában Kürthy Sándor festőművész kiállítását a Bihari Múzeum vezetője nyitotta meg. A művész a városnak ajándékozta közel 20 képét, amely a Bihari Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében került elhelyezésre. A kiállításon ezek a képek voltak láthatók.
- 2001. május 26-án nyílt meg a 25 éves Bihari Honismereti Tábor tablóiából álló emlékkiállítás. A kiállítás része volt a jubileumi találkozónak. Helyszín: Nadányi Zoltán Művelődési Központ nagyterme.
- 2002. április 2–9. között a Bihari Múzeum időszaki kiállítótermében *Kínai iparművészeti* kiállítás nyílt a Nadányi Zoltán Művelődési Központ *Kína történeti kiállításának* kamarakiállításaként.
- 2002. június 30-án a XXVI. Bihari Honismereti Tábor tablóiából és gyűjtött anyagából nyílt időszaki kiállítás a Szabó Pál Kollégiumban.
- 2003. június 27-én a XXVII. Bihari Honismereti Tábor tablóiából és gyűjtött anyagából nyílt időszaki kiállítás a Szabó Pál Kollégiumban.

A fentiekén kívül a múzeum munkatársai a Bihari Népművészeti Egyesület csoportos kiállításait rendezték különböző helyszíneken, Berettyóújfaluban, Debrecenben, Püspökladányban stb.

A Bihari Múzeum időszaki kiállítótermében

Megnyitó	Zárás dátuma	A kiállítás címe	Rendezője
2003. április 16.	2004. január 30.	„Pásztorélet és népi vadfogás a Tiszántúlon” Válogatás a Déri Múzeum anyagából	Dr. Vajda Mária
2003. május 22.	2004. január 30.	„Gubától a szűrig – Bihari viseletek I.” A Bihari Népművészeti Egyesület és a Bihari Múzeum közös kiállítása	Kállai Irén
2004. február 17.	2004. május 3.	„A Körösök völgyének természeti értékei”– Természetfotó-kiállítás a Körösök Környezet- és Természetvédelmi Egyesület anyagából	Sándor Mária
2004. május 21.	2004. december 10.	„Mégis bunda a bunda – Bihari viseletek II.” A Bihari Népművészeti Egyesület és a Bihari Múzeum közös programja	Sándor Mária
2004. december 13.	2005. január 10.	Az Igazgyöngy Alapfokú Művészeti Iskola művésztanárainak tárlata	L. Ritók Nóra Kállai Irén,
2005. január 20.	2005. február 28.	Magyar Zita fazekas, a népművészet ifjú mestere, népi iparművész kiállítása	Magyar Zita, Sándor Mária
2005. március 22.	2005. május 7.	„A világ apró csodái” – Válogatás Kovács Kálmánné ásványgyűjtő anyagából	Kállai Irén
2005. május 20.	2005. október 15.	„Kitesszük a szűrét – Bihari Viseletek III.” A Bihari Népművészeti Egyesület első or- szágos szűrétét-készítő pályázatának díjazott alkotásai	Kállai Irén
2005. október 24.	2005. december 1.	A százéves templom – időszaki kiállítás a be- rettyóújfalui katolikus templom centenáriuma alkalmából	Dr. Krajczárné Sándor Mária
2005. december 5.	2006. január 10.	Az Igazgyöngy Alapfokú Művészeti Iskola művésztanárainak karácsonyi tárlata	L. Ritók Nóra, Kállai Irén

KÖZMŰVELŐDÉS

A múzeum szakmai irányítása mellett 1976 óta, minden évben megrendezik a **Bihari Honismereti Tábort**. Nem volt ez másként az elmúlt öt év alatt sem. A gyerekek helytörténeti, néprajzi, irodalomtörténeti, nemzetiségi kutatásokat végeztek muzeológusok, lelkes tanárok vezetésével. 1991 óta a múzeum civil szervezete, a Bihari Múzeum Baráti Köre a tábor szervezője, lebonyolítója.

A Bihari Múzeum a táborai mellett az elmúlt öt évben is sokszínű közművelődési tevékenységet végzett. Felelevenítettük a már korábban népszerű Múzeumi muzsika

című rendezvényünket, bár most jobban aktiváltuk a hallgatóságot, ugyanis moldvai magyar táncházat tartottunk a múzeum udvarán, amibe bárki bekapcsolódhatott. A városi általános iskolai és a térségi középiskolai helytörténeti vetélkedőket is minden évben megrendeztük. Az új épületbe költözésünk után bekapcsolódtunk a Kulturális Örökség Napjai rendezvénysorozat eseményeibe is. Az első évben – míg nem volt kiállításunk – bemutattuk a múzeum épületét, majd előadásokat tartottunk a város történetéről. Később, 2003-ban újkőkori, családi játszóházat rendeztünk, 2004 őszén pedig városnézést szerveztünk a helyi lakosoknak, bemutatva városközpontunk jeles középületeit. 2005-ben kerékpártúra volt a program a Csonkatoronyhoz, ahol Török Zsolt honfoglalás kori hagyományörző íjász várta a lelkes túrázókat. Nemesak bemutatta korhű viseletét és fegyvereit, de ki is próbálhatták az érdeklődők az íjat és a nyilat, sőt lovagolhattak is. Az elmúlt év június 24-én, Szent Iván éjszakáján a *Múzeumok éjszakája* című országos program rendezvényei közé csatlakoztunk be éjszakai tárlatvezetésünkkel.

A kiállítás első szakaszának átadása után, 2003 nyarától Sándor Mária néprajzos kolléganőnek a Bihari Múzeumba kerülésével jelentős múzeumpedagógiai program indult el intézményünkben. Óvodásoknak, általános és középiskolásoknak tartunk múzeumi foglalkozásokat, részint a kiállítási termeinke, részint más érdekes témákra, korokra építve. Nagy érdeklődés kíséri programunkat.

2004-től csaknem minden hónapban egy szombaton családi múzeumi délutánt szervezünk, amikor a gyerekek szüleikkel, nagyszüleikkel, testvéreikkel közösen megismerkednek egy-egy jeles nappal, annak szokásaival, vagy egy-egy kiállításunkkal és közösen alkothatnak, kézműves-tevékenységekben vehetnek részt. A rendszerváltozás óta gyakorlatilag a múzeum közművelődési munkáját a falai között megalakult civil szervezetek közreműködésével, szinte kizárólag pályázati forrásokból származó anyagi támogatásukkal és szponzori támogatásokkal végezzük.

Civil szervezeteink

1991 és 1993 között négy civil szervezet alakult meg a múzeum épületében. 1991-ben a már korábban – 1975 óta – a Déri Múzeum tagsoportjaként működő *Bihari Múzeum Baráti Köre* önálló jogi személy, egyesület lett. Tagsága kb. 20-25 fő múzeumot pártoló, támogató személy. Fő tevékenysége a múzeum erkölcsi támogatásán kívül a Bihari Honismereti Táborok megrendezése, helytörténeti vetélkedők szervezése, az ehhez szükséges anyagi és tárgyi eszközök előteremtése, jórészt pályázatok útján. 1998 óta közhasznú szervezatként működik.

1992-ben nálunk alakult meg a *Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület* bihari csoportja. A kezdetben 20 fős tagsága mára több mint száz főre emelkedett. Néhány éven át a múzeum nem tudott helyet biztosítani a programjaikhoz, de 2003-tól újra a csoport központja lett a Bihari Múzeum, minden hónap első szerdáján nálunk tartják klubfoglalkozásaikat.

1993-ban alapította a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és Berettyóújfalui Önkormányzata Tardy Anna hagyatékából a *Bihari Múzeumért Alapítványt*. Célja, a múzeum eszközeinek, tárgyainak fejlesztése, a múzeum szakmai munkájának támogatása. A kiadványok elkészítésében és a tudományos ülések megrendezésében nélkülözhetetlen az alapítvány támogatása. A hagyaték azóta kamatozott, s kiegészült mások, főleg a Biharból elszármazottak, és különböző vállalkozók adományaival is. Alapítványunk is közhasznú, vagyona 2003 tavaszán közel 4 millió forint volt.

1993 novemberében alakult meg a *Bihari Népművészeti Egyesület*, mely összefogja a Biharban alkotó népművészeket, népi iparművészeket, kézműveseket, alkotókat, az érdeklődő pedagógusokat. Tagjaink száma több mint 80 fő, közel 20 bihari településről. Az egyesület székhelye a Bihari Múzeum épülete, bár programjai nagy részét 1994 óta a Tavasz körüli Alkotóházban tartja, melyet a város bocsátott díjtalanul az egyesület rendelkezésére. Az egyesület jórészt pályázati pénzekből kézműves foglalkozásokat, bemutatókat, kiállításokat, konferenciákat, országos pályázatokat, alkotótáborokat szervez. Részt vesz kiemelkedő országos népművészeti rendezvényeken, mint a Pünkösdi Sokadalom, vagy a Mesterségek Ünnepe. Megalakulása óta tagja a Népművészeti Egyesületek Szövetségének. 1998 óta közhasznú szervezet.

A Bihari Múzeum sok tekintetben együttműködik a térség faluházaival, művelődési házaival, önkormányzataival. A Bihari Honismereti Táborok csoportjainak gyűjtőmunkáját szívesen támogatják a települések, mi pedig kutatómunkánkkal segítjük őket.

TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉG

A *Bihari Múzeum Évkönyve VIII–IX.* kötetének bemutatója 2001. május 23-án, a Város Napján a Nadányi Zoltán Művelődési Központ TIT termében volt. Az évkönyvbemutatón részt vettek a kötet szerzői, jelen volt a sajtó és a város kulturális életének képviselői, a múzeum civil szervezetinek tagjai és más érdeklődők.

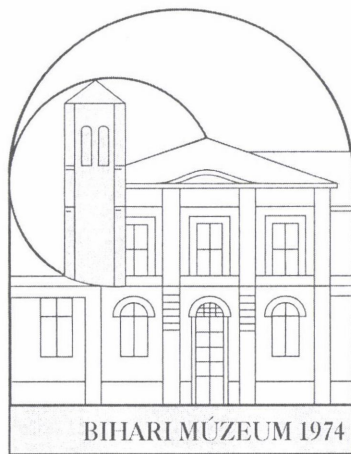
A *Bihari Diéta V. kötete* 2004. október 18-ra, a kiállításnyitóra és a konferencia napjára készült el, a Bihari Múzeumért Alapítvány kiadásában, a Bihari Dolgozatok sorozat újraindításával, annak 11. köteteként. Szerkesztette dr. Matolcsi Lajos, a szerkesztésben és a szervezésben közreműködött Kállai Irén, a korrektor Sándor Mária volt.

A Bihari Múzeum új állandó kiállításának első és második üteméhez is készült kiállításvezető leporelló. Majd 2005-ben egy rövidített leporelló is készült, mely angol és német nyelven is megjelent.

A múzeum két muzeológusa évente 10-15 szakmai továbbképzésen, országos, régiós vagy térségi konferencián, tudományos ülésen, megbeszélésen vesz részt. A rendezvények egy részén ismereteiket bővítik, más részén korreferátumokat, előadásokat tartanak a Bihari Múzeumról, a hozzá kapcsolódó civil szervezetekről, a bihari tájegységről, vagy éppen Berettyóújfalui történetéről.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

1990-től egyre szélesedő a nemzetközi kapcsolatunk Romániával, azon belül is leginkább a Nagyváradi Körös Menti Múzeummal. 1991 óta szinte minden évben 6–10 diákot látunk vendégül a Bihari Honismereti Táborban, amely román nemzetiségi csoportjának munkáját a nagyváradi múzeum egyik muzeológusa is segíti. Az együttműködés nem merül ki a tábori programokban, bár kétségtelenül ez a kapcsolat fő iránya. Együttműködésünk kiterjed a kiállítások rendezésére és restaurálási munkákra is.

14. kép. A Bihari Múzeum logója,
L. Ritók Nóra grafikusművész készítette 2002-ben

A viszonylag kései alapítású – még csak 30 éves – múzeumunk sok év mostoha körülmény után, végre méltó helyére került a város központjába, a város első emeletes, a 130 éves volt községháza épületébe. Fáradhatatlan munkálkodás révén jutottunk el oda, hogy ma már büszkén mutatjuk be, mi lett a múzeum vezetőinek, munkatársainak, a múzeum mellett álló civil szervezetek, támogatók kitartásának az eredménye, hogy hogyan lett a Bihari Múzeum a bihari múlt méltó őrzője és tükré. A faluváros, Berettyóújfalú legnagyobb költőjének, Nadányi Zoltánnak a szavaival valljuk mi is: „*Él Bihar, életeti szent hite!*”

Végül is elmondható, a Bihari Múzeum talán legsikeresebb éveit tudhatja maga mögött. Sok kitűzött célunk megvalósult, de talán még több áll előttünk. Szerencsére a sikeres munkát követő elismerések sem maradtak el, s így ez újabb lendületet ad a következő évek munkájához, hogy a Bihari Múzeum a bihari táj egyik legfontosabb idegenforgalmi vonzereje, az iskolák számára speciális oktatási helyszín, az idősök számára nosztalgizáló hely, a kutatók, szakemberek számára tudományos központ legyen. Ezért dolgozik tovább a Bihari Múzeum minden dolgozója legjobb tudása szerint.

Irén Kállai

FÜNF JAHRE BIHAR MUSEUM: 2001–2005

Für das Bihar Museum hat mit der Jahrtausendwende ein neues Zeitalter begonnen. Die Institution begann ihr Wirken im neuen Gebäude. Der Artikel handelt von den Erfolgen, den kleineren und größeren Problemen, den ständigen und befristeten Ausstellungen und den zusammen mit den Zivilorganisationen durchgeführten Allgemeinbildungsprogrammen der vergangenen fünf Jahre. Darüber hinaus zeigt er die Ergebnisse des Museums auf den Gebieten der Erweiterung der Sammlungen und des Denkmalschutzes.

Sándor Mária

A BIHARI MÚZEUM MÚZEUMPEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE

A Bihari Múzeum közművelődési munkájában megalapítása (1974) óta nagy figyelmet szentel az ifjúságnak. Berettyóújfalun a maga öt általános és öt középiskolájával iskolavárosnak számít. Már a legkorábbi múzeumi jelentésekben olvashatunk rendhagyó irodalom-, történelemórákról, amelyeket a város és a térség diákjai számára tartottak a múzeum munkatársai.

Az új épületbe költözés után a kiállítás megnyitásáig a 2001-ben felavatott Tardy Annáról elnevezett előadóterem adott helyet a helytörténeti témájú előadásoknak, amelyeket Kállai Irén múzeumvezető tartott iskolai csoportok számára. Emellett az óvodás és kisiskolás korcsoportnak hirdettek meg a honfoglalás témakörében foglalkozást, amely már a múzeumpedagógia alapjaira épült: a gyerekek nem csupán hallottak a honfoglalás koráról, hanem eredeti tárgyakat tanulmányozhattak, játékos formában tanultak őseink életmódjáról, és a foglalkozás végén a témához kapcsolódó tárgy készítését (nemezlabda) próbálhatták ki. Ez a foglalkozás azóta is szerepel a Bihari Múzeum múzeumpedagógiai kínálatában Kurcz Beatrix munkatársam vezetésével.

A múzeumpedagógiai foglalkozások lehetőségének széles tárházát azonban a 2003 áprilisában átadott *A táj és az ember – Herpálytól a faluvárosig* c. állandó, és a későbbiekben megnyíló időszakos kiállítások biztosították. Ekkortól kezdve a gyerekek az új épületben már kiállítást is láthattak, eredeti tárgyakat szemlélhettek.

2003 óta múzeumpedagógiai foglalkozásainkat téma és korosztály szerint váltva munkatársaimmal tartjuk óvodás és iskolás csoportok számára. Célunk, hogy a gyerekek alaposan megismerjék a Bihari Múzeum kiállításait. Ehhez eszközként egy-egy téma élményszerű, színes bemutatását használjuk, mindezt életkori sajátosságaiknak megfelelően: játékokkal, érdekes kézműves-tevékenységekkel tarkítva a foglalkozásokat.

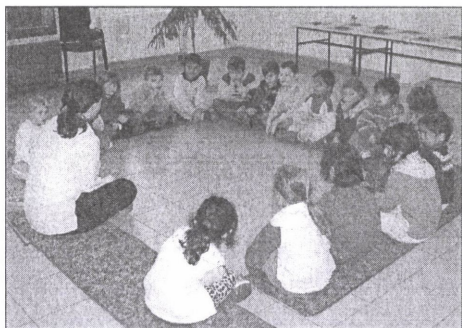
Az állandó kiállítás első ütemben megnyíló részéből a régészeti termet, a második szakaszból a 2004 októberétől látogatható *Élet a vízvilágban* és a „*Jó gazdasszony vagyok én*” – *Női munkák a ház körül* c. kiállításokat találtuk arra alkalmasnak, hogy múzeumpedagógiai eszközökkel dolgozzuk fel a gyereklátogatókkal. Az állandó kiállítás-hoz kapcsolódó témák mellett megmaradt a kezdettől fogva népszerű múzeumpedagógiai foglalkozás, amely honfoglaló őseink életmódját idézi fel a gyerekekkel.

Nemezlabda készítése a Honfoglalás c. foglalkozáson

A Bihari Múzeum jelenlegi állandó múzeumpedagógiai foglalkozásait az alábbi táblázat foglalja össze:

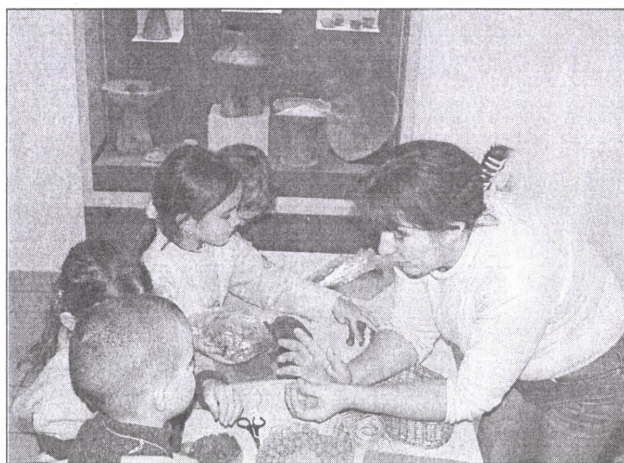
A foglalkozás címe, témája	Ajánlott korosztály	A foglalkozás jellege
Élet az újkőkorban	Óvodások, 1–4. osztály	Játékos bevezetés után: kézműves-foglalkozás (agyagedény készítése rátétes technikával, gabonaórlás, agyaggyöngy-készítés és -fűzés)
Az újkőkor embere	5. osztály	Játékos ismerkedés az újkőkori ember életmódjával a régészeti kiállítás tárgyait keresztül, feladatlappal
Honfoglalás	Óvodások, 1–5. osztály	Játékos ismerkedés honfoglaló őseink életmódjával, kézműves-foglalkozás (nemezlabda készítése)
„A kiskavond nadrágja” – A kenderfeldolgozás mozzanatai	Óvodások, 1–4. osztály	A kenderfeldolgozás és eszközeinek megismerése „A kiskavond nadrágja” c. rajzfilm alapján a <i>Női munkák a ház körül</i> c. kiállításban, az eredeti tárgyak és feladatlap segítségével
A Sárrét vízivilága	1–6. osztály	Játékos ismerkedés a Sárréttel az <i>Élet a vízivilágban</i> c. kiállítás tárgyain keresztül.

Élet az újkőkorbán – bevezető mese

Óvodások újkőkori edényt készítenek

Agyaggyöngyfűzés a régészeti teremben

Az állandó múzeumpedagógiai kínálat időről időre kiegészül az időszakos kiállítások témáival is: 2003-ban a *Pásztorélet és népi vadfogás a Tiszántúlon* című és a *Gubától a szűrig – Bihari viseletek* címet viselő időszakos tárlatot (ez a kettő párhuzamosan is megtekinthető volt), valamint egy természetfotó-kiállítást – amely 2004 februárjában nyílt meg *A Körösök völgyének természeti értékei* címmel – találtuk alkalmasnak arra, hogy múzeumi óra keretében feldolgozzuk gyerekekkel. Mindhárom tárlat feldolgozásához nem csupán az általános iskolások számára, hanem középiskolás csoportoknak is hirdettünk meg múzeumi órákat, akárcsak a 2005 márciusában megnyíló, „*A világ apró csodái*” c. ásványkiállításunkhoz. További két időszakos tárlatot tekinthettek meg az általános iskolai csoportok múzeumpedagógiai foglalkozás keretében: a „*Mégis bunda a bunda...*” c. viseletkiállítást (2004. május 21-től december 10-ig volt látogatható) és az igen népszerű *A babák világa, a világ babái* c. kiállításunkat, amely 2006 januárjában, a magyar kultúra napja alkalmából nyitotta meg kapuit a főként óvodás és alsó tagozatos gyermekekből álló érdeklődők előtt.

A Bihari Múzeum valamennyi múzeumpedagógiai foglalkozásának megtervezésénél azonos szempontokat veszünk figyelembe:¹

Az az általános tapasztalat, hogy a látogató, ha eljut a múzeumba, akkor ott minden kiállítást végig akar nézni. Ennek az lesz az eredménye, hogy a látogatás végére egy kavargó összbenyomás marad a vendégben, mert a túl sok látnivaló „telítődést” okoz. Az egy témára koncentrált, egy témát alaposan megfigyelő kiállításnézés kellene, hogy ezt a fajta múzeumlátogatást felváltsa.

Ez a megfigyelés véleményünk szerint fokozottan igaz a gyerekek esetében is. Ezért a csoportjaikat a múzeumunkba elhozó pedagógusoknak a tárlatvezetés helyett ajánljuk inkább a múzeumi órát: egy kiállítást dolgozunk fel, egy témát járunk körbe alaposabban.

Az iskolák és a múzeumok kapcsolata jelentős segítséget nyújthat az iskola tanító-nevelő munkájában. A történelemtanárok is egyetértenek abban, hogy a múzeumlátogatás a történelem tanításának nélkülözhetetlen része, annak jelentős eleme a tárgyi emlékek megismerése. Nem csupán a történelem tantárgyhoz kötődhet múzeumlátogatás: a néprajzi kiállítások nagyszerűen köthetők az 5–6. osztályban tanult hon- és népismeret tantárgyhoz. Ezért a múzeumpedagógiai foglalkozásokat tantárgyhoz kötődően ajánljuk: a régészeti kiállításunk feldolgozását pl. az 5. osztályban az újkőkori tanulásakor érdelem igénybe vennie a pedagógusoknak. Kitűnő segítséget nyújthat az *Élet a vízvilágban* c. tárlatunk a környezetismeret oktatásában, ehhez kapcsolódva múzeumi óránkon a régi Sárrét élővilágával, az itt élő emberek életmódjával ismerkedünk.

A tanítás nevelésközpontúságának elve már a múzeumba való belépéskor jelentkezik: a múzeum nagyobb önfegyelmet igénylő viselkedést követel meg a gyerekektől, mint az iskola. A foglalkozásaink elején, mielőtt belépünk a kiállítóterembe, a gyerekekkel tisztázzuk a múzeumi viselkedés alapszabályát: „Mindent a szemnek, semmit a kéznek.” Megbeszéljük, hogy a kiállított tárgyakhoz azért nem szabad hozzányúlni, mert azok műtárgyak, eszmei értéket képviselnek: egy régi életformának a tárgyi emlékei; és ha azt szeretnénk, hogy az utánunk következő nemzedékek is láthassák őket, minél jobb állapotban kell megőriznünk azokat. A foglalkozások során a múzeumpedagógusnak tudatosan alkalmaznia kell ezt a szabályt: a kiállított tárgyakhoz ő maga sem ér hozzá, ha pedig valamit a gyerekeknek megmutatunk közelről, kezébe adjuk, akkor is hangsúlyozzuk, hogy csak tárgymásolatról van szó.

Rendkívül fontosnak tartjuk a tanulók *fejlettségéhez való igazodás és a fokozatosság elvét*. A foglalkozásokon csak viszonylag kevés új fogalmat használunk, inkább a gyerekek meglévő ismereteire építünk, azokat közösen, beszélgetés formájában foglaljuk rendszerbe. Igyekszünk megkeresni és rávilágítani a tárgyak, jelenségek gyerekekhez fűződő kapcsolatára, hiszen könnyebb megtanulni valamit és emlékezni rá, ha annak számunkra jelentősége van. Figyelünk arra is, hogy egy-egy foglalkozás *időtartama* ne legyen több az iskolai tanórák hosszánál, hiszen a gyerekek általában nem tudnak ennél több ideig folyamatosan koncentrálni. Emellett a múzeumi órák hosszának megtervezé-

¹ A foglalkozások szempontjainak rendszerezését PALOTAINÉ Simon Ilona: *A múzeumpedagógia elméleti alapjai* (in: FOGHTÚY Krisztina–SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Ágnes [szerk.]: *Múzeumpedagógiai tanulmányok*, Bp. 2003. 11–18.) c. összefoglalója alapján készítettem.

sekor gyakorlati szempontok is vezetnek bennünket: mivel a foglalkozások nagy része tananyaghoz köthető, abba beépíthető a foglalkozás, fontos, hogy a csoportok egy iskolai tanóra keretében tudjanak ellátogatni a múzeumba. A Bihari Múzeum központi fekvése igen szerencsés: Berettyóújfaluban kb. 10 perc kell, hogy az öt általános iskola közül négyből elérjenek a múzeumba, így a szünetet is felhasználva visszaérnek a soron következő tanórára, ezzel marad kb. 40 perc a foglalkozásra.

A múzeumi órákon a tanulás motivációját a *játékosság* biztosítja. A gyerekek érdeklődését találós kérdésekkel, népdalokkal, mesékkel, rejtvényekkel, feladatlappal igyekszünk felkelteni és megtartani a foglalkozás során. Az egyéb játékokkal együtt ezek az eszközök járulnak hozzá a múzeumlátogatás *élményszerűvé* tételéhez.

A *tudás tartósságának elvét* a múzeumban a gyerekek aktív közreműködése biztosítja, mivel a tanuló itt nem maradhat passzív, hiszen a kiállítási tárgyak megtekintése már valamilyen szintű közreműködést igényel. Ezt egészítik ki a feladatlapos foglalkozások, valamint a kézműves-tevékenységek. A múzeumpedagógusok rendszeresen használják a tárgykészítést foglalkozásaikon, mert a gyerek sokkal könnyebben megjegyzi egy adott tárgyról az információkat, annak készítésében vesz részt. Az elvégzendő játékos feladatok és a kézműves-tevékenységek többségükben olyan típusúak, amelyeket az adott korosztályból mindenki el tud végezni: így az iskolai teljesítménytől függetlenül mindenki *sikerélményhez* juthat.

Mégis bunda a bunda...

A gyerekek nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy hosszasan álldogálva koncentráljanak. Az ácsorgás kényelmetlenségétől való megszabadítás a célunk, amikor a múzeumi foglalkozásokon a gyerekeket leültetjük a kiállítóteremben az e célra vásárolt fa kisszékekre, párnákra.

A *tudományosság* elve főként az órákra való felkészüléskor érvényesül: a foglalkozás tervezésekor mindig alaposan tanulmányozzuk a szakirodalmat. Egy-egy témához sokszor nem elegendő csupán az egy szakterületben való elmélyülés, hiszen a kiállítások is összetettek, több tudomány területéről közölnek információkat. Minden múzeumi foglalkozáson tudatosan használjuk a múzeumi szakkifejezéseket: időszakos és állandó kiállítás, tárló, rekonstrukció, restaurátor, műtárgymásolat, teremőr stb., hogy a gyerekek szókincse bővüljön, és otthonosan mozogjanak a múzeumban.

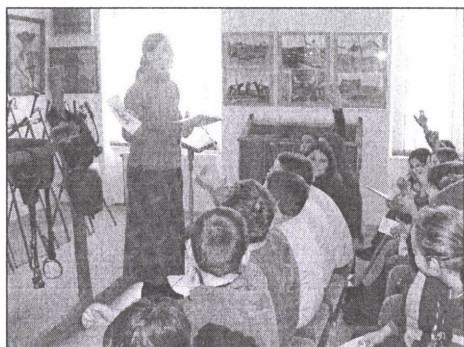

Szűrrátét-készítés az időszakos viseletkiállítás megtekintése után

A múzeumpedagógiai foglalkozásokat szórólapon hirdetjük meg. A berettyóújfalui iskolákban személyesen osztjuk ki ezeket, a szaktanárokkal szóban is ismertetjük a lehetőségeket. A bihari térség vidéki iskoláiba postán juttatjuk el a félévente megújított múzeumpedagógiai ajánlatokról a tájékoztatókat.

A szórólapon a pedagógusokat arra kérjük, hogy a tervezett időpont előtt legalább két héttel jelentkezzenek személyesen vagy telefonon. A múzeumpedagógusnak a csoportok előzetes bejelentkezésekor meg kell tudnia, mikor, milyen foglalkozásra jönnek el a múzeumba, milyen típusú iskolába járnak, hányadik osztályosok, milyen létszámú csoport, milyen tanóra keretében látogatnak a múzeumba.

Amikor megérkeznek a gyerekek, a folyosón köszöntjük őket, majd megmutatjuk a helyet, ahol elhelyezhetik kabátjukat, táskájukat. Miután lepakoltak a gyerekek, általánosan beszélgetünk a múzeumokról. Megbeszéljük, hogy a régi tárgyakat kiállításokon mutatják be a múzeumok, valamilyen téma szerint. Vannak állandó kiállítások, amelyek több évig is ugyanúgy láthatók, és vannak időszakos kiállítások is egy múzeumban, amelyek rövidebb ideig, csak néhány hónapig tekinthetők meg.

A hortobágyi pásztorok életével ismerkedünk

Családi múzeumi délután a Pásztorélet és népi vadfogás a Tiszántúlon című időszak kiállításban

Mielőtt bemennék a kiállítóterembe, tisztázzuk, hogy milyen típusú tárlatot: időszak vagy állandó kiállítást nézünk-e meg. Még a folyosón megkapják első feladatukat a gyerekek, hogy mielőtt bent a teremben leüljenek, keressék meg a kiállítás címét. A cím fog minket közelebb vinni a témához, amit a kiállítás által megismerünk.

A közel három év alatt több mint 200 alkalommal tartottunk múzeumpedagógiai foglalkozást közel 3000 gyereknek, akik főként Berettyóújfalu és a bihari térség városainak (Biharkeresztes, Derecske) és kisebb községeinek (Tépe, Szentpéterszeg, Mezősas, Hencida stb.) óvodáiból és iskoláiból érkeztek hozzánk. A tapasztalatunk az, hogy a gyerekeknek valóban élményt jelent a múzeumpedagógiai foglalkozással egybekötött múzeumlátogatás. Gyakran egy-egy vidéki csoport egy egész délelőttöt vagy délutánt is eltölt a Bihari Múzeumban.

A fő nevelési célunk pedig ez, hogy megszeretessük a múzeumot, visszatérő látogatókat neveljünk. Az, hogy mennyire volt sikeres, majd a jövőben fog kiderülni, de az eddigi, gyerekektől kapott visszajelzések azt mutatják, hogy annak mondhatjuk. A foglalkozások után többen kérdezték kísérőiktől, hogy mikor jönnek legközelebb a múzeumba, többen a vendégkönyvbe is beírták, hogy szeretnének visszatérni.

Oktatási célunk az új ismeretek elsajátíttatása, melynek sikerét játékos visszakerdezésekkel (igaz-hamis játék, mutasd fel annak a képét, amiről állítást mondok stb.) ellenőrizzük. Ennek eredménye azt mutatja, hogy az elhangzott információk kb. 80%-át meg is jegyezték. Szerencsés, ha a múzeumlátogatásnak utóélete is van, ha a gyerekek a múzeumban elhangzott ismereteket a kísérő pedagógussal közösen az iskolában felidézik.

CSALÁDI MÚZEUMI DÉLUTÁN

Kiállításaink játékos megismertetésére nem csak óvodai és iskolai csoportokat váruunk a Bihari Múzeumba: 2004 januárjában indítottuk útjára új programsorozatunkat, a Múzeumi családi délutánt. Havonta egy alkalommal, szombati napon a gyermekes családokat hívjuk a múzeumba, amikor is vagy egy időszak kiállítást ismerünk meg alaposan, játékos formában, vagy egy-egy jeles naphoz, naptári ünnephez kötődő (március

15., advent) játszóházban vehetnek részt. Ez utóbbiaknak részben saját ötleteink, részben pedig a Nemzeti Múzeum *Históriás történeti játszóházának* forgatókönyvei szolgálnak alapul. Mindkét típusú családi programnak fontos eleme a kézműves-tevékenység: a gyerekek együtt készítenek tárgyakat szüleikkel, nagyszüleikkel, nagyobb testvéreikkel. A közös alkotással az összetartozás érzését is növelhetik. E programok alkalmával nem csupán a hozzánk ellátogató 20-25 család szokta jól érezni magát, a múzeumi dolgozókat is erős csapattá kovácsolják, hiszen az ötlettől a megvalósításig, az előkészítéstől a lebonyolításig a múzeum összes munkatársa részt vesz családi délutánjain valamennyi feladatában. Nagy örömünkre szolgál, hogy az Arany János Nevelőotthon lakásotthonainak kis lakói is rendszeresen részt vesznek családi rendezvényeinken.

A Családi múzeumi délutánok programjának megtervezésekor a múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz hasonló alapelveket vesszünk figyelembe.

Időpont	A program címe, témája	A program jellege
2004. január 24.	Néprajzi játszóház	<i>Pásztorélet és népi vadfogás a Tiszántúlon</i> című és a <i>Gubától a szürig – Bihar vízeletek</i> c. időszaki tárlat játékos megismerése, szűrretét-készítés kipróbálása Gyönyörűné Erdei Judit szűrretét-készítő népi iparművész vezetésével
2004. február 21.	Régészeti játszóház	A régészeti kiállítás játékos megismerése, gabonaörlés, agyagedény készítése
2004. március 20.	Bihar madárvilága	Vasas András, a Körösök környezet- és Természetvédelmi Egyesület titkárának diavetítéses előadása, majd <i>A Körösök völgyének természeti értékei</i> c. kiállítás játékos megismerése
2004. április 24.	Történeti játszóház: Honfoglalás	Honfoglaló eleink életmódjának megismerése. Kézműves-foglalkozás: pártá, süveg, tarsoly készítése
2004. május 22.	Múzeumi játékdvar: Népi játékok	A múzeum udvarán népi játékok (bige, gólyaláb, karikahajtás stb.) kipróbálása
2004. december 4.	Múzeumi advent	Szaloncukor-főzés, -csomagolás, csuhéangyalka és egyéb hagyományos karácsonyfadísz készítése
2004. december 11.	Múzeumi advent	Mézeskalács-sütés, gyertyamártás, múzeumi karácsonyfa díszítése
2005. január 22.	Régészeti játszóház	A régészeti kiállítás játékos megismerése, gabonaörlés, agyagedény készítése, agyagyöngy-készítés
2005. március 12.	„Kossuth Lajos azt üzen-te...” – történeti játszóház	Emlékezés az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra. Huszárcsákó, honvédtábló készítése
2005. április 16.	Az ásványok csodálatos világa	Játékos ismerkedés „ <i>A világ apró csodái</i> ” c. kiállítással feladatlap segítségével

Időpont	A program címe, témája	A program jellege
2005. április 30.	Honfoglalás – történeti játszótér	Honfoglaló eleink hitvilágának megismerése. Kézműves-foglalkozás: sámán-szövés, tarsolylemez készítése, sámándob készítése
2005. október 8.	Néprajzi játszótér	A „ <i>Kitettük a szűrét!</i> ” c. kiállítás megismerése, szűrét-készítés kipróbálása Gyönyörűné Erdei Judit szűrét-készítő népi iparművész vezetésével
2005. november 26.	Múzeumi advent	Aranydió, és egyéb hagyományos karácsonyfadísz készítése, gyertyamártás
2005. december 10.	Múzeumi advent	Szaloncukor-főzés, -csomagolás, egyéb hagyományos karácsonyfadísz készítése, múzeumi karácsonyfa díszítése
2005. december 17.	Múzeumi advent	Mézeskalács-sütés, múzeumi karácsonyfa díszítése

2003–2004-ben közművelődési munkánkhoz az anyagi háttérrel nagyrészt a múzeumhoz kapcsolódó civil szervezetek, elsősorban a Bihari Múzeum Baráti Köre biztosít, ott a pályázati forrásokból.

Továbbra is szeretnénk folytatni múzeumunk eddigi hagyományait, a családi múzeumi délutánt, múzeumpedagógiai ajánlatunkat pedig bővíteni további kiállítótermek és új időszakos kiállítások témáival. Terveink közt szerepel egy olyan feladatlap, játéklap készítése is, amely az egész állandó kiállítás megismerését segíti és teszi élményszerűvé a gyerekek számára.

Családok ismerkednek a régészeti kiállítással

Jólesik az újkőkori lepény a családi játszótér végén

Mária Sándor

MUSEUMSPÄDAGOGIK IM BIHAR MUSEUM

Im Bihar Museum hat man von seiner Gründung an der Betreuung der das Museum besuchenden Kinder große Aufmerksamkeit geschenkt. Nach der Eröffnung der neuen ständigen Ausstellung (2003–2004) hat die Museumspädagogik neuen Schwung erhalten. Seither gibt es pädagogische Angebote zu den Themen der Ausstellungen für Kindergarten- und Schulgruppen. Populär ist das Wochenendprogramm des Museums mit dem Familiennachmittag, der Familien mit Kindern spielerische Besichtigung und kunsthandwerkliche Betätigung bietet.

NÉPI ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEINK ESÉLYEI ÉS LEHETŐSÉGEI. TÁJHÁZAK BIHARBAN

Napjaink értékrendje, esztétikai vonulatai igen fontossá teszik építészeti emlékeinknek, azok valódi értékeinek a vizsgálatát, hangsúlyozását és megőrzését. A gazdasági konjunktúra, az ipar és technika lendületes fejlődése gyökeresen megváltoztatta az életmódot, felborította mind a polgári, mind a paraszti értékegyensúlyt, és erre csak ráerősítettek a XX. század második felében dominánssá vált világnézeti, politikai áramlatok. A II. világháború utáni változások megtörték a több évszázados hagyományozódás folyamatát mind a szellemi, mind a tárgyi kultúrában, és az ember egyre kevésbé élt és él együtt természetes módon környezetével, inkább annak legyőzése, mind teljesebb – egyoldalú – kiaknázása vált tendenciává. E folyamatnak hű mutatója településeink építészeti képének átalakulása is.

A MŰEMLEKVÉDELEMTŐL AZ ÉLETMÓD-KIÁLLÍTÁSOKIG

Az épített környezet értékelésének, illetve az – elsősorban művészeti szempontból – értékesnek ítélt építmények védelmének gondolata már a középkorban kialakult, de valódi műemlékvédelemről csak a XIX. század közepe, sőt gyakorlatilag csak a XX. század első harmada óta beszélhetünk. Az első hivatalosnak tekinthető nyilatkozat, melyben először konceptualizálták együtt építészek, muzeológusok, restaurátorok a műemlék fogalmát, 1931-ben született meg. Ekkor érvényesült először együttesen az a szemlélet, hogy a műemlék történeti és esztétikai értékének egyike sem sérülhet a felújítás, újrahasznosítás során. Ekkor erősödött meg a közérdek a magánérdekkel szemben, természetesen a magántulajdon tiszteletben tartásával. Az egyes elemek védelmén túl pedig nagy figyelmet fordítottak az emlék környezetének megóvására, az adott település karakterének megőrzésére is. Igen komoly, alapos átgondolásra adtak okot az Európaszerte nagy sebeket ütő II. világháború drasztikus következményei, mind a megmaradt, illetve elpusztult műemlékek lajstromának áttekintésében, mind pedig az újjáépítés koncepciójának végiggondolásában. Az újjáépítés megfeszített munkájának másfél évtizedét követően a 60-as évektől beszélhetünk ismét konkrétan a műemlékvédelem elméleti kérdéseinek újbóli felvetéséről. Ekkor, 1964-ben született meg a műemlékvédelem második nemzetközi dokumentuma, a *Velencei Charta*, melynek 16 pontjában úgy foglalták össze a műemlékvédelem céljait és módszereit, hogy az épített emléket mint műalkotást kell értelmezni és restaurálni. Ez az egyezmény gyakorlatilag a mai napig egyik

alappillére a műemlékvédelmi vitáknak és gyakorlatnak. Ugyancsak ekkor, 1964-ben jött létre – az UNESCO felügyelete alatt – az ICOMOS, a műemlékvédelem nemzetközi szervezete. Később ennek égisze alatt fogalmazódott meg egy alapvető elvárás, mégpedig a hitelesség követelménye. Mindezek a szempontok és törekvések napjainkban is alapvetően befolyásolják a műemlékvédelem munkamódszerét világszerte, és Magyarországon is, hiszen ennek kidolgozásában magyar szakemberek is tevőlegesen részt vállaltak.

A népi építészet Európában először a XVIII. század legvégén került a tudományos figyelem előterébe, az első szabadtéri néprajzi múzeum pedig 100 évvel később, 1891-ben nyílt meg Stockholm *Skanzen* nevű félszigetén. Ezt figyelembe véve igen nagy eredmény, hogy már korábban, az 1873-as bécsi világkiállításra elkészült egy „néprajzi falu”, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia egészéről, így Magyarországról is a világ szeme elé tárult egy népi építészeti és népművészeti válogatás, majd 1896-ban az *Ezredéves kiállításra Jankó János* vezetésével felépült *Magyarország néprajzi faluja* is, ahol mind a magyarság, mind pedig az ország nemzetiségeinek építészeti és egyéb tárgyi jellegzetességei is helyet kaptak. Mindkét kiállítás épületei másolatok voltak, csupán a berendezések és kiállítási tárgyak voltak eredetiek. És mivel a fenntartásukat senki nem vállalta magára, mindkettőt hamarosan lebontották, a berendezési anyag pedig bekerült a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. Ez a két „néprajzi falu” jelentette annak a muzeológiai szemléletnek a csiráját, mely szerint a paraszti életmód teljes bemutatásához együttesen szükség van az épület és enteriőrje komplex megjelenítésére.

A néprajzi muzeológia szemléletének középpontjában hosszú évtizedeken keresztül a szabadtéri múzeumok kialakítása állt, melyek közül elsőként a zalaegerszegi „*Göcseji múzeumfalu*” is csak az 1960-as évek végén jött létre, végül összesen egy központi (*Szentendre*) és öt regionális szabadtéri néprajzi múzeum alakult. Mind több építész és muzeológus fordult e pozitívista gyűjtési-kutatási és bemutatási mód felé, így a felgyűlt ismeret- és tárgyi anyag – a pénzügyi lehetőségekhez képest – kezdte kinőni a szabadtéri múzeumok kereteit. A mai tudományos követelmények, a magas áttelepítési költségek egyre inkább indokolttá tették a népi építészeti emlékek, népi műemlékek helyben való megőrzését és bemutatását. Ehhez járult hozzá a 60-as évek végén elindult honismereti mozgalom, mely a *Hazafias Népfront* keretein belül, majd megalakítva a *Honismereti Szövetséget* a nemzeti és a lokális identitás együttes erősítésének céljával fogott hozzá az öntevékeny értékmentéshez és hagyományápoláshoz, mely tevékenység legkézzelfoghatóbb eredményeként a 70-es évektől sorra jöttek létre a *falumúzeumok*, illetve *tájházak*, mely utóbbiaknak a 90-es évek végére teljes hálózata alakult ki az egész Kárpát-medencében.

Természetesen ez nem ezen egyszerű képlet alapján ment végbe, és a leírtak nem jelentik azt, hogy e múzeumformák egymás „egyenértékű” variánsai. Ha műemléki és muzeológiai szempontból kívánjuk értékelni e tájházakat, illetve össze kívánjuk vetni őket a szabadtéri múzeumokkal, kettős kép rajzolódik ki előttünk. A szigorúan vett szakmai értékelés – néhány példától eltekintve – az építészek és néprajzos muzeológusok által építészeti, gazdasági, társadalmi, kultúrgeográfiai szempontok alapján kiválasztott, áttelepített és berendezett kiállítások mellett szól, hiszen ezek kimondottan szakmai indíttatásból, így hasonló igénnyel és nagy alapossággal készültek el. Ezzel szemben az egyes településeken létrejött falumúzeumok, tájházak nagy része helyi kez-

deményezésből, a fentebb felvázolt indokokkal jött létre, és vagy elfogadta az etnográfusi, muzeológusi, műemlékvédelmi szakirányítást, vagy különféle indokokkal elutasította azt. A kettő fogalma ráadásul sok esetben össze is mosódik, hiszen alig beszélhetünk olyan tájházról, ahol komplex enteriőr-rekonstrukció adná a bemutató egészét, hanem egyéb tematikus, például helytörténeti, régészeti, numizmatikai, iparművészeti stb. egységek, tárgyak is helyet kapnak a kiállításban. Ami mégis kettőssé teszi az értékelést, az a „komplex hitelesség” kérdése – mely összefüggésből itt a komplexitást kell első renden kiemelni –, illetve a már szintén emlegetett lokális identitásban betöltött szerepe, valamint – az esetleges hiányzó szelekció ellenére is – a már-már szélsőségesen pozitivistá gyűjtések, a „mindent megőrző” szemlélet eredményei. Ha a kettőt összevetve akármilyen tanulságot, illetve optimumot próbálunk meghatározni, akkor szinte biztos vagyok benne, hogy az erről nyilatkozóak nagy többsége a kettő valamiféle ötvözetében látná azt. Ez pedig nem lehet más, mint a helyben megőrzött épített és tárgyi emlékek szakszerű feldolgozása és bemutatása. Természetesen erre is találunk példát, főként azokban a megyékben, ahol a 80-as, 90-es években a szakmai és politikai közakarattal, valamint a kiváló adottságok ellenére sem valósultak meg megyei gyűjtőkörű szabadtéri múzeumok, így ezt *megyei tájház-hálózat*tal kívánták pótolni (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye). (Ezen eljárásnak mindenekelőtt a múzeumként kialakítandó házak kiválasztásánál igen nagy a jelentősége, főként, ha alaposabban szemügyre vesszük a máshol, vagy akár a napjainkban is újonnan kiválasztott épületeket. A gondolatot e házak bemutatásánál fejtem ki bővebben.) Az eddig felsorolt tájház-alapító indokok mellett egyre nagyobb ütemben kezd teret hódítani – hol burkoltan, hol pedig teljesen nyílt szándékként – a turisztikai célzatosság, tehát az az indíttatás, hogy „legyen mit megmutatni a vendégnek”. Mindent összevetve azonban egy helyben megőrzött épületnek, portának számos előnye van egy szabadtéri múzeumba szállított együttessel szemben. Körvonalaiiban három olyan – a komplex hitelesség szempontjából elemi – alapkövetelményt határozhatunk meg, melyeket csak helyben lehet hűen interpretálni.

Az első és legfontosabb az eredeti természeti és épített környezet. A vízrajzi és tájviszonyok, a mikroklíma, az ebből fakadó mezőgazdasági, gazdálkodási jelleg, és az ezáltal kialakult gazdasági-társadalmi viszonyok minden település és vidék esetében helyben jól meghatározhatók, és természetesen az adott terület településképe és építészeti megoldásai, valamint a tárgyi környezet hű tükrei a lokális folyamatoknak. Ha pedig pusztán építészeti szempontból kívánjuk ezt megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy az eredeti „műemléki környezet” csak helyben ragadható meg.

Az építészeti technikák szempontjából talán nem szentségtörés kijelenteni, hogy az áttelepítéssel az épületek valódi műemléki minősége megszűnik, és „csupán” technológiai- és kultúrtörténeti értéke maradhat meg és kerülhet bemutatásra. Főként a föld-, a tégl- és a kőfalak esetében beszélhetünk a valódi teljes áttelepítés helyett egy másik helyen történő rekonstrukcióról, ha pedig hozzávesszük a vakolatdíszeket, az egykori építkezés lemásolhatatlan elnagyolásait és a használatból adódó apró elváltozásokat, szinte lehetetlen teljes hitelességről beszélni.

Harmadszor pedig meg kell újra említeni az épületegyüttes gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti jelentőségét, ami az elszállítással óhatatlanul veszít eredeti jelentéstartamából.¹

Szólnunk kell viszont a szabadtéri múzeumok alapvető berendezési szemléletéről, amely a tájházak esetében nem, vagy csak részben szokott érvényesülni és megvalósulni. A skanzenek épületeinek berendezése azon módszertani elv szerint történik, hogy az adott porta történetének, „életútjának” pontos megismerése után abból egy konkrét pillanat kiválasztása és minden részletre kiterjedő rekonstruálása jelenti a végső megoldást. Rögtön felmerülhet a kérdés, hogy a tájházaknál lehet-e szigorúan ez a követendő elv. Természetesen az alapos történeti és építészeti kutatást ezek esetében is végre lehet és végre is kell hajtani, de a berendezési koncepció megfogalmazásánál már nagyobb nehézségbe ütközik a munka végzője, hiszen a már említett helyi indíttatás révén valamelyest más célokat tűzött ki a tájház megnyitásával, mint egy pusztán muzeológusként gondolkodó szakember. Így azt kell mondanunk, hogy – még ha szakember is készíti el egy tájház berendezési koncepcióját – bizonyos kompromisszumos megoldásokba bele lehet bocsátkozni úgy, hogy a hitelesség ne sérüljön, ám sajnos az esetek többségében még erről sem beszélhetünk. Az sem jelent feltétlenül gondot, ha az épületegyüttesen belül más tematikus kiállítási egység is helyet kap (ebből a legtöbb esetben helytörténeti, illetve agrártörténeti kiállítás fordul elő), hiszen nincs minden településen lehetőség arra, hogy e feltétlenül megőrzendő és bemutatandó egységek más helyen kerüljenek kiállításra, de az arányok, az átláthatóság és a szükségszerű válogatás ezekben is érvényre kellene, hogy jusson. De „ahány ház, annyi szokás”, és annyiféle szemlélet érvényesül a tájházak kiválasztásában és berendezésében, így egységesen működő szemléletről mindmáig nem beszélhetünk.

Egy alapvető probléma maradt a szempontok felsorolásának a végére, ez pedig az épületek kiválasztása, ami gyakorlatilag minden egyéb tevékenységet, válogatást megalapoz és befolyásol. Akár szabadtéri múzeumba szállításról, akár tájház kialakításáról beszélünk, a legfontosabb követelmény az, hogy a kiválasztott épületegyüttesnek az adott településre „jellemzőnek” kell lennie. E szemlélet főként ott csorbul, ahol jóval nagyobb szükség lenne a figyelembevételére, vagyis a tájháznál. Még napjainkban is az a vélekedés dominál az alapítás kezdeményezőinél, hogy lehetőség szerint „a falu legöregebb házát” kell kiválasztani, tehát a „régiségérték” felülkerekedik az optimális esetben ezzel együttesen, egyenlő arányban figyelembeveendő „anyag-, ritkaság-, esztétikai és történeti érték”.² Ennek megállapításakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a ténytet, hogy még élnek annak a politikai propagandának a rögződött maradványai is, ami az 1960-as, 70-es években a kiválasztást alapvetően befolyásolta; mindenütt, ahol csak volt, a szegényparaszti vagy zsellérházakat „emelték ki” az egyes települések épületállományából, így hangsúlyozva a kérdéses társadalmi „osztály” jelentőségét, az adott világnézeti-politikai irányzat szerinti kiemelt szerepét. Ha csak a bihari tájházak sorát tekintjük végig, akkor azt kell látnunk, hogy a tizenegy kimondottan a porta és az enteriőr rekonstrukciójával kialakított komplex életmód-kiállítás közül csupán kettő (Derecske

1 ANDRÁSFALVY 1975. 10.

2 GAÁL 1983. 11.

és Kismarja) nagygazda-porta, a többi szegényparaszti, illetve zsellérház. Sőt, ha a kiválasztás mikéntjét is nézzük, akkor ezek közül is csak az egyik (Derecske) kiválasztása a tudatos, a „legjellemzőbbet reprezentáló” megalapozottságú döntés eredménye. Az általános zsellérház-kultusz virágzása mellett a nagygazda-házak sajnos napjainkig nagyütemben pusztulnak, a különbség a rendszerváltás előtti évekhez képest pedig annyi, hogy napjainkban felzárkóztak melléjük a szegényparaszti lakóházak is, és falvaink általános átépülésével, a hagyományosnak mondható településkép még intenzívebb, agresszívebb átalakításával-átalakulásával kell szembesülnünk, mint kellett mondjuk a „kockaház-korszakot” jelentő 70-es, 80-as években. A homogenitásra, uniformizálásra való törekvések, majd a mind újabb és újabb divatok már-már habzsoló hajszolása, az epekedés azok követésére és utolérésére azzal a következménnyel járt, hogy újonnan felépített vagy a régiből átformált környezetünk már nem fejezi ki hitelesen kötődésünket, társadalmunkat. Így az épületek kiválasztásánál egyre jobban szűkülnek a lehetőségeink, és egyre nagyobb mértékben kell felkészülnünk bizonyos építészeti elemek, megoldások rekonstrukciójának a szükségére.

A szervezeti kérdések tekintetében a tájházak, valamint a helyben megőrzött népi műemlék-kiállítóhelyek szakmai felügyeleti kérdése hosszú évtizedekig nem volt tisztázott, míg létrejött egy, a szabadtéri néprajzi múzeumokkal közös, különálló minisztériumi felügyelet. További előrelépést jelenthet, hogy 2002 novemberében létrejött a *Magyarországi Tájházak Szövetsége*, mely tájházaink, helyi szabadtéri néprajzi kiállítóhelyeink érdekvédelmi képviselőjét hivatott ellátni. Ehhez persze alapvető, hogy valamennyi ilyen jellegű kiállítóhely vonatkozásában meg lehessen szerezni róluk az alapvető ismereteket, adatokat, magyarán szükség van ezek teljes feltérképezésére, ami a mai napig várat magára, noha már elkezdődtek a tájegységenkénti, monografikus igényű feldolgozások.³ Talán ez az első igazán komoly törekvés számbavételükre és hosszú távú rendezésükre. A Tájhákszövetségnek – a szabadtéri múzeumi felügyelettel, illetve a műemlékvédelmi szakemberekkel és szervekkel egyetemben – ugyanis nem titkolt szándéka és törekvése, hogy az Európa-, sőt világszerte egyedülálló magyarországi tájház-hálózat bekerülhessen a *Világörökség* kincsei közé. A várományosok listája hosszú, így ahhoz, hogy valódi hálózatról, láncolatról lehessen beszélni, ahhoz valódi együttműködésre, ehhez pedig ténylegesen egymás alaposabb megismerésére lenne szükség. Ez azonban nemcsak országosan, hanem bizonyos esetekben egy-egy vidéken, kistérségen belül sincs meg. A szakmai és eszmei megalapozottság mellett pedig ez gyakorlati jelentőséggel is bír, elég azt kiemelnünk, hogy valódi érdekképviselő sem alakítható ki anélkül, hogy az ezt felvállalók ne ismernék alaposan a képviseltek valamennyi paraméterét. Ezt a világörökség-kérdés kapcsán különösen kiemelten kell kezelnünk, főleg ha alaposabban tájékozódunk a már bejegyzett kincseink – például a hasonló épületek alkotta fertő-hansági települések, vagy éppen Hollókő épületegyütteseinek – jelenlegi fenntartási, finanszírozási gondjairól, támogatásáról (vagy ha a jelenlegi központi, kormányzati szintű felelősségvállalást tekintjük: mostohagyermekként való kezeléséről, melyből kifolyólag több esetben már a cím visszaadása is megfogalmazódott!). A tájhá-

3 Mindenképpen meg kell említenünk a legfrissebbet, és eddig az egyik legalaposabbat: Dr. BARTHA Júlia-BENEDEK Csaba: *Tájházak a Nagykunság vidékén*. Szolnok, 2005. 87 p.

zak számára kitűzött cél azonban felvet egy további kérdést: mely tájházak, emlékházak, tematikus szabadtéri kiállítóhelyek kerülhetnek fel a listára? Országos kitekintésben több száz, az általunk vizsgált térségben, Biharban pedig tizennyolc (!) különféle ilyen jellegű kiállítóhelyről van tudomásunk. Természetesen mindezek válogatás nélkül nem vehetők mind számításba, így annak szempontrendszerét nagy gonddal kell kidolgozni. Ez jelenleg is folyamatban van, gyakorlatilag az épületek, valamint a bennük lévő kiállítások általános állapota, szakmai színvonala, illetve a bennük megvalósuló közönségszolgálat, közművelődési, (esetleg muzeológiai) munka figyelembevételével.

Mindezek apropóján, és a *Bihari Múzeum* nemrégiben ünnepelt 30 éves fennállásának ürügyén is szükségét éreztük, hogy lajstromot készítsünk az egykori *Csonka-Bihar vármegye* területén létező, de mindeddig nem sok említést kapott kiállítóhelyekről, tájházakról, és felhívjuk létükre mind a „célközönség”, mind pedig a szakmai közvélemény figyelmét.

TÁJHÁZAINK LÉTREJÖTTÉNEK ALAPJAI, FELTÉTELEI

Az ország-, sőt Kárpát-medence-szerte jellemző sokszínűség a mi vidékünk, a jelenlegi Magyarország bihari területeinek ilyen jellegű kiállítóhelyeire is vonatkozik. A nem minden esetben elismerő „sokszínű” jelző mellett viszont azt mondhatjuk, hogy nagyon is gazdag a kép. Ezek ismertetése során szükségszerű tehát valamiféle csoportosítást elvégezni az eddig felsorolt szempontok érvényesítésének-érvényesülésének követésével. Ha áttekintjük a bihari települések általános népi építészeti képét, akkor a – főként anyaghasználat, technika, összkép tekintetében a középkorig visszavezethető – ún. régi stílusú épületekből már csupán nagyon kis számban találunk fennálló emléket. Történeti szempontból ez az a csoport, mely a XVI–XVIII. századi természeti, gazdasági, társadalmi átrendeződések nyomán a XIX. század közepéig általános építészeti formákat jelentett, anyaghasználat és technika tekintetében pedig teljes összhangot mutatott a természeti környezettel. A parasztság XIX. századi polgárosulása nyomán kezdett el kialakulni az „új stílusú” népi építészeti, ami annyit jelent, hogy

Forrás: Bihar vármegye.
(szerk.: Nadányi Zoltán, Budapest, 1938. 381.)

a falusi kisnemesség, majd a módosabb parasztság épületein is megjelentek az arisztokrácia, illetve a városi polgárság által követett – és közvetített – korstílusok jegyei. Ezek nyomán kezdtek veszíteni elsőbbségükből a lokális jegyek, megjelentek a klasszicizáló, a barokkos, kis számban a szecessziós oromzatkiképzések, vakolatdíszek, a Sár-rétre oly jellemző fa kiegészítők (mellvédeken, tornácoszlopokon, oromdeszkákon, szélfogókon stb.) és vasalások, majd a XX. század első harmadáig uralkodó vegyes, eklektikus elemeket hordozó divathullámok a külső kiképzés mellett a ház és a telek elrendezésében és az alaprajzi kiképzésben is hoztak újításokat.⁴ Az építészeti megoldások természetesen mindenkor szorosan követték és követik az életmód alakulását, a társadalom anyagi, műszaki, gazdasági, illetve ideológiai és esztétikai lehetőségeit és elvárásait. Ennek megfelelően ezeknek az új stílusú épületeknek nem adatott hosszú élet, hiszen a XX. század áramlatai, ha nem is mindig teljes valójukban, de külsőségeikben, összképükben eltüntették eredeti példáikat. Szabó István a parasztpolgári építészet leírásakor ezen épületek értékelésekor a következőképpen fogalmazott: „Az archeológiai és a műemlék építmények köre törvényeink védelmét élvezi. Van azonban egy olyan köztes területe építészeti emlékeinknek, amelyekhez tartozók még nem kapcsolhatók korukat, illetve egyéb irányú megítélésüket illetően ebbe a védelmi kategóriába. Pedig a társadalomkutatás szempontjából aligha hagyhatók figyelmen kívül... Ezeknek a még fellelhető építményeknek a felmérése, megőrzése azért is fontos, mert a múlt századi parasztpolgári társadalom mezővárosi életformájának még vizsgálható és pregnáns objektumai. Másrészt azért, mert a közigazgatási átszerveződés következtében a nagyközségi, városi titulus egyre újabb építkezései bontásra ítélik az amúgy is napjainkra eredeti funkciójukat veszített parasztpolgári portákat.”⁵ Mindezeket 1989-ben vetette papírra Szabó István, tehát még nem tudhatta, hogy az elkövetkező évek ideológiai törekvései és hatásai a már fentebb említett következményekkel fognak járni, azaz akár régi, akár új stílusú, de az egykori társadalmi, gazdasági és életmódviszonyokat tükröző épületek rohamosan kopnak majd ki falvainkból, kisvárosainkból. Vannak azonban olyan településeink, ahol a különböző történelmi és gazdasági adottságok révén éppen ez az építésmód tette jellegzetessé a településképet (gondoljunk csak Szentpéterszeg csodálatos barokkos ház-ormozataira, vagy Esztár, Pocsaj és Létavértes klasszicizáló ritmusú, de mindenképpen sajátos, gazdasági épületekkel tagolt kerítésfalaira). E különbségekre, esetekre a részletes leírásoknál szintén visszatérünk.

Tájföldrajzi és néprajzi szempontból az általunk vizsgált területet három egységre oszthatjuk: az *Érmellék* délnyugati nyúlványa, a *Bihari síkság* nyugati pereme, valamint a *Kis- és a Nagy-Sárrét* osztozkodnak a jelenlegi Magyarország bihari területein. Ezek népi építészeti összképe nem tér el gyökeresen egymástól, de az előbbi felosztást figyelembe véve mindenképpen a megkülönböztetés finomítására kell törekednünk, és így meghatározni, behatárolni fennmaradt emlékeinket. E három kistájrról a legalaposabb komplex építészeti szempontú vizsgálatot és leírást Varga Gyula végezte el, így munkáját mi is alapul vettük az egyes épületek leírásánál.⁶

4 A régi és az új stílus meghatározását VARGA Gyula szempontrendszere alapján végeztük el. Ld. VARGA 1989. 71–85.; Uő. 2000. 89–94.

5 SZABÓ 1989. 189.

6 VARGA 1989. 75–82.

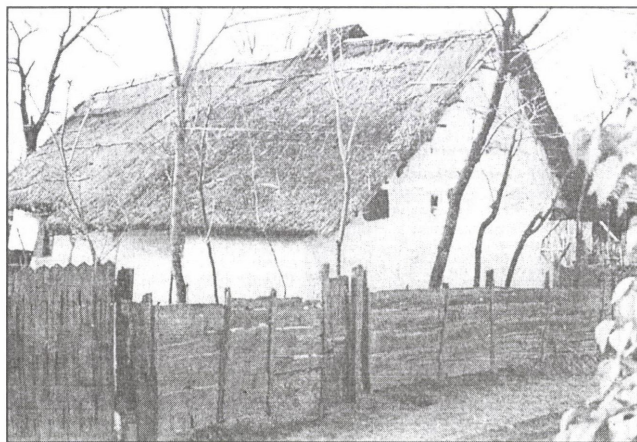
Az *Érmellék* központi területe, települései (Bihardiószeg, Székelyhíd) ma kívül esnek a trianoni diktátummal kreált országhatárokon, de összekötő szerepük Erdély és az Alföld között szépen kimutatható mind a szőlőskertek (Nagyléta, Vértes, Pocsaj sőt Derecske – ami már nem az Érmellék), mind a települések – még Debrecen is meg kell említeni, hiszen sok debreceninek, mi több a városi előljárósnak is voltak diószegi szőlői – képén híven tükröződnek. Az egykori, régi stílusú lakóházak képét konzerválták a vert falú, kontyolt nádtetejű (=kanfáros) szőlőskerti pajták (Nagyléta – Mosontakert), de az alapforma a vidék kisnemesi kúriáiban is kimutatható (Álmosd – Kölcsey Emlékház). A típus már a XVIII. századra kialakulhatott, majd mind gyakrabban megjelent oldalán a tornác vagy féltornác, homlokzati részén pedig a csonkakontyos tetőképzés, amelyhez patics falú, ritkábban pedig mívesen megmunkált deszkaoromzat társult. Ez a háztípus már a XIX. századra általánosan jellemzővé vált, a környező vidékeken is. A gazdasági épületek közül mindenképpen ki kell emelnünk a Bihar hegyvidéki területeiről származó deszka-, ún. hidasólakat, valamint a vesszőből font, általában szalma- vagy nádfedelű kukoricakasokat. Az új stílusú házakon az oromfal már téglából épült, akárcsak a tornácoszlopok. Ekkor jelentek meg az utcafrontokon – a megeléknült kukoricatermelés hatására fellendült gazdaságok „módjelzőiként” is – az előbb fa-, majd mindinkább téglavázás (vagy ahogy itt mondják: „külábas”) kukoricagörék, ritkábban magtárakkal, esetleg kisebb ólakkal együtt. Ez a forma azonban a Bihari-síkság településein vált igazán dominánssá. A parasztpolgári építkezés a legmarkánsabban Nagylétán ütközött ki az Érmellék falvai közül, itt egészen a szecesszióig nyomon követhetjük a paraszti építkezésben felbukkanó tiszta korstílusokat.⁷

Az Érmellék és a *Bihari-síkság* közötti határ Pocsaj, gyakorlatilag az utolsó érmelléki, első bihari-síksági falu alatt húzódik, itt ömlik ugyanis az Ér a Berettyóba. Itt kezdődik az a tulajdonképpeni áthidaló terület, amely összeköti magasabban fekvő bihari területeket (domb- és hegyvidéket) az alföldi, sárréti területekkel. A Bihari-síkság maga is sűrűn át volt szöve kisebb erekkel, de akkora láposodás nem jellemezte a lecsapolások előtt sem, mint a Sárrétet. Kialakult sűrű faluhálózatának korai településképét – ahogyan az már az előző bekezdésben kiderült – az Érmellékhez hasonlóan vázolhatjuk fel. A XVIII. század végétől kezdett gyakorivá válni a faoszlopos tornác, homlokzati részén finom ívű, paticsból kiképzett bolthajtással (Esztár, Pocsaj). A kerítésbe épített terménytárolókról már szintén szóltunk, fontos itt is, még egyszer megemlítenünk őket, hiszen oly jellemző voltuk ellenére – ismét a kiválasztás esetlegességére hivatkozva – szóvá kell tennünk, hogy tájházaink között egyetlen ilyen sincs! A Bihari-síkság belsőbb településein igen gyakoriak voltak a nagy deszka-kerítések, nagy kapubálványokon álló, fedeles kiskapukkal és ugyancsak deszka nagykapukkal. A lakóházak oromfalain formailag nagyon gazdag sárdíszek, a két szellőzőnyílás körül napmotívum, közöttük pedig évszám (volt) a leggyakoribb díszítés. Ugyancsak nagy változatosságot mutatott a tornác-kerítés a XIX. század derekától. (Ugyancsak Varga Gyula közléséből tudjuk, hogy egy 1848 körül épült boltíves tornácú, csonkakontyos lakóházat Hajdúbagorsról 1989-ben megvásárolt, lebontott és elszállított a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum.) Itt is a XIX. századtól beszélhetünk az új stílusú lakóházak általánossá válásáról, melyek-

7 Uo. 75–77.

hez nagyon gyakran közvetlenül csatlakozott több gazdasági helyiség is (pl. istálló, kamra, magtár, pincelejárát stb.), melyek mindegyike a házzal egyazon tetőív alatt végighúzódnak (olykor 25–30 m hosszú) tornácról nyílt (Kismarja). A módosabb gazdák deszkakerítéseiket hamarosan – de a XX. század első harmadában mindenképpen – mindinkább téglavázás kerítésekre cserélték. Határozottan elkülöníthető stílusjegyeket viseltek a nagygazdák utcafrontra épített magtárai, melyek gyakran emeletesek és alápincézettek voltak.⁸

A Bihari-síkság szinte átmenet nélkül fut bele a *Sárrétbe*. Mind a Körösökből táplálkozó *Kis-Sárrét*, mind pedig a Berettyó sárrétje, a *Nagy-Sárrét* alapvető építészeti technológiában sok azonosságot és hasonlóságot mutat a többi bihari területtel, külső képükben mégis több különbség szembeűnő. A Sárrét régi stílusú házai is vertfalúak, jellemző a csonkakontyos tetőkiképzés is, ám már kisebb arányban, mint mondjuk a Bihari-síkságon, oromzatuk pedig már nem paticsos, hanem – a leggyakrabban napsugarazott, kifűrészelt díszítésű – deszka. Nagyon kifinomultan jelentkeznek a faragott, illetve kifűrészelt fadíszek az oromzatokon kívül a tornácoszlopok tetején, a szemöldökgerenda tövében és a deszkaámbitusokon is. A XX. századtól itt már uralkodó a vályogfal a korábbi nád-, vesszőpatics és az említett vertfal helyett is. A vályogot a fálvak határából nyerték, így minden falu mellett több egykori vályogvető gödör található, sőt van falun, melynek belsejében is, mutatva az egykori faluszélt (Magyarhomorog). Homogenizálódás nemcsak az építőanyagban, hanem a településképbén is itt a legjellemzőbb a három kistáj közül, ugyanis sok ősi tároló- és gazdasági alkalmatosság, főként a vermek és a nádépítmények tűntek el a sárréti parasztportákról, és ezek helyett már nem alakultak ki olyan markáns építmények, amelyek oly meghatározóvá váltak volna, mint a Bihari-síkság magtárai vagy „külábas” góréi. Egyre inkább elterjedtek a szögletes téglaszlopos, tűzfalás, utcafrontos gazdaházak, és ezek mintájára sokan alakították át kisebb lakóépületeiket.⁹

Az egykori berettyóújfalui „néprajzi ház”

8 VARGA 1989. 77–80.; 1979. 191–234.; SISA B. (szerk.) 1999. 66.

9 VARGA 1989. 80–81.; DÁM 1979. 235–266.

E rövid összefoglalás tanulságain túl azt is meg kell jegyezni, hogy az általunk vizsgált terület átmenetisége folytán sokkal összetettebb, hiszen az Érmellék összeköttetésben van a Szilágysággal, a nyíri területekkel, a Bihari-síkság a Hajdúsággal, a Sárretek pedig a Nagykunsággal, Békés síkságával, illetve a Hortobágygal. Ennek megfelelően a peremterületek – főként, ha azt tekintjük, hogy az egész terület sem túl kiterjedt – mentén elég nagy a variálódás lehetősége. Ezeket előttünk már többen kiválóan összefoglalták – alapvető műként ajánlhatjuk a Hajdú-Bihar népi építészetét bemutató megyei monográfiát¹⁰ – e dolgozat csupán a konkrét tájházak esetére vonatkozó példákat igyekszik bővebben kifejteni.

Amikor a Biharban fellelhető tájházakról ejtünk szót, mindenképpen meg kell emlékeznünk azok közvetlen elődjéről, a berettyóújfalui néprajzi házról. *Dr. Sándor Mihályné*, aki örök életűvé tette ezt a kis zsellérházat, a következőket írta róla 1976-ban: „Már nem áll ez a kis ház a Sárándi köz közepén, a mai Bercsényi utcában. Lebontották 1972 nyarán. Évszázadok viharát átélte: apró ablakszemével látta a vágató kurucokat, a császári hadsereget, s félté az uradalmi darabontokat, akik este megverték az ablakot, hogy gazdája »hajnalban legyík kézbelivel a Morgóban« – töltsé a házzal bíró zsellérek tizennyolc napban meghatározott »kézi szolgálatát«, amint azt »Berettyóújfalú nevű mezővárosnak 1772. évi Urbáriuma« igazolja.”¹¹ A ház 1/8-os jobbágytelekre épült, mely vesszőből font sövényvel volt körülkerítve. Az egykori halmazos elrendezésre utalt, hogy az akkori utca vonalából kissé kiugrott a ház, illetve az ablaka nem az utcára nézett, azaz az utca vonalát „később húzták a ház mellé”. Kiskapuján még fázár kattant, udvarán pedig még megvoltak – az akkor már a fentiekben leírtak szerint eltűnően lévő – gabonás-, krumplis- és pernyésvermek. A ház pontos leírását a következőképpen ismerhetjük meg annak feltárójától: „A nádtető meghosszabbításából alakított *ereszajjából* a *pitarnak* nevezett konyhába lépünk. A pitarból jobbra a *komorába*, balra pedig a *háznak* nevezett szobába vezet az ajtó. (...) A ház szerkezete és formája, valamint építőanyaga a sárréti »építőkultúrának« nagyon szép példája. Minden fából, nádból és földből készült.” Az ereszaljban beépített ülőalkalmatosság, sárpadka állt, innen jobbra, egyszerű, meszelt deszkaajtó mögül nyílt a *dutyinak* nevezett szerszámos-lomoskamra. A leírás szerint igen archaikus formát mutatott a füstfogóval két részre osztott pitvar. Azért tartottuk fontosnak tehát, hogy a házról részletes említést tegyünk, mert a sárréti *nádház* egyik utolsó tanulmányozott és bemutatott példánya volt.¹²

Sándor Mihályné 1955-ben mérte fel az épületet, majd – az egykori tulajdonosok, illetve Molnár Balázs, Ikvai Nándor és I. Sándor Ildikó etnográfusok segítségével – az akkori szabadtéri muzeológiai rendezési elvek szerint kívánták elvégezni annak helyreállítását és berendezését. Sajnálatos módon e munkának nem tudtak a végére érni, de mindennek dacára a bihari tájházak számbavételekor ennek a szemléletnek a felidézésére, az erre való hivatkozásra és figyelemfelkeltésre mindenképpen sort kell kerítenünk. Ahogyan azt majd a részletesebb leírásokból is láthatjuk, e szemlélet – még ha a fentebb

10 SZÖLLŐSI (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979.

11 SÁNDOR M.-né 1976. 277.

12 A technika részletes leírását SÁNDOR Mihályné dolgozatán kívül SZÜCS Sándor foglalta össze részletesen, több ízben is: *Néprajzi vonatkozások Bihar-vármegyében*. In: NADÁNYI Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest, 1938. 164–245.; Uő. *A sárréti nádház és élete*. Néprajzi Értesítő, 1943. 133–149.

kifejtett kompromisszumos megoldásokat is figyelembe vesszük – eléggé kiesik a létrehozók, fenntartók elképzeléseiből, sok esetben érdeklődéséből is, tehát sokszor ad hoc jelleggel, az éppen aktuális feltételekhez mérten végzik el a kiválasztás, a gyűjtés és a kialakítás munkálatait. Ez természetesen egy bizonyos szintig érhető és el is kell, hogy fogadjuk, de a műtárgyvédelmi és a muzeológiai szempontok érvényesítését – éppen azért, hogy épületeink és gyűjteményeink amellett, hogy minél hitelesebbek legyenek, minél tovább épségben rendelkezésre is álljanak – nem lehet kikerülni. Ez különösen problematikus kérdés, hiszen az önkormányzati fenntartású tájházak, kiállítóhelyek finanszírozási módja mindig az adott hely kondícióitól és hozzáállásától függ, így egyre hangsúlyozottabb szerepet kap – országosan is – a civil szféra ebben a tevékenységben (is). Mindehhez természetesen az adott szakfelügyelet, a szakmai segítséget nyújtó plénumok szerepvállalása is elengedhetetlen, noha be kell látnunk, hogy jelenleg a finanszírozás kérdésébe igen nehezen vonhatók be.

Mielőtt egyenként kitérnénk kiállítóhelyeink ismertetésére, szólnunk kell a szakmuzeológiai szempontokról is, azaz csoportosítsuk gyűjteményeinket, és bocsássuk előre, hogy mit is tekinthetünk tájháznak. A Tájházszövetség alapító okiratában olvashatjuk azt a gyakorlatilag első konkrét definíciót, amelyben tömör meghatározást kapunk a tájház-fogalomról, és melyet azóta is sokan idéznek, akik tájházakról kívánnak szólni: „Tájháznak nevezzük azokat a múzeumokat, amelyek a népi építészet szempontjából jelentős, esetleg műemléknek minősített épületekben berendezett hagyományos lakás- vagy műhelybelsőket mutatnak be.” Ez a megfogalmazás két alapvető követelményt ad meg: jellemző épület, hiteles, hagyományosnak tekinthető berendezéssel.¹³ Ha ehhez hozzávesszük – a múzeumokra ugyancsak egyre inkább ráháruló feladatkört – a közművelődési, sőt a turisztikához kötődő tevékenységet, láthatjuk, mennyi lehetőség és elvárás fogalmazódik meg egyben. E meghatározásból kivehető, hogy az elsődlegesen kiemelő paraszti lakóház-múzeumokon túl valamennyi a falusi, mezővárosi életmódot bemutató kiállítás idesorolható.

Biharban paraszti lakóházból kialakított tájház, falumúzeum található a legnagyobb számban (8), jelesül Bakonszeg, Csökmő, Derecske, Hosszúpályi, Kismarja, Nagyrábé, Pocsaj és Szentpéterszeg tájházai. Ezek esetében egyértelmű a definíció érvényesítése, hiszen többé-kevésbé komplex életmódkiallításokról van szó.

A műhelyek közül elsősorban a három kovácműhelyről, Álmosdról, Biharnagybajomról és Hencidáról kell említést tennünk, de jelen ismertetések sorából kimaradt az abszolút bizonytalan sorsú létavértesi vízivágóhíd, amely szintén egy egykori foglalkozás jeles emléke, típusát tekintve országosan is kiemelt szerepű népi ipari emlék kellene, hogy legyen. E műhelyek, népi ipari emlékek ugyancsak az egykori életmódot reprezentálják, de sokkal inkább engednek következtetni egy település fejlettségi viszonyaira, mintsem egy családéra – hacsak nem tartozik a kiállítási egységhez magának a mesternek a lakóháza is, amely így nem egy átlagos parasztcsalád, hanem egy adott településen belül dolgozó iparos mesterember életkörülményit prezentálja. Hozzáteszem, ez utóbbi helyzet sehol sem áll fenn, de találhatunk ezekre is példát a távolabbi környéken (Füzesgyarmat, Hajdúnánás stb.)

13 CSERI-BERÉNYI 2001. 24.

Átmeneti csoportot képeznek a különböző tematikus, speciális kiállítóhelyek, melyek közül most csak egyet, a szőlőtermesztés és –feldolgozás múzeumaként működő létavértési, mosontakerti szőlőspajztát mutatjuk be. Ezek lényegében a paraszti életmód egy szeletét, a gazdálkodás egy ágát, annak környezeti és tárgyi feltételeit mutatják be.

Harmadik csoportként a különböző emlékházakat kell számba vennünk, melyek kialakítása már jóval problematikusabb, mint a többi tájházé. Egyfelől egyértelmű a helyzet, hiszen azt a kort és berendezést kell helyreállítani, amelyben az illető jeles személy ahelyt élt és lakott, lehetőség szerint a saját személyes tárgyainak a legbőségebb felhasználásával, vagy éppen rekonstruálásával. Így egy bizonyos korszak életmódviszonyaira is lehet következtetni. Nehezebb a helyzet magával az épülettel, mert – míg az egyéb lakóházaknál a berendezés korszakolását tudjuk az épület kialakításához igazítani – itt a lakóház esetleges későbbi módosításait kell megszüntetni és visszaállítani, gyakorlatilag a berendezés korához illeszteni. Jelenleg Biharban öt (Hajdú-Biharban három, Békés-Biharban pedig kettő) emlékházat tartunk nyilván, melyek a következők: Kőlcsey Ferenc Emlékház – Álmosd; Bessenyei György Emlékház – Bakonszeg; Szűcs Sándor Emlékház – Biharnagybajom, Szabó Pál Irodalmi Emlékház – Biharugra és Arany János Emlékház – Geszt.

Végül nem mehetünk el szó nélkül azon gyűjtemények, kiállítások mellett sem, melyek a már sokat emlegetett helytörténeti-honismereti mozgalmak eredményeként jöttek létre, de valamiért mégsem felelnek meg a tájházi besorolásnak. A részletes leírásban csak egyet emeltünk ki ezek közül, a furtai „tájházat”, mely azért is került idézőjelbe, mert sem épületében, sem berendezésében nem tekinthető tájháznak, de összegyűjtött tárgye gyűjtései, azok értéke figyelemreméltó. Léteznek ezenfelül különféle polgári, vagy éppen egykori középületben létrehozott gyűjtemények (Bagamér, Hencida), emlékkiállítások stb. de ezek muzeológiai rendezése, egyáltalán feltérképezése még a tájházakénál is nagyobb akadályokba ütközik, illetve odafigyelést igényel.

Ugyanis – a már említett civil kezdeményezések kiterjedésével – egyre több település igyekszik megtartani és bemutatathatóvá tenni saját múltjának egy szeletét, vagy akár egészét. Ez a folyamat mindenki számára egyre nyilvánvalóbbá válik, ám általános, átfogó rendezésükre még nem történt konkrét kísérlet. Meggyőződésem, hogy e gyűjtemények, a helyi identitás megőrzésében és kifejezésében óriási szerepet játszó tárgycsoportok országos, sőt nemzeti jelentőséggel bírnak, így egyre kevésbé hagyhatók figyelmen kívül nem csak a muzeológia és a közművelődés, de az általános, mindenkori kultúrpolitika szemszögéből nézve sem.

BIHAR TÁJHÁZAI

*Álmosd – Kölcsey Ferenc Emlékház
(Műemlék) Kölcsey u. 11.*

Az álmosdi birtokokkal is rendelkező Kölcsey család klasszicista kúriája a XVIII. század végén épült fel. A vert falú, kontyolt nád-fedelű, eredetileg egy-, jelenleg kétmenetes, három-osztatú ház eredeti felosztása klasszikus: szoba-konyha-szoba, ehhez ragasztottak külső kamrát, mely alatt nagy, mély borospincét alakítottak ki. Később a hátsó szobát összeépítették a kamrával, ma pedig a falaik

össze vannak nyitva, itt került elhelyezésre a község könyvtára. A boltíves lopott tornác lényegében maga a pitvar, ugyanis innen nyílik a konyha és jobbra, illetve balra a két szoba is. Szabadkéményes konyhájából fűthető mindkét szoba nagy boglyakemencéje. A szobákból később – a kis kamrával egy időben és azonos mélységben – egy-egy kisebb helyiséget választottak le. Az első szoba hátsó helyisége feltehetően Kölcsey könyvtárának adhatott helyet a költő itt tartózkodása idején. A pincelejárát közvetlenül az udvar felől nyílik, az eresz alatt áll az Érmellékre jellemző nagy tölgyfa rácsos ajtó. Ezen keresztül mehetünk le a ház alapvonalán kifelé is túlnyúló téglaboltozatos pincébe, ahol a ház mögött egykor hosszan elnyúló szőlőtábla termését dolgozták fel és tárolták. Ez a terület ma már más telkek kertjeihez tartozik, lényegében egy másfél méteres terület követi már csupán az épületet e porta részeként. Az mindenesetre elmondható, hogy e kúria is a Szilágyságra, illetve az Érmellékre egykoron jellemző gazda- és kismemesi háztípus egyik legjellegzetesebb fennmaradt példánya.

A ház fala kívül-belül pelyvás sárral tapasztott, az ablakok körül az e sárból kialakított, arányosan lapos, a provinciális klasszicizáló építkezésnél jellegzetes domború párkánydíszek láthatók, az épület hátsó falán pedig a tapasztásba mélyített, nagyméretű karcolt – vagy nyomott – tulipánok ékesítik a kis, hatos osztású ablakok közötti szakaszokat. A bélelt, borított ácsbokkokban álló vésett ajtószárnyak részben eredetiek, részben rekonstrukciók. Falai fehérre meszelték, famennyezete sötétre festett.

A helyreállítási munkákat 1968-ban, Letényi Árpád építész, Hajdú-Bihar megye első főépítésze, a Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság egyik alapítója irányításával végezték el, melynek befejezése után költözött az épületbe a már említett könyvtár, a többi helyiségben pedig 1968. október 13-a óta Kölcsey Ferenc emlékkiállítás látható, aki 1812 és 1815 között élt e ház falai között. Az épületen szinte évente végeznek ki-

sebb felújításokat, valamint a tetőt és a tüzelőberendezéseket – melyek a beépített cserépkályhákkal máig egyedülként látják el a ház fűtését – is folyamatosan karbantartják.

Új állandó kiállítása – melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának Irodalmi Osztálya (közismert nevén a Debreceni Irodalmi Múzeum) munkatársai dolgoztak ki és valósítottak meg – 2006. január 28-án nyílt meg. Az irodalomtörténeti kiállításon túl megújult a konyha enteriőrként való rekonstrukciójával kialakított néprajzi kiállítás is. Maga az ingatlan a település önkormányzatának tulajdonában van, a kiállított tárgyak pedig a megyei múzeum leltárában szerepelnek. Ezt megelőzően a kiállítás és az épület kisebb felújítására a költő születésének 200. évfordulója alkalmával került sor, 1990-ben. A korábbi történeti kiállítás sajnos már ez alkalommal kikerült az átfogó bemutatóból.

Az 1968-as megnyitásra elkészült a pincében egy az Érmellék szőlő- és borkultúráját bemutató állandó kiállítás is, melyet Varga Gyula a téma monográfusa rendezett be. Ezt azonban időközben a pince rossz szellőzése, nedvesedése, és az ennek okán történt penészesedés miatt le kellett bontani. Van még néhány hordó, dézsa a pincében, de a kiállítás teljes felújítása különösen kiemelkedő értéke volna a háznak.

1975-ben avatták fel az udvaron a Marton László szobrászművész által, süttöi mészkőből készített, magas műkö talapzaton álló Kölcsey-mellszobrot. Eredeti gémeskútja egészen 2005-ig megvolt, ám ágasfája annyira elkorhadt, hogy ki kellett venni. Helyből, egy álmosdi portáról pótolták, az „új” kútágas felállítását 2006 tavaszára tervezik.

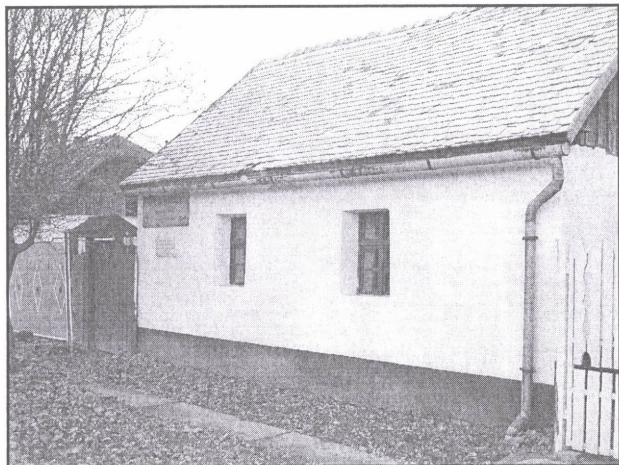
Az emlékház saját önálló kiadványokkal nem rendelkezik, képes ismertető füzetük volt ugyan,¹⁴ de már évekkel ezelőtt elfogyott. Ennek bővített, már az új kiállítást is magába foglaló utánnomása ugyancsak sürgető feladat. Emellett a fehérgyarmati székhelyű Kölcsey Társaság kiadványait (Társasági Füzetek – ezek között is kiemelten a 11. számú *Kölcsey Ferenc álmosdi éve* című, Hamar Péter szerkesztésében 1999-ben megjelent számot), és a Kölcseyről, illetve az álmosdi házról készült képeslapokat kell megemlíteni, melyeket az emlékházban is árusítanak.

A megyei múzeum fennhatósága mellett a ház fölötti kimagasló helyi gondoskodás is érezteti áldásos hatását a – 1975. december 31. óta saját működési engedéllyel is rendelkező – múzeumi kiállítóhely közművelődési életében. A központi megemlékezések mellett ugyanis a látogatóknak egy általános „gondnoki kapunyitás” helyett alapos, élményszerű vezetésben van részük, melyeket egy kiváló nyugdíjas házaspár, a jelenlegi gondnok *Nagy Sándor* és felesége végeznek. Emellett szoktak – mind a helyi, mind a környékről vagy akár messzebről is érkező – iskolás csoportok, illetve felnőttek részére rendhagyó irodalomórákat tartani, melyeken a kiállításokat is felhasználva megismeretik az érdeklődőket Kölcsey általános munkásságán túl álmosdi éveivel, sőt magával Álmosd községgel és vidékével is.

14 KERESZTESNÉ VÁRHELYI Iлона (szerk.): *Kölcsey Ferenc Emlékház, Álmosd*. A költő születésének 200. évfordulóján megnyílt állandó kiállítás vezetője. Debrecen, 1990. 32.

Álmosd – Mucsi Mihály Kovácsműhelye
(Helyi védettségű) Rákóczi u. 2.

zógazdasági és lóvasaló kovács”. Álmosdon több kovácsműhely is elpusztult már, van, amelyiknek csak az egykori behajtó emlékeztet a léte. E műhely megmentését, illetőleg feltámasztását a megyei Műemléki Albizottság (a továbbiakban MAB) elnöke, Angyal László András közbenjárásával, László Gábor építész üzemmérnök tervei alapján és közvetlen vezetésével hajtották végre, mely munka 1981-re fejeződött be. A sarokporta Rákóczi utca felőli oldalán húzódo műhely külső munkatere, a patkolószín, valamint magának a műhelynek a bejárata az udvari oldalon van, ahová a „koporsófedeles” kiskapun át juthatunk be. A nagykapu, ahol a patkoltatni, vasaltatni érkezők tudtak szekereikkel együtt is befordulni, a porta magántulajdonban maradt részéhez tartozik, így a valódi funkció rekonstruálása csak a képzeletben lehetséges. (Szerencsés volna a jövőben a lakóházat is megvásárolni és hasonlóképpen rendbe hozni, berendezni, így hitelesebb képet adni egy néhai kovácsportáról, illetve egy falusi mesterember és családjának életmódjáról.)

A műhely épülete vályogfalú, két apró ablakszeme az utcára, egy pedig a szomszédos telekre néz. Ezeken át – fekvése folytán – szinte napkeltétől napnyugtáig folyamatosan elegendő napfényt kapott a munkatér. Födémgerendáin tapasztott nádfödém húzódik, héjazata cserepes, aminek a korai tűzvédelmi előírások életbelépeése az oka.

A kovácsmester szerszámkészlete, hála a gondos örökösöknek, teljes egészében fennmaradt, és a Déri Múzeum birtokába került. A műhely helyreállítását követően Varga Gyula irányításával rendezték be, létrehozva ezzel a megye első állandó kézműipari kiállítóhelyét. Megmaradt és bemutatásra került a műhely valamennyi rögzített tartozéka (a fűjtató, a tönkőre erősített szarvasüllő, az ajtóval szemben a munkaasztal, a bejáraton belül a jobb sarokban az állványos kézfűró, a szerszámfogas, a fali akasztó, illetve a fali fogóállvány). Ezenkívül megtalálhatóak a mozgatható berendezési tárgyak: rögtön az ajtón belül a vasaló- vagy patkolószék, a vizes köszörű, a lóca, illetve a kala-

A Kőlcsey-házhoz hasonlóan ugyancsak a XVIII. század végén épült az a kovácsműhely, mely tökéletesen helyreállított, részben rekonstruált formában áll ma Álmosdon. A ház tulajdonosa Hajdú-Bihar megye Önkormányzata, a műhely tárgyai ugyancsak a megyei múzeum leltárában szerepelnek. Ahogy a falon lévő tábla tájékoztat minket, hogy e falak – illetve elődek – között dolgozott *Mucsi Mihály* (1909–1979), „me-

páncsok és üllőbetétek tárolására szolgáló rámaszék. Az eredeti helyükön elhelyezve pedig megláthatjuk az összes kéziszerszámot: a különféle kézikalapáncsokat, a tűzfogókat, az üllőbetéteket, 1-1 simító, lyukasztó, domborító és erező nyelesszerszámot, a nyelesgömbölyítőket, a nyelesvágókat, több doboz – különböző méretű – patkó-, illetve kovacszeget, külön pedig a patkolószerszámokat.

Mind az épület, mind pedig a kiállított tárgyak általános állapota megkívánná már a felújítást, valamint az alapos tisztítást. Remélhetőleg ez nem is várat sokat magára, birodalmunk már csak azért is erős lehet, mert a kiállítóhely gondnokságát ugyanaz a házaspár látja el, mint a Kölcsey-házét. Nem is beszélve arról, hogy ugyancsak működési engedéllyel, a megyei múzeumi szervezet tagjaként működik, így a felelősségvállalás talán biztosabb, szakértő kezekben van.

Bakonszeg – Bessenyei György Emlékház
(Műemlék) Hunyadi u. 103.

A XVIII. század végén épült kismanesi lakóház igen egyszerű építészeti formákat hordoz. Háromosztatú, tapasztott és fehérre meszelt falú vályogház, amely faoszlopos oldaltornácának homlokzati végét beépítették. Náddal héjalt teteje elől csonka-, hátul egészen kontyos, csonkakontya alatt deszkázott oromzat és vízvető található. Rácz Zoltán megállapítása szerint az

„épület érdekes példája annak, hogy nemesi házakon is használták az egyszerűbb, szegényesebb eszközöket.”¹⁵ Szabad tűzhelyes konyhájának kéményét később lefedték úgy, hogy csak annyi rés maradt, hogy a pitvar hátsó falához tapasztott középpadka füstjét felvezesse a deszkakéménybe. Szobájában rekonstruálva áll egy igen kis méretű búbos kemence, sárpadkával, ennek kürtője ma már másik kéményhez van kötve. Konyhájának hátsó falán két kis szellőzőablak van. A földem gerendái és deszkázata sötét barnára mázolt, falai fehérre meszelték. Padlója eredetileg földes, később deszkapallóra cserélték. A pitvar kisméretű ablaka mutatja az ablakok eredeti nagyságát, a szobák 2+1 szemes elosztású, nagyobb méretű ablakai már a XIX–XX. század fordulójának újí-

15 RÁ CZ Zoltán: *Bessenyei György lakóháza*. In: ANGYAL László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen, 2000. 213. Vö. VARGA 1989. 80.

tásai. Néhány éve újabb szerkezeti felújításon esett át az épület, mely során megerősítettek falait, földemét, újránádozták, illetve megújult fonott sövénykerítése is, melyben a mellékutca felőli oldalon deszkakapu áll.

A ház hátsó falán olvasható emléktábla tanúsága szerint e házban élte utolsó huszonegy évét *Bessenyei György* (1747–1811), a magyar felvilágosodás egyik vezéralakja, Mária Terézia testőre, író, költő, filozófus, művelődés-politikus, a „*Bihari remete*”. Egykori lakóháza 1975 óta működési engedéllyel rendelkező kiállítóhely, konyhájának falán tablók, a szobákban pedig néhány berendezési tárgy tájékoztatja a látogatót Bessenyei György életéről, illetve kora körülményeiről. A kiállított tárgyak mennyisége és összetétele azonban igen visszafogott (három leltározott tárgy a Debreceni Irodalmi Múzeum, hat néprajzi tárgy pedig a Déri Múzeum gyűjteményéből való).

A megyei MAB kezdeményezésére készítette el *Kurucz Imre* berettyóújfalui szobrászművész Bessenyei mellsobrát, mely az emlékház udvarán, a kapuval szemközt áll, így fogadva az idelátogatót.

A gondnoki teendőket a helyi önkormányzat által megbízott személy látja el, rendszeres közművelődési munka nem folyik a kiállítóhelyen, információs, tájékoztató kiadvány sem készült még róla.

Bakonszeg – Tájház

(Helyi védettségű, műemléki védelme folyamatban) Hunyadi u. 138.

Már 1989-ben megszűletett a szándék Bakonszegen tájház alapítására. Az akkori községi tanács két portát választott ki, melyek közül az egyiket anyagi gondok miatt eladni kényszerült. A Bessenyei-házzal szemközt, a Hunyadi u. 138. szám alatt álló ház tulajdonosával egyfajta eltartási szerződést kötöttek, melynek eredményeként három éve, a tulajdonos ott-

honba vonulása óta az Önkormányzat rendelkezik a házzal és annak berendezésével.

A ház építésének idején (1880) már sárréti viszonylatban is ritka kétszattú (lakószoba – pitvar) vályogfalú ház szarkalábas-faoszlopos tornácának középső részén utólagosan alakítottak ki kamrát, pótolva a hiányzó „harmadik osztatot”. Ez az eljárás az egész vidéken elterjedt volt, háromszattú házak esetében is előfordult (ahogy például a későbbiekben Pocsaj tájházánál is látni fogjuk), általában valamelyik végét falazták körbe e céllal a tornácnak. Itt meghagyták a szoba oldalsó ablakát, valamint hátul a bejárati aj-

tó mellett a padfeljárót, így a kamra középre került. Effajta kéthelyiséges lakóházat is már csak a legszegényebbek (cselédek, zsellérek) építettek maguknak a XIX. század végén. Nádfedeles, nyeregtetős, deszkaoromzatú kialakítása már teljesen sárréti jellegzetesség. Gerendás, husángos mennyezete alul tapasztott, meszelt. Pitvarának égszínkékre meszelt mennyezete, melyet az 50-es években, a szabadkémény elpadlásolásával alakítottak ki, ma már ritkaságszámba megy. Ekkor, a sípkémény kialakításakor bontották el hatalmas búbos kemencéjét is. Ugyancsak különleges értéke a borított ács tokos ajtó faragott veréceje. Mindkét helyisége fölpadlós.

A gazdasági épületek közül a hozzátoldott („ragasztott”), új cseréphéjazatú hátsó kamrával, külön álló félszer-tetejű, utólagosan hullámpala fedéssel ellátott kettes ól áll – valamennyi igen rossz állapotban. Még a néhány évvel ezelőtt készült fotók is sokkal jobb állapotokról tanúskodnak, az utóbbi évek azonban sok nyomot hagytak az épületek állagán. Az udvar másik felében, a pitvarajtó magasságában deszka kávájú, téglával kirakott kút található, utcafrontján álló deszkapalló kerítése szintén rogyant.

A porta műemléki védelmi eljárás alatt áll. Felújítása a KÖH anyagi és szakmai támogatásával történik. A jellemző építészeti elemek rekonstrukciója után remélhetőleg a zsellérház berendezése is szakszerű keretek között történik majd.

Biharnagybajom – Szűcs Sándor Emlékház
(Műemlék) Petőfi u. 4.

Szűcs Sándor (1905–1982), a *Sárrét* tudósa az anyai ágon, a Nemes familiától örökölt kismemesi lakóháznak teljes történetét felderítette. Tőle tudjuk, hogy hogyan aprózódtak el a XVII–XVIII. században még többholdas kismemesi telkek, és hogyan épültek át, bővültek ki általában e porták házai, kúriái.

A „templomnyi időt megélt ház” alapjait még 1755-ben rakták le. Az 1600

négyszögöles telek két részre oszlott, mely az utcára merőlegesen ketté volt kerítve. Egyik felén a lakóház állt a kerttel, másikon a gazdasági épületek és udvar. Az 1755-ben épült lakóház háromszatú volt (kisház–pitar–nagyház), mely udvari oldalán „darulábas” tornác („ház eleje”) húzódott végig. A kisház búbos kemencéje, melyet a konyha felől lehet fűteni ma is áll. A nagyház fűtésére valószínűleg kályha szolgált, mely csöve a szabadkéménybe csatlakozhatott. Mester- és keresztgerendái tapasztott nádfödémeket tartottak. Jelentős átalakításon 1906-ban esett át a lakóház, amikor meg-

szüntették a szabadkéményt, s széles cilinderkémény került a helyébe, melyhez a padlástéren keresztül még egy fekvő kémény csatlakozott a nagyház felől. Az oszlopos ház-elejét befalazták, a pítar szélességében a falat kitölték annak síkjába, így a bejárás onnan lett biztosított. A nagyház után még egy szoba épült egyenes vonalban, mely a „végső szoba” nevet kapta. Ennek végébe ajtót vágtak és vendégeresztes tornácot, „házvizet” építettek, melyet később beüvegeztek. Ekkor épült a pítar elé a négy oszlopon álló kiugró is, ami eredetileg cserepes volt és deszka mellvéd vette körül. A végső szoba oldalába, a kiskamra végébe egy külső bejáratú kamrát építettek, mely Szűcs Sándor „könyves kamrájaként” funkcionált.

A gazdasági udvaron 1896-ban történt nagy átalakulás, lebontottak két kisebb istállót, helyébe nagy, kétrészes épült, közepén padlásfeljáróval. Az udvar másik oldalán szín állott, melyhez többrészes disznóól csatlakozott.¹⁶

A portán a mai állapotokat az 1980-as évek végén kezdték el kialakítani. Az épület 1977 óta műemlék, Szűcs Sándor haláláig, 1982-ig lakta. Ezt követően hosszas tortúra kezdődött, főként az ingatlan hanyag kezelése folytán. Szűcs Sándor személyes tárgyainak java része szétszóródott, illetve a megyei múzeumi szervezet bizonyos aleggységeibe került (elsősorban a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumba, szellemi, illetve tudományos örökségének dokumentumai pedig teljes egészében oda, illetve a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumba) a ház bizonytalan állapota miatt. A végső műemléki helyreállításra 1994-ben került sor az önkormányzat és a művelődési ház akkori vezetésének kezdeményezésére. Ekkor nádazták újra a házat – a kiugró résszel együtt –, mely munka elvégzése napjainkra ismét szükségessé vált. A végsőház végében sincs már üveges veranda, ismét ablak töri meg a falat.

A porta oldalában lévő kettes istállóhoz az utca felőli részen kovácsműhely épült, a másik végében pedig kocsiszín és kisebb ólak következnek. A lakóház mögött a vendégfogadást kiszolgáló kettes árnyékszékelt húztak fel, előtte vízcsap. A gazdasági épületek raktárként funkcionálnak (hagyományőrző táborok, foglalkozások kellékei stb.). Az idelátogató gyerekcsoportoknak kínálnak programlehetőségeket táborokon kívül is. Az épületsor – pontosan az istállók – előtt, eredeti helyén áll a gémeskút, melynek betongyűrűjét eltakarva eredetibb hangulatúvá lehetne változtatni a rekonstruált, kipótoló épületek összképét is.

A ház helyreállítása után most a berendezés jelenti azt a problémát, amelytől még mindig nem válhat igazi emlékházzá. A berendezés 2000-ben készült el jelenlegi formájában, ami a fenntartók szerint is szükségmegoldásnak tekinthető csupán. A kemencés szoba a helyi gyékényfonók munkáiból rendezett kiállításnak ad helyet, a pítvar falán körben Szűcs Sándornak a porta és az épület korábbi állapotait bemutató alaprajzairól készült másolatok kerültek elhelyezésre. A konyha enteriőr-kiállítás: a kenyérsütés és a mosás hagyományos tárgyai vannak kiemelt tárgyegyüttesként kiállítva.

A nagyház egy idős néni hozományának tárgyaiból készült kiállítás (tornyos ágyak, kelengyeláda stb.), Szűcs Sándor egykori dolgozószobájának jelenlegi berendezése pedig az egykori jegyző, Dr. Darabos Pál feleségének hagyatéka (szobaberendezés).

16 BELLON 1973. 110–115.

Jelen helyzetben fel kell idéznünk *Bellon Tibor* 1973-ban, Szücs Sándorról és házaról papírra vetett sorait: „...azon munkálkodott, hogy ezt a tájat, a Sárréten élő népet tegye halhatatlanná azáltal, hogy néprajzi munkáiban megörökítette. Szolgálatának maradványosságát mellett szép jutalom lehetne, ha ezt a »templomnyi időt megért házat« műemlékként megtarthatnánk, élő tanújaként a múltnak.”¹⁷ Nos, látjuk, hogy – bár ez bekövetkezett, a ház műemlék lett – ennyi sajnos nem elegendő. Egykori lakójának csak úgy tudnánk méltó emléket állítani, ha a múzeumi raktárak mélyéről visszajuttatnánk valamennyi hagyatékát az ősi falak közé, amiket pedig már nem tudunk felderíteni, a még emlékező utódok segítségével az azokhoz minél közelebbi tárgyakkal igyekeznénk pótolni.

Biharnagybajom – Kovácsműhely-múzeum
(Műemléki környezet része) Petőfi u. 4.

Ahogy arról a fentiekben már szó volt, a Szücs Sándor-háztól – az utcafrontról tekintve – balra, hosszú, részben felújított, részben rekonstruált, részben pedig teljesen új gazdasági épületsor áll. Az utcafront felé esik a kovácsműhely, amely új építésű és kialakítású. Nem teljesen az utcára nyílik. A többi helyiségben ólak, istálló, kocsiszín.

A kovácsműhely felépítésére azért került sor, mert

Nemes Antal kovácsmester – aki már magát is „kovácsmúzeum-alapítóként” tüntette fel – felajánlotta műhelyének tartozékait a község számára, valóban közgyűjteményi céllal. Ennek megfelelően halála után át is került hagyatéka az újonnan felépült műhelybe, de sajnos a szerszámkészlet nem teljes, és még ez, a meglévő is teljesen rendezetlen. Bár azt kell mondjuk, hogy egy kisnemesi portán kissé kontrasztosan mutat egy kovácsműhely, de a kijelölt műemléki környezet, ezáltal a teljesen védett státus indokoltá teszi, hogy a gyűjteményi egység helyben kerüljön megőrzésre, pótlásra, feldolgozásra és bemutatásra.

17 BELLON 1973. 116.

Bemutatott kiállítóhelyeink közül ez az első, amely az egykori Csonka-Bihar vármegye ma Békés megyéhez tartozó területén van.

Szabó Pál (1893–1970) Biharugrán született szegény-paraszti családban, s itt töltötte gyermek- és ifjúkorát. Legfontosabb, életrajzi fogantatású regényeinek témája az ugrai táj és az ugrai emberek élete. Az emlékházat az író szülőházában, 1987-ben alapították a „ma-

gyar parasztság sorsának leghitelesebb ábrázolója” tiszteletére. A kiállításon az író egykori dolgozószobája és könyvtára látható, eredeti berendezésével és értékes könyvgyűjteményével. Szobra a biharugrai könyvtár előtt áll, sírját egy faragatlan sziklatömb jelzi a Bölönyi utcai temetőben, a Harsány felé vezető út mellett.

Az emlékház portája már első ránézésre nagyban különbözik a többi paraszti portától. Mind az udvar, mind pedig az L-alakú lakóház eltér külső képében az itt megszőkott, hasonló korú társaitól. A többször is átépített, kibővített házat elsősorban szokatlanul nagy, kétszárnyú, hatos osztású ablakai teszik rendhagyóvá. Ez az utcával párhuzamos szárny összesen öt ablakát jelenti, ezeket az író fokozott fényigénye miatt alakították így. Ugyancsak utólagos bővítés eredménye a kiugró, féltetős bejárati rész is, mely gyakorlatilag a dolgozószobája volt. (Egyébként maga Szabó Pál is nagy „mestere” volt a toldozgatásoknak, hiszen 1909-ben édesanyja kőművesinasnak adta, majd az I. világháborút követően, a 20-as években egy ideig szintén a kőművesmunka volt egyetlen megélhetése.) Az épület hátsó, téglaszlopos tornácos szárnya már jóval archaikusabb képet mutat. Itt található egy kisebb szoba, a konyha, a padlásfeljáró és egy kis kamra. Az épületet – külön udvaron elkerítve – kisebb ólak követik. „Disznóól, ahol ott van az udvar végében, a kert kerítésénél, a tájon szokásos anyagból mindkettő. Deszka az ól oldala, cserép a teteje. Tél előtt be szokták ezt rakni leveles kóroval. Ami felfogja a szelet, hideget, s bent tartja a meleget...” – írja önéletrajzában.¹⁸

Amint arra már utaltam, nem csak a ház, hanem a kert is külön említést érdemel, hiszen sűrű vegetációja az író kertész-tevékenységének eredménye. Erről szintén önéletrajzában papírra vetett szavai tanúskodnak a leghitelesebben: „Az utcaajtótól a házig téglajárda volt lerakva, s a járda mellett kelet felől egy sor szőlőlugas. Mathiász Jánosné és Szőlőskertek királynője. A harmincas évek közepén telepítettem én ezt, saját magam

18 SZABÓ Pál: *Minden kör bezárul*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 70.

forgattam meg neki nyolevvan centire a földet. Pompás, szép lugas, sehol sem láttam hasonlót Bihar megyében. S ezzel végképp megszüntettem a régi, sivatagos udvart. A lugasos kert virágot és zöldségfélét is termett, meg aztán ribizlit, egrest, földiepret.”¹⁹

A külsőn túl ugyancsak eltért a parasztitól – természetesen – a berendezés is, mely már a politikus és író polgári életkörülményeit tárja elénk. Az emlékkiállítás lényegében valódi „in situ”, hiszen mindent abban az állapotában látunk, ahogyan az író halálakor maradt, csupán néhány „rendezett” emléktárgy, tabló található benne. Ebben nem kis szerepe van lányának (írói nevén *Bertalan Ágnes*), aki a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága kezelésében lévő emlékház gondnoki teendőit látja el úgy, hogy közben – ma már csak időszakosan – itt is lakik, így személyesen fogadja az idelátogatót, és idézi fel előtte egészen elevenen egy parasztból lett író mindennapjait, érzéseit, cselekedeteit.

Csökmő – Tájház

(Helyi védettségű) Alkotmány u. 1.

Csökmő műemlékvédelmi szempontból igen hátrányos helyzetű településnek mondható, hiszen jelenleg egyetlen központilag védett műemléke sincs regisztrálva. Impozáns községházájának egésze, neoklasszicista külsejű református templomának pedig belső kiképzése, bútorzata viszonylag kései, a XX. század első évtizedeiben készült, a kor kései eklekticizmusára jellemző stílus-keveredésekkel, ezáltal

egyelőre csak helyi védettségre számíthatnak. Népi építészeti emlékeikkel sajnos még ezeknél is kevésbé gondosan bánnak a köz, pedig e tekintetben igen sok rejtett kincs-csel rendelkezik a falu. Egyik legkiemelkedőbbként kell megemlíteni a régi bíróházat, melyet 1949-ben államosítottak, majd egy párttitkár „szolgálati lakásává” tettek. A ház talán ennek – gondolok itt arra, hogy a szegénység és a tehetség hiánya „konzerválhat” is bizonyos dolgokat – köszönheti, hogy a teljes porta, a melléképületekkel, illetve a lakóház összes tartozékával együtt szinte érintetlenül megmaradt. Az épületet ma is ez a tulajdonos lakja.

19 Uo. 74.

Az, hogy Csökmön tájház jöhetett létre, szintén nem közösségi, hanem magánkezdeményezés és -befektetés eredménye. A helyi *Nagy-család* még évekkel ezelőtt az önkormányzat rendelkezésére bocsátotta a szülői-nagyszülői örökségként birtokába került ingatlant azzal a szándékkal, hogy a község közösségi célra hasznosítsa azt – lényegében ők már ekkor is tájházra gondoltak. Az újdonsült tulajdonos tehetetlensége és nemtörődömsége folytán azonban a család úgy döntött, hogy visszavásárolja (!) a portát és a házat. Ez 2004-ben meg is történt, ezt követően pedig rögtön hozzáláttak a felújításhoz, valamint a tárgygyűjtéshez. A tulajdonosok segítséget kértek műemlékvédelmi szakemberektől is, melyet korábban már az önkormányzat is megtett, így pontos felmérés és rekonstrukciós terv készült a helyszínről. Az elmondások alapján a ház kora 100-150 év lehet.

A lakóház háromszatú, a hagyományos alföldi típust követve pitvarából nyílik a két egykori szoba. Vályogfalai, valamint mestergerendás tapasztott pórödeme fehérre meszelt, felső szobájának hasábkemencéje – a fedeles kéményekkel együtt – már a rekonstrukció eredménye. Mindkét szoba kemencéje a pitvarból volt fűthető, ma még csak ez a hasáb alakú áll, a hátsó szoba boglyakemencéjének helyreállítása a jövő feladatainak egyike (vakon ugyan, de e kemence szája és ajtaja is megvan még a pitvarban). Különleges érdekessége és értéke a háznak a hátsó szoba felőli ajtó és kemenceszáj közötti szokatlanul nagy, „földig érő”, deszkaajtós falitéka. A falkutatások eredménye azt mutatja, hogy a ház már zárt füstelvezetéssel épült, sem szabadkémény, sem pedig tüzelőpadkák nyomára nem bukkantak. Mindhárom helyiségben helyreállításra került a tapasztott földpadló. „Kakasülős”-szarufás tetőszerkezetén ma hornyolt cserépfedés van, a nádfedés rekonstrukciója még szintén a jövőbeni tervek része. Oromzata mindkét végén deszkázott. Tornácának faoszlopai tetején a Sárretra oly jellemző kifűrészelt díszek vannak, padlója, illetve a kiskapuhoz vezető járda téglaboritást kapott. Ezeket külön is meg kell említenünk, ugyanis a szilárd burkolatoknak ez az egyetlen megengedhető formája, hiszen a többi nem teszi lehetővé sem a belső talaj, sem pedig a falak egészséges vízvezetését, párologtatását.

A lakóház jeles felújítása mellett meg kell emlékeznünk a melléképületekről is. Jelenleg egy négyosztatú, vendégeresztes, deszkakorlátos, cserepes ólépület áll a porta hátsó mezsgyéjén. Ennek állapota igen rossz, de nem menthetetlen. Végében egy új félere-szes szín készült, ami átmenetileg a kerti és a nagyobb mezőgazdasági eszközök bemutatására szolgál. A paraszti porta teljes helyreállításakor a többi épületet egészen újjá kell építeni: léces kukoricagóré, istálló, boglyaalakú gabonátárolók, valamint a jelenlegi vaskerítés helyére deszkapalló-, illetve léckerítés.

A kiállítási tárgyak mindegyike helyből gyűlt össze, sőt néhány tárgyat a szeghalmi Sárreai Múzeumból is sikerült „visszaszármaztatni”. A berendezés a századforduló utáni, kissé már polgárosult életformát tükrözi – akár szándékosan, akár a gyűjtés adta lehetőségekhez igazodva, de arányaiban hitelesen. A felső szoba és a konyha berendezése teljes enteriőr, a hátsó szoba még ebben is ideiglenességet mutat, itt most a kamrabeliek és néhány impozánsabb, különálló bútordarab látható.

Bihar egyetlen „magán tájházának” fenntartói a jövőben a település közösségi rendezvényei számára is nyitva tartják a tájház kapuit, az erre való igényt megmutatta a 2005 augusztusában tartott megnyitóünnepség résztvevőinek sokasága is.

Derecske – Tájház
(Műemlék) Nyárfa u. 30.

A – remélhetőleg – leendő derecskei tájház azon kevesek közé tartozik, melyeknek – hangsúlyoznunk kell, hogy szakemberek által történt – kiválasztása és helyreállítása objektív, valódi jellemzőségeken alapuló döntés volt. Leírását Pataky Emőke műemlékvédelmi szakmérnök, területi népi műemléki felügyelő készítette el ekkor: „Lakóháza 1824-ben épült, há-

romosztatú, »kanfaros«, nádtető, oldaltornácos módos gazdaház. A tornácra vasos tömbfaoszlopok állnak. Ez a régi derecskei típus. Kettős pitvarajtájának külső szárnya – a veréce – faragott, egyedülálló különlegesség. A »kisházban« búbos kemence, a »nagyházban« lemeszelve század eleji virágos festés van. Kerítésben álló katonaháza hajdúbihari jellegzetesség. Még megvan a szabadkéménye és a romos búbos kemencéje. Lécdíszes, fakönyöklős tornácáról nagy magtár nyílik. A teljes eredeti porta a gazdasági épületekkel együtt (pelyvás szín, ólak, pincés kamra, ólas kukoricagóré és istálló) – bár öt éve lakatlanul – de még fenn áll. (...) Megmentése fontos és sürgős, hiszen ez a katonaházasa porta Hajdú-Bihar utolsó ilyen típusú műemléke.”²⁰

Lakóháza a Bihari-síkság régi stílusú épületeinek hiteles példánya, katonaháza pedig – tudniillik a település a XVIII. században kötelező katonai beszállásoló központ volt – valódi – Pataky Emőke megállapítását tovább szűkítve – derecskei jellegzetesség, mint minden ilyen, ezt is központi előírásoknak megfelelően kellett megépíteni: a kéthelyiséges épület egyik – tüzelőberendezéssel ellátott – helyisége a katona, a másik – lényegében istálló – pedig a lovak számára készült.²¹ Mindezeket figyelembe véve megmentése és tájházként való kialakítása valóban indokolt.

Először 1999-ben, majd a következő években a belvíz több ízben az Alföldön jelentős károkat okozott, a települések épületállományában is. A tájegységre jellemző hagyományos építési technikával készült, földfalú népi lakóépületek közül ekkor számos komoly károkat szenvedett. Közéjük tartozik e műemlékegyüttes is. 2000 szeptemberében került sor a károk felmérésére és a szükséges helyreállítási munkák meghatározására, melyhez segítséget nyújtott a Debreceni Ybl Miklós Műszaki Főiskola hallgatóinak 1997-ben készített felmérése. 2002-re az épületek állapota annyira leromlott, hogy a fel-

20 PATAKY Emőke: *Derecske, Nyárfa u. 30. – gazdaház katonaházzal*. In: SISA (szerk.) 1999. 66.

21 VARGA 1989. 79.

újítás megkezdését nem lehetett tovább halogatni, így a kezelői jogokat gyakorló Kincstári Vagyonigazgatóság meghívásos pályázatot írt ki a tervek elkészítésére. A munkák elsődleges célja a belvív által károsodott épületek helyreállítása, lehetőség szerint olyan szerkezeti megoldások alkalmazásával, amelyek hosszú időre biztosítják a házak jó műszaki állapotát. A problémák okának felderítése érdekében mindenképpen szükség volt az épületek alapos felmérésére, a hibák feltárására. Az így felszínre került ismeretek alapján lehetővé vált az épületek építési periódusainak meghatározása, az egykori egységes építészeti megjelenés visszaállítása, az elpusztult pelyvás kamra, gémeskút, kerítés és kapu rekonstrukciója. Múzeumi hasznosítást a lakóház, a katonaház, a „pincés kamra”, az ólas kukoricagóré a helyreállítást követően nyer, az egykori pelyvás kamra rekonstruált épületében gondnoki szoba és a tájház vendégforgalmát kiszolgáló vizesblokk kap majd helyet.

E munkákból jelenleg elkészült a katonaház, a góré, a kút, a leendő kiszolgáló épület, valamint a kerítés és a kapu teljes helyreállítása, ugyancsak befejezési szakaszban van a lakóház felújítása is. A többi gazdasági épület sajnos olyan állapotba került – több teljesen összedőlt –, hogy esetükben teljes rekonstrukcióra lesz szükség.

Tudomásunk szerint a város önkormányzata időszakosan félállásban alkalmazott egy néprajzos muzeológust a berendezési tárgyak gyűjtésére, a kiállító és nyilvántartómunka elvégzésére, de az ő szerződésének lejártával ez megakadt. Remélhetőleg ilyen szakszerű és nagyszabású felújítást követően ez a munkafolyamat is befejezésre kerül, hiszen Derecske részéről városként is, „kistérségi központként” is legalább illő feladat volna egy komplex múzeumi egység létrehozása és fenntartása.

Furta – „Tájház” Templom u. 2.

Mind körülményeit, mind státusát tekintve rendhagyó gyűjteményről van szó, ezért is érdekes és fontos említést tenni róla. Furtán évekkel ezelőtt fogtak – szakköri kereteken belül – helytörténeti és néprajzi ismeretek és tárgyak gyűjtésébe. Az első, puhatolózó kérdésekre a várakozásokkal ellentétben elég sok, je-

lentős helyi értéket képviselő tárgyat ajánlottak fel az iskolának, ekkor született meg a szándék, hogy állandó helytörténeti gyűjtemény legyen belőle. A gyűjtés célja eredetileg az volt, hogy a tárgyakat szemléltetőeszközként beépítik a tanórákba, többek között a rajzórákba. Fokozatos gyarapodással egész tárgygyűjtemések gyűltek össze – többek között a kenyérsütés eszközei, a szőlészet és borászat tárgyi kellékei, mezőgazdasági eszközök, textíliák, bútorok, egész falvédő-sorozat, fényképek, a furtai hímzés darabjai.

A tekintélyes tárgymennyiség elhelyezésére állandó helyet kellett biztosítani, mi több, kiállítóhelyről is kellett gondoskodni.

A kétszobás kis ház az 1920-as években épült a furtai református népiskola iskola-szolga-lakásaként, bár az emlékezet szerint soha nem lakta senki. Használták iskolai raktárként, illetve szertárként egyaránt. Éppen ezért, hogy még egy zárt helyiséget nyerjenek, boltíves, kerekoszlopos tornácát is beüvegezték. Ebbéli funkciója az új iskolaépület elkészültekor és birtokbavételekor szűnt meg. Így ez volt az egyetlen olyan hely, ahol a gyűjteményi anyagot elhelyezhették. Először enteriorkiállításra gondoltak a létrehozók, ám a tárgyak mennyisége és összetétele ezt nem tette lehetővé, csak raktárszerű berendezésre volt mód. Emellett itt tartották a különböző foglalkozásokat (egy ideig még úttörőházként is otthont adott a fiatalságnak). Az épület kb. három évvel ezelőtt áll utoljára rendezett formában, 2004 tavaszán romlott le véglegesen az állapota. A fenntartó önkormányzat az első pályázatot már 2001-ben beadta, azóta is folyamatosan, de sikertelenül próbálkoznak az épületre – az iskolaépülettel egyetemben – felújítási támogatást szerezni. A *Román István*, zsákai építész által elkészített felújítási terv egyébként még akkor elkészült, és készen áll ma is a megvalósításra, ám statikai állapota olyan ütemben romlik, hogy egyre kevesebb az esély a megmentésére. Nád-léc vázú stukatóros födeme a beázások miatt több helyen beomlott, régi szalagcserepei porladnak, töredezetek, mindez az oka annak is, hogy az egyház nem igényelte vissza.

A tárgyakat időközben letisztították, összecsomagolták és biztonságba helyezték, a „tájház”-at jelző táblát pedig levették a kapuról. Az iskolaigazgató elmondása szerint tervezik egy valódi lakóház tájházként való kialakítását, de ennek ellenére nem szeretnének lemondani az egykori iskolaépületekről, melyek értékes elemei a településképeknek, és hozzátehetjük, hogy az egész környékének is, hisz ilyen jellegű egykori egyházi épületegyüttest már alig találhatunk bárhol is.

*Geszt – Arany János Emlékház
(Műemléki környezet része) Tisza-kastély parkja*

Építészeti szempontból – történetesen az építkezést meghatározó tényezőket figyelembe véve – nem tekinthető szokványos népi építészeti emléknek ez a kis kerti lak, mely a Tisza-család ősi fészkeként számon tartott geszti kastély parkjában áll.

Az 1761 után véglegesen itt letelepedő Tiszák a kamarától udvarházat nem örökölték, lakásról maguknak kellett gondoskodniuk. Az utca so-

rában álló, de a templomhoz közel elhelyezkedő épületek között a vármegyének volt egy kicsinyke háza, amelyben a strázsamester lakott. Azt *Tisza László* elfoglalta, „ott állott, hol most az udvari épületeknek északi oldala van” – írta Nagy Sámuel 1827-ben. A kastély megépülésekor ezt lebontották, helye az udvar részévé vált, majd az udvari konyhát építették oda. Később az új földesúr két taxás telket is megszerzett, amelyek jobb oldali szomszédai voltak, és azok egyikén felépítette a kastélyt, mely – mivel a későbbiekben is csak igen csekély mértékben építették át – ma is a XVIII. század második felében épült vidéki, nemesi, de puritán lakói ízlésének megfelelő, egyszerű kúriák hangulatát idézi. A másikon az angolkertet alakította ki. Valamikor a század második felében még egy telket foglaltak el, a Zsoldos családtól, amelyen a tisztartó háza állt. Az épület-együttes és a park tizenöt hektár területet foglalt el. A XVIII–XIX. század fordulóján s az azt követő években létesített angolkerteket egy már akkor is létező erdőfoltból alakították ki, meghagyva az eredeti faállomány kocsányos tölgyeit, köriseit és juharfaféléit.²²

A parkban álló házikó eredeti funkciójára csak következtethetünk. Az köztudott, hogy a barokk, majd az angol – és az ezeket követő későbbi – tájképkertekhez mindenkor tartozott egy „hűsölő” hely, mely hegyvidéken lehetett többnyire műbarlang, grotta, itt, az Alföldön pedig – a földfalú házak kedvező élettani sajátosságait figyelembe véve – népi lakóházakat imitáló építmény.²³ Ez lehetett a geszti Tisza-kastély parkjában álló „kerti lak” eredeti rendeltetése is, mígnem – rövid időre ugyan – lakóházzá vált, vagyis Arany János 1851-ben néhány hónapig lakott benne, mialatt az ifjú, a poétika iránt igen fogékony Tisza Domokosnak tanította e nemes tudomány fortélyait. Akkori hangulatához éppen illett ez a szerény hajlék, és az azt elrejtő zöldrengeteg, hiszen nem sokkal azelőtt, a szabadságharc leverése után szinte teljes magányba vonult vissza Nagyszalon-tára, ahonnan egykori iskolatársa hívta át e szolgálatra, kiegészítve ezzel az anyagi nehézségekből is régi barátját.

A II. világháború alatt mind a kastély, mind pedig a park súlyosan megrongálódott, a kis kerti ház pedig elpusztult. Az 1950-es évekbeli államosítás óta a kastély a település általános iskolájának ad otthont, így az ennek megfelelő átalakítások nyomán belső tere szinte felismerhetetlenül átalakult, kívülről pedig – mintha nem is lenne az épület része – egyre inkább elenyésznek valamikori felületei. A napjainkra szintén csak romjaiban megmaradt park fáiak jelentős részét a helybeliek az 1944. év végi és azt követő zavaros időkben kivágták: építkezésekhez használták, vagy eltűzelték. A kis kerti lak a sokat emlegetett 1960-as, 70-es évek kezdeményezései folytán, társadalmi összefogással 1971-re született újjá, ekkor vált lényegében kis emlékmúzeummá. Az épület vályogfalú, kontyolt nádfedélű, egyetlen helyiségébe egy ajtó és két kisebb ablak nyílik. Ahogyan arról Mészöly Géza rajza tanúskodik, az eredeti lak teteje magasabb, hegyesebb volt, ablakait pedig kívülről egyszerű, ácsmunkájú spaletták zárták – igazolva a romantikus indíttatású építést. Az arányaiban kissé tévesen kivitelezett, de mindenképpen di-

22 Ld. KERESKÉNYI Miklós–K. CSEH Edit: *Geszt.* (Szerk.: ERDMANN Gyula) Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, é. n. (2000)

23 A kérdéssel kapcsolatban részletes tájékoztatást nyújt a *Műemlékvédelem* folyóirat XLVII. évfolyama (2003) 3. – tematikus – számának néhány tanulmánya: ALFÖLDY Gábor: *Történeti kertjeink védelmének aktuális kérdései.* 153–169.; KISS József: *Kastélyparkok, történeti-tájépítészeti helyreállítások részletkérdéseiről.* 181–185.; GOODCHILD, Peter: *Történeti kertek és parkok értékelése – az angol elmélet.* 213–218.

cséretes újjáépítés eredménye építészeti szempontból kevésbé, kultúrtörténeti értékét tekintve azonban annál jelentősebb gyöngyszeme a Maradék-Biharország gazdag múltját és kultúráját őrző és bemutató kiállítóhelyeknek.

Hencida – Kovácsműhely (Magántulajdon)

A furtai kiállítóhelyhez hasonlóan a hencidai kovácsműhelyhez is hozzá kell ragasztanunk – remélhetőleg csak átmenetileg – az „egykori” jelzőt. A faluszélen álló műhely – lakóházával együtt – a XIX. század második felében épülhetett, azóta is a Bunyik család leszármazottainak tulajdonában van. A csonkakontyos, de már cse-

repes, vályogfalú, beüvegezett tornácú lakóház a főút felé néz, udvarának bejárata viszont a kis zug oldalán van, melynek sarkán a porta áll. A kovácsműhely a szép arányú, ácsolt betétes kiskapu és deszka-nagykapu jobb oldalán épült fel, a patkolószín és a műhelybejárat – az álmosdi műhelyhez hasonlóan – az udvarra néz. A kis saroktelek lényegében így két részre oszlik, melynek tengelyét a kapu vonala jelenti. A nagykapun betérők jobbra tudtak a műhely felé fordulni, bal oldalt, a ház előtt pedig kiskert volt. Határvonalként a még meglévő kút, és az egykori pompázatosságát még ma, elburjánzott állapotában is mutató szőlőlugas adta.

A műhely még meglévő eredeti ajtaján belépve szemközt a munkateret két részre választó félfal bal oldalán, lényegében a sarokban áll – és pusztul – a kisméretű bőrfűjtató, jobb oldalán pedig a beépített tűztér, a falra erősített szikrafogóval. Mellette, a jobb sarokban szintén megvan még az eredeti munkaasztal. Nagyjából ennyi, ami az összes tartozék közül megmaradt a helyiségben. A falon egy fényképekkel illusztrált tábla hirdeti, hogy a néhai *Bunyik Ágoston*, *Bunyik Lajos* és *Bunyik László* egykori műhelyében járunk. Ma már népi építészeti jellegzetességnek számít a műhely tetejét borító cement-cserép, melyet a környéken több faluban is készítettek, a legközelebb a pocsjai *Mózer-féle fa- és építőanyag-telepen*.

A tulajdonosok felajánlása nyomán, a községi önkormányzat megkeresésére a Bihari Múzeum munkatársai a műhely összes tartozékát, szerszámát a 90-es években megtisztították, konzerválták, lehetőségeik szerint restaurálták is, a falu előljárósága pedig megtette ugyanezt az épülettel, így az megnyílhatott a látogatók előtt. Rendszeres látogatók voltak itt a Bihari Honismereti Tábor csoportjai is, de utoljára 1995-ben jártak itt. Azóta a szakemberek figyelme elterelődött a kiállítóhelyről, a múlt év, 2005 nyarán kellett

szembesülnünk az újból áldatlanná vált helyzettel. Arról tájékozódhattunk, hogy az utolsó kovácmester özvegye 2003-ban lányához költözött, melyet követően állandósultak a betörések, dúlások mind a lakóházban, mind pedig a műhelyben, ezért az örökösök a kiállított tárgyak közül, amit csak mozdítani tudtak, biztonságba helyeztek – számunkra ismeretlen helyen. (Nem tudjuk, ez mikor történt, annyi viszont bizonyos, hogy a kéktúra-útvonaljelzéssel is ellátott műhelyt a legfrissebb, tehát a 2000 utáni turisztikai kiadványok már nem jegyzik.) Ma már csak a belső ajtót kinyitva, a vasrácson át bekukucskálva láthatjuk, hogy az épület gyakorlatilag lomtár, a berakott tárgyak között felfedezhetünk egy-két jelentősebb méretű néprajzi tárgyat is (ácsolt gabonás hombár, gyékénytiloló stb.).

Reményünk és javaslatunk a község számára nem lehet más, mint amit Álmosd kapcsán is elmondtunk: az egész portát kompletten kellene megmenteni és bemutatni az utókornak. Így, ránézésre is reálisnak tartható egy XX. század eleji állapot rekonstrukciója.

Miután három kovácműhelyt is sorra vettünk, indokolt nyomatékot adni e mesterség bemutatása fontosságának, hiszen a tsz-rendszer kiépülésétől, illetve a mezőgazdaság gépesítésétől kezdődően lényegében visszaszorulóban van a mezőgazdasági és a patkólovács munkája. Akik pedig ma is folytatják, új eljárásokat, technológiai folyamatokat, korszerű eszközöket alkalmaznak, melyek egyre inkább kiszorítják a hagyományos kovácsolást. Az alapműveletek és a legfontosabb szerszámok azonban évszázadok óta változatlanok, mivel a modern eszközökkel nem – vagy csak részben – helyettesíthetők. A kovácmesterség kutatásának, a még élő emlékezet lejegyzésének, valamint a gyakorolt eljárások és eszközkészletek számbavételének és lehetőség szerinti bemutatásának tehát ma is nagy jelentősége van.

Hencida kapcsán meg kell említenünk egy, az egykori református iskola épületében szintén a 90-es évek elején rendezett néprajzi, helytörténeti, iskolatörténeti kiállítást, ami ellenben még működik. Célszerű volna e két kiállítóhely tulajdonviszonyainak rendezése, működtetésüknek összehangolása, hiszen csak egy út választja el őket egymástól.

Hosszúpályi – Tájház (Műemlék) Nagy u. 13.

Hosszúpályiban igen alapos, több évtizedes helytörténeti, valamint néprajzi gyűjtőmunka előzte meg az állandó kiállítóhely létrejöttét, amely éppen húsz esztendeje, 1986. április 18-án nyitotta meg kapuit. Kezdeményezője *Bódi István* helytörténeti kutató – tanár, iskolaigazgató, könyvtárvezető, valamint több ízben községi elöljáró is – volt,

aki már a 70-es években indítványozta a MAB-nál a tájház épületének védelmét és felújítását, melynek eredményeként 1986-ra el is készült a helyreállítás.

1880 körül épült a háromszatú ház vályogból, elől-hátul csonkakontyos nádfedellel. Függetlenül deszkázott oromzatát fűrészelt díszű deszkák szegélyezik, tornácát egyszerű faoszlopok tartják, mellvédje „babafejes” díszítésű, mely megoldás tornácokon nem jellemző, jelen esetben is téves rekonstrukció eredménye. Korrigálása igen egyszerűen kivitelezhető, hiszen a lécmellvédek általános formájára szerencsére még számtalan példa fellelhető a településen és a környéken egyaránt: a lécezés külső oldalán alul-fölül deszkapárkányt, tetejére pedig deszkaönköklöt kell tenni, mely utóbbit lényegében a felső párnafa tartja. Teljesen helyénvaló ellenben ugyanez a lécezés a kerítés előkerti részén, ami így áttörtségével sejtetni tudja a mögötte lévő ház teljes arányait. Fedeles kiskapuját a legelterjedtebb, a két szembeforduló kigyó motívumából leegyszerűsödött deszkaív díszíti. Szabadkéményes konyhájából fűthető mindkét szobájának búbos kemencéje, de ezek mellett külön tűzhelyet is építettek. A füst közvetlenül a deszka-kéménybe áramlik. Ezen építészeti elemek hiteles helyreállítása tette indokolttá az épület műemléki védelmét, noha bizonyos aránybeli eltérések (főként a tetőszerkezet magassága) is felfedezhetők.

A lakóházat követő, ugyancsak nádfedeles gazdasági épület kétosztatú: kamra-istálló. Ajtai fölött téglából kirakott boltív, melynek piros színűre történt kihúzása kissé direkt, eredetileg minden ilyen a fallal homogén, fehér meszelést kapott. Mindkét gazdasági helyiség a talpfás faoszlopokon álló tornácról nyílik, amelynek végében, az istálló kis ablaka alatt gabonás hombár áll. Ezt az épületet egy deszkafalú, elől nyitott kocsiszín követi, majd egy újonnan, téglából épült, hódfarkú cseréppel fedett kettős osztású, sátor-tetős épület következik, melynek egyik fele kétszintes baromfiól, másik oldalában pedig árnyékszék van kialakítva. A telek felső részét egy keresztben álló téglalábas, léces ólasgőré – melynek kettős osztású korlátja a kert felé fordul –, illetve léckerítés és kapu zárja. A gőrével átellenben deszkaívájú gémeskút található, mely mezsgyén való elhelyezkedése is utal a porta korábbi hosszanti megosztására. Előtte, egészen az utcai kerítésig az egykori bihari portákról elmaradhatatlan egy sor szőlő lugasa húzódik. A kiskaputól a tornác verécéjéig téglajárdán juthatunk el. A lakóházat az elmúlt év, 2005 során felújították: kijavították, kimeszelték falait, újrafestették a nyílászárókat, kicserélték mindhárom helyiség és a tornác tapasztott földpadlóját, továbbá megjavították a tető nádazását is. Emellett téglából vízvetőket raktak ki körben a falak lábuzatánál, a további esővíz-elvezetést pedig kavicságy kialakításával biztosították.

Az 1986-ban megnyitott kiállítás a lakóház mindhárom helyiségét, valamint a kamrát és az istállót érintette, ezt állították vissza a ház múlt évi felújítása után is. A sorosan elrendezett lakószoba, valamint a szabadkéményes, berakott tűzhelyes konyha teljes enteriőr, az „alsó ház” pedig még az alapító által összeállított vitrines helytörténeti kiállításnak ad helyet. Némi finomítás után az enteriőrök hitelessége igen kiváló lehet, mindenképpen fel kell hívni a figyelmet a konyha „tárgysorozataira”, tehát a többdarabos vasaló- és mozsárkészletre: elegendő lenne egyet-egyet a kiállításban hagyni belőlük, hiszen a berendezés úgy válna valóban hiteles enteriőrre, ha mindenből annyi lenne kiállítva, ahányat valóban használtak egy háztartásban. A kamra berendezése szinte teljes, minden időszakosan használt háztartási és feldolgozóeszköz, berendezés megtalálható ben-

ne. Az istállóban megtalálható a jászol, mellette az állattartás néhány eszköze, valamint itt vannak elhelyezve a kerti és a kisebb földművelő szerszámok is.

Akkor a községi tanács kezelésében állt, később az önkormányzat közvetlen fenntartásában működött, jelenleg a Bem József Művelődési Ház intézményi része. Muzeológiai szempontú rendezése folyamatban van, az intézmény 2005 őszén bízott meg néprajzos szakembert a munka elvégzésével. A 20 éves fennállás megünneplése 2006 szeptemberében esedékes, a hivatalos megemlékezésekre a *Magyarországi Tájházak Szövetsége* negyedik, itt megrendezendő országos találkozójának alkalmával kerül majd sor.

Kismarja – Tájház (Helyi védettségű)

Tájházaink közül a kismarjai képviseli egyedül a bihari nagygazdaházak széles körét, mely tény még kiemelkedőbbé teszi elkészültének értékét. Emellett az is rendhagyó – sajnálatosan –, hogy a helyi kezdeményezésű tájházak, és portájuk történetének felkutatására ilyen alaposan kerüljön sor, mint jelen esetben. Éppen ezért indokoltnak tartjuk – mintegy példaként is – közre-

bocsátani azt a történeti összefoglalást, melyet az idelátogatók is elolvashatnak belépőtükör: „A porta több mint 300 éven át a Sajó család tulajdona volt. A Sajó család neve Kismarjában először 1675-ben bukkan fel. Ekkor Sajó János már főbíró, tehát valószínűleg több évtizeddel korábban, a hagyomány szerint Erdélyből jöttek a »városba«. 1700 előtt még hozzá tartozott a szomszédos telek, nyugat felől pedig egészen az ekkor még vízzel telt érig ért, ahonnan csónakon lehetett átmenni a még lakatlan Szigetkertbe. A telek mintegy két holdat tett ki. Az 1700-as évek elején már két-, később 8-10 ágra szakadt a család. Ezt a portát 1704-től II., majd III. (1746–1798) és (1774–?) Í. Sajó János örökölte, akinek azonban 1847-től már osztolni kellett a telken legfiatalabb testvérével, Í. Sajó Sándorral, aki ekkor kötött házasságot Hőgye Sárával. Ekkor a telket hosszanti irányban két részre osztották. A most látható ház valószínűleg az ő idejében épült. Ettől kezdve még három Sajó Sándor örökölte a portát. II. Sajó Sándor 1848-ban született, s 1875-ben vette feleségül Nagy Esztert. Fiuk, III. Sajó Sándor 1878-ban született, s 1902-ben vette feleségül Halász Máriát. Nekik két gyerekük volt: IV. Sajó Sándor (1903–1974), aki 1926-ban vette feleségül a gáborjáni Varga Ilonkát (1910–1994),

és Sajó Mária (1905–1984), aki 1923-ban feleségül ment a gáborjáni Varga Gyulához (1899–1974). Varga Gyula 1923-ban Kismarjába költözött, így a Sajó portát ismét feladni kellett. Az ősi ház Sajó Sándornak maradt, s a telek nyugati felén Varga Gyula egy teljesen új portát épített fel. Ezt a telekrészt 1960-ban a Bocskai Termelőszövetkezet vette meg, akitől a közelmúltban a kismarjai önkormányzat tulajdonába került. Az ősi portán álló öreg házat 1994-ben Dr. Varga Gyula örökölte, aki 1924-ben maga is ebben a házban született. A házat tőle a helyi önkormányzat 2000. június 30-án megvásárolta és felújította.

A jelenlegi, az 1840-es években épült házat egy régebbi, kisebb, talán a 18. század második felében készült ház alapjaira építették. Eredetileg a ház falai döngölt agyagból készültek, melyet a többszöri felújítás során itt-ott téglával kiegészítettek. Az eredeti ház még nádtetős volt, de már a jelenlegi klasszicista stílusú épület, a ma is meglévő ácsszerkezettel cseréptetőt kapott. Ekkor épült a boltozott kémény is, de a konyhában az első világháború előtt még nyílt tüzelőberendezés, majd egészen az 1950-es évekig beépített vályog tűzhely volt. A jelenlegi kemence 1940 körül épült. A ház eredeti beosztása két szoba, konyha, kamara, pince volt. A nagyszobát az 1950-es években fűtési takarékoság miatt választották el.”

A külsejében klasszicista kiképzésű, téglatornácós ház lakórészének leírása szinte teljes, de hangot kell adnunk néhány apró észrevételnek. A felsőszoba kettéválasztásakor nem csupán egy falbetét megépítése történt, hanem a helyiség eredeti gerendás mennyezetét stukatóros fődémre váltották. A négy lakóhelyiségen kívül a házhoz tartozik még – egyvégtében – egy nagy magtárhelyiség, melyből egy kisebb kamra és a padlásfeljáró nyílik, valamint a ház végében a téglával kiboltozott pincelejárát. Sajnálatos módon a ház végénél a jelenlegi porta is véget ér, ugyanis a többi részét a szomszédos – ugyan-csak az önkormányzat tulajdonában álló – napközi otthonhoz csatolták át. Így nincs lehetőség a teljes gazdaporta rekonstrukciójára, mely megvalósulásával Kismarja tájházában egyedülálló lenne Biharban a nagygazda-életmód bemutatásában.

Berendezését, kiállítását tekintve azonban már inkább falumúzeumnak tekinthetjük, mint tájháznak, hiszen a nagyszoba – az 1940–50-es évek világát idézve – és a konyha egészen egységes enteriőrje mellett a kis „csonkaszobában” a falu történetének néhány dokumentuma, illetve nagy szülőiteinek emlékkiállítása látható, a hátsószobában pedig egy nagy, működtethető szövőszék mellett néhány reprezentatív bútordarab, illetve helyi képzőművészeti alkotások kerültek elhelyezésre. A magtárban egykori munkaeszközök, szerszámok, háztartási kellékek sorjáznak a lehetőségek szerint elhelyezve, be kell vallanunk, ezek közül többnek a hiányzó gazdasági épületekben volna a helyük.

Kismarján több lehetőség is kínálkozik még tárgygyűjtésre, az adakozókedv szinte töretlen, talán szorgalmazni kellene a porta teljes újjáépítését, valódi egységének rekonstruálását.

Létavértes – Szőlőspajta
(Műemlék) Nagyléta-Mosontakert

Az Érmellék településeinek XVIII–XIX. századi háttérképein már jól kivehetjük a kisebb-nagyobb kerítéssel mind a beltelkektől, mind pedig a határ többi részétől jól elkülönített zártkerteket. Az így elkerített, szőlővel beültetett zártkertek elnevezése vidékünkön „hegy” vagy „szőlőskert”.²⁴ A *garágyával, sövénykerítéssel* jól elkülönített kertek a raj-

tuk álló szőlőbeli építményekkel, a *szőlőspajtákkal* egész – faluszerű – házsorokat alkottak, melyek épületei az egykori lakóház-építés gyakorlatát és képét idézik fel előtünk, megőrizve több archaikus építészeti technikát és megoldást a lakóter-kialakítás, a tüzelőberendezések és a füstelvezetés tekintetében éppúgy, mint anyagfelhasználásban és szerkezet-alkalmazásban. Ezen túl természetesen egy gazdálkodási szisztéma megtestesítői, így az is látszik, hogy az épületek elsődlegesen nem az emberi lakásra, hanem a kertbeli munkaeszközök tárolására használatosak, a tulajdonos itt tartózkodását többnyire csupán néhány a faluból „kikopott” bútordarab szolgálta. Mindazonáltal egy olyan sajátos életmód hű tükrői, mely bemutatása fontos és jelentős feladata néprajzi muzeológiánknak. Ez esetben a helyben történő megőrzésre még nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk, hiszen itt az épületet körülvevő kertnek még nagyobb a jelentősége, mint falubeli lakóházaink esetében, úgy is mondhatnánk, hogy itt „nem a háznak van kertje, hanem a kertnek van háza”. Így lehetőség nyílik az érmelléki szőlő- és borterme-lő gazda technikai körülményeinek bemutatásán túl a termesztett növényvilág életben tartására is, mely egyébként minden egyéb tájház esetében is nagy hangsúlyt kellene, hogy kapjon. A szőlőtermesztés fajtagazdagságán túl az érmelléki kertekben jelentős volt a szőlősorok közé, illetve végében helyet kapott szilva-, alma-, kajszai- és őszibarack-, körte- és diófajták, valamint a pöszméte, a ribizli, a cseresznye és a meggy, illetve a jellegzetes képet nyújtó lopótök és tojástök, melyeket nem ritkán a fákra futtattak fel. A lopótök szerves része volt a borászatnak, hiszen lopó készült belőle, a tojástök – melynek neve ugyancsak beszédes – tojástartó kupujkók készítésére szolgált.²⁵

Ezen igényeket felismerve a Műemlékvédelmi Hivatal 1996-ban már a létavértesi Kossuth-kertben védetté nyilvánított és helyreállított egy 1896-ban épült, kétosztagú, vályogfalú, nádtetős, szabadkérményes, fatornácós szőlőspajtát, melyben a tervek szerint a település önkormányzata szőlészeti múzeumot rendezett volna be. Ennek hasznosítási

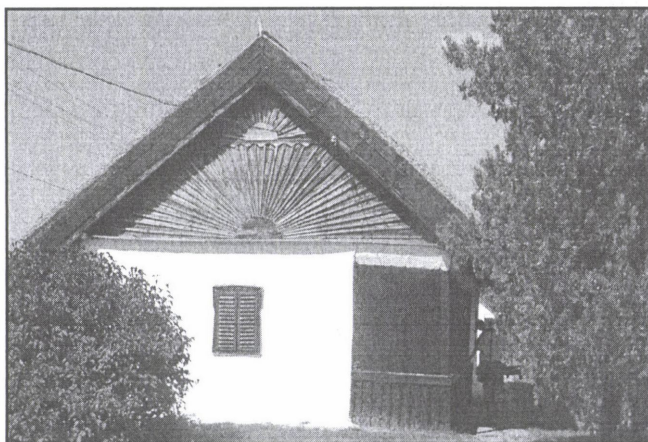
24 VARGA 1976. 7–8.

25 VARGA 1976. 16–17.

iránya később aztán igen messzire került a múzeumi kiállítóhelytől, ám a Hivatal, terveitől nem tágitva a mosontakerti Átok-dűlőben e célra egy másik pajta kiválasztását kezdeményezte. Ez a terület építészetileg igen látványos, talán még hitelesebb képet nyújt, mint a Kossuth-kert. Az újonnan kiválasztott épület ugyancsak kétoszlatú, vályogfalú, tört tornáca szintén faoszlopos, nádazott fedele kontyolt. Eredeti ácsbokos és ácsbetétes ajtai, valamint apró, keresztosztású ablakai a legkorábbi időkből megmaradt példányok közé sorolják. A dűlőút felé néző „ház” után következik a kamra, a tornácról pedig pincejárata nyílik, mely az épület hosszában végignyúló borospincébe vezet. A kert külön értéke, hogy a fentebb említett növényfajták is igen szép számban megvannak még benne. A múzeumi kiállítóhely kialakítása remélhetőleg nem várat sokat magára, mely – az álmosdi emlékház pincéje kiállításának lebontása miatt is – az egyetlen érmelléki szőlészeti kiállítás lenne napjainkban.

*Nagyrábé – Tájház
Nádasrét utca*

A művelődési ház 1963-as létrehozásakor annak igazgatója egyik legfontosabb jövőbeli tevékenységéül a néprajzi értékek megőrzését tűzte ki. 1965-ben adtak ki egy felhívást, melynek eredményeként a helyi lakosok több száz tárgyat vittek be a művelődési házba. Ezt követően épült fel – Szűcs Sándor tervei alapján – az intézmény udvarán egy nagyrábéi

középparaszti lakóház mintájára, annak kibontott építőanyagait is felhasználva az ezek bemutatására szánt épület. Sokáig nem felelt meg sem az építészeti, sem pedig a muzeológiai követelményeknek, így végleges átadására csak 1993-ban, a hiányosságok és hibák korrigálása után kerülhetett sor. A ház berendezésében a debreceni Déri Múzeum munkatársai – elsősorban Varga Gyula – vettek részt. Mivel a tárgyak azóta is folyamatosan gyűlnek, a kamra helyiség raktárként való kialakítása vált szükségessé. Kiállításként a pitvar és a szoba enteriőrjét alakították ki.

A vályogfalú, nádfedeles, egyszerű nyeregtetős lakóház padlasterének mindkét végét napsugaras mintázatú, fűrészelt díszítésű deszkaoromzat zárja. A szoba egyetlen ablakán zsaluzott spaletta biztosítja a sötétítést és a szigetelést. A faoszlopos, deszkaámbitusos tornác a pitvar végéig húzódik, ezt követően a kamra kiszélesedett fala töri meg azt.

Bár az épület kivitelezése igen szakszerűnek tűnik, belső megoldásait tekintve itt-ott megkérdőjelezhető a „használhatóság”. Történetesen a tüzelőberendezések – kiváltképp a konyha berakott tűzhelyeinek – rekonstrukciója tűnik csupán formainak, működésképtelennek. A két kiállító-helyiség berendezése igen gazdag, és ha megoldódnának a raktározás problémái, nagyon is fontos volna a kamra enteriőrszerű kialakítása is. A komplex életmódkiallítás megvalósításának viszont nagy gátja, hogy a gazdasági épületek, illetve egy teljes porta bemutatása az áttelepítés, vagyis egy közintézmény udvarán történt újraépítés folytán nem kivitelezhető.

2003-ban épült fel egy új, szegényparaszti lakóház, egy helyi épület másolataként. Ennek építészeti megoldásai még inkább bizonytalanná teszik a hitelesség kérdésére adható válaszokat, ám ezzel a fenntartónak nem kiállítóhely kialakítása a célja, így ettől akár el is tekinthetünk. Berendezése még folyamatban van: új bútorokkal ellátva gyerekcsoportok és más érdeklődők számára, kézműves-foglalkozások tartására alkalmas alkotóházat kívánnak benne kialakítani. A kezdeményező és a finanszírozó mindkét esetben a helyi önkormányzat.

Pocsaj – Tájház

(Műemléki védelme folyamatban) Árpád u. 103.

Pocsaj községben első alkalommal az 1970-es évek derekán kezdett néhány lelkes, a hagyományos paraszti életmód és annak tárgyi eszközei iránt elkötelezett helyi pedagógus gyűjtőmunkába, mely elsősorban e tárgyakra, valamint a település és lakóinak történetéről számot adó dokumentumokra, emlékekre irányult. Öt év alatt közel 300 tételes együttes jött

létre, mely zömmel néprajzi tárgy volt (a természeti és paraszti gazdálkodás eszközei, bútorok, berendezési tárgyak, a háztartás eszközei, szakrális kisemlékek stb.) A gyűjteményből időszakosan tematikus kiállításokat rendeztek az 1988-ig működő Művelődési Házban. Miután ezt véglegesen bezárták, hivatalosan megszűnt a pocsaji közművelődés intézményi formája, illetve az életveszélyessé vált épület eladásával állandó helyszíne sem maradt. Így az időszakos kiállítások helye, s egyben a gyűjtemény raktárépülete is megszűnt. Ekkor az általános iskola egy üresen álló raktárába kerültek át a tárgyak, de mondanom sem kell, ennek állapota és minősége a legkevésbé sem felelt meg a műtárgyvédelmi szempontoknak. Ekkor kezdett el érlelődni egy végleges kiállítóhely, fa-

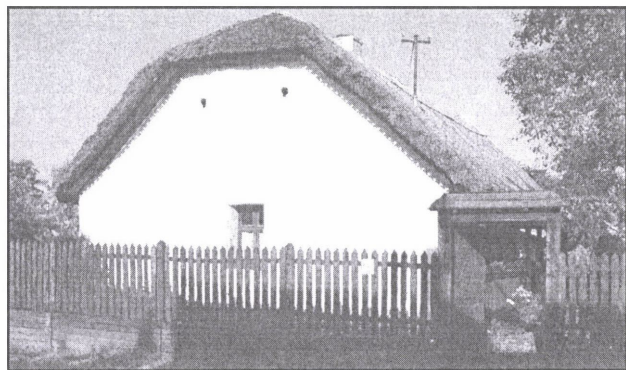
lumúzeum vagy *tájház* létrehozásának a gondolata, mely helyet adhatna az összegyűjtött tárgyaknak, mi több, hiteles, „eredeti” környezetben tudnák bemutatni azokat. Ez a kezdeményezés éveken keresztül – az akkori helyi előljárók hozzáállása folytán – eredménytelen maradt, így az összegyűjtött tárgyak végleg a raktár mélyére kerültek.

2002-ben megújult a település önkormányzatának személyi összetétele, új vezetők, új képviselők léptek hivatalba, akik közül többen – az új polgármester támogatásával – aktív közművelődési munkába kezdtek. Több rendszeresített rendezvény, a hagyományápolásra irányuló tevékenység megszervezése mellett ismét felmerült egy állandó néprajzi és/vagy helytörténeti kiállítás létrehozása is. 2004 januárjában vásárolta meg az Árpád utca 103. szám alatti, 1856-os építésű lakóházat és portáját az önkormányzat az azal a határozott céllal, hogy abból tájházat alakít ki. Ezt a döntést több szándék is befolyásolta. Ezek egyike természetesen a 70-es években elkezdett, majd félbemaradt értékmentő és hagyományápoló munka felelevenítése, folytatása, valamint hogy Pocsaj múltjának tárgyasult értékei helyben kerüljenek megőrzésre és bemutatásra.

A vert falú, nádfedeles, háromszatú lakóház nyári konyhájával, góréjával, kerítésével jelenleg felújítás alatt áll, ezek mellett egy kétosztatú hidasól kerül áttelepítésre a Rákóczi utcából, majd az épületek berendezése után állandó kiállításként az 1940-es évek életmódját bemutató enteriőr fogadja a látogatókat. E korszakolást a lakóház jelenlegi építészeti megoldásai, illetve a nyári konyha 1942-es építési dátuma teszi kizárólagosan lehetségessé. Ugyancsak ekkor került a konyha eredeti szabadkéménye helyére sípkémény, valamint ekkor kapott a helyiség stukatóros síkfödémet. Egy évvel később választották le a faoszlopos tornác végéből a kis kórópatics-falú kamrát, illetve zárták le vályogfallal a tornác utcafrontra néző végét. Jelenleg legfontosabb feladat az 1990-es években egyszerű nyeregtetővé alakított tetőszerkezet rekonstrukciója, „visszakontyolása”, az elsőszobai kemence sárpadkájának kiegészítése, illetve az ehhez „ragasztott” berakott tűzhely helyreállítása, majd a ház berendezése, ami a század első felének szegényparaszti életmódját lesz hivatott bemutatni. A fenntartó és a kialakításban résztvevők szándékai és előirányzata szerint a tájház 2006 októberében nyithatja meg kapuját, központi műemléki védelme a KÖH debreceni munkatársainak, elsősorban Pataky Emőkének a jóvoltából jelenleg már folyamatban van, várhatóan az építészeti rekonstrukciók elvégzése után válik véglegessé.

Szentpéterszeg – Tájház
(Műemlék) Dózsa György u. 1.

ta az épületet. Ekkor felhívást tettek közzé a faluban, mely nyomán szép számmal gyűltek össze már rég feledésbe merült használati tárgyak a helybeliek padlásairól, kamráiból a gyűjtemény részére. Az adományok beérkezése azóta is folyamatosan történik. A tárgyak gyűjtésében és a ház berendezésében több ízben részt vettek a Bihari Honismereti Táborok néprajzi szakcsoportjának tagjai is. A csonkakontyos, faoszlopos tornácos, háromszatú zsellérházat 1996-ban nyilvánították központilag védett műemlékké.

Az első szoba párhuzamos elrendezésű, a jobb oldalon két ágy, egyetlen utcafronti ablaka alatt komód, fölötte tükör, bal oldalon két szekrény, a háromszatú ház hátsó szobája Nagyrábéhoz hasonlóan raktárként funkcionál. Talpfás faoszlopos tornácáról nyílik a pitvar, illetve konyha, amely berakott sárpadkájával és tűzhelyeivel szintén hiteles képet mutat. A házhoz toldva épült épületrészben kapott helyet a keresztosztású kamra, melynek tornácán kerek kukoricadaráló áll.

A melléképületek számára már összegyűjtötte az önkormányzat az építőanyagokat, az egykori épületek mintájára kívánják rekonstruálni valamennyit. Egy cementcseréppel fedett négyosztatú ól ma is áll, ezt követné majd a szénásszín.

A szentpéterszegi tájház mind berendezésében, mind általános állapotát tekintve a térség, sőt a megye – mint ahogy már megfogalmazzuk – legrendezettebb tájházai közé sorolható, a hosszú távú tervek, illetve a folyamatos bővítés, a róla való gondoskodás tekintetében pedig példaadó is lehet mindannyiunk számára.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan: *A tájház vagy falumúzeum*. Honismeret, 1975. III. évf. 4. sz. 9–14.
ANGYAL László András: *A Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság négy évtizede*. Debrecen, 1998.
BELLON Tibor: *Egy bajomi kisnemesi porta élete*. In: DANKÓ Imre (szerk.): *Bajomi Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára*. Biharnagybajom, 1973. 110–122.
CSERI Miklós–BERÉNYI Marianna: *A tájházak létesítésének, működtetésének és berendezésének tapasztalatai Magyarországon*. Magyar Múzeumok, 2001. 7. évf. 3. sz. 24–26.

- DÁM László: *A Sárrét népi építkezése*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979. 235–266.
- GAÁL Péter: *Múzeumok műemlék épületekben és környezetben*. In: *Múzeumi Közlemények*, 1983/2. sz. 11–84.
- IKVAI Nándor: *Falumúzeum*. Hajdú-Bihar Megyei Helytörténeti Kiadványok I. Debrecen, 1961.
- KÜCSÁN József: *A tájházak hiteles berendezése – a sikeres működés kulcsa*. *Tájházi Hírlevél*, 2003. I. évf. 4. sz. 32–39.
- RÁCZ Zoltán: *Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg építészeti értékei*. In: Uő. (szerk.): *Örökségünk – Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Bihari falvak I. Debrecen, 1996. 43–72.
- SÁNDOR Mihályné: *Egy régi berettyóújfalusi ház történetéről*. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve* I. 1976. 277–284.
- SÁPI Lajos: *Műemlékek Hajdú-Bihar megyében*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete*. Debrecen, 1972. 55–188.
- SISA Béla (szerk.): *Népi műemlékek – nemzeti örökségünk*. A Sóstói Múzeumfalú Kiskönyvtára 5. Nyíregyháza-Sóstófürdő, 1999.
- SZABÓ István: *Parasztpolgári építészet a városképben*. In: NOVÁK László–SELMECZI László (szerk.): *Építészet az Alföldön II*. Nagykörös, 1989. 189–199.
- SZILÁGYI Miklós: *Bevezetés a néprajzi muzeológiába*. *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak* 30. Debrecen, 2003.
- SZILÁGYI Miklós: *A „kismúzeumok” problémái (Egy előadás cikké formált változata 1973-ból)*. Rálátás VII. 2006. I. sz. 4–8.
- TAAR Ferenc: *Irodalmi emlékhelyek Hajdú-Biharban*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete*. Debrecen, 1972. 259–276.
- VARGA Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. *Bihari Dolgozatok – A Bihari Múzeum Közleményei* 3. (Szerk.: HÉTHY Zoltán) Berettyóújfalú, 1976.
- VARGA Gyula: *A bihari síkság népi építkezése*. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen, 1979. 191–234.
- VARGA Gyula: *A falusi lakóházak stílusváltozatai Hajdú-Bihar megyében*. In: NOVÁK László–SELMECZI László (szerk.): *Építészet az Alföldön II*. Nagykörös, 1989. 71–85.
- VARGA Gyula: *Népi építkezés*. In: ANGYAL László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen, 2000. 89–109.
- VIGA Gyula: *Néhány gondolat az újabb tájházak kapcsán*. Rálátás I. 2000. 3. sz. 8–12.

István Kolozsvári

CHANCEN UND MÖGLICHKEITEN UNSERER DENKMÄLER DER VOLKSARCHITEKTUR – REGIONSHÄUSER IN BIHAR

Nach dem 2. Weltkrieg wurde in Ungarn der gesetzliche Schutz von Volksdenkmälern verwirklicht, wozu von der Regierung auch staatliche Unterstützung gewährt wurde. Dies und die stärker werdenden Heimatkundebewegungen lösten eine Welle von Regionshausgründungen aus. Nach Bihar kam diese Welle mit einer kleinen Zeitverschiebung, doch entstanden in den letzten 20 Jahren auf dem gegenwärtigen ungarischen Gebiet von Érmellék, Bihari Síkság und Bihari Sárrét in insgesamt 9 Wohnhäusern, 5 Geburts- oder Wohnhäusern einstiger Berühmtheiten in Bihar – Schriftsteller, Dichter, Gelehrte – sowie in 4 thematischen Einheiten (3 Schmieden und 1 Winzerscheune) Museumsausstellungen, die das geistige und materielle Erbe unserer Region repräsentieren.

Kállai Irén

1976–2006

30 ÉVES A BIHARI HONISMERETI TÁBOR

Csonka Bihar vármegye egykori¹ székhelyén, az 1950-es közigazgatási reform óta Hajdú-Bihar megye egyik leghátrányosabb helyzetű bihari térségének központjaként működő Berettyóújfaluban az 1950-es évek végén indult el a múzeumalapítás gondolata. Dr. Sándor Mihályné tanárnő gyűjtő- és szervezőmunkájának köszönhetően 1960. augusztus 20-án nyílt meg Berettyóújfaluban a Bercsényi u. 7. sz. alatt a Bihari Múzeum elődje a néprajzi ház². Sajnos a kiállítóhely nem volt hosszú életű: a hatvanas évek végén lebontották. Sándor Mihályné, Erdélyi Gábor és pedagógustársaik azonban nem adták fel a harcot, folytatták a gyűjtőmunkát. Alkalmas épület híján az összegyűjtött anyag egy része sajnos elkallódott, egy kisebb része a 3. Sz. Általános Iskolában megőrződött. Szerencsére a 70-es évek elején az álom valóra vált és 1974. október 17-én megnyitotta a kapuit a Bihari Múzeum a Kossuth u. 36. sz. alatti épületben³. A Bihari Múzeum első vezetője Héthy Zoltán volt, aki 1984-ig volt az intézmény élén. Őt Dologh Sarolta, Zsupos Zoltán és Császi Irén követték, valamennyien 3-3 évet töltöttek a múzeum élén. E sorok írója 1991 óta vezeti az intézményt.

A múzeum első vezetője, Héthy Zoltán könyvtáros, bibliográfus, helytörténet-kutató lett, aki lendületes munkával fogott hozzá a gyűjtemények kialakításához, gyarapításához és emellett sokszínű közművelődési tevékenységet is végzett a Bihari Múzeumban, Berettyóújfalu városában és a bihari térségben. Tudományos előadások, irodalmi műsorok, emlékünnepek, és egy múzeumpártoló egyesület, a Bihari Múzeum Baráti Körének megszervezése – mely a Déri Múzeum Baráti Körének tagcsoportja lett – jelzik sokrétű tevékenységét.

„A Bihari Múzeum feladatának tartja a gyűjtőterületen folyó honismereti-helytörténeti tevékenység, mozgalom támogatását, szakmai segítségét, ami elsősorban a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságán keresztül történik. Jelentős az iskolai honismereti szakköröknek nyújtott segítségnyújtás. A Bihari Múzeum vezetője tagja a járási honis-

1 (1920–1940-ig és 1945–1950-ig)

2 Ezt az 1700-as évek közepén épült nádfedeles lakóházat hozták rendbe és rendezték be jórészt XIX. sz. végi bútorokkal, használati tárgyakkal, amit lelkes tanárok és még lelkesebb diákok gyűjtöttek össze Berettyóújfaluból és a környező falvakból.

3 Az épület, a nemesi származású jogászokból, orvosokból álló Fényes család egykori lakóháza volt. A kiállítás 3 hónap alatt készült el, dr. Varga Gyula, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársának vezetésével. A múzeum alapításában kiemelkedő érdeme volt dr. Dankó Imrének, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet akkori igazgatójának.

mereti bizottságnak és maga is vezet honismereti-helytörténeti szakkört a berettyóújfalui Arany János Gimnáziumban.”⁴

Héthy Zoltán nem elégedett meg a szakkörvezetéssel. Nagyot álmodott és ezt az álmát meg is valósította. Az ő kezdeményezésére és Makai Mihálynak, az akkori városi-járási úttörőelnöknek a hathatós segítségével 1976-ban indult el az országban talán először, vagy a legelsőik között a honismereti táborok sora. Akkor, 1976-ban *Járási Honismereti Úttörőtábor* néven került megrendezésre az első tábor. A pajtások Berettyóújfaluból és a környező településekről érkeztek a berettyóújfalui Arany János Kollégiumban megrendezett, 10 napos szakmai táborba.

A tábor a hagyományos úttörőtábori formában (nyakkendő, egyenruha, ébresztő, sorakozó, reggeli torna, zászlófelvonás, napiparancs, szobatisztasági verseny stb.) működött, tulajdonképpen keretet adott az igen jelentős és sokoldalú honismereti szakmai munkának.⁵

1. kép. Tábor, vigyázz! Sorakozó 1981-ben

A tábor első – s ezt követően tíz éven át – szakmai vezetője Héthy Zoltán múzeumvezető lett, mellette az első években Gáspár Lajosné és Makai Mihály úttörővezetők voltak az ún. mozgalmi vezetők, táborvezetők. 1978-tól Lugosi István tanár úr, a biharkeresztesi diákotthon igazgatója vette át a táborvezetői tiszteket és gyakorolta egészen 1992-ig. A szakmai irányítást 1986-tól, 3 éven át Zsupos Zoltán néprajzkutató, a Bihari Múzeum akkori vezetője vette át. Ő már korábban bekapcsolódott a tábor életébe, Héthy Zoltán idejében már csoportokat vezetett. 1989-ben ismét új ember, Császi Irén került a Bihari Múzeum élére, s ekkortól ő vette át újabb 3 évre a tábor szakmai vezetői tiszteket. Mellette csoportvezetőként dolgozott 1990–91-ben Kállai Irén, jelen sorok írója, aki 1992-től került a múzeum élére, s ezzel „megörökölte” a táborvezetői posztot is. A tábor 13 évig szervezete, irányította, majd a 2004-es táborzárón adta át a stafétabotot a

4 HÉTHY Zoltán: *Jelentés a Bihari Múzeum 1974–1975. évi működéséről*. In: Bihari Múzeum Évkönyve I. 367.

5 Az úttörőtábori forma, keret a 80-as évek közepére egyre inkább átalakult, lassan megszűnt, csakúgy, mint a hozzá tartozó anyagi támogatás.

következő generációnak, azoknak a fiataloknak, akik az ő táboraiban ismerték meg a honismeretet, helytörténetet, s talán egy kicsit a tábor hatására is lettek szakmabeliek. Nagy Réka, Kolozsvári István fiatal etnográfusok, *Sándor Máriának*, a Bihari Múzeum 2003 nyarán kinevezett néprajzos muzeológusának vezetésével 2005-től immáron, új lendülettel viszik tovább a Bihari Honismereti Táborkok hagyományát.

2. kép. Héthy Zoltán szakmai vezető és Lugosi István táborvezető 1978-ban a tábornyitón, a Szabó Pál Kollégium udvarán

3. kép. Kállai Irén átadja a stafétabotot *Sándor Máriának* a XXVIII. Bihari Honismereti Tábor záróünnepségén

Már az első tábor nagy sikert aratott a gyerekek körében és szakmai, mozgalmi téren is. Szerencsére az úttörőmozgalom szárnyai alá vette, támogatandónak, fejlesztendőnek ítélte meg a kezdeményezést, s így a második évben, 1977-ben *I. Megyei Honismereti Úttörőtábor* néven szervezték meg táborunkat, akkor ugyan egy másik településen, Biharkeresztesen, de már hosszabb, kéthetes időtartamban. 1981-ig felváltva hol Berettyóújfaluban, hol Keresztesen rendezték a tábort. Majd 1981–1988-ig minden évben Biharkeresztes, a Lugosi István vezette kollégium volt a táborok helyszíne. 1989-től, amikortól a Bihari Múzeum és Baráti Köre lett a tábor szervezője, minden évben, Berettyóújfaluban rendezzük meg a tábort. Az utóbbi 10 évben jórészt a Szabó Pál Kollégium volt a helyszínünk, de előfordult, hogy az Eötvös József Szakképző Intézet kollégiuma, vagy korábban az Arany János Kollégium adott szállást táborunknak.

1976-ban volt az első, járási, majd egy év múlva az első megyei tábor. A számozás tehát 1977-től, az első megyei tábortól indult, és ezt folytatjuk a mai napig. Így következik 2006-ban a 30. tábor, amelynek – ha a járásit is figyelembe vesszük – tulajdonképpen a 31.-nek kellene lennie.

1989-ben maradt el a tábor nevéből az úttörő jelző, így azóta BIHARI HONISMERETI TÁBOR (rövidítve: BHT) néven szervezzük, rendezzük meg programunkat. A megyei szó pedig, azért is maradt el lassan, mert országos, sőt nemzetközi lett táborunk.

Mármint ami a résztvevőket illeti, mert helyileg viszont megmaradt biharinak, továbbra is fő célja a bihari hagyományápolás, a bihari helytörténet-kutatás.

A táborok kezdeti időtartama két hét vagy 10 nap volt, amit sajnos később a 90-es évektől bekövetkező áremelkedések miatt (szállás, étkezés, utazási költségek) nem tudunk tartani. Ma már örülünk, ha a 7 éjszakai 8 napos programra sikerül összepályázni a pénzt.

A tábori létszámok is eléggé változatosak voltak az elmúlt három évtizedben, de az általánosan elmondható, hogy 30 táborozónál kevesebb sohasem volt a létszám, de előfordult jó néhány éven át, hogy 50–55 gyerekkel működött a tábor. Ehhez számoljuk még hozzá a táborvezetőséget, a segítőköt, így nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy évente 40–60 fő táborozott a különböző helyszíneken. Ez az elmúlt 30 év alatt több mint 1500 fő.

Kettő kivételével minden évben sikerült bentlakásos tábort szervezni. Egyik kivétel, az 1989. év, a rendszerváltás éve, amikor 5 napos, napközis tábor volt a XIII. Bihari Honismereti Tábor. A másik pedig a 25. alkalom volt, amelyet 2001-ben nem táborként szerveztünk meg, hanem egy jubileumi találkozót rendeztünk, amelyre meghívtuk a régi vezetőket, táborozókat, kiállítottuk a régi tablókat, tábori naplókot.⁶

Táboraink célja mindig is az volt, hogy az ide érkező, jórészt bihari, hajdúsági gyerekek – az első tíz évben kb. 8-10 dél-bihari, békési, román nemzetiségű tanuló is – 10–17 évesek, kezdetben két héten át, később már csak hét-nyolc napon át megismerkedjenek szülőföldjük, a bihari táj természetrajzával, környezetvédelmével, régészetével, történelmével, néprajzi hagyányaival, szokásaival, népi mesterségeivel, az itt élő nemzetiségekkel. Szakmai táborunkba mindig is jórészt érdeklődő, településük, iskolájuk honismereti szakkörében dolgozó kis kutatók jelentkeztek, hozták magukkal ismerőseiket, barátikat. Nem volt ritka jelenség, hogy a nagytestvér után a kisebbek is lassan táborozókká váltak. Alig volt olyan év, amikor meg kellett hirdetni a tábort, mert a korábbi évek táborozói vitték nyári programunk jó hírét tovább, hoztak érdeklődő ismerős gyerekeket, barátokat és betöltötték a keret nagy részét. Táborainkban mindig volt bizonyos részvételi díj, hol több, hol kevesebb, bár a szervezők mindig azon igyekeztek, hogy minél több támogatást szerezzenek, hogy a részvételi díjat csökkenthessék.

1990-től az iskolai, települési honismereti szakkörökben végzett éves munka, vagy valamilyen megyei, országos vetélkedő jutalmaként, díjtalanul is be lehetett kerülni a tábori csapatba. Az 1990-es évek végétől a Bihari Múzeum Baráti Köre által szervezett városi, általános iskolai, vagy térségi, középiskolai vetélkedőknek is az első díja ingyenes táborozás volt az első helyezett csapat mindhárom tagjának.

A Honismereti Szövetség országos, sőt Kárpát-medencére kiterjedő vetélkedőjének második díja is volt már táborunk. Így került a szlovákiai Csallóközből, Dunaszerdahelyről 3 középiskolás lány táborunkba. Azok pedig, akik vetélkedőkön ugyan nem nyertek, de szerettek pályamunkákat készíteni, 1992-től indulhattak a Bihari Múzeum helytörténeti pályázatán, saját gyűjtéssel, kutatómunkával, amelynek az első díja szintén az ingyenes táborozás volt. S azok pedig, akik elsők ugyan nem lettek, de értékes kutatómunkát végeztek, a szakmai zsűri értékelése alapján, munkájuk jutalmául 25, 50 vagy 75%-os kedvezményt kaptak a tábori részvételi díjból.

6 2001-ben a Bihari Múzeum május–június–július hónapban költözött át új épületébe, s minden munkatárs a csomagolással, szállítással, berendezéssel volt elfoglalva.

A kezdetek óta nemzetiségi csoporttal⁷ is rendelkező táborunk több mint tíz éve nemzetközi. Romániából, Nagyváradról, a Körös Menti Múzeum szervezésben, általában nagyváradi román gyerekek érkeztek hozzánk vendégségbe, amennyiben sikerült pályázati forrásokat szereznünk az ő ellátásukra. Az 1991-ben kezdődő, több mint 15 éve tartó cserkapcsolat révén közel tíz alkalommal, összesen több mint 60 nagyváradi és partiumi román és magyar gyerek járt táborunkban. Itt kell megjegyeznem, hogy a mi legjobban dolgozó táborosainknak mindössze 2 alkalommal volt lehetőségük (1995-ben és 1996-ban, összesen 19 főnek) jutalmul a romániai cseretáborban, Kiskőn (Kischau) a Medvebarlang szomszédságában eltölteniük egy-egy csodálatos hetet. Sajnos a váradi kollégáknak nem sikerült, csak mindössze két éven át biztosítani a mi csapatunk fogadásához szükséges anyagi forrásokat.

Szintén teljes mértékben pályázati forrásoktól függött, és sajnos mindössze öt alkalommal sikerült a székelyföldi vendég gyerekek fogadása is. A gyergyószentmiklósi gimnázium igazgatója és tanári kara kiemelkedő képességű, országos versenyeken nagyon szépen szerepelő 3-4 magyar tanulóját küldte el hozzánk kutatni Bihart, megismerni az itteni hagyományokat, kultúrát.

Az első évtizedekben a tábor fő támogatója a Hazafias Népfront mellett, a Járási és a Megyei Úttörőszövetség volt. Egy-két nagyüzem pl. a Biharkeresztesi Fa-Fém-Építőipari Szövetkezet, a berettyóújfalui tejporgyár, és néhány városi, községi tanács (Berettyóújfalú, Esztár, Biharkeresztes) vezetői álltak a támogatók sorába. Jó néhány éven keresztül, a 70-es években a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége is támogatta a tábor nemzetiségi csoportjának munkáját anyagiakkal és szakemberekkel is. Az ő szervezésüknek köszönhető, hogy dél-bihari, békési román településekről (Kétégyháza, Méhkerék, Gyula) érkeztek táborainkba román anyanyelvű gyerekek.

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, amelynek egyik tagintézménye a Bihari Múzeum, már a kezdetektől támogatta, támogatja a tábor munkáját, jórészt szakemberekkel, segédanyagokkal, alkalmanként jutalomkönyvekkel és gépkocsival. A másik ilyen állandó támogatónk a Tiszántúli Vízügyi Igazgatóság Berettyóújfalui Szakmérnöksége. Ők minden évben egy-két napra mikrobuszt adtak és egy fő vízügyi szakemberrel biztosították táborunk természetvédő csoportjának a minél érdekesebb szakmai csoportmunkát. Vízügyi szakember vezetésével tekintették meg a folyókat (Berettyó, Ér, Körösök), a védműveket, a gátakat, a csatornákat, a zsilipeket, a duzzasztókat stb. Közben vízminőséget mértek, figyelték az élővilágot is. Az ő programjukhoz kapcsolódóan a kezdeti években az akkori KÖJÁL⁸ szakembereinek segítségével, az intézmény eszközeivel mérték a talaj, a vizek, a levegő tisztaságát, összetételét és végeztek egyéb környezetvédelmi kutatásokat. Állandó támogatóinknak tekinthetjük a kollégiumokat, illetve azok vezetőit is, hiszen minden évben kedvezményesen adták a szálláshelyeket, noha ők is nagyon rossz anyagi feltételekkel gazdálkodtak. A biharkeresztesi táborozások idején a határőrség volt a tábor egyik legkülönlegesebb, legérdekesebb tá-

7 A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége jóvoltából, Kétégyházáról, Gyuláról, Méhkerékről is érkeztek hozzánk gyerekek, akik a bihari román nemzetiségű falvakat kutatták, s jórészt román nyelven gyűjtöttek.

8 Ma ÁNTSZ (Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat)

mogatója. A gyerekek azon kívül, hogy előadásokat hallgattak a határőrség munkájáról, látogatást is tehettek az átkelőnél és a határövezetben, még egy éjszakai járójátékban is részt vehettek, „határsértőt fogtak el”. Azt hiszem, soha nem felejtik el ezt az élményt az akkori táborozók, amire az is bizonyíték, hogy a jubileumi találkozón ez is sokszor felidéződött a sok más különleges élménnyel együtt.

1992-től a Bihari Múzeum, illetve annak civil szervezete, a Bihari Múzeum Baráti Köre⁹ vette át teljes egészében a tábor szervezését, lebonyolítását. Ebben a korszakban már szinte kizárólag pályázati pénzekből és az ezeket kiegészítő részvételi díjakból finanszíroztuk a tábor költségvetését, de még ekkor is sok segítséget (anyagit és természetbenit is) kaptunk és kapunk a mai napig is intézményektől, üzemeiktől, vállalkozóktól, magánszemélyektől.

Táborunk a kezdetek óta bentlakásos, kollégiumban biztosítja a szállást és az étkezést. Évről évre egyre nehezebb a szállásdíj előteremtése, ami a legnagyobb tétel a tábor költségvetésében. Egy 7 éjszakai tábor alapul véve már több mint 8000 Ft csak a szállásdíj egy főnek. (A teljes részvételi díj eddig még – hála az elnyert pályázatoknak – nem haladta meg a 14-15 ezer Ft/fő összeget.) Sajnos már ez az összeg is túl magas a kis bihari települések honismereti szakköreiben tevékenykedő, munkanélküli szülők, vagy kényszervállalkozásból élő családok gyerekei számára. Sok gyerek számára ez az első, s talán utolsó táborozási lehetőség is egyben. Voltak olyan táborozóink, akik még a megyeszékhelyen, Debrecenben sem jártak. Számukra a budapesti kirándulás (2000-ben és 2002-ben), a múzeumok, az Országház, a Millenáris Park, vagy éppen a vonatkozás már maga a csoda volt! Ők azok a gyerekek, akik még dolgoznak a kis falusi iskolák szakköreiben, mert számukra csak így nyílik ki a világ, így kapnak több tudást, információt. Jórészt ők írják önálló kutatáson alapuló kis dolgozataikat a Bihari Múzeum tábori pályázatára, s ők azok, akik ezért kedvezményesen vehetnek részt a tábor munkájában. Másképp nem is tudnának eljutni táborunkba, más táborokba meg végképp nem. Tehát magasak, egyre magasabbak a költségek, magasabbak a részvételi díjak. Néhány éve engedélyezzük a berettyóújfalui táborozóknak a bejárást, hogy a szállásköltséggel csökkentett részvételi díjat tudjunk számukra megállapítani. Ez azonban nem túl szerencsés, mert sok program a késő estébe nyúlik, s ezekből, vagy kimaradnak akkor a gyerekek, vagy esténként a szülőknek kell értük jönni. Így abból az igazi tábori hangulatból is jórészt kimaradnak a hazajárósok, amit a táborvezetőségnek „van szerencséje” éjszakaról éjszakára élvezni!

Amióta a Bihari Múzeum Baráti Köre vette át tábor szervezési munkáján kívül a pénzügyi lebonyolítást is, az ügyvezető alelnöknek, vagyis a múzeumvezetőnek a fel-

9 Bihari Múzeum Baráti Köre 1975-ben alakult. Kezdetben a Déri Múzeum Baráti Körének egyik tagcsoportját alkotta, de 1991. október 29-i bírósági végzés óta önálló jogi személyként, egyesületként működik, 1998 óta közhasznúak vagyunk. Egyesületünk taglétszáma változó 20–40 fő között ingadozik. Nyugdíjas és aktív pedagógusok, orvosok, mérnökök, képzőművészek, muzeológusok alkotják a kör magvát, de vannak fiatal támogatóink a vállalkozók, a középiskolások, és az egyetemisták köréből is. Az egyesület célja: A helyi hagyományok feltárása, ápolása, a néprajzi, műemléki jellegű értékek védelme és megőrzése, a berettyóújfalui Bihari Múzeum erkölcsi támogatása. E cél érdekében előadásokat, vetélkedőket, táborokat szervezünk, segítjük a múzeumot tárgyak felderítésével, régészeti leletek bejelentésével, műemléki megfigyelések végzésével. Fő programunk évről évre a honismereti táborok megrendezése.

adata lett keresni a támogatásokat, a pályázati lehetőségeket. Az ő munkáját segítették a baráti körü tagok, a vezetőség és a múzeum munkatársai. A téli, de inkább a tavaszi hónapok során 8-10-12 pályázatot adunk be a különböző kiírásokra és reménykedünk, hogy mire a tábor elkezdődik, legalább a döntés megszületik! A tábori munka tehát az előkészítéssel már télen-tavasszal elkezdődik, s tábor zárása után kb. egy hónappal zárul a beszámoló, elszámolás elkészítésével. Sajnos évről évre egyre nehezebb biztosítani a táborozáshoz szükséges pénzt, a külföldi vendégek, a díjazott pályázók, a vetélkedőnyertesek ellátásához szükséges összegeket előteremteni. Növekedtek az anyag-, eszköz- és útiköltségek is. A táborban dolgozó pedagógusok, muzeológusok, előadók, kézművesek, mesterek pedig már csak jelképes összegért, esetenként egy vacsoráért, útiköltség-térítésért vesznek részt a tábor munkájában. S úgy tűnik a helyzet a jövőben sem sokat fog javulni. Egyre nehezebb pályázati forrásokhoz jutni, egyre kevesebb a nyert pénz és egyre több az adminisztráció.

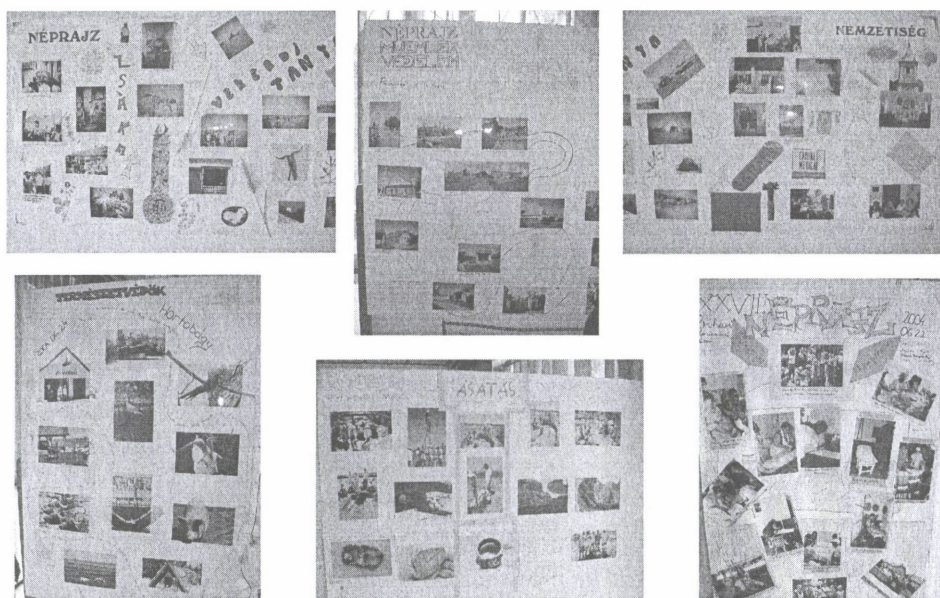
Az úttörőtáborként, de kifejezetten szakmai, honismereti táborként induló táborunk az úttörőmozgalom hanyatlásával, az 1990-es évektől tisztán szakmai táborként működött tovább, s működik a mai napig is. Van olyan formai keret, amit ha kissé átalakítva is, de a mai napig hagyományként őrzünk az első táborok óta. Ilyen a tábori zászló, amely már a kezdetek kezdetén, az úttörőmozgalom idejében is nemzetiszín lobogó volt, azt húzták fel a tábor kezdetekor, és lobogott végig a tábor ideje alatt a zászlórúdon. Még megvan a zászló, s napjainkban is minden évben a tábor előterében nyitástól zárásig jelzi táborunkat a főcímmel együtt, amelyen mostanság már csak az első számokat cseréljük, idén már a 30-as számot tesszük fel. Zászlónkat, bár egyre kopottabb, de még mindig kirakjuk, hiszen benne van tájegységünk egyik legrégebbi műemlékének, a herpályi Csonkatoronynak a sziluettje egy kutató diák alakjával. Ez a rajz egyébként jelvénye – ma már úgy mondanánk logója – is táborunknak évtizedek óta.

4. kép. A tábor jelvénye 1978-tól

Szinte 30 éve változatlan a táborok szakmai munkájának kerete, váza. A diákok minden évben 3-5 szakcsoportban végzik gyűjtő-kutató munkájukat. A csoportokat szakmai vezetők irányítják: pedagógusok, muzeológusok, néprajzosok, történészek, régészek. Az alapszervezetek a természetvédő, tárgyi-szellemi néprajzi, helytörténeti, nemzetiségi mellett mindig volt egy-két kuriózum, a korszaknak, a gyerekek érdeklődésének

megfelelő szakcsoport eleinte őr, raj, később szakcsoport, csoport elnevezéssel. Így lett táborunknak néhány éven át úttörő-történeti, irodalmi, későbbiekben, régészeti, restaurátor csoportja. A mellékletben lévő táblázatban sok csoportvezető nevével találkozhatunk. A táborban leggyakrabban munkálkodó szakcsoportvezetők: a természetrajznál: Szincsák János, Lugosi István, a néprajzi csoportban: Máté László, Zsupos Zoltán, dr. Vajda Mária. A szellemi néprajzot gyűjtő csoport nevével Szöllősi Kálmán neve kötődött össze évtizedekig. A nemzetiségi csoport élén gyakran pedagógus, pl. Barabás Ferenc vagy néprajzosok: Császi Irén, dr. Vajda Mária, Zsupos Zoltán álltak, vagy éppen a nagyváradi kolléga vette kezébe a szakmai irányítást, mint Vasile Todinca és Ardelean Erzsébet, Seres Katalin tanárnő csoportvezetése mellett. Az irodalmi csoport elképzelhetetlen volt, az irodalomtanár, újságíró Harasztosi Csaba nélkül, a régészeti csoport pedig nem jött volna létre Hajdú Zsigmond régész tevékenysége, szervezőmunkája nélkül. A kezdeti évek úttörő-történeti csoportjait Szűcs József, majd Harsányi Antalné tanárok vezették. Helytörténeti csoport is több éven át működött, vezetője sokáig Szöllősi Kálmán volt, Kállai Irén pedig helytörténeti-muzeológiai csoportot vezetett néhány évig Berettyóújfaluban. Ezek a csoportok a települések helytörténetén kívül a néphagyományokkal is foglalkoztak. Egy évben sikerült megszervezni a restaurátorcsoportot, Török Lajosnak, a Bihari Múzeum gyűjteménykezelőjének vezetésével a diákok a hencidai kovácsműhely anyagát tisztították, konzerválták, hozták kiállítható állapotba.

5. kép. A XXVIII. tábor tablói

A szakmai vezetők mellett szinte minden évben állt egy-egy, korábban ifivezetőnek, később csoportsegítőnek nevezett fiatal, érettségi előtt álló vagy egyetemista, aki általában már több éve visszajáró táborozónk is volt. (Volt olyan közülük, aki általános iskola 3. osztályától közel 10 éven át jött táborozni, az utolsó években természetesen már ifiként.) Az 1990-es években volt egy-két év, amikor valahogy elmaradtak az ifik a táborból, de az évek alatt táborozóinkból kinevelődött már egy újabb kis társaság, akik az utóbbi években átvették ezt a szerepet, segítik a szakcsoportvezetők munkáját. Talán nem véletlen az sem, hogy ők időközben már néprajz, történelem szakra járnak az egyetemen, esetleg éppen környezetvédelmi téren tanultak tovább.

A táborvezetőség a szakmai vezetők (korábban a mozgalmi vezetők is) és a szakcsoportvezetők (korábban a mozgalmi vezetők is) által állították össze a tábor közös, esti és egész napos kirándulási programjait, változtattak, ha szükséges volt (időjárás vagy egyéb technikai problémák miatt) a szakcsoportok kutatási programjain.

A különböző szakcsoportok 3-4 gyűjtőnapjukon kis bihari falvakban, bihari tájakon végezték gyűjtő-, kutatómunkájukat. A feldolgozás mindig zárás előtt a szálláshelyen történt. Ekkor készültek el a tablók, a kiállítási anyagok.

A gyerekek délutánonként, esténként kézműves-foglalkozásokon (szövés, fonás, gyertyamártás, agyagozás, tűzzománc-készítés, nemezelés, gyöngyfüzés, csigacsinalás) sajátították el a különböző mesterségek fogásait, bihari népdalokat, néptáncokat, népi játékokat tanultak, vetélkedőkön, Ki mit tud?-on vettek részt.

Szakmai előadásokon érdekes környezetvédelmi, régészeti, néprajzi, történelmi témákba pillanthattak be a Déri Múzeum muzeológusainak segítségével.

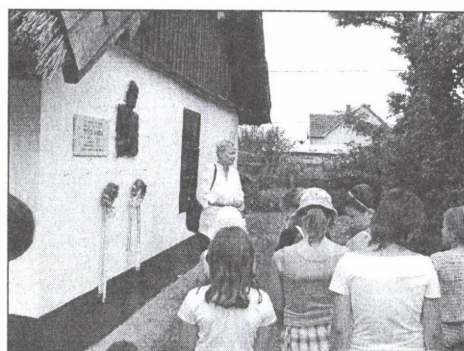

6. kép. Dr. Módy György előadása a herpályi ásatáson (1978)

Két egész napos kirándulás során táborosainkkal felkerestünk országosan jelentős múzeumokat, bihari vagy hajdúsági történelmi, irodalmi, régészeti, néprajzi emlékhelyeket. Bakonszeg, Biharugra, Vésztő, Nagykereki, Szentpéterszeg, Herpály, Nyíregyháza, Debrecen, Hortobágy, Polgár, Hajdúbosszormény, Gyula, Budapest, Ópusztaszer csak néhány település a sok közül, ahol az évek során járt a tábor.

7–8. kép. A tábor kirándul, hol szekéren, hol buszon

9–10. kép. A táborosok Nagykerekiben a Bocskai-várban és Biharnagybajomban, Szücs Sándor házánál (2005)

11–12. kép. Látogatás Nádudvaron Fazekas István műhelyében és Püspökladányban, a múzeumban (1998)

A Bihari Honismereti Tábor valamennyi csoportja a három évtized alatt óriási munkát végzett. Azon kívül, hogy rengeteg gyereket ismertetett meg szülőföldjével, annak szokásaival, hagyományaival, történetével, természeti értékeivel, gazdagította a Bihari Múzeum tárgyi gyűjteményeit, adattárát is. Sok érdekes dolgot felfedeztek a kis kutatók, amelyek nyomán, azután a szakemberek új kutatásokba kezdtek.

Nemigen akad olyan bihari település, ahol ne kutattak volna a Bihari Honismereti Tábor résztvevői valamilyen témában az elmúlt 30 év során és kevés lehet azon témák száma is, amelyek nem váltak vizsgálat tárgyává az elmúlt három évtizedben. (Lásd: táblázat)

NÉHÁNY JELLEGZETES PROGRAM ÉS EREDMÉNY A LEGFONTOSABB SZAKCSOPORTOK 30 ÉVES MUNKÁJÁBÓL

A természetvédő szakcsoport

Gyakorlatilag a 30 év alatt talán ha egy-két év maradt ki, amikor a csoport munkáját nem sikerült megszervezni. Mindig is ez a szakcsoport volt a legnépszerűbb a gyerekek között. A természet, a kirándulások sokkal több gyerek számára vonzóbb, érdekesebb, mint a néprajzi, vagy a helytörténeti kutatás. Természetesen minden évben voltak kifejezetten biológiai, földrajzi érdeklődésű tanulók is, akik valóban a kutatás kedvéért választották ezt a csoportot. Sokszor a mikrobusz befogadóképessége szabott határt a csoportba jelentkezőknek. A Bihari Honismereti Táborkok természetrajzi szakcsoportja, nevezik magukat Szagos műge, Bogács, Vízipók, Szellőrózsa rajnak, őrsnek, vagy Kul-lancs Rt.-nek, környezetvédelmi, természetvédelmi programjával folyamatosan megfelelt kora elvárásainak. Általános és a térséghez, a bihari kistérséghez kapcsolódó rész-programjai elősegítették a gyerekek szakmai (tantárgyi) ismereteinek bővítését is. A környezetvédelem és természetvédelem alapismereteit is elsajátították a gyerekek, környezet- és természetvédelmi szemléletük is formálódott.

A csoport szakmai vezetője a kezdetek óta Szincsák János tanár úr, aki az utóbbi tíz évben, mint környezetvédelmi szakértő is működött táborunkban. Mellette évtizedeken át segítőtárs volt Lugosi István, aki a táborvezetés mellett e szakcsoport munkájában is közreműködött. Az utóbbi néhány évben Szincsák János a csoport vezetését átadta ugyan a fiatalabb generációnak: Kaczko Mihály környezetvédelmi technikus járt a terepre a gyerekekkel, de a tanár úr, úgy is, mint a Bihari Múzeum Baráti Körének elnöke, állandóan figyelemmel kíséri, segíti a csoport és a tábor munkáját is.

Az elmúlt 29 év során vizsgálták az épített és természetes környezet egymásra hatását, az ember szerepét környezetének alakításában. A bihari táj jellegzetes geológiai, természeti, földrajzi helyszíneinek bemutatásával, a gyerekek meglévő ismereteit rendszereztek, konkrét példákkal illusztrálva szemléletesebbé tették az anyag befogadását. Fontos tevékenységük évek óta a leggyakoribb növény- és állatfajok megismerése, határozók segítségével, a védett élőlények, a jellemző élőhelyek, sőt a tipikus környezeti károsodások, valamint a sikeres környezetkimélő megoldások bemutatása. Munkájuk része a talaj megfigyelése, az éghajlati tényezők (csapadék, szél, hőmérséklet) alakulása,

hatása a vizsgált területre, a természetes és a telepített növényzet, valamint az állatvilág fajszámának összehasonlítása is. Alkalmazott módszereik: terepbejárás, megfigyelés, víz-, talajmintavétel és -elemzés, fényképezés, mikroszkópos, távcsöves megfigyelés, előadások, vetélkedők, a táborzáró ünnepségre „mini-kiállítás” elkészítése roppant színessé, élvezetessé teszi az „iskolai tananyagok” befogadását. A megfigyelésen kívül aktív környezetvédelmet is folytatnak, szemetet szednek, erdőkben, réteken, folyópartokról szedik össze embertársaink környezetkárosító nyomain. Valószínűsítjük, és bízunk benne, hogy egykori táborozóink felnöve már nem fogják ugyanezen hibákat elkövetni.

A kezdetek óta a csoport állandó támogatója, segítője a TIVIZIG Berettyóújfalui szakmérnöksége, szakembereivel, mikrobuszával, szakmai segédanyagok biztosításával állt a tábor rendelkezésére. A gyerekek a szakemberekkel együtt figyelemmel kísérték a Berettyó és a Körösök vízminőségét, az országba érkezésüktől kezdődően egészen torkolatig. Foglalkoztak az épített környezet környezetvédelmi problémáival, a Berettyó–Körösök vidékén a gátakon ismerkedtek a védművekkel, minden évben vizsgálták a Berettyó és a Körösök vízminőségét, mérték a víz pH-ját is, figyelték a TIVIZIG munkatársainak segítségével a műtárgyak (gátak, zsilipek, duzzasztók) állapotát.

13. kép. Természetvédők a Tisza mellett (1978)

14. kép. Hencidán a Csere-erdőben (1979)

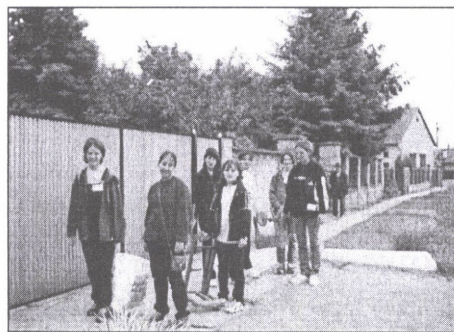
Szintén a kezdetek óta szinte évről évre visszatérő programja, s egyben legnagyobb szakmai eredménye a csoportnak a hencidai Csere-erdő megismerése, megismertetése a világgal. Szincsák János tanár úrnak és kis segítőinek köszönhetően 1990 óta védett lett ez a terület 1997. július 1-jétől, pedig ez a 108 hektáros erdő Hajdú-Bihar megye országos jelentőségű védett természeti területei közé került, felügyeleti szerve a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága lett. Azóta is évről évre felkeresik ezt a területet, ahol érdekes védett állatokat és növényeket ismernek meg, határoznak meg s közben az erdőt is megtisztítják a hulladékoktól.

A biharkeresztesi évek alatt, a csoport vizsgálati területéhez tartozott a bojti láp, a Kutas-csatorna megtekintése. Tanulmányozták a vizes élőhelyek vegetációját, növény- és állatmeghatározást végeztek. A természetvédő csoport munkáját színesítette az ártándi kavicsbányánál, egy olajfűró toronynál, a hencidai vadgazdaságban és egy hulladékgetőben tett látogatás is. A bagaméri parabolabuckákat közelről is megfigyelték, s

jártak a konyári sóstó természetvédelmi területen és az erdőpusztai bemutatóházban is. 1993-ban a Hortobágyi Nemzeti Park szigorúan védett területeire is eljutottak a kis kutatók. 1994-ben nomád körülmények között, sátorban aludva két napon át vizsgálták a kabai erdőt és a benne lévő vércsetelepét.

A néprajzi és helytörténeti szakcsoportok

A néprajzi szakcsoportoknak, hívják őket tárgyi vagy szellemi néprajzi csoportnak, vagy a helytörténeti csoportoknak, a fő feladata volt a bihari falvak települését, történetét, épületeit, lakberendezési tárgyait, a gazdálkodás eszközeit kutatni.

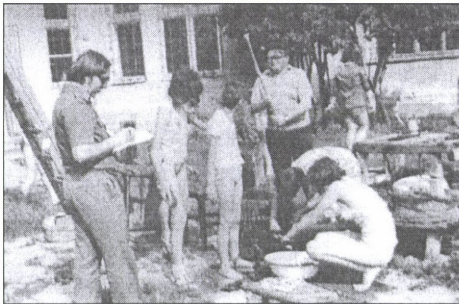

15–16. kép. Munkában a néprajzi csoport, eredményes tárggyűjtés 1979-ben és 1995-ben

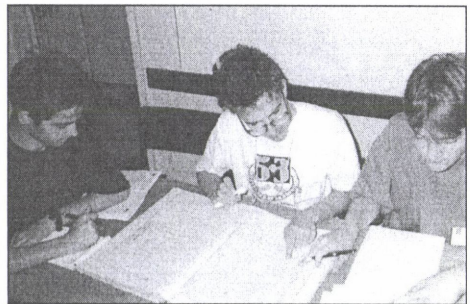
Munkájuk révén több száz tárgy került be a Bihari Múzeum néprajzi és történeti gyűjteményébe. Közülük is kiemelkedik a gáborjáni főbírói szék, a cipésműhely teljes szerszámkészlete vagy a furtai vőlegényi kabát. Emellett rengeteg archív családi kép, olajnyomat, dokumentum is a múzeum adattárába került. A kutató diákok sok történetet, mesét, népdalt, legendát, mondát is összegyűjtöttek. Megismerték a bihari hagyományokat, a naptári ünnepekhez és az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokásokat. A betlehemezés hagyománya még 1992-ben feleleveníthető szokás volt Mezőpeterden. Szintén a nyári tábori gyűjtés hatására került sor a következő télen a betlehemezés szokásának videón való megörökítésére a Bihari Múzeum adattára számára. Szentpéterszegen is több éven át kutattak a néprajzos csoportok. A felgyűjtött visszaemlékezések, fotók egy része meg is jelent a kétkötetes falukönyvben, a tárgyak pedig a falu tájházába kerültek, amelynek berendezését, a tárgyak tisztítását is a honismereti táboros diákok végezték. Nagyrábén is tárggyűjtést és adatgyűjtést végeztek a diákok. A művelődési ház udvarán álló tájházba kerültek az összegyűjtött tárgyak, dokumentumok. Itt is a tájház berendezésében is segédkeztek a néprajzos csoportok tagjai dr. Varga Gyula néprajzkutató irányítása mellett.

A helytörténeti csoportok Biharkeresztesen kutatták a választások történetét, Kismarján és sok más településen pedig régi családi iratokat vizsgáltak. Berettyóújfalu város történetén kívül templomainak, üzemeinek a történetével is foglalkoztak a kis kuta-

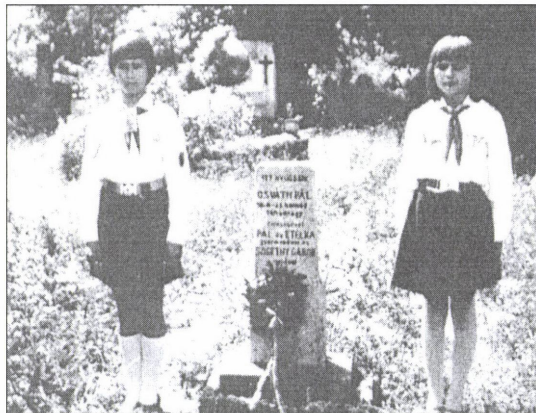
tók. A csoport egyik nagy eredménye volt, hogy felkutatta és rendbe tette, gondozta a biharkeresztesi temetőben Osváth Pálnak a Sárréti járás leírójának, helytörténet-kutatójának a sírját.

17. kép. Tárgytisztítás a Bihari Múzeum udvarán (1980)

18. kép. A néprajzosok az egyházi anyakönyvekben kutatnak (1998)

19. kép. Tisztelgés a biharkeresztesi temetőben Osváth Pál sírjánál (1978)

A nemzetiségi szakcsoport

Az elmúlt 30 évben alig volt olyan év, amikor ne sikerült volna nemzetiségi csoportot indítani. A kezdetekkor dél-bihari és békési román nemzetiségű falvak diákjai voltak vendégeink, később nagyváradi és partiumi román gyerekek alkották a csoport magvát. Ők gyűjtöttek anyanyelvükön, románul néphagyományokat, népszokásokat, népdalokat, meséket, népi játékokat. Megismerkedtek Pocsaj, Bedő, Körösszegapáti, Körösszakál, Berekböszörmény, Zsáka történetével, vallási hagyományaival, temetőivel, templomai-val, portáival. Az épületeken kívül vizsgálták a magyar és a román tárgyi kultúrában, táplálkozásban meglévő különbségeket, hasonlóságokat is. Az utolsó tizenöt év jó ré-

szében, a nagyváradai Körös Menti Múzeum¹⁰ igazgatója, Aurel Chiriac egy-egy muzeológus kollégát küldött át kíséreként a 8-10 gyerek mellé, aki gyakran átvette a csoport szakmai vezetését és saját kutatásokba is kezdett.

Az irodalmi szakcsoport

Az irodalmi csoport is értékes gyűjtőmunkát végzett évről évre. Ismert és kevésbé ismert bihari írók, költők, parasztköltők után kutatott, felkereste a leszármazottakat, gyarapította a múzeum kéziratárát levelekkel, kéziratokkal. Sárrétudvariban Költő Nagy Imre munkásságát, Füzesgyarmaton Hegyessi János életét kutatták. Alig maradt ki év, hogy ne látogatták volna meg Biharugrán a Szabó Pál-emlékházat. Beszélgettek az író lányával, megismerkedtek Szabó Pál életével, munkásságával. Bakonszegen Besenyey Györgynek, a felvilágosodás írójának emlékházában jártak. Nem maradhatott ki a kutatott személyiségek közül a költő Nadányi Zoltán, Bihar vármegye főlevéltárosának berettyóújfalui és bakonszegi munkássága sem. Sinka István, Erdélyi József, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Arany János életműve és a Kelet Népe című folyóirat megalapítása is a Harasztosi Csaba vezette irodalmi szakcsoport kutatási témái voltak.

20. kép. Munkában az irodalmi szakcsoport (1979)

A régész szakcsoport

1990-ben volt először régész szakcsoportja táborunknak. Az első hét évben Hajdú Zsigmond vezette a csapatot. Állandóan bővülő, zömmel középiskolásokból álló csapatába egyre többen jelentkeztek. Éveken át az első, második legnépszerűbb csoport volt a jelentkezők számát tekintve, bár talán munkáját tekintve egyben a legkeményebb is. Alig volt olyan év, amikor „csak felszíni terepbejárás” volt a szakcsoport munkája, de a tűző napon, rekkenő hőségben ez sem volt kevés feladat. Ilyenkor a régi lelőhelyek megismerése mellett amatőr gyűjtők gyűjteményeivel és a Bihari Múzeum régészeti

10 Muzeul Tarii Crisurilor, Oradea

gyűjteményével is foglalkoztak régészeink. A táborok többségében azonban sikerült működő ásatásra vinni a csoport tagjait. A megye területén működő ásatásokon: Polgáron, Gáborjánban, Pocsajban, Ártádon, Berettyóújfaluban, a Herpályon és a Nagy-Bócs-dűlőben is kutattak, dolgoztak. Szakemberek irányítása mellett sáncot vágtak át, gödröt ástak, földet hordtak, objektumok kijelölésében segítettek, spaknival, ecsettel sírokat bontottak. Természetesen ez utóbbi volt a 13–17 éves diákok számára a legérdekesebb feladat. Ezek mellett megismerték a dokumentálás, feldolgozás módjait is, rajzoltak, fotóztak, elemeztek, rekonstruáltak, leleteket csomagoltak. Munkájukat nagyon komolyan vették. Ezek után egyáltalán nem csoda, ha többen a történelem, régész pályát választották hivatásuként.

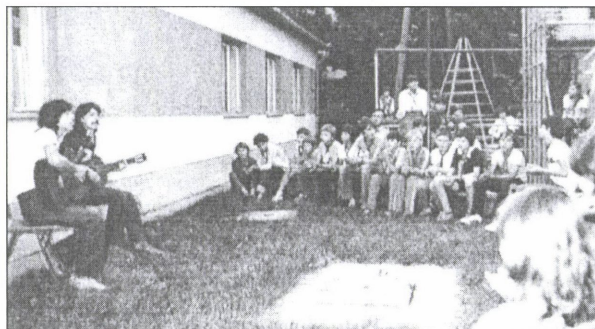

21. kép. A régész csoport a berettyóújfalui Nagy-Bócs-dűlőben folyó ásatáson (2004)

22. kép. Az egész tábor meglátogatja az ásatást (2004)

A táborvezetőség mindig is igyekezett publicitást adni a tábor munkájának. Ha nem látogatta meg a tábor újságíró, akkor is kikerült a táborvezetőségből mindig olyan ember, aki megírta a cikket és eljuttatta a helyi (Bihari Hírlap), a megyei (Hajdú-bihari Napló), vagy országos szakmai (pl. Honismeret, Köznevelés, Úttörővezető stb.) lapokba, folyóiratokba. Későbbiekben a média más szereplői, a helyi rádió és a városi televízió is mindig szívesen számolt be a táborban folyó munkáról.

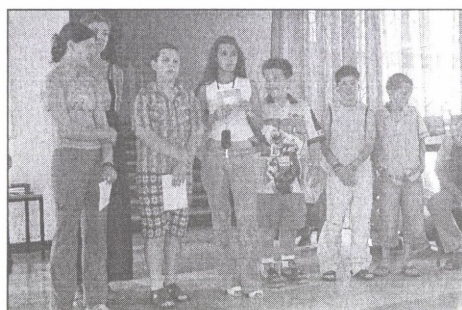
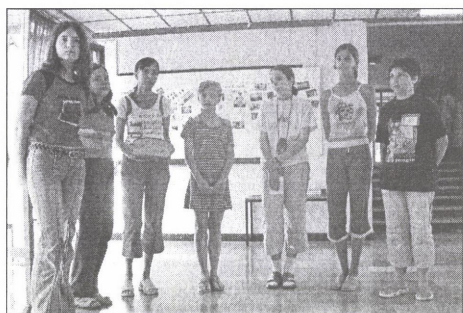

23. kép. Tábori életkép I.: közös éneklés (1981)

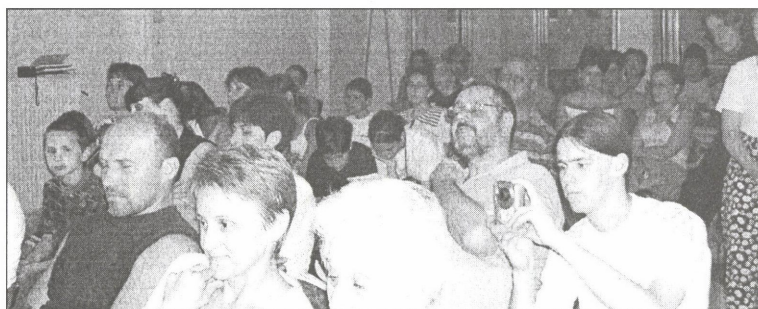

24. kép. Tábori életkép II : Moldvai táncház a múzeum udvarán (2004)

A kezdetektől hagyomány táborunkban, hogy a 3-4 kutatónap során begyűjtött anyagot (tárgyak, hangfelvételek, fotók) a gyerekek, a szakmai vezetők irányításával 1-2 nap alatt feldolgozzák, s belőlük tablókat és kiállítást készítenek. A táborzárón minden csoport bemutatja egymásnak, a jelen lévő szülőknek, vendégeknek (támogatóknak, városi, megyei vezetőknek, szakembereknek és esetleg a sajtónak, médiának) milyen munkát végzett a tábor ideje alatt.

25–26. kép. A csoportok beszámolója a táborzárón (2004)

27. kép. A táborzáró vendégei (2004)

A kis, záró kiállításban a gyerekek tartanak tárlatvezetést, kiemelik a számukra érdekes témákat, tábori pillanatokat. A múzeum őrzi az elmúlt 30 év kiállítási tablót és az 1988-ig minden évben vezetett tábori naplót is. A tablókon kívül a múzeum gyűjteményeibe kerültek a fotók, a negatívak – újabban a digitális képek – a gyűjtött tárgyak, eszközök, valamint a hangfelvételek és az 1992-től készített videó felvételek is.

ZÁRSZÓ HELYETT

15 évig vettem részt a tábor munkájában, 13 évig vezettem is azt. Gyakorlatilag minden évben a tábor előtt egy hónappal elhatároztam, hogy ez lesz az utolsó. Mindig késtek a pályázati pénzek, mindig az utolsó pillanatban kellett változtatni a tervezett programokon. Hosszú volt a 8 nap, 7 éjszaka. Nagyon belefáradtam, de a táborzárón összelelkező, telefonszámot, címet cserélő, könnyes szemű gyerekek látványa újabb erőt adott, mindig továbblendített, s minden év elején újra és újra nekifogtam a pályázatírásnak.

Minden évben voltak lelkes segítőim, a tanárok közül: *Szincsák János, Lugosi István, Szöllősi Kálmán, Seres Katalin*, a muzeológus kollégák közül: *dr. Vajda Mária, dr. Varga Gyula, Hajdú Zsigmond, Ardelán Erzsébet, Módyne Nepper Ibolya*, a kézművesek: *Nagy Andrea, Nagy Magdolna, Magyar Zita, Török Lajos, Török Zita*, akik évről évre segítettek sokszínű érdekes programokat kitalálni, megvalósítani. Gyakran jelképes összegért, egy tábori vacsoráért, vagy egy jó szóért. Köszönet illeti meg a Bihari Múzeum mindenkori munkatársait és baráti köri tagjait, s közöttük is kiemelve *Nagy Sándornét*, aki éveken át segítségemre volt a tábor gazdasági ügyeinek intézésében.

A visszajáró táborozókra is – ahogy nőttek – egyre többet számíthattam. A 13 év alatt kinevelődött az új szaksoportvezető-generáció. Végzett néprajzos lett Sándor Mária, Kolozsvári István, Nagy Réka s ők azok, akik utolsó években már egyre több feladatot kaptak. Új ötleteik voltak, sok mindent másképp láttak, mint én. A 28. tábor végén úgy gondoltam, átadom a stafétabotot, itt az ideje, hogy most már ők vigyék tovább a Bihari Honismereti Tábort sorát.

Mondandómat, most is azzal a mondattal fejezem be, amit éveken át írtam minden pályázat végére. „A tábor hagyományát megőrizzük és a jövőben is megrendezzük mindaddig, míg a lebonyolításhoz szükséges anyagi feltételeket biztosítani tudjuk!” De ez már az új generáció, az új táborvezető és csapatának feladata. Sok erőt, kitartást, sikereket kívánok a fiataloknak, vigyék tovább a régi hagyományokat, alakítsanak ki újakat és találkozzunk együtt a régiekkel a 40. 50. 60. stb. Bihari Honismereti Táborban is.

28. kép. Régészek és néprajzosok Furtán (1992)

29. kép. Csoportkép Budapesten, a Millenárison (2002)

30. kép. Csoporkép Berettyóújfaluban, a Városháza előtt (2004)

31. kép Csoporkép a Bihari Múzeum előtt (2005)

A BIHARI HONISMERETI TÁBOROK (1976–2005)

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport- vezetők	Szak- csoportok	Település-téma	Részvevő diákok száma/ külföldiek
I. Járási Honismereti Úttörőtábor	1976. 06.15–24.	Berettyóújfalu ----- Álmosd– Nagykerekí– Berekböszörmény– Biharugra	Héthy Zoltán Gáspár Lajosné	Lugosi István	természetkutató	Gáborján növény- és állatvilága, Berettyó folyó	40
				Máté László	helytörténet	Csökmő, Berekböszörmény – helytörténet, Osváth Pál élete	
				Harasztosi Csaba	irodalom	Sárrétudvari – Költő Nagy Imre	
				Fiók Lajos	tárgyi néprajz	Berekböszörmény – tárgyi emlékek	
I. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1977. 07.05–16.	Biharkeresztes ----- Debrecen – Déri Múzeum, Állatkert	Héthy Zoltán Gáspár Lajosné	Lugosi István	természetkutató	Gáborján, Mezőpeterd – növény- és állatvilág, Berettyó – árvíz- és partvédelem, a lecsapolás és hatásai	49
				Ifj. Szöllősi Kálmán	helytörténet	Nagykerekí – hajdúk története, a Mensáros család története	
				Harasztosi Csaba	irodalmi	Biharugra – Szabó Pál élete, Hegyesi János fűzesgyarmati népi költő	
				Barabás Ferenc	nemzetiségi	Bedő, Körösszegapáti – szöttesek, házak, betlehemes játék, mondóka	
				Máté László	tárgyi néprajz	Furta – a furtai himzés, Bihar díszítőművészete	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Nagykerekí, Artánd, Zomlin – mese, népdal, babona, lakodalmi szokások	
II. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1978. 07.05–14.	Berettyóújfalu ----- Ártánd kavicsbánya, Herpály, ásátás	Héthy Zoltán Lugosi István	Lugosi István	természetkutató	Biharkeresztes – a szikések	40
				Szöllősi Kálmán	helytörténeti	Nagykerekí – hajdúk, vár, K. Nagy Sándor-emlékek	
				Barabás Ferenc	nemzetiségi	Zsáka – története, szöttesek	
				Fiók Lajos	tárgyi néprajz	Zsáka, Vekerd – építészeti, fafaragás	
				Héthy Zoltán, Csatári Bálint	településkutató	Berettyóújfalu – múzeum, kórház, Elzett, tejporgyár	
III. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1979. 07.03–14.	Biharkeresztes ----- Nagyvárad	Héthy Zoltán Makai Mihály Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Berettyó-völgy – növény-, állatvilág,	50
				Harasztosi Csaba	irodalmi	népi szólások, gyermekjátékok	
				Barabás Ferenc	nemzetiségi	Pocsaj, Bedő – népelet, gyógyítás	
				Máté László	tárgyi néprajz	Bojt – vessző, gyékény, porták	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Nagykerekí – lakodalmi szokások	
				Szücs József	úttörőtörténet	Mozgalmi emlékek	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport-vezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
IV. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1980. 07.07-17.	Berettyóújfalu ----- Nagykerek, Bakonszeg, Biharugra	Héthy Zoltán Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Hencida, Gáborján, körösladányi duzzasztó - környezetvédelem, növény- és állatvilág	48
				Harasztosi Csaba	üzemtörténet	Berettyóújfalu - Tejporgyár	
				Teberán Mária	nemzetiségi	Körösszegapáti - román népszokások, szöttek	
				Máté László	tárgyi néprajz	Szentpéterszeg, Gáborján, Hencida - parasztporták, bírói szék	
				Ifj. Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Nagykerek - harangtörténet, népszokások, K. Balogh Erzsébet népi író	
V. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1981. 07.06-18.	Biharkeresztes ----- Nagyvárad ----- Bakonszeg, Álmosd	Héthy Zoltán Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Gáborján - Csere-erdő, bogárgyűjtés, Körtvélyesi-erdő	50
				Szűcs József	úttörőtörténet	Biharkeresztes, Nagyzomlin	
				Teberán Mária	nemzetiségi	Körösszegapáti - román népi hagyományok	
				Zsupos Zoltán	tárgyi néprajz	Ártánd, Told - háztartási tárgyak	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Nagykerek - vártörténet, mondák Sárrétudvari - szellemi hagyományok	
VI. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1982. 07.05-16.	Biharkeresztes ----- Nagyvárad	Héthy Zoltán Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Hencida - Csere-erdő, Berekböszörmény határa Szeghalom - szivattyútelep	47
				Szántó Katalin	nemzetiségi	Berekböszörmény - népi történetek, hagyományok	
				Zsupos Zoltán	tárgyi néprajz	Told - kézimalom Tépe - házak, porták, selédsors	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Tépe - községtörténet, templom, lakodalmi szokások	
				Szűcs József	úttörőtörténet	Biharkeresztes, Berekböszörmény	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport-vezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek	
VII. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1983. 07.05-16.	Biharkeresztes ----- Nagykerekai, Álmosd, Bakonszeg,	Héthy Zoltán Lugosi István	Maár Anikó	természetkutató	Ártánd – kavicsbánya, Mezőpeterd – Kutas-csatorna, Csere-erdő	43	
				Szincsák János				
				Harasztosi Csaba	helytörténeti			Biharkeresztes, Berekböszörmény – választások története
				Hegyi Katalin	tárgyi néprajz			Biharkeresztes – népművészet
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz			Berekböszörmény – néphagyomány
		Szűcs József	úttörőtörténet	Biharkeresztes				
VIII. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1984. 07.03-14.	Biharkeresztes ----- Ártánd, Nagykerekai, Bakonszeg, Herpály Biharugra	Héthy Zoltán Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Biharkeresztes, Bojt – láp, mező Körösladány, Hencida	54	
				Harasztosi Csaba	irodalmi			Biharugra – Szabó Pál-émlékház Sárrétudvari – Költő Nagy Imre
				Barabás Ferenc	nemzetiségi			Körösszakál, Bedő – temetők
				Hegyi Katalin	tárgyi néprajz			Biharkeresztes – gyermekjátékok
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz			Bojt – hagyománykutatás Berek-böszörmény – Bihari Nagy Lajos
								Kovács Mária
IX. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1985. 07.16-27.	Biharkeresztes ----- Bakonszeg, Nagykerekai, Álmosd	Héthy Zoltán Lugosi István	Barabás Ferenc, Maár Anikó, Szincsák János	természetkutató	Esztár – növény- és állatvilág Hencida – Csere-erdő	52	
				Zsupos Zoltán	tárgyi néprajz			Esztár – emberélet fordulói
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz			Esztár – népi hagyományok, változások a paraszti életmódban
				Hegyi Katalin	népművészeti			Esztár – gyermekjátékok, játékkészítés
X. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1986. 07.01-11.	Biharkeresztes ----- Nagykerekai, Bakonszeg, Álmosd	Zsupos Zoltán Lugosi István	Szincsák János, Csapó Vince	természetkutató	Hencida – Csere-erdő, Bojt – szikesek, Biharkeresztes – víz- és talajminta elemzése, Kutas-csatorna élővilága	50	
				Szöllősi Kálmán	helytörténeti			Kismarja – falutörténet, régi iratok
				Zsupos Zoltán	nemzetiségi			Körösszegapáti – román kultúra
				Harsányi Antalné	úttörőtörténeti			Berettyóújfalú – 40 éves az úttörőmozgalom

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoportvezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
XI. Megyei Honismereti Úttörőtábor	1987. 07.07-16.	Biharkeresztes ----- Nagykerekai, Kismarja, Álmosd, Herpály, Bakonszeg, Zsáka, Biharugra	Zsupos Zoltán Lugosi István	Lugosi István	természetkutató	Kónyad puszta, Szeghalom, Kutas-csatorna, Bojtú láp	44
				Zsupos Zoltán, Dologh Sarolta	nemzetiségi	Körösszegapáti , Körösszakál – tárggyűjtés, dalok, vásárok	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Gáborján – szőlások, mondások, templom	
				Harsányi Antalné	úttörőtörténet	Körösszegapáti – tábortörténetek Berettyóújfalu – Gyermekváros	
XII. Megyei Honismereti Úttörő	1988. 07.05-14.	Biharkeresztes ----- Álmosd, Kismarja, Nagykerekai	Zsupos Zoltán Lugosi István	Széchenyiné Maár Anikó	természetkutató	Biharkeresztes és környéke – növény- és állatvilág, környezetvédelem Ártánd – bányató	40
				Zsupos Zoltán	tárgyi néprajz	Bakonszeg – halászat, pákászat	
				Szöllősi Kálmán	szellemi néprajz	Váncsod – mondavilág, legendák (Huszár-domb)	
				Dologh Sarolta	nemzetiségi	Bedő – népi táplálkozás, népi játékok	
XIII. Bihari Honismereti Tábor	1989. 07.10-14.	Berettyóújfalu I. Sz. Ált. Iskola bejárás tábor ----- Bihari túra	Császi Irén Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Hencida – Csere-erdő Bakonszeg – Remete-tó	30
				Szöllősi Kálmán, Lugosi István	szellemi néprajz	Szentpéterszeg – templom, hagyományok	
				Császi Irén	nemzetiségi	Hencida – gyermekjátékok	
				Kocsis Csaba	helytörténeti	Berettyóújfalu, református templom harangok, nyomdák, Lisztes Anna	
XIV. Bihari Honismereti Tábor	1990. 06.24-07.01.	Berettyóújfalu ----- Nagykerekai, Bakonszeg, Szeghalom, Vészto, Biharugra	Császi Irén Lugosi István	Szincsák János	természetkutató	Pocsaj – löszfal, Berettyó mente, Ártánd, kavicsbánya	30/3
				Hajdú Zsigmond	régészet	Herpály, Esztár – Fenyvesdomb Sárrétudvari – Őshalom	
				Kállai Irén	néprajz, népi mesterségek	Berettyóújfalu – szürszabó, fafaragó, szíjgyártó mesterségek Szentpéterszeg – szövés, fonás	
				Szöllősi Kálmán	néphagyomány- helytörténet	Hencida – kismesterségek (szalma-, gyé- kényfonás), határ- és utcanevek, lakodalmas, temetési szokások	
				Császi Irén	nemzetiségi	Mezőpeterd – román hagyományok, népszoká- sok, betlehemezés	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne Kirándulások	Szakmai vezető – táborvezető	Csoportvezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
XV. Bihari Honismereti Tábor	1991. 07.07–14.	Berettyóújfalu ----- Nagykerek, Bakonszeg, Vésztő, Biharugra	Császi Irén Lugosi István	Lugosi István	természetrajzi	Vámospércs, Bagamér, Konyár, Erdőspuszta, Hencida	38 / 7
				Szincsák János			
				Hajdú Zsigmond	régészet	Magyarhomorog, Körösszegapáti – felszíni terepbejárás	
				Kállai Irén	néprajz I. – tárgyi	Nagyrábé – településszerkezet, falutörténet	
				Szóllósi Kálmán	néprajz II. – szellemi	Nagyrábé – népfőiskola, utcanevék, hiedelmek, gyógymódok	
				Petrovszki Ildikó	nemzetiségi I.	Körösszegapáti – története, a vár, parasztporták, halászeszközök	
		Császi Irén	nemzetiségi II.	Körösszegapáti – templom, temető, népszokások, jóslások, imák			
XVI. Bihari Honismereti Tábor	1992. 06. 21–28.	Berettyóújfalu ----- Bakonszeg, Nagykerek, Vésztő	Kállai Irén	Lugosi István	természetrajz	Hortobágy – Nemzeti Park	30/6
				Szincsák János		Hencida – Csere-erdő	
				Hajdú Zsigmond	régészet	Berettyó, Körösök	
				Szóllósi Kálmán	nemzetiségi	Herpály, Földvárhalom, Csonkatorony, Furta, Szilhalom	
		Kállai Irén	néprajz	Körösszegapáti – román szokások, görögkeleti templom			
				Furta – Zsáka, templomok, hímzés			
XVII. Bihari Honismereti Tábor	1993. 06. 20–27.	Berettyóújfalu ----- Bakonszeg, Nagyrábé, Biharnagybajom, Szeghalom, Vésztő, Biharugra	Kállai Irén	Lugosi István	természetrajz	Berettyó, Körösök, Hortobágyi Nemzeti Park – árvízvédelem, növény- és állatvilág	38
				Szincsák János			
				Hajdú Zsigmond	régészet	Berettyóújfalu – Herpályi „fehér templom” ásatási munkája (19 sír feltárása)	
				Kállai Irén	helytörténet	Szentpéterszeg – gazdálkodás, emberélet fordulói, színjátszás	
				Szóllósi Kálmán	nemzetiségi	Körösszegapáti – tájházhoz tárgygyűjtés	
		Dr. Varga Gyula, Horváth Andrea	néprajz	Nagyrábé – tájház berendezése, tárgygyűjtés			

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport-vezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
XVIII. Bihari Honismereti Tábor	1994. 06. 26-07. 03.	Berettyóújfalu ----- Polgár, H.böszörmény, Balmazújváros, Hortobágy, Hajdúszoboszló,	Kállai Irén	Szincsák János, Lugosi István	természetrész	Kaba – erdő, vércsetelep Berettyó-Körösök világa	45 / 13
				Hajdú Zsigmond	régészet	Bihari régészeti lelőhelyek Polgár – ásatási munka	
				Kállai Irén	néprajzi- helytörténet	Szentpéterszeg – temető, adomák, történetek, tájházbereendezés	
				Szöllősi Kálmán	nemzetiségi	Körösszegapáti – népi táplálkozás	
XIX. Bihari Honismereti Tábor	1995. 06. 18-25.	Berettyóújfalu ----- Nagyvárad, Biharea	Kállai Irén	Szincsák János,	természetrész	Hencida – Csere-erdő, Körös, Berettyó	60/ 10
				Hajdú Zsigmond	régészet	Gáborján és Herpály – földvárak	
				Török Lajos	restaurátor	Hencida – kovácsműhely anyagának tisztítása	
				Horváth Andrea	néprajz	Szentpéterszeg – tájházhöz anyaggyűjtés	
				Dézi Sándor	nemzetiségi természetjárók	Körösszegapáti, Hencida – halastó, Nagykereki	
XX. Bihari Honismereti Tábor	1996. 06.17-23.	Berettyóújfalu ----- Hortobágy, Déri Múzeum	Kállai Irén	Szincsák János	természetrész	Hortobágy, Hencida – Csere-erdő növény- és állatvilága, Berettyóújfalu – szennyvíztisztító	40 / 8
				Hajdú Zsigmond	régészet	Gáborján -Földvár – ásatás	
				Dr. Vajda Mária	néprajz	Szentpéterszeg – falucsúfolók, egyházi anyakönyvek	
XXI. Bihari Honismereti Tábor	1997. 06.29-07.05.	Berettyóújfalu ----- Nyíregyháza – Skanzen, Vadspark, Debrecen – Déri Múzeum	Kállai Irén	Szincsák János	természetrész	Hencida – Csere-erdő növény- és állatvilága, Berettyó világa	45 / 12
				Módyiné Nepper Ibolya	régészet	Gáborján-Földvár – sáncátvágás, monostor alapjának feltárása	
				Dr. Vajda Mária	néprajz	Szentpéterszeg – Falukönyv gyermekjátékok, népi gyógyászat, állattartás, 1848-as hagyományok,	
				Vasile Todinca	nemzetiségi	Bedő – román kultúra, hagyományok	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport-vezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
XXII. Bihari Honismereti Tábor	1998. 06.21-28.	Berettyóújfalú ----- Biharugra, Zsáka, Nagykereki, Hencida, ----- Püspökladány, Nádudvar, Balmazújváros	Kállai Irén	Módyné Nepper Ibolya, Vitális János	régészet	Pocsaj – Rákóczi-vár ásátási munka Berekböszörmény – templomásatás	45 /14
				Dr. Vajda Mária	néprajz	Szentpéterszeg – temető kutatás	
				Ardelean Erzsébet, Seres Katalin	nemzetiségi	Körösszegapáti – falukutatás	
				Balogh Károly, Török Lajos	muzeológia- kézművesség	Vessző-, gyékénymunkák a Bihari Múzeumban, a BNE Alkotóházában – vesszőfonás	
XXIII. Bihari Honismereti Tábor	1999. 06.20-27.	Berettyóújfalú ----- Nagykereki, Vésztő, Bakonszeg ----- Ópusztaszer	Kállai Irén	Szincsák János, Kaczkó Mihály	természetrajz	Hencida – Csere-erdő növény- és állatvilága, Berettyó	42 /14
				Kállai Irén, Török Lajos	régészet- muzeológia	Régészeti feldolgozás, kiállítások	
				Dr. Vajda Mária	néprajz	Bakonszeg – halászat, házaselet, vallás-hitélet, kenderfeldolgozás, naiv festő	
				Seres Katalin	nemzetiségi	Körösszegapáti – falutörténet, szokások, vallási hagyomány, Berettyóújfalú története	
XXIV. Bihari Honismereti Tábor	2000. 06.25-07.02.	Berettyóújfalú ----- Dél-Bihar, Gyula ----- Budapest, Országház, Néprajzi Múzeum	Kállai Irén	Kaczkó Mihály, Szincsák János	természetrajz	Berettyóújfalú – épített környezet környezetvédelem, Hencida – Csere-erdő, Berettyó-Körösök, Komádi – haltenyésztő	42 /12
				Dr. Vajda Mária	néprajz	Biharkeresztes – református egyházi anyakönyvek, a születés, halál szokásai	
				Seres Katalin, Ardelean Erzsébet	nemzetiségi	Zsáka, Vekerd – falutörténet, vallási hagyományok, szokások	
				Kállai Irén	muzeológia, helytörténet	Berettyóújfalú – két világháború közötti évek kisvárosi élet, zsidóság, zsinagóga, Lisztes Szálló, híres szülöttek	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne Kirándulások	Szakmai vezető – táborvezető	Csoportvezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
Jubileumi találkozó a XXV. tábor alkalmából	2001. 05. 26.	Berettyóújfalu Nadányi Zoltán Művelődési Központ			Kiállítás a régi tablókból, tábori naplókból	Az egykori táborvezetők, vezetőségi tagok, szakcsoportvezetők, ifivezetők, táborozók	60
XXVI. Bihari Honismereti Tábor	2002. 06.23–30.	Berettyóújfalu	Kállai Irén	Kaczko Mihály, Szincsek János	természetvédő	Berettyó-Körösök vidéke a gátak, védművek, Hencida – Csere-erdő Dévaványa – tűzokrezervátum	34 / 4
		Déri Múzeum Nagyerdő tanösvény		Dr. Vajda Mária	néprajz	Csökmő – születés-halál, egyházi anyakönyvek, sárkányhúzás	
		Budapest – Millenáris		Kállai Irén	muzeológia- helytörténet	Berettyóújfalu – sporttörténet, kereskedelem, a református egyház anyakönyvei	
XXVII. Bihari Honismereti Tábor	2003. 06.21–27.	Berettyóújfalu	Kállai Irén	Kaczko Mihály, Szincsek János	természetvédő	Földes – bivalyrezervátum, Berettyó, Körösök védművei, Dévaványa – tűzokrezervátum	43 / 6
		Budapest Nemzeti Múzeum		Dr. Vajda Mária, Sarca Vasile	nemzetiségi néprajz	Zsáka, Vekerd – templomok, román szokások	
		Debrecen Irodalmi Múzeum, Hajdúböszörmény, Balmazújváros		Sándor Mária	helytörténet- néprajz	Berettyóújfalu – templomok, anyakönyvek, családfakutatás Bakonszeg – pásztormúzeum	

Tábor neve	Időpont	Tábor helyszíne ----- Kirándulások	Szakmai vezető - táborvezető	Csoport-vezetők	Szakcsoportok	Település-téma	Résztevő diákok száma/ külföldiek
XXVIII. Bihari Honismereti Tábor	2004. 06.20-27.	Berettyóújfalu ----- Bócs-dülői ásatás, Zsáka, Vésztő, Szeghalom, Komádi ----- Debrecen Református Kollégium, Erdőspuszta	Kállai Irén	Kaczko Mihály, Hegedűs Zoltán	természetvédő	Püspökladány – farkasszigeti arborétum, Berettyó árterei, védművei	43 / 10
				Nagy Réka, Tamás Alice	nemzetiség	Zsáka, Vekerd – román néprajzi hagyományok	
				Kállai Irén	régészet	Berettyóújfalu – Nagy Bócs-dülői ásatás Herpály – felszíni terepbejárás	
				Kolozsvári István	néprajz-népi építészet	Pocsaj – régi lakóházak, porták, tárgygyűjtés	
				Sándor Mária	néprajz	Derecske – népi táplálkozás Berettyóújfalu – szücsmestesség	
XXIX. Bihari Honismereti Tábor	2005. 06.25.- 07. 02	Berettyóújfalu ----- Nagykerekéki, Kismarja, Pocsaj ----- Bihamagybajom, Füzesgyarmat	Sándor Mária	Nagy Réka	néprajz	Berettyóújfalu, Körösszegapáti – kenderfeldolgozás	30
				Kolozsvári István	természetjáró	Földes – Bihari-sík Tájvédelmi Körzet, Pocsaj, Létavértes – halmok	
				Bíró Gyula	helytörténet	Berettyóújfalu – Szakrális épületek, a 100 éves katolikus templom története Furta–Zsáka–Bakonszeg	

Források

- HÉTHY Zoltán: *Honismereti Úttörőtábor Biharkeresztesen*. Múzeumi Kurír 1977. december, 3–4. p.
B. E.: *A bihari tájat faggatva – Megyei Honismereti Úttörőtábor Biharkeresztesen*. Hajdú-bihari Napló 1977. júl. 27. 5. p.
CS. N. I.: *A múlt nélkül gyökértelen a jelen – egy honismereti tábor munkájáról*. Hajdú-bihari Napló 1976. júl. 14. 5. p.
HARASZTOSI Csaba: *Megyei honismereti úttörőtábor Biharkeresztesen*. Hajdú-bihari Napló 1977. júl. 9.
HARASZTOSI Csaba: *II. megyei úttörő honismereti tábor Berettyóújfaluban*. Hajdú-bihari Napló 1978. júl. 4. 5. p.
HARASZTOSI Csaba: *Honismereti úttörőtábor Berettyóújfaluban*. Hajdú-bihari Napló 1980. aug. 3.
HARASZTOSI Csaba: *Honismereti úttörőtábor*. Népművelés 1980. 9. sz.
HARASZTOSI Csaba: *Honismereti úttörőtábor Biharkeresztesen*. Hajdú-bihari Napló 1985. júl. 15.
HARASZTOSI Csaba: *Honismereti tábor Biharkeresztesen*. Hajdú-bihari Napló 1986. aug. 9. 7. p.
HARASZTOSI Csaba: *„Felszakadtak a régen elzárt zsilipek...”* Hajdú-bihari Napló 1996. júl. 16.
HARASZTOSI Csaba: *Honismereti Táborban*. Hajdú-bihari Napló 1998. júl. 3.
HARASZTOSI Csaba: *Tábor nélkül jubiláltak*. Hajdú-bihari Napló 2001. júl. 10.
Tábori naplók, tablók a Bihari Múzeum gyűjteményében
A Bihari Múzeum Baráti Körének pályázati beszámoló

Irén Kállai

30 JAHR HEIMATKUNDELAGER BIHAR

Vor 30 Jahren, 1976, startete als eines der ersten im Lande in Bihar das Heimatkundelager. Auf Initiative des Museumsleiters Zoltán Héthy wurde in Berettyóújfalu das erste Bezirks-Heimatkunde-Pionierlager veranstaltet. In den ersten 10 Jahren wechselte der Standort zwischen Berettyóújfalu und Biharkeresztes. Die fachliche Leitung des Lagers hatte der jeweilige Leiter des Bihar Museums, ihm zur Seite stand eine ständige Mannschaft von 4 bis 5 Pädagogen und Museologen. Seit 1991 veranstaltet der Freundeskreis des Bihar Museums zum größten Teil mit Subventionsgeldern das international gewordene Lager. Von Anfang an lief die fachliche Arbeit in durchschnittlich 4-5 Gruppen von 6-10 Kindern ab. Die Kinder erforschten und lernten Natur, Geschichte und Gegenwart der Region Bihar kennen. Sie beschäftigten sich mit Kunsthandwerk, Gesang, Volkstanz, machten Ausflüge und nahmen an Wettbewerben teil. In den vergangenen 30 Jahren boten mehr als 30 Fachgruppenleiter und annähernd 100 Vortragende, Handwerker und Volkskünstler annähernd 1500 Kindern ein sinnvolles Ferienprogramm.

